

RÁCZ JÁNOS
MAGYARORSZÁGRÓL JÖTTÜNK,
MESTERSÉGÜNK CÍMERE: ÉLETREVALÓAK
ÖTVENHATOS MENEKÜLTEK
INTERJÚKÖTET

Rácz János

MAGYARORSZÁGRÓL JÖTTÜNK,
MESTERSÉGÜNK CÍMERE:
ÉLETREVALÓAK

Ötvenhatos menekültek
Interjúkötet

Készült az *1956-os Emlékbizottság* megbízásából

Budapest, 2017

Lektorálta
Izsák Lajos

Sorozatszerkesztő
Marinovich Endre

© Rácz János, 2017
© VERITAS Történetkutató Intézet, 2017
© Magyar Napló, 2017

ISBN 978-615-5721-06-9

TARTALOMJEGYZÉK

Az ötvenhatos menekültek interjúiról	7
Interjú dr. Király Máriával	31
Interjú Takáts Tamással	43
Interjú dr. Varjú Lászlóval	59
Interjú Németh Bálinttal	81
Interjú dr. Endrédi Szabó Lajossal	109
Interjú Ekker Lászlóval	135
Interjú dr. Cey-Bert Gyula Róberttel	149
Interjú Tólas Ernővel	175
Interjú Kovács Attilával	191
Interjú dr. Görög Istvánval	245
Interjú Koszmovszky Edinával	269
Forrás- és irodalomjegyzék	295
Névmutató	301

AZ ÖTVENHATOS MENEKÜLTEK INTERJÚIRÓL

Miért született meg a kötet?

Azt gondoljuk, hogy egy ilyen kérdésre számtalan választ lehet adni. Mondhatjuk, azért fontos interjúköteteket készíteni az egykori ötvenhatos menekültekkel, mert sajnos egyre fogyatkozik a számuk, s akik már emlékiratot közöltek, azok is tudnak még érdekes részletekkel szolgálni tapasztalataikról, életükről. Azt is válaszolhatnánk, hogy hiánypótlást végzünk, amikor újabb és újabb ilyen témájú köteteket készítünk azzal a céllal, hogy betekintést nyerjünk az ötvenhatos emigráció mikrotörténetébe. Tágabb társadalomtörténeti kutatásra sajnos nem alkalmas az interjúztatás. Ennek csak az egyik oka az, hogy nem tudunk szélesebb merítést igénylő vizsgálatot folytatni, hiszen hatvan év telt el a forradalom és szabadságharc óta, s az események idején sem készítettek mindenkiel interjút. A másik ok, hogy az eltelt idő hozzájárult ahhoz is, hogy az egykori menekültek mai gondolkodásukkal mondjanak ítéletet akkori önmagukról, lehetőségeikről, reményeikről és csalódásaikról. Külön műfaj és kutatási módszertan az Oral History, amely az így készített beszélgetésekkel foglalkozik, figyelve a nyilatkozó érzelmi megnyilvánulásaira is. Ez utóbbi esetben lényeges az elkészült hangfelvételek alapos vizsgálata. Mindez lenyomatot képez egy történelmi eseményről anélkül, hogy az iratok több esetben hitelesebbnek tetsző állításai megcáfolásának kísérletével lépne fel. Ilyesmire nem is kíván vállalkozni, ezért legfeljebb csak kiegészítője, segédtudománya lehet a kutatásoknak, vagy önállóan értelmezhető színfoltja, de nem célja egy tágabb téma feldolgozásának.

Interjúalanyainkat, az egykori ötvenhatos menekülteket nem válogattuk külön politikai meggyőződés, vagy egyéb ismérvek alapján, nem volt célunk, hogy csak ilyen vagy csak olyan életutakat rögzítsünk. Az ötvenhatos menekültek sem csak egy nézetet, vagy meggyőződést képviseltek. Ezért többféle szemlélettel és többféle nézőponttal találkozhatunk, egyiket sem bíráltuk vagy módosítottuk a nagyobb hitelesség kedvéért. A történelmi hűség miatt, ahol szükségesnek éreztük, lábjegyzetben rögzítettük az esetlegesen eltérő álláspontunkat. Ugyanezen okból egy beszélgetőtársunk, Németh Bálint nem ötvenhatos menekült. Bár megkísérelte a szökést, de nem sikerült emigrálnia. Személyén keresztül nyerhettünk betekintést egy volt ötvenhatos forradalmár Kádár-kori mindennapjaiba. Referenciát jelent arra vonatkozóan, hogy mi történt azokkal, akik túléltek a megtorlást, s nem tudtak Nyugatra menekülni.

Természetesen a migrációkutatás manapság aktuális áramlatához is csatlakozhattunk volna, annál inkább, mert a legtöbb interjúalanyunk kérdés nélkül is kitért az akkori események és a mai történések anakronisztikus összehasonlításának problémájára. Ez azonban nem tartozott a kutatási céljaink közé, s fontosabbnak éreztük az elmondottak dokumentálását, mint feleslegesen összehasonlítani a történetileg összehasonlíthatatlan korokat, embereket, körülményeket.

Valójában a kötet megszületésének oka ezeknél az indokoknál jóval érdekesebb, mondhatni egy cikk eredménye, amely a *Magyar Demokratában* jelent meg 2015-ben.¹ A közölt írásra reagálva hamarosan egy levelet kaptunk Király Máriától, amely egy kis könyvet és egy kedves hangú üzenetet tartalmazott. Mária akkoriban megjelent emlékirata lapult a borítékban.² Akkor döbrentünk rá, hogy az ötvenhatos emigránsok azt szeretnék, ne csak a történészek magyarázzák el, hogy mi is történt velük valójában. Saját élményeik, kalandjaik, megpróbáltatásaik és sikereik vannak. Ezek összefésülése egy hatalmas, mindent összegző teóriában éppen attól fosztaná meg őket, amely a legértékesebb része valamennyi elbeszélésnek. Az egyediség elvesztésével kellene fizetni azért, hogy a magyar ötvenhatos emigráció egy többé-kevésbé koherens és külsőleg objektívnek tetsző értelmezését vázolhassuk fel, mégis túl nagy lenne az ár és túl kevés a valódi eredmény. Emberekből sokszor önkényesen csoportokat formálni, statisztikai adatokat közölni mindig kétséges, s mindig megcáfolható. Ráadásul ma már nem lehet közel kétszázezer emberrel adatlapokat kitölteni egy biztosan tetsző eredmény érdekében. Ezért inkább azt választottuk, hogy a történetek beszéljenek önmagukért, ám mégis számunkra, egy olyan generáció fiataljairól, akik valóban életrevalóak voltak, s eltökélten törtek céljaik megvalósítása felé, ha ez mégoly messzire is sodorta őket anyaországuktól.

A módszertanról és fogalomhasználatról

Az interjúkötetekben több módszert is szoktak alkalmazni. Előfordul, hogy az Oral History merev szabályai alapján gépelik papírra a szövegeket, jelezve az érzelmi megnyilvánulásokat. Ilyenkor nem adják meg a beszélgetést vállalók neveit sem, ettől remélve a tudományosabb hozzáállást, anonimizálással biztosítva, hogy a válaszokat ne befolyásolhassa semmilyen vélt vagy valós elvárás, s ezért hitelesebbnek

¹ Rácz János: *Felemás fogadtatás: Az 56-os magyar menekültkérdés árnyoldalai*. In.: Magyar Demokrata, 2015/29, 30–31.

² Király Mária: *Így történt*. Novum Kiadó, Neckenmarkt, 2015.

tetsző kutatási nyersanyagot kapjanak. Azt is megtehetik, hogy csak a keresztnévket adják meg.³

Ez a módszer nem működik az olyan alapvető kérdések esetében sem, mint az identitás, vagy a család és a származás. A válaszadók ugyanis a kommunikációs rendszer szabályai szerint minden esetben, akár vállalják a teljes nevüket, akár nem, a kérdezővel szemben kialakított, vagy feltételezett bizalmi viszony alapján fognak válaszolni, s ehhez igazítják érzelmeiket is. Nem vehető biztosra, hogy a téma, a kérdések tartalma, vagy a kérdező személye iránti bizalom fogja meghatározni, mikor nevetnek, kérdeznek közbe, vagy mutatnak szomorúságot. Amennyiben a bizalom a kérdező és a válaszoló között törekenny, vagy nem értelmezhető, akkor az interjúalany alkalmazkodhat a kérdező céljaihoz, s olyan válaszokat fog adni például a nemzethez kötődését illetően, amely az adott helyzetnek, és nem a valóságnak megfelelő. A fenti okokból ezért igyekeztünk keveset foglalkozni ezzel a kérdéssel,⁴ a beszélgetőtársaink azonban többször kérdés nélkül maguktól mondták el saját viszonyulásukat a külföldi állampolgárságukhoz, amely elsősorban az ötvenhatos forradalom pozitív megítélésének köszönhető.⁵

Az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz való kötődés miatt egyetlen beszélgetőtársunkban sem merült fel az anonimizálás szükségessége. Mindannyian szívesen meséltek mindarról, amit átéltek. Mivel mégis valamennyi megszólaló 1956-hoz kötődik, előkerült egy régi történeti kérdés, honnan is kellene elkezdünk foglalkozni 1956 történetével? Mi volt mindennek az előzménye? Hosszabb, akár évtizedes folyamatot kell-e megvizsgálnunk?

Magunk részéről úgy gondoljuk, hogy a beszélgetést a német megszállást követően, 1944-45-ben bekövetkezett szovjet megszállástól kell elkezdünk, amennyiben 1956 történetének szemtanúit vallatjuk a tapasztalataikról. Ennek igazolására elegendő csak annyit kifejtenünk, hogy a beszélgetőtársaink gyermekkori emlékezetében kiemelt helyett foglalt el egy-egy találkozás a szovjet katonákkal, vagy a szüleik meghurcolása a népbíróság előtt, míg a származásukból eredő következményekben, a hátrányos helyzetben és az abból eredő nehézségeikben a magyar

³ Erre példa Lénárt András disszertációja: *A Nyugat képe életútinterjúkban. 1956-os magyar emigráns diákok életút-elbeszélései menekülésükről, a Nyugatról, a Keletről*. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/lenartandras/diss.pdf> (letöltve: 2016-08-19)

⁴ A modern migrációkutatás egyik bonyolult kérdése az, hogyan lehet az identitást megállapítani az interjúk, vagy egy kérdőív segítségével úgy, hogy az hiteles legyen. Az elvárásoknak való megfelelési szándék eredményezhet ambivalens hozzáállást az identitáshoz. Lásd: Borsfay Krisztina–Mikes Hanna–Török Lejla: *Bábeli útvesztő – nyelvi kérdések a kvantitatív és kvalitatív kutatás során*. In: A válaszhányok kezelésétől a résztvevő megfigyeléséig. Módszertani problémák a migrációkutatásban. Szerk. Kováts András és Várhalmi Zoltán, Budapest, 2014. 90–91.

⁵ A beszélgetések részletesebb elemzésénél előkerülnek az ezzel foglalkozó vallomások.

kommunisták által előidézett szovjet típust követő Rákosi-rendszernek nevezett társadalmi és politikai rendszer gyökerei találhatóak. Ez utóbbi a szovjet csapatok magyarországi jelenlétének és hazai kiszolgálóinak köszönhető, amelyek együttesen vezettek el az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz.

A visszaemlékezők többsége a harmincas évek második felében született, ezért figyelembe véve az 1944-re és 1945-re irányuló kérdéseinket is, a beszélgetések az életútinterjúk kategóriába sorolhatóak.

Az emigráns életutak kötetünk tíz egykori ötvenhatos menekült tapasztalatait osztja meg gyermekkoruktól napjainkig. S hogy lássuk, mi történt abban az esetben, ha nem sikerült átlépni a magyarországi határt, egy plusz visszaemlékezést is rögzítettünk.

Gyakran fogjuk használni az emigráns és emigráció fogalmakat, miközben több esetben is elhangzik az egykori menekültektől, hogy ők disszidensek, vagy disszidáltak. Tudjuk, hogy manapság a disszidens kifejezés a Kádár-korszakra értelmezett megfogalmazás, amely arra utal, hogy az ötvenhatos menekülésnek nem volt semmilyen politikai indoka, pusztán csak kalandvágyó és a „jólétet” óhajtó fiatalok döntöttek úgy '56-ban, hogy kihasználják a határok pillanatnyi átjárhatóságát, s Nyugatra távoznak. Maga a szó és a fogalom különös jelentésváltozásait érdemes megvizsgálnunk ahhoz, hogy megérthessük, miként is működött a kádári diktatúra sajátos kommunikációja.

A disszidens szó a latin eredetű dissideo, dissedere igéből származik, amelyet az ókorban az átül, áttelepül értelemben használtak. Az újlatin nyelvek közül az olaszban a sedersi visszaható igét ülni, leülni értelemben fordíthatjuk. A latin jelentéséből adódóan a fogalmat a magyar történelemben nemcsak akkor alkalmazták, amikor valaki elhagyta a hazáját, hanem akkor is, amikor egy nagyobb politikai csoport kivált a pártjából.

Az értelmezés változásainak a vizsgálatához érdemes egy korszakokon átívelő napilaphoz, a *Népszavához* fordulnunk segítségért. A dualizmusban, az Osztrák-Magyar Monarchia idején a disszidens elsősorban a politikában, különösen a parlamenti politikában értelmezhető fogalmat takart. Ebben a formában használta a korabeli sajtó, így a *Népszava* is, amikor a Bánffy Dezső kormányával szemben álló, s a Szabadelvű Pártból kilépő Andrássy Gyulát és társait nevezték disszidenseknek 1899-ben.⁶

A fogalom ekkor érzelemmentes, semleges, de mégis politikai jelentéssel bírt. Az más kérdés, hogy az Andrássy csoportot a „disszidensek” politikai ellenfelei, Tisza István és társai is árulóknak tekintették:⁷ a „disszidens csoport” politikai nézetei

⁶ [Név nélkül], Szemle, *Népszava*, 1899. 01. 03. 2.

⁷ Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, 2003. 33.

miatt keletkezett ellenérzésüket fejezték ki így. Mindezek mellett a disszidens, diszszidensek szavak értelme nem változott a két világháború között sem. A *Népszavában* nem társultak hozzá negatív töltetű jelentések. A fogalom mégis, ha meglehetősen lassan is, de bővült, és egyre-másra kezdtek nemcsak politikai, hanem hadi cselekményekhez, katonákhoz is társítani.

A *Népszava* 1929-ben megjelent őszi száma a francia légiók marokkói harcait a következőképpen tárgyalta: „egy disszidens elemekből álló csapat megtámadta a francia csapatokat.”⁸

A nácizmus felbukkanásával együtt azok a rohamcsapatok is „disszidensek” lettek, akik otthagyták az Adolf Hitler vezette német nemzetiszocialisták párthadseregét: „Stennes kapitány, a disszidens rohamcsapatok vezére.”⁹

1933-ban egy olyan cikk jelent meg a *Népszavában*, amely egy újabb aspektusát villantja fel számunkra a disszidens szó használatának – a disszidens jelölhette a válását megváltoztató személyt is: „A zsidófajú katolikusok, protestánsok, vagy disszidens zsidók üzletei szintén zsidó üzletek”.¹⁰

Egy ízben találkozhatunk a menekültek és a disszidensek összekapcsolásával, 1936 végén: „Az idegenlégió csapatai elől Rio d’oro (aranypart) spanyol gyarmatra menekült disszidens arab törzsek”.¹¹

A II. világháború kitörését követően a nácik által megszállt területekről elmenekült politikusok, katonák, s mindazok, akik nem ismerték el a Hitler által támogatott bábkormányokat, „disszidens” csoportokká váltak.

A politikai jellege ezzel a fogalomnak nem változott, hanem fokozatosan bővült: „Ugyanakkor Vichyben határozottan cáfolják a disszidens francia rádióknak arról szóló híreit”.¹² „Ezekben a francia körökben rámutatnak továbbá arra, hogy a hadviselő Németországtól ma senki sem veheti rossz néven, ha az európai kontinensen elnyomja a disszidens mozgalmakat”.¹³ „A »United Press« Washingtonból jelenti, hogy „az amerikai tájékozott körökben kétségek állnak fenn arról, vajon a most folyó megbeszéléseken a francia disszidens bizottság teljes elismeréséről van-e szó.”¹⁴

⁸ [Név nélkül], Párizsi Tudósítónk jelenti, *Népszava*, 1929. 10. 25. 10.

⁹ [Név nélkül], Szétesőben az egész fajvédő mozgalom, *Népszava*, 1931. 04. 08. 7.

¹⁰ [Név nélkül], Szombaton hivatalosan is megindítják a zsidóüldözést, *Népszava*, 1933. 03. 31. 2.

¹¹ Kálmán Elemér: A föld alá épített város, *Népszava*, 1936. 11. 22. 7.

¹² [Név nélkül], Német előrenyomulás Tráciában, *Népszava*, 1941. 04. 09. 2.

¹³ [Név nélkül], Súlyos elhárítóharcok a sztálingrádi és toropeci arcvonal kanyarulatokban, *Népszava*, 1942. 11. 29. 2.

¹⁴ [Név nélkül], De Gaulle bizottságának elismerését közli Roosevelttel beszédében? *Népszava*, 1944. 02. 12. 2.

Mint látható, ezekben az időkben a disszidensek olyan személyeket jelöltek, akik elmenekültek a németek által elfoglalt területekről, és azon dolgoztak, hogy felszabadítsák hazájukat. 1945 után ez alapjaiban változott meg.

1946 márciusában feltűnt egy újabb konnotációja, egy másodlagos jelentésformája a disszidenseknek, ugyanis megjelentek a Horthy-korszakhoz tartozó disszidens diplomaták, akik a külképviseletek pénzét eltulajdonították, s a saját javukra hasznosították azt: „Velük együtt kint maradt – nemes valutában – mindaz a pénz, amivel az egykori magyar külképviseletek rendelkeztek. A disszidens diplomaták megbízását hosszú hónapokon keresztül nem vonták vissza”.¹⁵ Ezek a bizonyos diplomaták egyre újabb és újabb negatív jelzőket kaptak a *Népszavában*, s ezzel együtt a disszidens szó eredetileg semleges jelentéstartalma a formálódó kommunista diktatúrában leginkább az áruló, külföldre távozó magyar politikus szinonimájává kezdett átalakulni: „Ezután arra hívta fel a figyelmet, lépjen fel a külföldön, szabadon grasszáló disszidens diplomaták aknamunkája ellen”.¹⁶ „Horthysta hazaárulók az összeesküvő disszidensek, az országtól elrabolt pénzből külföldön henyélők műve az, hogy annyi rágalom, annyi hazugság terjedt el országunkból”.¹⁷ „Ugyanakkor az úgynevezett úri társadalom, a nagytőke és a dzsentrí középosztály valutázókat, síbereket, disszidenseket, tolvajokat, hazaárulókat ajándékozott az országnak”.¹⁸

A disszidens negatív tartalommal való felruházása nem kímélte az emigránsokat sem: „Kifejezte véleményét a svájci magyar emigránsokról, disszidensekről és egyéb hazaárulókról”.¹⁹

A kádári értelmezésben használt ötvenhatos disszidens fogalma, mint látható, nem egyik pillanatról a másikra alakult ki. Az emigránsok jobbára megmaradtak az 1848-49-es forradalom és szabadságharc országot elhagyó politikusainak, közülük elsősorban Kossuth Lajost tartva fontosnak, akit, ha úgy tetszik, elődnek tekintették a diktatúrában is, miközben az 1945 után fokozatosan negatív jelzőkkel felruházott disszidensek fogalma alkalmas volt arra, hogy megbélyegezzék vele a magyar menekülteket. Ám ez sem azonnal alakult így.

Kezdetben a magyar külképviseletek számára is gondot okozott, hogyan is fogalmazzanak. 1956 végén és 1957 elején a londoni magyar követség gyakran használta a jelentéseiben a magyar menekültek kifejezést.²⁰ 1957 januárjában a magyar Kül-

¹⁵ [Név nélkül], Külpolitikánk fogyatékosai, *Népszava*, 1946. 03. 10. 3.

¹⁶ [Név nélkül], A Szociáldemokrata Párt tekintélye igen nagy, *Népszava*, 1947. 03. 21. 2.

¹⁷ [Név nélkül], A választások külpolitikája, *Népszava*, 1947. 08. 03. 1.

¹⁸ [Név nélkül], A Hősi Munka, *Népszava*, 1948. 04. 08. 1.

¹⁹ [Név nélkül], Illetékes nyilatkozat, *Népszava*, 1948. 01. 27. 2.

²⁰ Lásd például: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Titkos Ügyiratok Nagy-Britannia (továbbiakban: MNL OL TÜK GBR) XIX-J-1-j 1948-1961 Anglia Magyar Politikai Emigráció és

ügyminisztérium is a magyar menekültkérdésről küldte válaszait a szigetországi képviselőnek.²¹ Ez alakult át fokozatosan mind a politikai, mind a közbeszédben ötvenhatos disszidensekké. 1957 őszétől a budapesti külügyminisztériumhoz tartozó Külföldi Magyarok Önálló Referatúrájának válaszaiban egyre határozottabban ragaszkodtak a disszidens elnevezéshez.²²

Az ötvenhatos menekülteket a Kádár-korszakban külön megbélyegezték, még az előttük távozó magyarokkal szemben is differenciálták személyüket. A londoni követség 1959. május 9-i jelentésében a szigetországban megtelepedett magyarok különböző megnevezései egyszerre találhatók meg. A dokumentum azért is különleges, mert abban a Magyar Szocialista Munkáspárt [MSZMP] emigránsokkal foglalkozó 1958. júliusi és 1959. februári határozataira reagáltak.²³ A dokumentum szerint vannak jó és együttműködésre kész ötvenhat előtti emigránsok, és ellenforradalmár ellenséges, vagy nem ellenséges disszidensek. Ez a meghatározás is túllépett a klasszikus disszidens és emigráns értelmezésén. Sokkal inkább azon múltott a megnevezés, hogy az adott menekült politikailag hogyan viszonyul a Kádár-rezsimhez, és mikor hagyta el az országot. Ez egy újabb értelmezéssel gazdagítja a disszidens, emigráns fogalmak közötti különbséget, amely egy meglehetősen sajátos látásmódját világítja meg az 1989 előtti politikai gondolkodásmódnak, mely joggal tartható különösen zavarosnak.

Kádár János az MSZMP Politikai Bizottságának [PB] 1958. júliusi ülésén érdekes emigrációnak titulálta az 1956-os menekülteket. Vegyes társaságnak nevezte őket, akik között volt, aki a megtorlástól való félelem, és volt, aki egzisztenciális okok miatt hagyta el az országot.²⁴ Látható, hogy a disszidens megnevezés közel sem egyik pillanatról a másikra lett az 1956-os menekültek sajátos bélyege, amelyhez végül az 1946-ban kialakult negatív érzés is hozzátapadt.

Azt gondolhatnánk, hogy ez a konstrukció a rendszerváltás után megszűnt. Valójában nem ez történt. Az okok messzire vezethetnek, de az 1989-90 után egyre-másra hazatérő emigránsok maguk is megtapasztalhatták, hogy korántsem mindenki örült az érkezésüknek. Ehhez hozzájárult a nyugati sikerességük, vagy, ahogy azt a kötetünk címében megfogalmaztuk, életrevalóságuk, amely sok esetben irritálta a Kádár-korszakban szocializálódott társadalmat. Mindez szomorú tapasztalatokkal

menekültkérdés 32. doboz 112. tétel. Feljegyzés az Angliába menekült magyarokról. 1956. december 20.

²¹ U. o. Válasz a londoni követségnek 1957. január 17.

²² U. o. Magyarok hazatérése. 1957. szeptember 27.

²³ U. o. Kiegészítés a 258/59. sz. jelentéséhez az angliai emigrációról.

²⁴ Szabó Juliet: „... s várja eltévedt fiait is” Az MSZMP repatriálási és hazátogatási politikája 1956 és 1963 között. In: Múltunk 2007/1. 188–199.

gazdagította a hazatérőket. Egyik visszaemlékezőnk, Cey-Bert Róbert az alábbiakat állapította meg: „Nem szerették a Nyugatról visszatért szakértőket, bár én Távol-Keletről jöttem haza. Valamiképpen irigyek voltak. Ők ott milyen jól éltek, miközben mi itthon szenvedtünk, most meg a rendszerváltás után itt is érvényesülni akarnak. [...] Valóban segíteni akartam, de visszautasították. Nyugatról jött haza, 1956-ban elmenekült, disszidens, ugye, ez volt a pejoratív szó.” Nem csodálkozhatunk azon, hogy némely ötvenhatos menekült ma is úgy érzi, hogy az emigráció tulajdonképpen nem is ért véget, s talán sohasem fog véget érni.

Más megközelítésben maguk a menekültek is elismerik, hogy nem mindenki volt politikai menekült, sőt, Kovács Attila, az egykor a Wesselényi utcai csoporthoz tartozó pesti srác maga is elmondta, ha a kétszázezer emigráns mindegyike harcolt volna a szovjet csapatok ellen, akkor máshogy alakult volna az 1956. november 4-i budapesti katonai beavatkozás. Ezért nem állíthatjuk, hogy valamennyi ötvenhatos menekült a szó klasszikus értelmében vett emigránsnak tekintendő. Maga az osztrák kormány sem gondolta azt, hogy a hozzájuk érkező valamennyi menekült pusztán politikai indokokból hagyta ott Magyarországot. Az osztrák szövetségi kormányzat 1956. november 4-i ülésén Oskar Helmer szövetségi belügyminiszter az alábbiakban összegezte a helyzetet: „A polgári személyeket két részre kell osztani: olyanokra, akik félelemtől vezéreltetve jönnek át a gyerekeikkel együtt, és biztosan nem szándékoznak tartósan Ausztriában maradni. Más a helyzet az olyan menekültekkel, akik politikai okokból jönnek. Ahogy az most kiderül, az Ennsben elhelyezett kommunisták ismét vissza akarnak menni.”²⁵ Egy osztrák parlamenti képviselő kifejtette: „Nem vagyunk olyan naivak, hogy azt higgyük, minden magyar menekült azért lépi át a határt, mert politikai okokból féltene kell az életét és a szabadságát Magyarországon.”²⁶

Érdekes, de az angolszász sajtóban nem foglalkoztak különösebben azzal, hogy gazdasági vagy politikai menekültek érkeztek Nyugatra, sokkal inkább az egyszerű menekült szót használták. A *Hungarian Refugees* kifejezés a *The New York Times*-ban összesen 802 alkalommal szerepelt 1956. november 4. és 1963. március 31. között. Az angol konzervatív *The Times* 82, míg a munkáspárti *The Manchester Guardian*, *The Guardian* 73 esetben használta ezt a kifejezést, miközben az emigráns és a disszidens meghatározás elhanyagolható számban szerepel a lapokban. Talán nem lenne ördögötől való, ha az angolszász világban általános menekült titulust próbálnánk használni az ötvenhatos emigrációra is.

²⁵ Soós Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, 1999. 34.

²⁶ Andreas Gémes: *Austria and the 1956 Hungarian Revolution Between Solidarity and Neutrality*. Pisa, 2008. 68.

Indokolt is lenne, mivel manapság a fogalomhasználat tovább egyszerűsödött. A klasszikus értelemben vett disszidensek és emigránsok közötti egykor oly éles határvonalak gyakorlatilag eltűntek, mert a hétköznapi nyelvben már nem érződik a két szó eredeti jelentéstartalma. Sok esetben tisztában sem vagyunk a két fogalom eltérő jelentésével, azaz emigránst mondunk, miközben valójában disszidensre gondolunk.²⁷ A valódi különbségeket nem a menekülés indoka, hanem a kádári gondolkodásmód szolgáltatta, miközben az ötvenhatosok esetében sok esetben tapasztalhatjuk, hogy a politikai és gazdasági indokok akár egyszerre is jelentkezhetnek, együtt eredményezve a menekülést.

Király Mária nem véletlenül mondta azt egy svájci történésznek, hogy ők nem a jólét, hanem a reménytelenség menekültjei voltak '56-ban. Ezt a megállapítást olvashatjuk Sós Péter könyvében is.²⁸ Ezzel a megoldással nem kell megmagyaráznunk, hogy gazdasági vagy politikai okok vezettek-e az ötvenhatos magyar exodus-hoz. Mindkettő egyformán jelen volt a menekülés választásában. Mindezek ellenére találhatunk a mai szakirodalomban olyan interjúkból, életrajzokból álló összefoglalást, amely arra következtetésre jut, hogy az „ötvenhatosok nagy része is jóléti kíváncsiorló”.²⁹ Szántó Miklós a következőkkel magyarázta ezt:

„Ugyanis nem az a lényeges, hogy határ átlépése utáni meghallgatás során, a lágerekben való tartózkodás heteiben mivel indokolták kimenetelüket, hanem az, amit ezekre a napokra visszatekintve, a hazalátogatásuk során, vagy rokonaiknak oda-kinn ezerszámra magyarázták: távozásuk gondosan rejtett, akkor elhallgatott igazi belső célja az volt, hogy a gazdag Nyugaton elérjék a vágyott életszínvonalat”.³⁰

Ez a tudományos megállapítás azonban forráskritikával kezelendő. Szántó elemzésében olyan életrajzokat használt, amelyek 1961-ben és 1981-ben a Magyarok Világszövetsége *Magyar Hírek* című lapjának pályázatára érkeztek, s a tengerentúli magyar emigráns életutakat tartalmazó írások között található ötvenhatos menekült életrajzokból jutott a fenti következtetésre. Már csak a pályázati dátumok és a pályázati díj, a hazalátogatás vendéglátással okot adhat arra, hogy ne tekintsünk a megírt életrajzokat egy nagyívű elemzés tudományosan objektív alapjának. Fontos megemlíteni, hogy a magyar ötvenhatos menekültek a Kádár-korszak sajátos paranoiáinak tárgyai voltak. Itthoni és külföldi megfigyelésük hozzátartozott a történetükhöz, s ezzel a ténnyel többnyire maguk is tisztában voltak. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a jólét megteremtéséhez szükséges feltételek biztosítása a szovjet típusú kommunista rendszer feladata lett volna. A politikai és gazdasági kérdések között szoros összefüggések

²⁷ Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány*. Budapest, 1984. 8.

²⁸ Sós Péter János: *Magyar exodus*. Budapest, 2005. 23.

²⁹ Szántó Miklós: *Tengerentúli magyarok*. Budapest, 2001. 28.

³⁰ U. o. 30.

állapíthatóak meg, akár az erőszakos nehéziparosítást, a kollektivizálást, vagy akár az oktatás kérdéseit vizsgáljuk. Pusztán az egyéntől függött, hogy kinek melyik téma okozott nagyobb nehézséget, de hogy mindegyik köthető volt a Rákosi-rendszer politikájához, az kétségtelen. Szántó megállapítása azért is nehezen alátámasztható, mert a tömeges menekülés 1956. november 4. után indult el, s ha valóban igaz lenne, hogy a jólét elérése motiválta a magyar emigránsok többségét, akkor nem várták volna meg a forradalom és a szabadságharc bukását, hanem már a debreceni és budapesti felkelés kitörésekor, vagy nem sokkal később, kihasználva a zűrzavart, számosan elindulhattak volna. Nem így történt. A politikai és gazdasági remények elvesztésének szomorú november 4-i vasárnapja indította el a menekülési hullámot.

A menekülés személyes okai

A valódi okok mindig személyesek. Megelőzhette egy családi döntés, a szülői félelem attól, hogy a gyermekeik akár a legfontosabbat, az életüket is elveszthetik. Nem szoktunk erről sokat írni, pedig fontos lenne, mert a 200 ezer magyar emigránsnak a legnagyobb része, közel harminc százaléka 18 és 24 év közötti volt. Sok volt a 18 év alatti gyermek is, akiket a szülők is befolyásoltak a döntésükben, akár úgy, hogy végül ezért választották a maradást. Jó példa erre Kovács Attila, aki sokáig édesanyja miatt nem akart elmenekülni az országból, ám végül éppen ő volt, aki meggyőzte arról, hogy el kell hagynia a hazáját. Varjú Lászlót még drámaiban szólította fel az édesapja, hogy biztonsága okából hagyja el az országot. Király Mária és bátyjai különleges esetek, mert később sikerült a családegyesítés, a szüleik Svájcba emigrálhattak. Takáts Tamás az édesapjával együtt menekült el az országból, Ekker László több rokonával közösen ment az Amerikai Egyesült Államokba. Endrédi Szabó Lajos édesapját és az öccsét az ő 1956-os forradalmi részvétele miatt érte atrocitás, amely elvezetett a meneküléséhez. Görög István, bár önállóan hozta meg a döntését, de megosztotta a gondolatait a családjával. Koszmovszky Edinát édesapja szembesítette azzal, hogy már keresik, és a menekülés az egyetlen választása. Mindez azonban csak a végső lökést adta meg számukra a távozáshoz.

A kérdéseinkkel igyekeztünk arra is választ találni, hogy volt-e szándék beszélgetőtársainkban már az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt is elmenekülni az országból. Görög Istvánnak ez eszébe sem jutott, a családjában sem került szóba egy esetleges menekülés ötlete. Kovács Attila visszaemlékezésében arra utalt, hogy mindig is szeretett volna külföldre látogatni, nem azzal a céllal, hogy ott is éljen, hanem hogy különleges országokat és helyeket lásson. Ebben az időszakban sokan azért

sportoltak, mert ez eredményezhette azt, hogy eljuthassanak külföldre. Endrédi Szabó Lajos, miután kirúgták a gimnáziumból, dunai hajósnak szeretett volna állni, kifejezetten azzal a céllal, hogy Ausztriába emigráljon, hiszen Magyarországon kulákszarmazása miatt nem tanulhatott tovább.

Az interjúalanyaink több ízben említették, hogy származásuk miatt voltak Magyarországon reménytelenül nehéz helyzetben. Az 1940-es évek végétől az úgynevezett X-es, osztályidegen származás alaposan szűkítette a tanulási lehetőségeket. A Rákosi-rendszerben már gyermekfejjel is komoly küzdelmet kellett azért folytatni, hogy a nem kívánatos származás ellenére valahogyan mégis sikerüljön a gimnáziumi, vagy egyetemi felvételi. A Nyugatra távozással megnyílt a lehetőség a továbbtanulásra. Azonban korántsem igaz, hogy minden egyes fiatal magyar menekült csak a továbbtanulás miatt távozott Magyarországról, az X-es származás az előbbre jutás minden lehetséges módozatát nehezítette, talán az élsport volt az egyetlen kivétel.

A beszélgetőtársaink közül sokan X-es származással büszkélkedhetnek. Cey-Bert Róbert Gyulának malomtulajdonos volt az apja, és csak egy „csalásnak” köszönhetően vették fel a gimnáziumba: egy jegyző molnárségédnek regisztrálta az édesapját, hogy munkásszármazású lehessen. Ameddig Magyarországon járt középiskolába, el kellett titkolnia a valóságot, s mindig ott lebegett a feje fölött, hogy kiderül édesapja valódi foglalkozása. Takáts Tamásnak mind a gimnáziumi tanulmányai, mind az egyetemi felvételi jeheztséget okozott. Korán meg kellett tanulnia a túlélés fortélyát. Mindig hely hiányában utasították el jelentkezéseit a felsőoktatásba, ezért Takácsra módosította nevét, de csak három napig tartott az egyetemi karrierje: rájöttek a névváltoztatására és kirúgták. Továbbra sem adta fel, s elhatározta, hogy valamilyen módon diplomát fog szerezni. 1956-ban a Budapesti Mezőgazdasági Főiskola tanulója lett, de nem tartott sokáig, mert az 1956-os forradalom és szabadságharc megszakította a tanulmányait. Koszmovszky Edina nem is álmodhatott arról, hogy valaha egyetemi hallgató lehessen Magyarországon. Édesapja, dr. Koszmovszky Tibor³¹ 1930-as évek végi nyilasmúltja nem tette lehetővé a tanulásról való álmodozást, a középiskolába sem jutott el, pedig mindenhová jelentkezett. Esti iskolában tudta elvégezni a műszaki rajzoló iskolát. Görög István folyamatosan azért küzdött, hogy értelmiségi származásúnak ismerje el a magyar oktatási rendszer. Édesapját, Staub Károlyt a Horthy-korszakban betöltött pozíciói miatt osztályidegennek bélyegezték. Végül nem az általa óhajtott Budapesti Műszaki Egyetemen, hanem a Miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Egyetemen tanult tovább. Ez volt az egyetlen hely, ahová származásra tekintet nélkül felvették, elegendő volt a kitűnő érettségi eredménye. Endrédi Szabó Lajosnak nyilvánvaló volt, hogy a magyarországi kom-

³¹ Koszmovszky Tibor részletes életrajzát lásd a Koszmovszky Edinával készült interjúban.

munista rendszerben egyáltalán nem számíthat semmilyen továbbtanulási lehetőségre, miután kicsapták származása miatt a gimnáziumból. Varjú Lászlónak is törés keletkezett a középiskolai tanulmányaiban, nem a származása miatt, hanem mert nem tudta elfogadni, hogy minden április 4-én ünnepelni kell a felszabadulást. A társaival szervezett „ellenkampány” büntetése szabadságvesztés lett.³²

Az is kérdéses volt, hogy egyáltalán mit lehetett elérni egy megszerzett diplomával a Rákosi-korszakban. Tálás Ernő 1944-ben érettségizett, majd a háborút követően beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem német–olasz szakára, amelyet abban az időszakban egyszerűen csak tengelyszaknak csúfoltak. A sajátos diáktréfa, diáknyelv szinte megjósolta, hogy Tálás sohasem taníthatta az általa választott nyelveket, igaz, a Zeneakadémiát elvégezve operaénekesi pályára készült. 1956. november 4. után már nem remélte, hogy a megváltozott körülmények között itthon fogja ezt a karriert tovább építeni.

Sok beszélgetőtársunk egyfajta túlélési stratégiát tanult a Rákosi-rendszerben. Ezek a stratégiák az önállóságot és rugalmasságot fejlesztették. Aki egy diktatúrában minden hátrányos megkülönböztetés ellenére, ha apránként is, de tovább tudott lépni, annak a menekülés utáni beilleszkedés nem volt szokatlan vagy kezelhetetlen élmény. Az „életrealitás” megtanulása beszélgetőtársainknak számára már a kommunista diktatúra Magyarországon elkezdődött.

Az 1945 utáni Magyarországon élni az interjúalanyok szüleinek sem volt egyszerű. A Budapesti Népbíróságon fogták perbe dr. Koszmovszky Tibort, Koszmovszky Edina édesapját, illetve Kovács Attila édesapját, Kovács Ödönt, továbbá Németh Bálint édesapját, idősebb Németh Bálintot is. Ez utóbbi két személyt felmentették. Idősebb Németh Bálint esete talán a legérdekesebb, mert a budapesti Dohány utcai lakásának tulajdonjoga miatt jelentették fel, s vádolták meg nyilasbarátsággal és antiszemitizmussal, azt remélve, hogy az elítélésével és bebörtönzésével nem tudja majd visszakövetelni a lakását és műhelyét.³³ Mindhárom egykori ötvenhatos menekült gyermekkori életének meghatározó része maradt édesapjuk bíróság elé állítása.

Különböző válaszok születtek arra is, hogy mikor is döntöttek a távozás mellett. Valamennyi beszélgetőtársunk 1956. november 4. után távozott, s valóban ez volt az általános és elfogadott időpont a menekültek között is. Állításuk szerint magyarok csak akkor menekültek el, amikor az 1956-os forradalom és szabadságharc elveszett a második szovjet beavatkozás után. Ez azonban nem teljesen igaz. Inkább az tekinthető általánosnak, hogy a magyar ötvenhatos menekültek elképzelhetetlennek tartották, hogy akadtak olyanok, akik már 1956. november 4. előtt elindultak. Véleményük

³² Lásd részletesebben Varjú László interjújában.

³³ Budapesti Fővárosi Levéltára [BFL] XXV.1. a. 1946/3185.

szerint akik ezt tették, nem is lehettek menekültek. Ráadásul ez nem csak utólag alakult ki bennük, hanem már a korszakban is jellemző volt. James A. Michener amerikai újságíró, az ötvenhatos forradalom után megjelent nagy sikerű riportkönyv írója nem véletlenül jelezte ezt a sajátosságot a művében:

„Magyar szakértőkkel ellenőriztettem és javítottam ki az írásaimat, s láttam, milyen heves érzelmeket váltottak ki azok a részek, amelyek az első menekülteket mutatták be. Írtam például egy fiatalemberről, aki az átmeneti győzelem csúcspontján hagyta el Budapestet, az egyik kritikus azonban azt kérte: »Kérem, uram, ezt cserélje ki. Egyetlen tisztességes magyar sem távozott, ha még esélye volt a győzelemre.« Átnéztem a jegyzeteimet és makacskodtam: »Így történt. Pontosán emlékszem, mit mondott.« Kritikusom tűnődött egy ideig, majd egy vonallal áthúzta a bekezdést: »Ha ez az ember így viselkedett, jobb, ha meg sem említjük.«”³⁴

Már 1956. október 23-tól elindultak egyesek Nyugatra, vagy éppen Jugoszláviába, vagy Csehszlovákiába. 1956. november 3-ig összesen 178, jobbára ávós tiszt és családtagjaik érkeztek Jugoszláviába.³⁵ Ausztriába az adatok szerint több százan szöktek át már 1956. november 4. előtt. Igaz, hogy azon a november eleji napon összesen hatezer ember hagyta el Magyarországot. A legtöbben, 8537 fő, 1956. november 23-án érkezett meg nyugati szomszédunkhoz.³⁶ Ezek az adatok általánosságban alátámasztják az egykori menekültek azon véleményét, hogy valódi ötvenhatos menekültnek csak az tekinthető, aki 1956. november 4. után hagyta el Magyarországot. Az ötvenhatosság egy erkölcsi fokmérőt is jelentett azok körében, akik az eltiport forradalom és szabadságharc következtében választották az emigrációt, s ez nem változott, nem tűnt el a hatvan év során. Ez a tényező – amint azt Görög István is megfogalmazta – nagyban meghatározta egyes menekültek viszonyulását az 1944-45-ben és azt követően elmenekült magyar emigránsokhoz.

„A mi szemünkben az emigráció is rétegelve volt. Mi számítottunk csak, az ’56-os emigránsok. A többiek fura embernek tunk. Voltak a második világháború előttiek, a dipik,³⁷ aztán az 1947-esek, akik kimentek, mielőtt lezárták a határt, és egy-két lézengő, akik nem alkottak réteget, de 1947 és az 1950-es évek között kikerültek. S aztán ott voltunk mi, az ’56-osok.”

³⁴ Michener, A James: *A híd Andaunál*. Budapest, 1994. 192.

³⁵ Katerina Kovacevic: *A menekültkérdés Jugoszláviában*. In: Évkönyv 2006-2007, 1956-os Intézet. Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. Szerk. Rainer M. János, Somlai Katalin. Budapest, 2007. 135.

³⁶ Soós Katalin: *1956-os menekültek a statisztikai adatok tükrében*. In: <http://www.natarch.hu/szemle/20023/soos.htm> (letöltve: 2016-08-07)

³⁷ Az angol displaced person rövidített megfelelője, olyan menekült és hontalan, aki a II. világháború következtében veszítette el állampolgárságát. Gyakorlatilag ebben az esetben az 1944–45 utáni magyar menekültekről van szó.

Hová és miért menekültek tovább?

Az ötvenhatos menekültek nem mindig a vágyaik, hanem sokkal inkább a lehetőségeik közül választhattak, amikor új hazát kerestek maguknak. Téves az a megállapítás, hogy mindegy, hová jelentkeztek, mindenhol szívesen látták, s azonnal befogadták őket. Abban minden interjúalanyunk egyetértett, hogy a legtöbben az Amerikai Egyesült Államokba [a továbbiakban: Egyesült Államok, vagy Amerika] szerettek volna menni, de nem mindenki volt ezzel így. Endrédi Szabó Lajos kifejtette, hogy neki sohasem volt szimpatikus az Egyesült Államok, Tálás Ernő operaénekes pedig azért választotta Svédországot, mert az semleges európai állam volt. Kovács Attila számára sem volt szimpatikus az Egyesült Államok eljárása, mivel túl sok követelést támasztottak, míg Franciaország minden feltétel nélkül befogadta, ráadásul kiskamasz kora óta érdekelték a trópusok, és tudta, hogy Franciaországnak akadnak gyarmatai a csendes-óceáni szigetvilágban.

Koszmovszky Edina a francia forradalomban megfogalmazott emberi jogi nyilatkozat miatt döntött úgy, hogy Párizsba megy. Az adott országról innen-onnan hallott vagy tanult, s így összeszedett információmorzsákból hozott következtetések is meghatározóak voltak abban, hogy mely ország felé viszonyult pozitívan a magyar menekült.

Sokat számított, hogy kinek hol volt valamilyen barátja, rokona vagy ismerőse. Ez általánosnak számított a menekültek között, sokszor egy adott kapcsolat döntötte el, hogy pontosan hová is tudtak eljutni. Egy létező összeköttetés megfelelő biztosításnak számított, midőn a nagy ismeretlenbe kellett ugrani.

Király Máriát és fivéreit az édesanyjuk egykori franciatanárnője várta Svájcban. Takáts Tamás kezdetben a gazdag angliai nagynéniben bízott, vagy legalábbis erre hivatkozva választotta a szigetországot, de valójában Ausztráliába akart eljutni, mert a melbourne-i olimpia érdekelte. Görög István a nyelvtudása segítségével akadt olyan ismerősökre, akikkel együtt mehetett az Egyesült Államokba. Ekker László is rokonokban bízva érkezett meg a tengerentúlra. Varjú László végül az Egyesült Államokba érkezett, de nem éppen úgy, ahogy azt várjuk: csak Jugoszlávia, Franciaország és Ausztria érintése után következett a tengerentúl. Cey-Bert Róbert Gyulát a megsérült lába és a Vöröskereszt juttatta Svájcba.

Az álmok, a vágyak és a valóság nem mindig keresztezték egymást. A számítások sokszor nem, vagy nem úgy és nem akkor teljesültek. Takáts Tamásnak önállóan kellett boldogulnia a szigetországban, és sikerült megállnia a helyét, de a gazdag angliai nagynéni nem nyújtott támaszt. Ekker László sem kapott sok segítséget a rokonoktól, az álláslehetőségeket más ismerősökön keresztül találta meg. Király Mária és fiverei viszont minden segítséget megkaptak édesanyjuk franciatanárnőjétől, Cécile

nénitől. Többen is megemlítették, hogy a lehetőségek közül kellett választani, s ez is jobb volt, mint az osztrák, vagy a rosszabb körülményeket biztosító jugoszláv gyűjtőtáborokban várakozni.

Mint látható, a történetek egyénenként eltérőek, s ma már lehetetlen általánosságokat megállapítani. Mindenki a saját boldogulásáért dolgozott, s a vágyaik elérését bizony nem adták ingyen.

Tanulás

A menekültek körülbelül egyharmada 18 és 24 év közötti fiatal volt, s közel 7000-8000 volt azoknak a száma, akik egyetemistaként hagyták el Magyarországot.³⁸ Ebből érthető, hogy az egyik legfontosabb kérdés az volt, miként is tudják folytatni vagy elkezdni tanulmányaikat a befogadó országokban. Szép számmal akadtak olyanok is, akik még nem töltötték be tizennyolcadik életévüket, s a középiskola, vagy valamilyen szakma megtanulása lebegett a szemük előtt. S akkor még ott voltak azok a fiatalok is, akiknek politikai okokból nehezítették, vagy lehetetlenítették el a tanulmányaikat Magyarországon.

Endrédi Szabó Lajos, Varjú László, Cey-Bert Róbert Gyula és Kovács Attila a középiskolai tanulmányaikat szerették volna befejezni Nyugaton, ez azonban nem volt egyszerű. A franciák nem szerették azokat, akik „túlkorosan”, 18 éves kor felett iratkoztak volna be valamelyik gimnáziumba. Ezeket a diákokat inkább minél hamarabb munkába szerették volna állítani. Varjú Lászlóból autószerelőt kívántak nevelni, amely érthetően elkeserítette. Kaposvárott éppen harmadéves gimnazista volt, amikor letartóztatta az ÁVH.

A beiskolázás Svájcban sem volt mindig örömteli. Cey-Bert akkori magánál jóval fiatalabb gyerekek közé került, amely nehézséget okozott a számára. A nyelvtanulás is fontos szempont volt: akik már rendelkeztek használható nyelvtudással, könnyebben boldogultak. Varjú László és Endrédi Szabó Lajos útja a francia Grenoble-ba vezetett, ahol egy új nyelvtanulási módszerrel egész nap francia nyelvre oktatták őket. Erről az audiovizuális módszerről, magnóhallgatás és képvetítés közbeni tanulásról számolt be Koszmovszky Edina is. A legnehezebb a befogadó ország nyelvének elsajátítása volt, ettől függött a tanulás és a jobb munka megszerzése is.

Sokak számára az Ausztriában alapított magyar gimnáziumokban nyílt meg az egyetlen járható út az érettségi megszerzésére. Összesen öt város volt, ahol ilyen

³⁸ Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton, 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában*. Budapest, 2007. 25.

intézményt állítottak fel: Innsbruck, Gran, Wiesenhof, Iselsberg, Kammer am Attersee.³⁹ Ezekben az intézményekben közel 1200 magyar ötvenhatos menekült diák tanult magyar nyelven. A Kammer am Attersee-i Magyar Reálgimnáziumba vezetett Endrédi, Varjú és Cey-Bert útja is. Egy ilyen megoldás megvalósítása nehézségekbe ütközött. Az osztrákok éppen azon dolgoztak, hogy minél kevesebb magyar menekültet kelljen ellátniuk, s mindekkor voltak olyanok is, akik visszatértek Ausztriába tanulmányaik folytatása miatt. Cey-Bert Svájcból, Varjú és Endrédi Franciaországból szöktek vissza, hogy megvalósíthassák álmaikat. Zöldhatárokon át vezetett az útjuk, bujkálás, folyón átkelés, határőrök előli menekülés mind hozzátartoztak életük e szakaszához.

Akadtt olyan is, aki kezdetben úgy gondolta, nem fog a befogadó ország felsőoktatásán tanulni, mert nem látta értelmét, hogy esetleg egyetemistaként nélkülözzön. Kovács Attila pontosan ezért választotta inkább a munkát az érettségi után.

Cey-Bert Róbert Gyula a Kammer am Attersee-i Reálgimnáziumban szerezte meg a végbizonyítványt, aztán úgy gondolta, hogy ha már Ausztriában van, akkor ott is folytatja a tanulmányait a Bécsi Egyetemen. Ám nem voltak Ausztriában érvényes papírjai, hiszen Svájcból érkezett, oda pedig nem mehetett minden további nélkül, egyszerűen vissza, hiszen csupán ott érvényes menekültigazolvánnyal rendelkezett, Svájc pedig csak úgy nem fogadta vissza azokat a menekülteket, akik elhagyták az országukat. Egy menekült miért is hagyná el az őt befogadó országot? Cey-Bert Róbertet ugyan felvették a Bécsi Egyetemre, de nem kapott semmilyen ösztöndíjat, hiszen svájci passzusa volt. Ezért írt a svájci konföderáció elnökének. Szerencséje volt, mert valaki eljuttatta a kérését a Genfi Egyetemre, ahová végül beiratkozhatott. Görög István a kaliforniai Berkeley Egyetemtől fogadott el egy lehetőséget, amelyről már az Egyesült Államokban értesült. Négy egyetemistának ígértek helyet egy diákszálláson, mosogatásból kellett fedezniük a lakás és a menza költségeit. Az első fél évre az amerikai diákok adakozása teremtette elő a tandíjukat.⁴⁰ Ez segítette az elindulását, s pár éven belül megkaphatta az egyetemi diplomáját. Varjú Lászlónak nem volt egyszerű az érettségi megszerzése sem, hiszen a Kammer am Attersee-i iskola már azelőtt megszűnt, hogy eljuthatott volna az utolsó gimnáziumi évig. Iselsbergben folytathatta a tanulmányait. Szerencsétlenségére fiatal korában háromszor kezdhette el a harmadik osztályt. Sikeres érettségi után az Egyesült Államokba emigrált, ahol kezdetben esélye sem volt egyetemre járni. Fizikai munkát kellett végeznie, egy ideig még piarista papnövendék is volt. Végül a Grazi Orvostudományi Egyetemen

³⁹ Lénárt András: „Kiszabadulva” – 56-os diákok nyugati kalandozásai az ötvenes-hatvanas évek fordulóján. In.: Forrás 2013. május. Web: <http://www.forrasfolyoirat.hu/1305/lenart.pdf> (letöltés ideje: 2016-01-09)

⁴⁰ Görög István: *Életünk, Addendum. 1956 és az emigráció*. 2012. kézirat. 31-33.

szerezett diplomát, azonban a tanítási szünetekben fizikai munkából tartotta fent magát. Király Mária első svájci tanfolyama egy, a Bern kanton által előírt kötelező „Háztartási iskola” volt. Ezt minden nyolcadikos lánynak el kellett végeznie, ez alól nem lehetett kivétel egy tizenhat éves magyar menekült lány sem.⁴¹ Mi tagadás, a Svájcba érkező Király testvéreknek korántsem a tanulással kellett elsősorban megismerkedniük, hanem a kemény munkával. Kezdetben a courtételle-i óragyárakban dolgoztak. Mária csak 1970-ben szerezte meg az érettségi bizonyítványát. Ám akik már magyarországi érettségivel rendelkeztek, azoknak sem volt sokkal egyszerűbb elkezdni, vagy ha úgy tetszik, folytatni az egyetemi tanulmányokat.

Takáts Tamás kezdetben fizikai munkát végzett Angliában. Dolgozott konyhán, de ha kellett, kevert koktélokot is, csak hogy előrébb jusson. 1960-ban iratkozott be a Londoni Egyetemre. Gondoskodott a saját sorsáról, ám közel sem volt olyan szerencséje, mint annak a több száz magyar fiatalnak, akik menekült ötvenhatos egyetemista diákként ösztöndíjjal folytathatták, vagy kezdhették el tanulmányaikat.⁴²

Kovács Attila Franciaországban fejezte be a középiskolai tanulmányait, de ez közel sem volt egyszerű. 1957-ben egy párizsi katolikus gimnáziumban kezdte el a tanulást, azonban ősszel már nem kapott lehetőséget a folytatásra. Azért kellett küzdenie, hogy a francia állam alkalmasnak találja a gimnáziumi tanulmányokra. Képességtesztek, intelligencia- és nyelvi kompetenciák mérése várt a Kovács Attilához hasonló sorsú fiatalokra. Amint ő emlékezett ezekre az időkre, csupán egy a háromhoz volt a sikeres tesztet kitöltők aránya. A jelentkező fiatalok harmadát találták csak alkalmasnak a továbbtanulásra. 1960-ban Le Cateau-ban érettségizett.

Az Egyesült Államok volt a legválogatósabb befogadó ország, nem csoda, ha ma-guk is úgy értékelték, hogy a magyar ötvenhatos menekültekkel minden idők legkiválóbb emigránsai érkeztek meg hozzájuk a tengerentúlra. A leghíresebb liberális napilap, a *New York Times* vasárnapi magazinjának 1957. március 24-i cikkében a Camp Kilmer-i menekülttáborban dolgozó szociális munkások vezetője, Hugh McLoone az alábbiakat nyilatkozta: „Ha áttelepít 30 ezer amerikai Kaliforniába, sokkal több személyes probléma adódott volna, mint amely ezeknél az embereknél felmerült. Lennének emberek, akik whiskyt vedelnének és olyanok, akik panaszkodnának. Akadnak problémáink, de kevesebb, mint azt bárki várta volna”.⁴³

⁴¹ Király Mária: *Így történt*. Novum Kiadó, Neckenmarkt, 2015. 132.

⁴² Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton, 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában*. Budapest, 2007.

⁴³ [Név nélkül]: Hungarian Refugees blend easily into U.S. Way of life, *New York Times Magazine*, 1957. március 24. In.: http://www.osaarchivum.org/files/holdings/selection/rip/4/pc/300-5-46--7-2-2_000222.jpg (2012–11–19)

Mindezek ellenére sem az Egyesült Államokban, sem máshol nem volt egyszerű bekerülni a nevesebb iskolákba, sok múlott a kapcsolatokon és az egyén rátermettségén. Csak azért, mert ötvenhatos menekült volt az illető, nem kapott magától értetődően sem érettségit, sem diplomát. Az élelmesebb magyar fiatalok természetesen kihasználták azt a lehetőséget, hogy sokszor elegendő volt arra hivatkozni, hogy a menekülés során nem hozták magukkal az érettségi bizonyítványukat. Endrédi Szabó Lajos említette, hogy Franciaországban többen hivatkoztak erre, s ez jelentősen megkönnyíthette az egyetemi felvételüket.

Hazalátogatás, megfigyelés

Az ötvenhatos menekültek nem szabadultak meg oly egyszerűen a kádári Magyarországtól. A konszolidálódó rendszer nyomon követte, és biztonság, illetve felhasználhatóság szempontjaiból értékelte az elérhető, s időközben Nyugaton elhelyezkedő, karriert építő emigránsokat. Egyaránt láttak veszélyt és lehetőséget is bennük. Kezdetben potenciális kémgyanúsak voltak az állambiztonság szótárában, a részletesebb megfigyelésükhöz szükséges feltérképezés miatt objektumdossziékat nyitottak. Indokoltak látták ezt tenni, mert az ötvenhatosok többsége nem csatlakozott olyan politikai szervezetekhez, amelyben nyomon lehetett volna követni a tevékenységüket. Az Amerikai Egyesült Államokban élő emigránsok dossziéjának létrehozását az alábbiakkal indokolták: „Az Egyesült Államok területén kb. másfél millió magyar emigráns él, akik részben különböző emigráns szervekhez vagy csoportokhoz tartoznak. Ugyanakkor jelentős részük nem tartozik sem a politikai, sem pedig a katonai jellegű emigráns szervekhez, vagy pedig olyan kisebb egyesülethez vagy csoporthoz tartoznak, melyekkel mint objektummal külön nem foglalkozunk. Figyelembe véve azt, hogy az USA hírszerző szervei a Magyar Népköztársaság elleni hírszerzése során ezeket a magyar emigránsokat felhasználja, szükséges, hogy operatív szempontból alosztályunk ezekkel a szervezeteken kívül élő magyar emigránsokkal foglalkozzon. Az amerikai magyar emigráció ellen végzendő hírszerző munkánk elősegítése céljából javaslom, hogy egy objektumdossziét nyissunk Amerikai Magyar Emigráció címmel. Fenti indokok alapján kérem engedélyezni az objektumdosszié kiadását.”⁴⁴

⁴⁴ ÁBTL 3.2.5 0-8-073/1 OBJEKTUM DOSSZIÉ AMERIKAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ I. kötet, III/5 alosztály, Határozat, 1958. április 7.

A kérdés csak az, hogy mi alapján választották ki a megfigyelendő személyeket. A fontosabb objektumdokumentációkat áttekintve megállapíthatjuk, bizonyos sémákat követtek a szolgálatok. Fontosak voltak azok az ötvenhatos menekültek, akik valamely emigrációs szervezetnek, a nyugati magyar diákokat tömörítő Szabad Magyar Egyetemisták Szervezetének, az UHFS-nek a tagjai voltak, vagy mérnökként dolgoztak. Színészek, sportolók, egyetemi tanárok, papok, lelkészek, katonák, mindenki számított, aki információkkal szolgálhatott, esetleg beszervezhetőnek vagy veszélyesnek tűnt. Ezek miatt interjúalanyaink közül többen is érdekesnek bizonyultak a magyar állambiztonság számára.

Görög István szép karriert futott be mérnökként, s ez felkeltette a szolgálatok figyelmét. Cey-Bert Róbert Gyula a genfi diákszövetség vezetője volt, s ebben a pozícióban került a megfigyelés célkeresztjébe. Az UHFS tagjai közül többen is küldtek jelentéseket Budapest számára.

A hazatérők sem kerülhették el a sorsukat, Magyarországon is fokozottan ellenőrizték tevékenységüket. Varjú László – amerikai állampolgárként – 1968-tól sűrűn látogatta családját a Somogy megyei Igalban, azonban a községi szőlőhegy mellett volt egy szovjet katonai objektum is.⁴⁵ Egy ötvenhatos, aki immár az Amerikai Egyesült Államok polgára, egy szovjet „titkos” bázis közelében? Ez kifejezetten zavarta az állambiztonságot.⁴⁶ Teóriát építettek arra, hogy az egykori „hazalátogató” ötvenhatos valójában amerikai kém, és megszervezték Varjú László megfigyelését is, amellet, hogy tisztában voltak azzal, milyen kapcsolatokkal rendelkezett külföldön.⁴⁷ Az operatív eljárások, az információgyűjtés elérte Varjú László feleségét és családját, sőt, az öccse, Varjú Gyula a fokozott megfigyelés időszakában, 1969-70-ben szintén az állambiztonság célkeresztjébe került. Ő ekkor Kelet-Németországban, Erfurtban dolgozott mérnökként, ezért az NDK belügyi szerveit is bevonták az információszerzésbe.⁴⁸ Varjú László igali látogatásainak megfigyelésében komoly szerepet játszottak a helyi általános iskolából azok a tanítók, akiknek egykori kisdíákja volt: két igali tanítót is a beszervezett erre a feladatra a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság III/II-es osztálya.

Az iratok tanúsága szerint az is megfordult a szolgálatok fejében, hogy beszervezik külföldi felderítőmunkára, ám ezt végül elvetették, mivel nem találtak olyan kapcsolatokat a környezetében, amiért érdemes lett volna foglalkoztatni, valamint – ahogy azt megállapították – a sok magyarországi beutazásával felkelthette volna a nyugati elhárítás figyelmét. Sejtelmesen azt is megjegyezték, hogy megszegte

⁴⁵ ÁBTL 3. 1. 5. – O-15 267. Jelentés, 1969. április 8. 18–19.

⁴⁶ ÁBTL 3. 1. 5. – O-15 267. 3.

⁴⁷ ÁBTL 3. 1. 5. – O-15 267. Határozat, 642-922/1969 8.

⁴⁸ ÁBTL 3. 1. 5. – O-15 267. „Hazajáró” fn. ügy. 1970. március 18. 96.

a konspirációs szabályokat, s minden bizonnyal ez volt a leglényegesebb, amely megakadályozta a beszervezését. Nyugodtan mondhatjuk, hogy Varjú László kicsúszott a szolgálat karmai közül.⁴⁹

A szolgálatok a kinti megfigyeléseikhez több megoldást is alkalmazhattak. Az ügynökelhelyezéshez rendelkezésükre állt maga az ötvenhatos menekültség, mint háttértörténet. Nem volt más dolguk, mint megkeresni Magyarországon azokat, akik zsarolhatóak. Cserjés Sándor egykori jezsuita hitoktató esete ezt mutatja be a számunkra. Valószínűleg egy nőügy, s korábbi politikai megnyilatkozása miatt tudták beszervezni.⁵⁰ 1957 szeptemberében engedték át az osztrák határon, azaz Nyugatra telepítették, s Bécsben tartották vele a kapcsolatot. Cserjés „ötvenhatos menekültként” élte mindennapjait, s azzal a feladattal bízták meg, hogy Belgiumon, Hollandián keresztül minél közelebb kerüljön a Vatikánhoz, hogy felderítse a jezsuiták ellenséges tevékenységét.⁵¹ Végül egészen a Stuttgarti Magyar Katolikus Misszióhoz jutott. A közösség lelkésze volt 1959-től, egészen 1967-ben bekövetkezett haláláig. Kedélybeteg volt, s ezért a stuttgarti magyar hívők számára nem tudott állandóan rendelkezésre állni. A misszió főlelkésze, Ádám György sokszor gondoskodott a helyettesítéséről.⁵² Elképzelhető, hogy a zsarolások okozták az egészségügyi problémáit.

Cserjés magyarországi jelentéseit már 1954-től felhasználta az ÁVH. Ebben az évben szervezte be a Fejér Megyei Főosztály politikai és erkölcsi kompromittáló adatok alapján. Ráadásul miután megérkezett Ausztriába, bekerült a Kammer am Attersee-i Magyar Reál gimnáziumba is, ahol a menekült magyar fiatalokat hittanra és filozófiára tanította. A szolgálati utasításoknak megfelelően igyekezett a legjobb színben feltüntetni magát az emigráció előtt. Mondhatni, ez tökéletesen sikerült is, mert Sümegh Lothár igazgató barátja és az iskola igazgatóhelyettese lett. Ebből a pozícióból jelentette az iskola legfontosabb eseményeit. Gyakorlatilag valamennyi tanárról adott jellemzéseket a magyar állambiztonságnak. Az egykori diák, Varjú László nem szívesen emlékezett Cserjésre, szavaiból egy kifejezetten szadista, a rábízott fiatalokat fizikai fenyegetéssel is büntető tanár képe rajzolódott ki.⁵³ Talán ez is a beszervezésére, a zsarolására adott elkeseredett válasza volt?

Nemcsak ilyen zsarolásokkal ügynöknek kényszerített balsorsú szereplők vettek részt az emigráció megfigyelésben. Voltak olyanok, akik azért kaptak lehetőséget nyugati rokonaik meglátogatására, hogy útközben betérjenek külföldi ismerőseikhez

⁴⁹ ÁBTL 3. 1. 5. – O-15 267. Jelentés, 1971. november 4. 135.

⁵⁰ Lásd részletesebben: ÁBTL 3.2.3 Mt/186/3 Kenyon Frank dosszié, 36.

⁵¹ ÁBTL 3.2.3 Mt/186/3 „Kenyon Frank”, Kövesdi ügye, 1958. február 25. 141. 145.

⁵² Stuttgarti Magyar Katolikusok. Lásd részletesebben: <http://stuttgarti-katolikusok.de/index.php/a-stuttgarti-magyar-katolikus-misszio-tortenete/> (letöltve: 2016-08-16)

⁵³ Ez nem szerepel Varjú László interjújában, külön szóbeli közlés.

is, s írjanak jelentéseket az általuk tapasztaltakról. Jutalmazták is azokat, akik ilyesmire vállalkoztak, az oly nagyon vágyott nyugati gépjármű is beszerezhetővé vált egy kis rugalmassággal. Külföldi kutatómunka, tudósélet, ösztöndíj is felkeltette az állambiztonság figyelmét.

A kiemelt „kezelés” mindenhol utolérte az ötvenhatosokat, ha máshol nem, akkor hazalátogatásaik során. Endrédi Szabó Lajos öccse házasságára érkezett haza Ausztriából 1965-ben, s közben Romániába, Erdélybe is elutazott, mivel készülő disszertációjához gyűjtött anyagokat. Ekkor ismerte meg azt a lányt, aki később a felesége lett, s ez adott alkalmat a zsarolására. Mivel Endrédi a bécsi diákélet és a bécsi magyar diákszövetség szereplője volt, így azt kapta feladatul, hogy jelentsen a diák-társairól. A sarokba szorított Endrédi Szabó Lajos kénytelen volt elvállalni a feladatot, ám közben sürgetni kezdte a menyasszonyát, hogy minél előbb házasodjanak össze. Miután ez megtörtént, majd felesége is Ausztriába emigrált, megszakította minden kapcsolatát a magyar állambiztonsággal, s feljelentette saját magát az osztrák hatóságoknál.

Koszmovszky Edina, és nyugodtan mondhatjuk, a teljes Koszmovszky család megfigyelés alatt állt. Különösen az édesapja, dr. Koszmovszky Tibor személye volt fontos a szolgálatoknak.⁵⁴ Edina is folyamatosan hazalátogatott, egy alkalommal éppen október 23-án érkezett meg Magyarországra, bejelentkezett a rendőrségen, ahol közölték vele, hogy nem jöhet össze ezen a napon ünnepelni senkivel. A kádári paranoia, az 1956-os forradalom és szabadságharcból való félelem sokáig meghatározta a menekültekkel való bánásmódot.

1963-ig, az úgynevezett általános amnesztiáig nem látogathattak haza az ötvenhatos emigránsok. Ezután is akadtak problémák, hiszen ahhoz, hogy valaki hazalátogathasson, vízumot kellett kapnia. Egy olyan menekültnek, aki még nem volt állampolgára befogadó országban, nem vállalkozhatott arra, hogy átlépje az osztrák–magyar határt, mert ezzel elveszthette a befogadó országban a menekültstátusát. Ez a körülmény 1963 után is nehezítette a hazalátogatást. Nem véletlen, hogy a svájci sajtó is foglalkozott a kérdéssel, s ez felkeltette a magyar állambiztonság figyelmét is.

„1963. augusztus 14-én a Der klare Blick c. antikommunista lapban a berni Keleti Intézet vezetője, dr. Peter Sager »Kádár trükkje az emigrációval« címmel első oldalon éles hangú támadást intézett. [...] Lényege, a magyar kormány mindent megtett azért, hogy az 1956-os disszidensek hazalátogathassanak, ám ha ezt megteszik, elveszítik a menekültjogukat. [...] Sager cikkével kapcsolatban megpróbáltam tájékozódni svájci hivatalos személyiségeknél. Janner osztályvezető a svájci külügyminisztériumnál ismerte Sager cikkét. Kijelentette, hogy ne fogjuk fel tragikusan ezt

⁵⁴ Lásd részletesebben Koszmovszky Edina interjújában.

a támadást és nem tartja érdemesnek, hogy bármiféle lépéseket is tegyünk. Nemzetközi egyezmény alapján természetesen elvesztik azok a menekültek a politikai menedékjogukat és ezzel együtt különleges státuszukat, akik akár csak látogatóba is visszatértek Magyarországra, azonban visszatérhetnek ismét Svájcba”.⁵⁵ Az egykori menekültek hazatérése nemcsak a kádári Magyarországtól, hanem a befogadó ország állampolgárságának megszerzésétől is függött. Ennek időpontja országonként és egyénenként változott.

Mikor lesz vége az emigrációnak?⁵⁶

Milyen az élet két világban, két világ határán? Mikor érkezik véglegesen haza az emigráns? Takáts Tamás szavai kellően megvilágítják ezt a kényes kérdést: „Én ott egy külföldi vagyok. Még a saját hazámban is az vagyok. Furcsán beszélek, más az elképzelésem, nem érdekel a politika. Más az élettapasztalatom”. Nem mindenki érzi tehát úgy, hogy az emigráció valaha is véget ért volna, hogy a hazatérés után megszűnt volna a történetek sajátságos következménye, az elkülönülés, az „otthon vagy itthon” érzése. S mi tagadás, a magyar társadalom is sokszor különként tekintett a visszatérőkre. Takáts végül annak a világcégnek a kérésére érkezett haza Magyarországra, ahol dolgozott. Egy leányvállalat vezérigazgatója lett.

Lehetséges-e egyáltalán két országot, két népet egyformán szeretni? Király Mária szerint ez lehetséges. „Ha valaki azt mondja, hogy mind a kettőt nem lehet szeretni, akkor megkérdezem tőle – maga csak a papáját szereti? Vagy csak a mamáját szereti? Az ember, ha képes két embert hasonlóan szeretni, akkor képes két országot is. Én eléggé szeretem a tradíciókat is, ezért inkább magyarnak érzem magam, mint svájcinak. Ám elismerem a svájciak segítségét, kvalitásait. S néha szeretném, ha a magyarok tanulnának tőlük”.

A kettős állampolgársággal kettős kötődés alakulhat ki. A befogadó országgal szembeni természetes háláérzet erősítette az egykori menekültek lojalitását az őket segítő társadalomhoz.

Tálas Ernő úgy fogalmazott: „A svédeknel állampolgár vagyok és ezt meg is akarom tartani, mert nézd, magyar menekültként érkezünk oda ötvenhatban. [...] S úgy fogadtak, mint a hősokeket. Azért, hogy ott menedékjogot kaptunk, a hálámat azzal is

⁵⁵ ÁBTL 3.2.5 O-8-095/3 /102 Svájci magyar emigráció Jelentés, 1964. február 12. 211-212.

⁵⁶ „A mai napig foglalkoztat a kérdés, és nem tudom rá a választ, hogy mikor ért, vagy ér véget az »emigráció«? Talán soha? Vagy talán egyetemi fokozataim gyűjtése közben megtörtént?” In: Görög István: *Életünk, Addendum, 1956 és az emigráció*. 2012. kézirat. 40.

kifejezem, hogy nem hagyom ott őket a slamasztikában, mármint megmaradok magyar-svéd állampolgárnak is. S ez nekik is jó, mert a svéd nyugdíjasokat megadóztatják a svédek. A nyugdíj, a svéd nyugdíjunk egyharmada elmegy az állami adórendszerbe. A többi pénzt, a nyugdíjunk kétharmadát tesszük be a svéd bankba.”

Sok ötvenhatos menekült azonban a rendszerváltozás után hazatért, s vagy időlegesen, vagy véglegesen ismét magyarországi lakos lett. Mindaz, amit megtapasztaltak, mindaz, amit megtanultak, hasznos lehetett volna a magyar gazdaság számára is, különösen a kilencvenes években. Az interjúalanyaink közül Cey-Bert Róbert Gyula kísérletezett azzal a legtöbbit, hogy segítse Magyarországot a tudásával, de nem sikerült neki áttörnie a magyar társadalom „posztkádári” falait. Folyamatos kommunikációs szakadékot érzékelt a tárgyalópartnerek és saját maga között, ezért nem sikerült egyetlen terve sem. Később a Kodolányi János Főiskolán tanította mindazt, amelyet a gasztronómia történetéről tudott, majd végül történelmi regények írásával lett igazán sikeres Magyarországon.

Kovács Attila is hazatért, s kezdetben a franciaországi kapcsolatainak megbízásából próbálta felvirágoztatni a nagykanizsai bútorgyárat. Nem rajta múlt, hanem a magyarországi viszonyoknak köszönhetette, hogy nem sikerült, amit eltervezett. Végül Taszáron lett angol tolmács, onnan is ment nyugdíjba.

Király Mária is hazatér időnként. Ingázik Svájc és Magyarország között. Szívesen mutatja meg Magyarországot svájci ismerőseinek, barátainak. Szintén ingázik Magyarország és választott hazája, Franciaország között Koszmovszky Edina. Második gyermeke, Philip hazatért Magyarországra, s magyar lányt vett feleségül, Edinát azonban még kísértette a múlt is, és a magyar társadalom egyes elemeinek sokszor érthetetlen ítélkezése. 2012-ben is gondot okozott, hogy Szálasi Ferenc volt a keresztapja. Erről Edina nyilván nem tehet, erre sohasem volt büszke, mélyen igyekszik eltemetni az egészet, sőt, vallásos életvitelt követ, lelki gondozó volt a nizzai elmegyógyintézetben. Ennek ellenére először nem engedték, hogy beszéljen a Műszaki Egyetem rendezvényén, mint valóban autentikus ötvenhatos, aki az egyetemi ifjúság tizennégy pontjával a rádióhoz érkező tízes delegáció tagja volt, majd végül négypercnyi lehetőséget kapott, hogy elmondhassa mindazt, amit átélt 1956. október 23-án.

Görög István az Amerikai Egyesült Államokban él, de időnként ő is hazajön Magyarországra. Amikor megkérdeztük tőle, miért nem telepedett haza, az alábbiakat válaszolta: „Miért kellett volna? Van lakásom Budapesten és Kaliforniában is. A gyermekeim és az unokáim Amerikában élnek. Ott élhetek és annyit, ahol és amennyit akarok. Magyarországon továbbra is bizonytalan a helyzet.”

Az, hogy egy egykori emigráns kettős kötődésekkel rendelkezik, teljesen természetes következménye az 1956 óta eltelt hatvan évnek. Ettől egyáltalán nem

kevesebb, hanem sokkal inkább több mindaz, amit elmondhatnak az átélt eseményekről. Egyszerre látják kintről és bentől is saját magukat, és közös kincsüket, azt a múltat, amelyet a következő oldalakon mesélnek el a számunkra.

„Én ezt nem úgy éltem meg, mint egy tragikus eseményt. Gondolom, az ember tizenhat-húsz éves korában úgy érzi, hogy sebezhetetlen, halhatatlan”

INTERJÚ DR. KIRÁLY MÁRIÁVAL

2015. szeptember 8.

Életrajz:

1940-ben Budapesten született értelmiségi családban. 1956-ban, a forradalom kitörése idején a váci gimnázium tanulója volt. Két idősebb fiútestvérével, Gézával és Ernővel 1956. december 28-án úgy döntöttek, hogy elmenekülnek Magyarországról. Vonatút és hosszas gyaloglás után 1956. december 30-án érkeztek meg Ausztriába. Édesanyjuk egykori franciatanárnője, Cécile Membrez sietett a segítségükre. Az ő és három óragyáros segítségével telepedhettek meg a svájci Courtételle faluban, 1957 márciusában – mindezt akkor, amikor Svájc már nem fogadott csoportosan magyar menekülteket. Kezdetben mindhárman a falu óragyáraiban dolgoztak. A szüleik 1958 novemberében érkeztek Svájcba, közel két évig tartott, amíg kiengedték őket Magyarországról. Mária 1959-ben beiratkozott egy lausanne-i iskolába, ahol laboránsképzésen vett részt. 1970-ben munka mellett sikeres érettségi vizsgát tett. Ezt követően a Lausanne-i Egyetem Természettudományi Karán szerzett diplomát 1975-ben, illetve ugyanebben az évben svájci állampolgár lett. 1980-ban a Lausanne-i Orvosi Egyetem Élettani Intézetében doktorált. Disszertációját „A vírusos fertőzések hatása az idegsejtek elektromos működésére” címmel védte meg. 1982-83 folyamán a chicagói Loyolai Ignác Egyetem Gyógyszerészeti Karán dolgozott kutatóként, ezután nyugdíjazásáig, 2002-ig tanított és kutatott a Lausanne-i Orvosi Egyetem Élettani Intézetében. Magyarországgal sem szakadt meg a kapcsolata, rendszeresen hazatér, szülőhazája szépségeinek bemutatása céljából társasutazásokat szervez baráti társaságoknak. 2015-ben jelent meg az 1956-os menekülését feldolgozó visszaemlékezése.⁵⁷

⁵⁷ Király Mária: *Így történt*. Novum Kiadó, Neckenmarkt, 2015.

R. J.: Kedves Mária, írt egy visszaemlékezést tavaly, amely az 1956-os menekülésének történetét és a családjának svájci életét mesélte el. Nagyon érdekesnek találtam. Milyen hangulat volt abban az ausztriai gyűjtőtáborban, ahová került? Hogyan gondolkodtak akkor a magyar menekültek?

K. M.: Mi 1956. december végén, tehát nagyon későn mentünk el Magyarországról, s csupán 1957. február 7-én hagytuk el az osztrák kaisersteinbruch-i tábor⁵⁸. Abban a táborban akkor már nem voltunk olyan sokan fiatalok, olyan egyharmada lehetett, nem több. Fiatalabbak nálam nem nagyon voltak, de azért akadt egy tizenöt éves fiú is. Ők valakihez mentek általában. Volt ismeretségük. Emlékszem egy fiatalemberre, aki Ausztráliába ment, mert valaki már ott tartózkodott a családjából. Akiknek nem volt ismerősük, azoknak végeredményben mindegy volt.

R. J.: Hová szerettek volna menni leginkább a magyar menekültek?

K. M.: Nincsenek pontos emlékeim erről, hogy valaki azt mondta volna: én bizony csak ide akarok menni. Persze az Amerikai Egyesült Államok Eldorádónak tűnt mindenki számára, csakúgy, mint Svájc, mert 1956-ban Svájcot körülbelül a mennyország és a Föld közé helyezte minden magyar, ám Svájc akkor már nem fogadott be senkit. Tudtuk is, hogy szinte lehetetlen. Az Amerikai Egyesült Államok kimondottan diplomásokat és angolul jól beszélőket keresett. Arra emlékszem, hogy egy-két fiatal bizony elég sokáig rostokolt ebben a táborban. Valószínűleg a hatóságok nem tudták eldönteni, mi legyen velük. Azt, hogy végül mi történt ezekkel a fiatalokkal, már nem tudom.

R. J.: Milyen lehetőségek kínálóztak a számukra?

K. M.: Voltak megkötései a befogadó országoknak, erről írtam is. Mondjuk ott volt az Egyesült Királyság, Anglia, amely bányászokat toborzott. Ám ha a menekültnek nem volt kedve bányásznak menni oda, akkor nem jelentkezhett Angliába, ezért arról az országról le is kellett mondania. Nem volt ez az egész annyira világos. Emlékszem még családokra, olyan középkorú negyven-ötvenévesekre. Aztán azokra is, akik Angliába mentek, ezeket meg is említettem a könyvemben: a tízéves Palkó és a mamája. Palkó bátyja már 1956. november óta kint volt Londonban. Novemberben neki még volt válogatási lehetősége. Elegendő volt sorban odaállni azon ajtó elé, melyen az áhított ország neve szerepelt, s azt mondani, hogy akkor megyek Angliába.

R. J.: Mi alapján választottak az emberek országot?

K. M.: Hogy az emberek mi alapján választottak országot? Ezt nem tudom megmondani. Azt tudom, hogy sokaknak élt kint valamilyen régi ismerőse. Mondjuk

⁵⁸ Császárkőbánya, 1921-ig Moson megyei falu. Az első világháború alatt hadifogolytábort létesítettek a településen. 1934-től politikai foglyokat tartottak a táborban. A második világháború alatt ismét hadifogolytáborként használták a falu végén található létesítményt. 1957-től magyar menekülteket szállásoltak el a táborban.

1944-ben kiment egy rokona, s ezért választotta azt az országot, ahol a rokon élt. Ezen kívül még talán a munkalehetőség alapján választottak. Angliába elmenni bányásznak? 1957 januárjában? Ezt semmilyen szín alatt nem. Vagy mondjuk Ausztráliába? Nos, az nem lenne rossz, de jaj, istenem, az nagyon messze van, oda ne menjünk. Arra is emlékszem, hogy nagyon sokan ott szerettek volna maradni Ausztriában, hogy az első lehetséges alkalommal visszatérjenek Magyarországra. Az mindenki-ben benne volt, hogy talán előbb-utóbb mégiscsak jobbra fordul a helyzet és mindannyian visszamehetünk. Ausztria összesen csak 470 magyarnak adott letelepedési engedélyt.⁵⁹

R. J.: Az osztrák politikai álláspont az volt, hogy minél hamarabb biztosítani kell a továbbutazást a magyar menekültek számára. Ezért kritikákat is kapott Helmer osztrák belügyminiszter. Sokak szerint inkább ugyanazt kellett volna tenniük, mint sok nyugati államnak, ki kellett volna válogatni a magyar emigránsok értékesebb részét a saját maguk számára. Ezt meg is tehették volna, mert helyzeti előnyük és komoly lehetőségük volt rá. Hogyan alakult az osztrákok hangulata? Mit tapasztalt, hogyan ítélték meg a magyar menekülteket Ausztriában?

K. M.: Végeredményben se pozitív, se negatív tapasztalataim nincsenek. Kivéve a két utolsó hetet, mi javarészt be voltunk zárva a táborunkba. Ott nem lehetett ismerkedni az osztrákokkal, mi, magyarok egymás között voltunk. Az eisenstadti táborban csak három napig voltunk, ott idő se volt erre, az csak egy elosztótábor volt. Onnan vitték tovább a menekülteket. Így kerültünk mi Kaisersteinbruchba. Az be volt kerítve, egy régi orosz laktanyaféleségnek tűnt,⁶⁰ ahol barakkok voltak. Életemben nem láttam a falut, azt se tudom, hogy néznek ki az utcái vagy a temploma. Semmit nem láttunk a faluból, ki se mehettünk. Amikor valamilyen hivatalos elintéznivalónk volt, akkor a tábori busszal vittek az osztrák sofőrök. Semmilyen kellemtelen emlékem nincs erről. Megvártak és busszal hoztak vissza minket. Nem lehetett kihasználni azt, hogy hoppá, Bécsben vagyok, akkor megnézem a Burgot, vagy kicsit turistáskodom. Ilyen abszolút nem volt. Meghatározott időben ott kellett lenni a busznál, s vittek is vissza.

R. J.: Az első találkozás az osztrákokkal milyen volt?

K. M.: 1957. február 7-én hagytuk el a tábort, addig semmilyen kontaktunk nem volt az osztrák lakossággal. A legelső találkozásunk azon az éjjelen volt, amikor

⁵⁹ Ennél sokkal többen maradtak. Nagyjából 18 000 magyar menekültet kellett integrálniuk, vagy ellátniuk. In: Soós Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, 1999. 113. Ezzel szemben egy 2006-os ENSZ kiadvány cikke szerint 410 főt fogadott be Ausztria. Lásd: Rupert Colville: "Une affaire de coeur" ou comment la crise Hongroise a transformé la question de réfugiés, *Réfugiés* (UNHCR) NR:144. Volume: 3. 2006. 10.

⁶⁰ Második világháborús fogolytábor volt.

megérkeztünk Ausztriába, s az andau-i iskolában, vagy a település valamilyen hivatalos épületében fogadtak. Ott nagyon kedvesek voltak, kaptunk meleg levest, át voltunk fagyva, legalább mínusz tizenöt fok volt. Mosolygós arcokra emlékszem. Gyakorlatilag másfél hónapig ez volt az egyetlen találkozásunk az osztrákokkal. Miután Bécsbe kerültünk, a Kanyongasseba, a tábor vezetősége nagyon kedves volt. Bár az utcán nagyon sok mosolygós arcra nem emlékszem, de bántalmazásra sem. Ott olyan semlegességet éreztem. Gondolom, messziről látták rajtunk, hogy menekültek vagyunk, de nem bántottak, és ha tettek is megjegyzést, nem értettük, csak mentünk tovább.

R. J.: Mondhatjuk, 1957 tavaszára, amennyiben az osztrák sajtót olvassuk, hogy megváltozott a hangulat. Az osztrák lakosság leginkább 1956 végéig volt lelkes, aztán 1957 elejére inkább a „Menjenek tovább a magyar menekültek” kommunikáció volt a jellemzőbb.

K. M.: Igen, mi 1957. január és március között voltunk Ausztriában. Kimondott ellenséges viselkedést nem tapasztaltunk. Pénzünk nem volt. Egyetlenegyszer kaptunk két és fél hónapra harminc schillinget, ám ezt gyerekfejjel elég hamar elköltöttük, ki-ki a vágyai szerint. Én elmentem moziba, Géza bátyám fényképezőgépet vett. Voltak különböző vágyaink. Kaptunk azért ruhát, segítettek a különböző egyházi segélyszervezetek. Mi az evangélikus egyházhoz tartoztunk, tőlük kaptam egy kabátot.

R. J.: Mennyire viselte meg a menekülés, az emigráció, s ez a szituáció?

K. M.: Én ezt nem úgy éltem meg, mint egy tragikus eseményt. Gondolom, az ember tizenhat-húsz éves korában úgy érzi, hogy sebezhetetlen, halhatatlan. A jövő, az élet előtte van, s mindent kibír, semmi probléma. Még akkor is, ha érthető, hogy az embereknek elégük lett az utcán sétáló tétlen fiatalokból, de nem rovak fel semmit sem a bécsieknek. Ám nem is volt annyira szükségünk rájuk. Kaptunk ételt, italt, a táborban aludtunk. Ám ott aludtunk a földön, egy bécsi tornateremben, szalmaszákokon, semmiféle bútor és berendezés nem volt. A bordásfalra akasztottuk esténként a ruháinkat, és kész. Mindenki elfogadta ezt. Abszolút és teljesen minden távlati megszépítés nélkül mondhatom, hogy a hangulat nagyon békés volt köztünk, magyarok között minden táborban.

R. J.: Tapasztalt-e bármilyen csalódottságot a magyar menekülteknél?

K. M.: Nem, egyáltalán nem.

R. J.: Reménykedtek abban a bátyjaival, hogy a Nyugat segíteni fog Magyarországon?

K. M.: Végeredményében azokban az időkben, 1957 január–februárjában, mi már nagyon csalódottak voltunk a szovjet megszállásra válaszul érkező nyugati reakciók miatt. Semmilyen remény nem volt már bennünk. Tudtuk, hogy ez így lesz, és jó pár évig így marad. Ám az 1956-os események alatt és után, még november elején is nagy

volt a remény, hogy mégiscsak jön a segítség. Emlékszem, mert mi váci gyerekek szinte állandó ügyeletben figyeltük az eget, hogy megpillanthassuk az amerikai repülőgépeket és jelenthessük a többieknek, hogy itt vannak. Olyan kis naivak voltunk. S aztán kijózanodtunk december elejére, mert már akkor láttuk, mi is történik Magyarországon, amikor még itthon voltunk. Azt hiszem, novemberben a magyar nép már teljesen kijózanodott és akkor indult meg Nyugatra. Én ezért írtam egyszer egy svájci történésznek, hogy mi nem a jólét menekültjei, hanem a reménytelenség menekültjei voltunk.

R. J.: Ugyanezt gondolom. Tudja, hogy vannak, akik az 1956-os menekülteket tisztán gazdasági menekültnek látják? Ez tipikusan a Kádár-korszak felfogása. Elmentek azok, akik jobban akartak élni. Ezek a disszidensek. Vannak még azok, akik tisztán politikai menekültekről beszélnek, azaz klasszikus értelmében vett emigránsokról gondolkodnak. S van egy harmadik megoldás a menekülés okainak feltérképezésében. Ők magához hasonlóan a gazdasági és politikai reménytelenségben látják az okokat, mondván, elmentek, mert nem lesz jobb otthon Kádár Jánossal, sőt, rosszabb lesz.

K. M.: Igen, sőt, politikailag jóval rosszabb lett. 1957 és 1958, az a kivégzések kora. Az ettől való félelem volt a fő indítók a távozásra. Persze lehet, egyesek már 1956. október 23. után elindultak, mert féltek, hiszen ha itt tényleg megváltozik a rendszer, abból nekik komoly bajuk lett volna. Mégis azt állítom, hogy a magyarok zöme, 90-95 százaléka 1956-ban még reménykedett, hogy jobb lesz. Főleg azért reménykedtünk, mert itt senki nem akart kapitalizmust. Mi nem akartunk kapitalizmust. Egy olyan emberarcú szocializmust akartunk Nagy Imrével. Lehet persze többpártrendszer, de ne legyenek magánkézben nagyvállalatok. Sokat beszélgettünk erről, mint érdeklődő ifjúság. Nem arról volt szó, hogy gyerünk, ide a kapitalizmussal! A lakosság többsége nagyobb demokráciát szeretett volna. Ezért nem azt kiabáltuk, hogy „Kenyeret!”, hanem hogy „Ruszkik, haza!” Függetlenséget akartunk, független Magyarországot, de azért megtartva a szocialista eszméket. Azt majdnem mindenki – legalábbis az én baráti körömben – meg akarta tartani.

R. J.: Milyen lett volna ez a politikai modell? Melyik országra hasonlított volna leginkább a környező államok közül ez az önök által kívánt rendszer?

K. M.: Mi inkább a Tito-féle jugoszláv szocializmusban gondolkoztunk. Legalább olyan legyen. Ne állomásozzanak itt felszabadító katonák. Több függetlenséget kapjunk, hogy ne kelljen aláírunk számunkra előnytelen gazdasági szerződéseket. Mindenki értette, hogy ezek kiknek az érdekeit is szolgálták. Sajnos nem így történt, de ez a mai helyzet sem ideális.

R. J.: Írta Ernő bátyjáról, aki a Gödöllői Egyetemen volt harmadéves hallgató a forradalom alatt, hogy féltették az életét, s hogy esetleg később előveszik majd. Mit mesélt önöknek a vele történetekről?

K. M.: Végeredményben, amit nekünk mesélt... Őszintén, azt nem tudom, azért mondta-e azt, hogy nem folyt bele az eseményekbe, hogy a szüleinket megnyugtassa. Ám mi az ő, mondjuk, aktív részvételéről nem tudunk. Azt állította, hogy hamarabb is hazajött volna, de egyszerűen lehetetlen volt, mivel nem jöttek a vonatok, és nem akart hazagyalogolni Vácra. Bentlakásos kollégista volt, s akkor ott maradt a többiekkel. Még arról sincsen emlékem, hogy mi történt a gödöllői egyetemen azokban a napokban. Nem nagyon beszélt erről.

R. J.: Akkor a visszaemlékezést is kerülte?

K. M.: Kerülte, igen. Miért, azt nem tudom, még utána sem mondta, de ő amúgy is keveset beszél magáról. Végeredményben azért is írtam a könyvet, mert rádöbbsentem, a gyermekei szinte semmit sem tudnak arról, hogy miért is jöttünk Svájcba, hogyan, honnan és mikor, s hogyan élünk. Ez volt főleg az indítóoka az emlékeim leírásának.

R. J.: Az osztrák táborokban találkozott olyan emberekkel, akik buzdítottak másokat a hazatérésre?

K. M.: Nem, ilyesmivel nem találkoztam ott, ahol mi voltunk. Ám azt tudom, hogy Svájcból sokan visszatértek. Ha jól emlékszem, több mint ezer ember tért haza. Hatszázan mentek más országba Svájcból, köztük az Aranycsapat híres csatára, Kocsis Sándor.

R. J.: Érkeztek is más nyugati országokból Svájcba magyar menekültek?

K. M.: Igen, nekem is van egy ismerősöm, aki nyolcéves volt, amikor a szülei Angliából átköltöztek Svájcba.

R. J.: Svájcban hogyan fogadták a magyar menekülteket? Voltak olyan hírek esetleg, amelyekben bűnöző magyar menekültekről írtak?

K. M.: Azért előfordult már akkor, hogy a lapok kicsit igazságtalanul bántak a menekültekkel. Mondjuk nagyon kevés szerepe volt az adott ügyben az illető magyar menekültnek, de azért ő szerepelt a cikk címében. Ha az ember elolvasta a cikket, kiderült, hogy nem is róla van szó, de akkor már valahogy belekeveredett. S persze érdekesebb volt, ha egy magyar menekültet tettek a cikk címébe. Ilyenek azért előfordultak. De amikor mi megérkeztünk Svájcba 1957 tavaszán, akkor nagyon kedvesen fogadtak.

R. J.: Cécile néni? A mentőangyal?

K. M.: Igen, a mentőangyal és a három gyáros segítségével érkeztünk Svájcba, akik mindent megtettek. Talán a mi esetünket nem is lehet olyan általánosnak bemutatni. Ez kicsit amolyan sikertörténet. Azért is, mert tényleg nagyon nagy szerencsénk volt. Persze ehhez azért el is kellett fogadni ezeket az új körülményeket. Volt, akinek ez nehezére esett, példa erre Ágota Kristóf,⁶¹ akiből aztán világhírű író lett.

⁶¹ Kristóf Ágota (Csikvánd, 1935. október 30. – Neuchatel, 2011. július 27.), író. Édesapja tanító volt a szülőfalujában. Szombathelyen bentlakásos kollégiumban végezte el a középiskolát. 1956-ban fér-

Ő is ugyanúgy kezdte, mint mi, gyári munkával. Ám ő aztán abszolút nem tudta elfogadni ezt. Jó, idősebb is volt, és kicsi gyermeke is volt. Olvastam egy kis, rövid könyvét is erről, és ötven évvel később is érezni lehetett a keserűségét. Neki ez a gyári munka, nem is tudom, hogy fejezzem ki, egy visszalépés, egy borzalom volt. Mindenre várt, csak arra nem, hogy neki reggel hat órakor ott kell lennie a gyárban, s egész nap óraalkatrészeket kell készítenie, hasonlóan, mint nekem. Írtam is neki aztán egy levelet, hogy hasonló volt az életpályánk, de akkor ő már mély depresszióba esett, s nem is válaszolt nekem. Nem tudta feldolgozni a – mondjuk így – kellemetlen eseményeket. Mi mindent varázslatosnak találtunk.

R. J.: Honnan fakadt ez a pozitív szemlélet?

K. M.: Talán azért alakult ki, mert hárman voltunk. Talán azért is, mert ott volt Cécile néni, a védőangyal. Mi tényleg nagyon sok mosolyt és kedvességet kaptunk a svájciaktól, és a gyári munkatársainktól is. Amikor Géza bátyám a helyi futballmeccsen a gyári csapatban az egyetlen gólt berúgta, s neki köszönhetően győzött a gyár, ő lett a kis Puskás. Mindenki úgy hívta, hogy kis Puskás, mert akkor még minden svájci nagyon emlékezett Puskás Öcsire. Mondjuk tehát azt, hogy nagyon sok pozitív megnyilvánulást kaptunk. Ám az nem biztos, hogy ez mindenkivel így történt. Mi az egyetlen magyarjai voltunk annak a falunak, ahol laktunk, talán ez is segített. Illetve olvasta a szüleink leveleit?

R. J.: Igen.

K. M.: Minket a szüleink állandóan gyözködtek, hogy be kell illeszkedni, viselkedjünk jól, s legyünk udvariasak. Tényleg azt lehet mondani, hogy mi nagyon jó gyerekek voltunk, ránk nem panaszkodhattak.

R. J.: Milyen gondjuk akadhatott a svájciaknak a magyarokkal? Akadtak kulturális különbségek?

K. M.: A magyarok ugyan nem törtek-zúztak, de néha dorbézoltak. S a svájci nagyon nem szereti a hangoskodást.

jével és pár hónapos kislányával Svájcba emigrált. Neuchatelben egy óragyárban dolgozott, nehezen viselte a kemény munkát. Itt kezdett el verseket írni. Később eladóként és fogászati asszisztensként is dolgozott. Beilleszkedési gondjai voltak, erős honvágy kínozza. Kezdetben magyarul írt, verseit a párizsi *Irodalmi Újság*, illetve a *Magyar Műhely* közölte. 1978-tól franciául kezdett alkotni. Több drámát is írt, de végül a regényeivel ért el igazi sikereket (*A nagy füzet*, 1986; *A bizonyíték*, 1988; *A harmadik hazugság*, 1991). 2004-ben megjelent, önéletrajzi írásokat tartalmazó *Az analfabéta* című kötete tanúskodik az emigrációban megélt nehézségeiről. „Több mint harminc éve beszélek, húsz éve írok is franciául, de még mindig nem ismerem. Nem beszélem hiba nélkül, és csak a szótár gyakori használatával tudok rajta helyesen írni. Ezért hívom a francia nyelvet is ellenséges nyelvnek. És van még egy oka, amiért így hívom, és ez az utóbbi a súlyosabb: ez a nyelv az, amelyik folyamatosan gyilkolja az anyanyelvemet”. In: Magyar Színházi Portál <http://www.szh.hu/multidezo/62468-80-eve-szuletett-agota-kristof-irono-> (letöltve: 2016-08-19)

R. J.: Nem kedvelik a hangos „pohárkoccintások zajait”?

K. M.: Igen, amikor az ember úgy kirúg kicsit a hámból. Nem volt ez gyakori... De egy svájcinak, amikor valaki este tíz óra után hangosabban nevet, s például magyar nótákat énekel éjfélig, hát teljesen kibírhatatlan. Inkább erre panaszkodtak, s ugyanezért panaszkodtak az olaszokra is. Nekem azt mondta a szomszédasszonyom, hogy az olaszoknak még a macskáik is hangosabban nyávognak, mint a svájci macskák. Még a macskanyávogás is túl erős nekik. A svájci nép egy nagyon szerény, visszafogott nép. Nagyon sok jó tulajdonságukat fedeztem fel, és becsülöm is őket. Érdemes lenne nekünk, magyaroknak, pár tulajdonságukat átvenni. Még akkor is, ha halálosan unalmasnak találják a magyarok Svájcot, meg sokszor sajtfejlőnek hívják őket, amely nem igaz. Nekik is megvannak a pozitív érzelmeik, korántsem olyan neutrálisak, mint ahogy innen kívülről azt az ember elképzei.

R. J.: Mely tulajdonságokra gondol?

K. M.: Nagyon tisztelik a másikat. A svájci nem azért nem dorbézol, mert nincsen kedve, hanem azért, mert tudja, hogy azzal zavarhatja a másikat. Sokkal jobban odafigyel a másakra, mint Angliában, az Amerikai Egyesült Államokban, vagy Németországban, ugye én több helyen is éltem. A svájci mindig, de mindig figyelembe veszi, hogy hoppá, itt nem vagyok egyedül, ahol a másik szabadsága elkezdődik, ott az enyém véget ér, s ezt elfogadja.

R. J.: Volt olyan pillanat hármuk életében, amikor úgy érezték, hogy tovább kellene menni Svájból?

K. M.: Hármunknak nem, de ez most nagyon személyes élmény lesz, amit mondok. Amikor én 1982-ben kikerültem az Amerikai Egyesült Államokba, Chicagóba, mint kutató, annyira szerettem azt a légkört, amely akkor ott uralkodott, hogy semmi kedvem nem lett volna visszajönni Svájcba, de Európába sem. Ezt bevallottam a svájci barátaimnak is. Nagyon nyílt, főleg emberileg nyitott társadalmat találtam Amerikában, még a kutatók között is. A sikerek, legalábbis én így éreztem, s ez valós volt szerintem, közösek voltak. Segítettek, hogy te is sikeres legyél, hogy könnyebben menjen a munka. Nem dugták el az eredményeiket, hogy jaj, ez jó lenne neki, de ezt nem mutatom meg, mert akkor gyorsabban halad, mint én. Semmilyen irigység nem volt a kutatók között. Mert ha a kollégának jobb volt az a markerje, akkor adott belőle, próbáljam meg vele, aztán örültek a sikeremnek. Hátba veregettek, hogy „you are great!”⁶² S én ezt nagyon szerettem. Mert azért a svájci ebben a tekintetben nagyon európai, szóval „inkább eltitkolom, nehogy a másik jobban haladjon, mint én”-típusú. Ezt jóval később tapasztaltam, ezek ilyen élettapasztalatok. S ezt én Amerikában abszolút nem éreztem. Most nem tudom, milyen lehet. Ám

⁶² Nagyszerű vagy!

akkor azt éreztem, hogy minden csak tőlem függ, ha valóban akarom és küzdök, akkor valóban minden tervem megvalósítható. Ott valahogy nem éreztem akadályokat.

R. J.: Miért jött akkor mégis vissza Svájcba?

K. M.: Csak a szüleim szeretete miatt jöttem vissza. Édesapám akkor már elmúlt kilencvenéves. Csak miattuk jöttem vissza. Nem biztos, hogy ha kint maradok, akkor nem csalódtam volna. Ez sohasem biztos, ezt az ember előre nem tudhatja. Ám akkor ott Chicagóban ilyen világ, ilyen légkör uralkodott. Azt mondják, hogy New York egy külön világ, Dallas, Texas is megint egy külön világ. Az nem egy egyszerű ország, hatalmasak a távolságok, és nagyok a különbségek is, persze. Ám amit én Chicagóban tapasztaltam, az nagyon tetszett.

R. J.: Érezte azt valaha is Svájcban, hogy na, ez most azért történik így velem, mert egy 1956-os magyar menekült vagyok? Pozitív vagy negatív diszkriminációban volt-e ezért része? Tapasztalt-e ilyesmit?

K. M.: Végeredményben a menekültstátuszom inkább pozitívum volt. Nekem, mint volt menekültnek – akkor még nem voltam svájci állampolgár, de mint adófizetőnek – járt az ösztöndíj az egyetemen. Ugyanakkor a barátaimnak, osztálytársaimnak kellett fizetniük tandíjat, de nekem nem kellett, mert menekült voltam. Akadtak ilyen kis pozitívumok. Negatívumot nem éreztem. Ám be kell vallanom, hogy nekem valahogy a természetemtől fogva is így alakult. Amennyiben valaki nem mosolyog rám, akkor nem fogom azt mondani, hogy nem szeret, vagy azért nem mosolyog, mert magyar vagyok, vagy azért, mert nő vagy öreg vagyok... Mindegy. Ez nagyon messze áll tőlem. Inkább azt gondolom, hogy fáj a foga, vagy akad valamilyen problémája. Mindig kihangsúlyoztam, hogy magyar vagyok. Elsősorban az embernek van egy kis akcentusa. Azért ők még ma is, egy tizenöt-húsz perces beszélgetés után – bár nem tudják megállapítani, honnan érkeztem, mert nem olyan erős az akcentusom – azért megkérdezik: maga hol született? Honnan is jött? S akkor mindig büszkén mondom, hogy én Magyarországon születtem, Budapesten, ott élnek a rokonaim, de én itt élek Svájcban, s nagyon szeretem Svájcot és Magyarországot is.

R. J.: Lehet hasonlóan szeretni két országot?

K. M.: Ha valaki azt mondja, hogy mind a kettőt nem lehet szeretni, akkor megkérdezem tőle – maga csak a papáját szereti? Vagy csak a mamáját szereti? Az ember, ha képes két embert hasonlóan szeretni, akkor képes két országot is. Én eléggé szeretem a tradíciókat is, ezért inkább magyarnak érzem magam, mint svájcinak. Ám elismerem a svájciak segítségét, kvalitásait. S néha szeretném, ha a magyarok tanulnának tőlük.

R. J.: Mikor jött először haza Magyarországra az 1956-os forradalom után?

K. M.: 1976-ban jöttem haza először. Az a huszadik évforduló volt. Innen is érzi az ember, hogy mennyire kötődik azért a szülőföldhöz. Mert amint Svájc megengette felvenni az állampolgárságot, azt rögtön felvettük, s hazajöttünk úgy, mint svájci állampolgárok. Ez azért volt így, mert volt menekültként is hazajöhettünk volna ugyan, de ebben az esetben a svájci hatóságok nem fogadhattak volna vissza minket menekültként. Ez teljesen nyílt kritérium volt, hogy oda, abba az országba, ahonnan egyszer menekült valaki, nem térhet vissza. Amint a svájci állampolgárságot megkapták a bátyáim, egyből hazajöttek. Én később kaptam meg, 1975-ben, és 1976-ban már haza is jöttem.

R. J.: Milyen vélemény alakult ki önben a Kádár-korszakról?

K. M.: Most nagyon őszinte leszek, s ezt már megpendítettem a visszaemlékezésemben is. Mi akkor egy nyugodt, mosolygós országot láttunk, persze mindenki boldog volt, hogy viszontláttuk egymás Vácon. Azért lehetett érezni 1976-ban is, hogy valahogy lazult a helyzet, s valahogy az emberek nem panaszkodtak. Mi akkor nagyon stresszes életet éltünk Svájcban, mert ott nagyon fegyelmezték, s ma is fegyelmezik az embereket. Sokkal jobban, mint Magyarországon. Biztos emlékszik a könyvemben, amikor azt írtam, hogy a gyárban nem lehetett beszélni. Tilos volt a beszéd.

R. J.: Igen, emlékszem. Kimentek a női mosdóba. S ott volt a női szakasz, ha valamiről beszélgetni akartak.

K. M.: Igen, oda mentünk, mert a főnök nem jöhetett utánunk, de azért figyelt. Nagyon jól emlékszem, hogy Gézával, már Magyarországon, olyan három-négy nap után összenéztünk, s most ne botránkozzon meg, de azt mondtuk: „Te, ezek nem is tudják, milyen jó dolguk van!” Így, szó szerint ezt történt. Ugye mindenkinek megvolt a kis víkendháza, oda jártak. Trabantjaik voltak. Nekünk nem volt akkor még autónk. Pénteken kettőkor már mindenki ment a kis telkére. Ilyen Svájcban nem létezik még ma sem. Nem lehet csak úgy otthagyni a munkát, mert egy barát telefonált, vagy munkaidőben elmenni vásárolni, mert a szomszédasszony éppen beteg, s megkért erre. Ez nagyon lazának tűnt. Ne értsen félre, biztos volt itt is, akinek nagyon sokat kellett dolgoznia. Tisztelet a kivételeknek. Ott jobb fizetéseket kaptunk, mint itt, ám ugyanakkor ezért nagyon szigorúan meg kellett dolgoznunk, reggel nyolctól este hatig. Ott nem volt más.

R. J.: Amikor hazajöttek, beszélgettek 1956-ról? Mennyire foglalkoztatta akkor ez önöket?

K. M.: Itt nem nagyon beszéltünk 1956-ról. Nekünk inkább a távolabbi gyermekkori emlékek voltak akkor fontosak, a fiatalság, a gyermekkor megtalálása. Ez megtörtént 1976-ban egy nagy váci találkozón, egy közös vacsora alkalmával. Mindenki fiatal volt, a barátaink szülei is éltek, s akkor ezekkel a nagyon szép emlékekkel men-

tünk vissza Svájcba. Éreztük a politikai nyomást annyiból, hogy az egyik nagyon kedves barátunk a pártban dolgozott, s ő nem jött el a közös vacsorára. Gondolom, nem mert. Ám aztán meghívtak minket, mert tényleg nagyon szerettük egymást. Mindezt külön, csöndben, este, privát módon. Lehetőség szerint senki ne tudjon róla, senki ne lássa. Adott a látszatra, hogy a régi ötvenhatosokkal nem nagyon törődik, de aztán valószínűleg mégis nagyon sajnálta volna, ha nem is látjuk egymást. S ez volt az egyik eset. Volt egy másik eset is: ő szintén nem mert eljönni. Éreztük, hogy politikailag azért volt egy bizonyos pártfegyelem. Őt nem ismertük, valamilyen gazdasági igazgató volt valahol, de a felesége jó barátnőm volt. S ő sem tudott eljönni. Vele is aztán privát módon találkoztunk. Valószínűleg mindenki ott volt, akik merték úgymond kompromittálni magukat, s nem voltak olyan helyzetben, hogy ezt ne engedhessék meg maguknak. Ők ott voltak. Csak ketten hiányoztak. Lehet, hogy a találkozóznak híre ment. Vác kisváros, s azért hazaérkezett az az öt barát, akik együtt mentek ki ötvenhatban.

R. J.: Általában az 1956-os magyar forradalomról és a magyar menekültekről mi a vélemény Svájcban? Mit tapasztal ma, amikor kiderül Svájcban, hogy ön is magyar ötvenhatos menekültként érkezett, mit szólnak hozzá?

K. M.: Azok még, akik emlékeznek ötvenhatra, csak pozitívan állnak hozzá. Rög-tön mesélik, hogy ők miként élték át, hogyan gyűjtöttek, mit csináltak az iskolában. Nagyon megrázta őket. A svájciakra annyira nem tipikusan jellemző lelkesedéssel segítettek a magyarokon. Amikor a magyar menekültek felvonultak Genf utcáin 1956 novemberében, az emberek levették a sapkájukat és a kalapjukat előttük. Nagyon pozitív értékelés volt, és az ma is megmaradt. Tíz évvel ezelőtt egy kiállítást szerveztünk, nagyon sok vallomást hallottunk a látogatóktól. Volt, aki négyszer jött megnézni a kiállítást. S volt, aki könnyes szemmel mesélte, hogy 1956-ban adott életében először vért. Vannak már fiatalok is, akik hallották a szüleiktől a történeteket. Ám ez egy olyan esemény volt Svájc életében, amelyet azóta sem éltek át. Az egész világ Magyarországra figyelt azokban a napokban. A svájci rádió riporterei is itt voltak a Duna Szállóban, s lehetett hallani a tankok ágyúlövéseit a közvetítés háttérében. Ez természetesen az egész lakosságot megdöbbentette. A svájciak, mint neutrális állam, fegyveresen nem segíthettek, de nagyon pozitívan álltak a magyar 1956-os forradalomhoz.

R. J.: Köszönöm a beszélgetést.

„Én már hozzászoktam ahhoz, hogy ott egy *foreigner*,⁶³ egy *alien*⁶⁴ vagyok.”

INTERJÚ TAKÁTS TAMÁSSAL

2015. szeptember 21.

Életrajz:

Takáts Tamás 1936-ban született Budapesten. Iskolai tanulmányait a fővárosban kezdte, később Bükön (ma Bükfürdő), az evangélikus elemi iskolában folytatta, és 1950-ben Csepregen fejezte be. 1950 januárjában a Fasori Evangélikus Gimnázium magántanulója lett. Itt folytatta a tanulmányait egészen 1952-ig, a Fasori Evangélikus Gimnázium megszűnéséig. 1954-ben érettségi bizonyítványt szerzett a budapesti Eötvös József Gimnáziumban. 1956-ban beiratkozott a Budapesti Mezőgazdasági Gépészeti

Főiskolába. Az 1956-os forradalom és szabadságharc bukása után, 1956. november végén édesapjával Ausztriába menekültek. 1956 decemberében az Egyesült Királyságban telepedett le. 1960-ban beiratkozott a Londoni Egyetem Gépészmérnöki szakára, a King's Collegeba. 1963-ban kitüntetéssel szerezte meg a diplomáját. Több éven át a Londoni Egyetemen tanított, illetve tudományos kutatómunkát végzett. 1969 és 1982 között az ENSZ munkatársa volt, ennek keretében szakértőként dolgozott Kolumbiában 1969 és 1972 között, majd az UNESCO-t képviselte Koreában 1974 és 1976 között, később pedig vezető technikai tanácsadóként Indiában dolgozott 1982-ig. 1983 és 1989 között az Amerikai Egyesült Államokban alapított Autodynamics Incorporation szoftvercég távol-keleti területeiért felelős alelnöke volt. 1989-90-ben az Autodynamics Incorporation franchise jogait birtokló Autodynamics Asia Pacific tulajdonosa és elnöke, majd 1990 és 1996 között az Asea Brown Boweri (ABB Ltd.) gépipari konszern ázsiai régióért felelős igazgatója volt. 1996-ban telepedett haza Magyarországra. 1996 és 2000 között a magyarországi ABB

⁶³ Külföldi.

⁶⁴ Idegen.

igazgatójaként dolgozott. 2000-ben nyugdíjba ment és megalapította ma is működő mérnöki tanácsadócégét. Két házasságából négy gyermeke született.

R. J.: Tamás, kérem, hogy beszéljen a családjáról és a magyarországi gyökereiről!

T. T.: Édesapám, dr. Takáts Ödön közgazdász a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Főiskolán szerzett agrármérnöki diplomát. A Budapesti és a Bécsi Közgazdasági Egyetemen doktorált. A budapesti egyetemen találkozott édesanyámmal, ő szintén doktorált közgazdász volt. Sajnálatos módon a házasságuk nem sikerült túlságosan jól, a szüleim ezért elváltak. Kezdetben édesanyámmal éltünk Budapesten. Az ostrom alatt lekerültünk Bükre, ami most Bükfürdő. Nagypapám Bükfürdőn volt körzeti orvos, de ő 1937-ben meghalt, nincs róla emlékem. Tulajdonképpen a gyerekkoromat ott Bükfürdőn, a nagyanyámnál töltöttem. Rá nagyon is emlékszem, nagyon szigorú volt. A Mesterházi családból származott, akiknek Nagygeresden voltak a birtokaik, több ezer holdat béreltek az Esterházy családtól. Velük így jó ismeretségben voltunk, s ezt az ismeretséget ma is ápolom. Budapesten két évet jártam elemi iskolába, egészen 1944-ig. 1944 és 1946 között folytattam a tanulást a büki evangélikus elemiben. Bükön nem volt polgári iskola, Csepregen is tanultunk, amely akkor járási székhely volt. Nekünk ott elég jelentős mennyiségű földünk volt, több száz hold, közelebb az ezerhez. A birtok megoszlott a nagypapám, a két nagybátyám és az apám között. Csepregen volt egy majorunk, amit manapság is Takáts-majornak neveznek. Így Csepregen jártunk polgári iskolába. Ott kezdtem el, de közben megváltozott az iskola, és nyolcosztályos általános iskola lett belőle. Tehát polgáriiban kezdtem, de ott fejeztem be az elemi 1950-ben. Nemrég volt az ötvenöt éves osztálytalálkozónk is. 1950-ben men-nem kellett volna gimnáziumba, ám apám részéről evangélikusok vagyunk, és nemesi családból származunk. 1554-ben kaptuk meg a donációt,⁶⁵ mint péteri Takáts.

R. J.: Milyen problémájuk származott ebből a Rákosi-rendszerben?

T. T.: Annak idején kulákok voltunk. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy X-es lettem, osztályidegen. Ezért nem vettek fel sehova. 1950-ben jöttem Budapestre, de mivel mást nem tudtam tenni, elmentem dolgozni. Szerencsém volt, mert Rázsó professzor⁶⁶ a Budapesti Műszaki Egyetemen tanított, a Mezőgazdasági Gépészeti Tanszéket vezette, és neki volt egy mezőgazdasági gépészeti kutatóintézete,⁶⁷ rögtön az egyetem mellett, ahová sikerült belépnem mint kékgalléros munkás. Apámat kitele-

⁶⁵ Szó szerinti jelentése: adomány. Ebben az esetben a nemességet igazoló okmány.

⁶⁶ Rázsó Imre (1904-1964), gépészmérnök, a BME tanára. 1927-ben gépészmérnöki oklevelet szerzett a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. 1949-től a Budapesti Műszaki Egyetem Mezőgazdasági Gépészeti Tanszékén dolgozott.

⁶⁷ Az intézet pontos elnevezése: Mezőgazdasági Gépkeszleti Intézet.

pítették. Először Herceghalmon, a kísérleti gazdaságnál, aztán Sopronhorpácson munkálkodott, én pedig mint mezőgazdasági gépkutató munkás dolgoztam. Többször olyan helyen dolgoztam, ahol apám is ott volt. Sokat jártam Herceghalmon és Sopronhorpácson is. A nővérem eközben az édesanyámmal lakott. Neki szerencsére valahogy sikerült bekerülnie a soproni evangélikus liceumba, és aztán sikerült folytatni a tanulmányait az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. Először atomfizikus akart lenni, de oda nem vették fel. Ő nem X-es volt, hanem értelmiségi.

R. J. Ezek szerint maga az édesapja miatt nagyobb figyelmet kapott?

T. T.: Igen, tekintettel arra, hogy elváltak a szüleim, és én Bükön voltam apámmal, mert valahogy engem odaitéltek hozzá, míg a nővéremet édesanyámhoz. Valószínűleg ezt a bíróság határozta el. Nem volt egészen új az egész, mert volt olyan is, hogy az anyámnál voltunk Pesten a nővéremmel, aztán lent Bükön apámnál. Aztán a nővérem a soproni liceumba került. Pesten én ugyan dolgoztam, de végül 1950 januárjában be tudtam iratkozni a Fasori Evangélikus Gimnáziumba, mint magántanuló. A Mesterházi rokonom, a nagyanyám bátyja, dr. Mesterházi Ernő a Dunántúli Evangélikus Egyház felügyelőbizottságának volt az elnöke. Ezen az úton vettek fel a gimnáziumba. Magántanulóként vizsgáztam le az első évben. A második évet már beiratkozottként fejeztem be. Ám ekkor Rákosi Mátyás úgy gondolta, hogy Magyarországon túl sok a vallásos iskola, csak egyetlen vallás lehet, és az a kommunizmus,⁶⁸ és a pannonhalmi kivételével minden egyházi iskolát bezártak.⁶⁹ Én akkor már aktívan futballoztam egy nagyon híres futballcsapatban, ez volt a Vörös Meteor.⁷⁰ Ott játszottam mint kapus. Állítólag nagyon jó kapus voltam, meghívtak a magyar ifjúsági válogatottba is. Grosics Gyula volt a példaképem, ezért az MTK-ba akartam bekerülni.⁷¹ A sport útján sikerült továbblépnem, mert az Eötvös József Gimnázium sportedzője révén felvettek az Eötvösbe. Akkor még ez a gimnázium valódi reáltanoda volt, csak férfiak jártak oda. 1954 júniusában ballagtam és érettségiztem, amikor éppen százéves lett az intézmény. Jó eredménnyel sikerültek a vizsgák, főleg a matematika és a fizika voltak az erősségeim. Abba az irányba hajlottam, de érdekelt

⁶⁸ 1948. július 16-én fogadta el az országgyűlés az 1948. évi XXXIII. törvénycikket, amely a nem állami iskolák fenntartásának átvételéről, vagyontárgyaik állami tulajdonba vételéről rendelkezett. A Magyar Kommunista Párt jól előkészített akciójáról volt szó, ahol céljaikra felhasználták a Szabolcs megyei Pöcsperiben az iskolák államosítása elleni demonstráció (1948. június 3.) során bal esetben meghalt rendőr esetét is.

⁶⁹ 1952-ben zárták be a Fasori Evangélikus Gimnáziumot, azonban több helyen is megmaradtak egyházi gimnáziumok, így a Pannonhalmi Bencés Gimnázium, valamint a Debreceni, a Pápai és a Sárospataki Református Gimnázium is.

⁷⁰ Vörös Meteor Egyetértés SK, 1907-1975.

⁷¹ Grosics Gyula sohasem volt az MTK játékosa. A Takáts Tamás által említett időszakban a Budapesti Honvéd játékosa volt.

a biológia is. Először építészmérnök akartam lenni, ám rettenetesen rosszul tudok rajzolni, a felvételem ezért nem sikerült. Akkor átmentem a gépészetire. Felvettek a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karára 1954-ben, kitűnő felvétellel, azonban helyhiány miatt nem kellettem. Ugyanez megtörtént a Miskolci Nehézipari Egyetemen. Nagyon jól levizsgáztam, a felvételi és minden sikerült, ám helyhiány miatt sajnálattal elutasították a jelentkezésemet.

R. J.: Pedig ekkor már Nagy Imre volt a miniszterelnök.

T. T.: Tulajdonképpen a legvadabb a Rákosi-rendszer volt. Sajnos azt kell mondanom, hogy rosszkor születtem. Az fájó, hogy nyolc év általános vagy polgári után az ember nem tud járni középiskolába, gimnáziumba, majd amikor elvégzi a gimnáziumot, és minden egyetemi felvételije sikerül, utána mégis kirúgják. Nem vagyok egy olyan ember, aki belenyugszik, ha azt mondják neki, hogy nem. Én azt nem tudom elfogadni. Megpróbáltam sok mindent. A Budapesti Közgazdasági Egyetemre is jelentkeztem, de csaltam, mert a nevemet Takácsnak írtam, nem Takátsnak. És fel is vettek, ám három nap múlva kirúgtak.

R. J.: Rájöttek a turpisságra?

T. T.: Igen. Az a felvételi így nem élt sokáig. Mit csináljon így az ember? Volt egy jó érettségim. Matematikából, fizikából, ábrázoló geometriából kitűnő voltam. Oroszból... Az nem tetszett, az orosz és a kémia elégséges lett, ezek lehúzták a kitűnőt jóra. Az orosz, mondhatni, daczból nem tanultam, a kémia, ahhoz meg nem értek, nem érdekelt. Ismét vissza kellett térnem a Rázsó professzorhoz dolgozni. Ám akkor már apám sem jöhetett fel Budapestre. Ráadásul akkor már volt a határsáv.

R. J.: A nyugati határ körzetébe csak igazolvánnyal lehetett belépni?

T. T.: Igen, és Bük pont beleesett a határsávba. Nehezen lehetett közlekedni. Szóval megint elkezdhettem dolgozni. Ismét a Mezőgazdasági Gépkeutató Intézetnél, de máshol is kellett munkát végezni. Azt hiszem, három hónapot dolgoztam egy Váci úti vasredőnygyárban mint anyaggazdálkodó. Arra emlékszem, hogy lemezekből szabtak ki dolgokat, és sok anyag megmaradt. Nekem az volt a feladat, hogy számoljam ki, milyen irányba vágjuk, hogy minél kevesebb legyen a maradék. Ez rendkívül tetszett. Szerettek ott, mert ezt jól megoldottam. Ám már 1950-ben is, amikor még magántanulója voltam a Fasori Evangélikus Gimnáziumnak, egy cukrászdában dolgoztam, mégpedig a Beliczay mézeskalácsosnál.⁷² Kifutófiúként egy triciklivel szállítottam ki a mézeskalácsot és hoztam a cukrot.

R. J.: Milyen tapasztalatokat szerzett a munkái során a kommunista rendszerről?

⁷² Beliczay Imre 1832-ben alapított, Pesten felépített sütőipari vállalkozása. A II. világháború után csak a Csányi utcai épület maradt meg. 1949 decemberében államosították. Lásd: Menedzsment Fórum http://www.mfor.hu/cikkek/Mezeskalacsbol_epult_birodalom_fenykor_es_bukas.html (letöltve: 2016-01-24)

T. T.: Arra emlékszem, hogy a cukrászat vezetője egy kommunista párttag volt. Ő volt a nagyfőnök, egy nagydarab ember. Nagyon jól kijöttünk, mert én vittem a feleségének virágot, amikor elment a hétvégére a barátnőjével, és mindig vicceltem vele, hogy „te milyen kommunista vagy?” Mint kölyök, nagy szám volt. Rengeteget beszélgettünk. Rájöttem, hogy a cukrot, amit eladtam neki a piaccsarnokban, ő a mézeskalácsból spórolta el. És mondtam is neki, hogy több fizetést kérek, mivel eladom neked a cukrot, ahelyett hogy beledolgoznánk a mézeskalácsba, legalább fuvardíjat adjál. Akkor értettem meg a rendszert. A kommunisták azt mondják: mindenki mindenkiért. Itt van ez az ember, kommunista, és lop, csal, hazudik. Ez volt egy kommunistapárti vezető. Ilyen emberekre kellett volna felnéznie egy tizenöt éves gyereknek? Akkor jöttem rá, hogy mennyire rossz volt ez az egész világ. Semmi se volt a helyén és semmi sem úgy működött, mint ahogy kellett volna.

R. J.: Hogyan keveredett bele az 1956-os forradalom eseményeibe?

T. T.: Szóval 1954-től 1956-ig dolgoztam, aztán 1956-ban felvettek a Mezőgazdasági Gépészeti Főiskolára, ez a Budapesti Műszaki Egyetem egy fakultása volt. Nem tartott hosszú ideig a magyarországi egyetemi pályafutásom, mert szeptember közepén kerültem oda és októberben kitört a forradalom. Engem rendkívül bántott, hogy oroszot kellett tanulnunk, és nem választhattunk semmilyen nyugati nyelvet. Mondjuk tibetit vagy kínait tanulhattunk volna, de japánt és koreait már nem. Buta nyelvnek tartottam az oroszot, és bután nem tanultam. Épp annyit törődtem vele, hogy megtanultam szépen elmondani egy versrészletet Puskindól, úgy, hogy a tanárnőnek potyogtak a könnyei és átengedett. Fogalmam sem volt, hogy mit mondok. Na, jó, azért nagyjából volt. Buta fejjel az ember makacs. Ám nem szeretem, ha engem rákényszerítenek valamire, nem szeretem, ha engem valaki sarokba szorít. Minél durvábban szorítanak, annál durvábban reagálok. Tulajdonképpen én is belekeveredtem abba a csoportba, akik megszerkesztették a Budapesti Műszaki Egyetemen a tizenhat pontot. Mi a Műegyetemhez tartoztunk, mint főiskola, ez ott volt az Erzsébet fasorban. Együttműködtem azokkal, akik javasolták, hogy ne legyen kötelező az orosz nyelvtanulás, helyette nyugati nyelveket lehessen tanulni. Valahogy belekeveredtem a nagy számmal az eseményekbe. Ám én egy gólya voltam akkor, ott voltak az utolsó évesek, nekik nagyobb tapasztalataik voltak a szervezésben. Amíg a gépkutatónál dolgoztam, addig aratókombájnokat, traktorokat kezeltem, ezért nagyon jól tudtam vezetni. Elkezdtem tehát autót vezetni. Így kerültem be Maléter Pálhoz.⁷³ Neki dolgoztam a forradalom alatt, de személyesen nem kötöttünk ismeretséget. A forradalom alatt is autót vezettem. Futárként tevékenykedtem. Egyszer találkoztam

⁷³ Maléter Pál (1917. szeptember 4. - 1958. június 16.), az 1956-os forradalom és szabadságharc 1958. június 16-án, törvénsértő pert követően kivégzett honvédelmi minisztere.

Király Bélával,⁷⁴ később az Amerikai Egyesült Államokban is összefutottunk, a temetésén is ott voltam. Részt vettem az eseményekben, mindezt annak ellenére, hogy nincsenek túl erős politikai érzelmeim. Ellenben az emberi jogokat, az emberi méltóságot, az udvariasságot, azt, hogy az ember nyugodtan tudjon élni egy polgári életet, fontosnak tartottam.

R. J.: Mikor határozta el, hogy elhagyja Magyarországot?

T. T.: Nem emlékszem, hogy melyik nap hagytam el Budapestet. Arra emlékszem, hogy 1956. december elsején érkeztem meg Nagy-Britanniába, Doverbe. Ám hogy Budapestet 1956. november 20-án, 21-én vagy 24-én hagytam el, nem tudom. Nagyon összefolytak az események. Volt egy nagyon kedves barátnőm, akit ki akartam vinni Nyugatra. Zsidó származású árva lány volt. Idősebb mostoha szülők adoptálták, ők nevelték fel. A lánynak agydaganata volt, és azt mondták neki, nem lehet megoperálni. Akkor jutott eszembe, hogy disszidálni kellene, ám a kislány azt mondta, hogy képtelen itt hagyni a mostoha szüleit, olyan kedvesek voltak, hogy felnevelték őt. Rendkívül sajnálatos, de két éven belül meghalt. Szegény feláldozta az életét a családjáért. Még most is kijárok a temetőbe hozzá. Ez egy szentimentális emlék. Először, mivel ő nem jött, azt gondoltam, én sem megyek. Ismerősök is javasolták, hogy menjünk. Végül jött apám, és azt mondta: „Öcsi, ki kell mennünk! Itt nem lehet élni!” Megbeszéltük anyámmal és a nővéremmel is, hogy mi elindulunk. Nővérem még az éjjel a szennycsatornába beledobta a puskámat, és a nemzetőr igazolványomat is eltüntette, elégette. Kérdéses volt, hogyan jutunk el Bükbe. Apámnak, mivel Sopronhórpácon lakott, volt határsáv-belépésre jogosító igazolványa.

R. J.: 1956. november végén Győrtől a nyugati határ felé már csak ezzel lehetett hivatalosan belépni?

T. T.: Igen. Mivel nekem nem volt igazolványom, ezért hamisítottam egyet. Tudja, hogy nagyon szépen lehet pecsétet hamisítani krumplinyomóval? Azzal mentünk, de soha senki nem kérdezett semmit, így érkeztünk haza. Bükre járt Répcevis és Répcelak között egy vonat. Nővérem osztálytársnője, egy nagyon kedves és helyes lány, aki nekem nagyon tetszett, Cickovics Judit, Répcevisen lakott. Mondtam apámnak, Répcevisről csak át tudunk menni a határon. Répcevisen meglátogattuk Cickovicsé-

⁷⁴ Király Béla (1912. április 14. - 2009. július 4.), nyugalmazott vezérezredes, történész, politikus, akadémikus, professzor. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt alapított Nemzetőrség főparancsnoka volt. Az 1956-os forradalom után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, történészként folytatta pályáját. 1962-ben doktorált a New York-i Columbia Egyetemen. 1989-ben hazatért Nagy Imre és társai temetésére. 1990-ben független képviselőként a magyar országgyűlés tagja, 2000 és 2002 között Orbán Viktor miniszterelnök katonapolitikai tanácsadója. 2006-tól alapítója és támogatója az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsának. Lásd: Múlt-Kor <http://mult-kor.hu/22090704-elhunyt-kiraly-bela> (letöltve: 2016-12-02)

kat. Ott megvacsoráztunk, és megvártuk azt a vezetőt, aki segített volna nekünk átjutni a határon. Amikor megérkezett, azt mondta, nem vállalja a doktor úr miatt. Édesapámat annyira ismerték a környéken, hogy visszakozott. Juditnak az édesapja ajánlott valakit, de kérdés volt, hogy józan-e az illető. Végül ő segített átjutni. Elindultunk és a Répce folyó mentén gyalogoltunk. Kutyás határőrök is voltak, de a vízben gázoltunk, így az állatok nem fogtak szagot. A vezető azt mondta, menjünk tovább háromszáz vagy ötszáz métert, és ha meglátjuk a piros fehér zászlót, akkor már Ausztriában vannak. Ez történt. Nem volt semmi lövöldözés. Felsőpulyára⁷⁵ kerültünk.

R. J.: Miért éppen Nagy-Britanniát választotta?

T. T.: Angliában anyámnak volt egy nagynénje, aki küldött egy táviratot azzal, hogy „Remélem, jól vagytok, miben tudunk segíteni?” Ez a levél a zsebemben volt. Ott van a férje, gondoltam, egy gazdag gyáros, menjünk oda. Apám azt válaszolta, én ugyan nem tudok angolul, csak németül, de majd megtanulom azt is. Nem baj, úgyis talállok állást. Apám egy 125 kilós, 188 centiméter magas, 125 centiméteres átmérőjű mellkassal megáldott nagy ember volt, mint egy díjbirkózó. Azt mondta, elmegyek egy szálloda elé, szalutálok és tartom majd a markomat. Megélünk, menjünk.

R. J.: Csak a gazdag nagynéni miatt választotta Nagy-Britanniát? Vagy mindig is érdekelte Anglia?

T. T.: Engem nem érdekelt Anglia. Nekem az első választásom Ausztrália volt. Meg akartam nézni az olimpiát. Engem az érdekelt. Fociztam és vízilabdáztam is, és kíváncsi voltam, mi fog történni ott. El kellett volna menni Bécsbe, egy másik táborba, aztán ide meg oda, hogy eljussak Ausztráliába. Felsőpulyán az első lehetőség Anglia volt. Ahelyett, hogy szalmán aludjunk egy osztrák iskolában tovább, inkább a szigetországot választottuk. Apám ebbe belegyezett.

R. J.: Milyen angliai munkákat ajánlottak?

T. T.: Nem ajánlottak semmit. Hogy tudott volna munkát ajánlani egy osztrák tábor az angolok nevében? Nem volt ott semmi. Csak megkérdezték, miért akarsz oda menni? Hivatkoztam az angliai nagynénémre. Nem ez lett volna a választásom, de ez volt a lehetőség. A lehetőségek közül kellett választani. Mi akkor apámmal ezt a lehetőséget választottuk. Apámnak végül sokkal jobb lett, ám én sem panaszkodom. Ami érdekes, hogy apám valaha dolgozott egy olyan magyar cégnél, ahol cukorrépát nemesítettek, például Sopronhorpácson. Volt egy Szedlmayer nevű professzor, aki a cukorrépában megemelte a cukortartalmat, három és fél százalékról négy és fél százalékra. De ez egy olyan hibrid, amely önmagát nem tudta reprodukálni. Ennek a cégnek Németországban volt a főhadiszállása. Amikor Felsőpulyán

⁷⁵ Oberpullendorf.

voltunk a táborban, akkor apám kölcsönkért némi pénzt és felhívta ezt a németországi céget, ám pont szombat volt és csak az éjszakai őrrrel tudott beszélni. Másnap, vasárnap, betessékeltek minket egy vonatba, azzal, hogy ez megy Calaisba, és onnan majd el lehet jutni Doverbe, Angliába. Már fent ültünk a vonaton, amikor a hangosbemondó kiabálni kezdte: „Herr von dr. Takáts, attention bitte!” Mondtam apunak, hogy ez neki szólt. Apám leszállt a vonatról és elment, de a vonat elindult. Én egyedül mentem Angliába, míg ő ott maradt Felsőpulyán. Így váltunk szét. Egy telefonhívásnak köszönhetően később Németországba került. Hosszú idő telt el, mire ismét egymásra találtunk. Én kerestem meg őt az angol Vöröskereszten keresztül. Rájuk csak a legjobbakat lehet mondani, mert kiválóan segítettek mindenkinek. Ám mi példamenekültek voltunk, és nem az volt a jellemző, mint ami manapság történik. Végül sikerült egymásra találunk. 1957 áprilisában, húsvétkor már Németországba érkeztem, ott találkoztam apámmal. Megvolt a lehetőség, hogy együtt maradjunk Németországban, sikerült a felvételem a Hannover Techniker Hochschuléba,⁷⁶ ám közben Angliában megismertem egy szép szőke lányt, és inkább visszamentem a szigetországba. Mindegy, de így kerültünk ki. 1956. december 1-én érkeztem meg Doverbe, hajóval Calaisból. Előtte másfél napig tartott a vonatút, hogy Calaisba érkezzünk. Órákat, félnapokat álltunk különböző vágányokon, állomásokon. Doverben volt egy írnok, meg egy magyar tolmács, és csak annyit kérdezték: mi a neved? Mondhattam volna, hogy gróf Károlyi, és attól kezdve gróf Károlyi lettem volna. Az angolok ennyire becsületesek és ennyire hisznek abban, hogy ha valaki valamit mond, az akkor úgy van. Általában mondom ezt persze, ez nem mindenkire igaz. Felvették az adataimat. Csináltattam egy fényképet és kiállítottak egy menekültigazolványt.⁷⁷ Bekerültem Londonban a Fulham Roadon található kórházba, ott volt a magyar politikai menekülteknek az egyik szálláshelye.

R. J.: Milyen volt a Fulham Road-i menekülttáborban a magyarok hangulata?

T. T.: Én a fulhami menekülttáborban nem éreztem jól magam. Sok olyan magyar volt köztünk, aki se egyetemista, se szabadságharcos nem volt. A jó ég tudja, honnan jöttek. S rendkívül sok butaságot beszéltek. Voltak, akik azt állították, hogy kiérdemeltük ezt a bánásmódot, mert mi megvédtük a Nyugatot az orosz csordától. Tőlünk elvették Trianonban az országunkat, és adják vissza! Nem értettem, mi köze ennek ahhoz, ami velünk történt. A végén otthagytam a tábort. Volt egy időszak, amikor a Waterloo állomáson időztem. Azért itt, mert a pullmankocsiknak⁷⁸, az első osztályon, nagyon finoman bélelt ülésük volt. Ezek a kocsik ott maradtak éjszakára, és

⁷⁶ Hannoveri Műszaki Főiskola.

⁷⁷ Lásd az interjú végén található fotók között.

⁷⁸ Vasúti hálókocsi.

nagyon jól lehet bennük aludni. A mosdókban voltak zuhanyzók is, ezért hamarosan odaköltöztem a Waterloo állomásra. Ám ott se időztem sokáig. Valahogy sikerült a Mindszenty-házba,⁷⁹ Kensingtonba bekerülnöm. Onnan kerestek magyar fiatalokat, akik BBC-nél fel tudják olvasni a híreket.

R. J.: A magyar adásban?

T. T.: A BBC magyar nyelvű rádióadásában. Erre jelentkeztem. Annak idején nagyon jól beszéltem magyarul. Most már nem. Majd negyven évig nem beszéltem magyarul. Szép hangsúlyosan felolvastam valamit a felvételin. Rögtön felvettek. Kaptam tőlük pénzt. Találtam egy szállást is. Nem tartott sokáig. Minden csoda három napig tart. A magyar forradalomról a hírek másfél-két hétig tartottak. Már akkor is ez volt. 1956. december közepéről beszélünk. Átkerültem a Szabad Európa Rádióhoz. Ott, amit fel kellett olvasnom, azt mindig kijavítottam. Az, hogy túloztak a szövegek, enyhe kifejezés. Annyi propagandát tettek bele, hogy képtelen voltam felolvasni. Belejavítottam, másképpen olvastam fel, persze kirúgtak.

R. J.: A gazdag nagynéni nem segített a helyzetén?

T. T.: Igen, a gazdag nagynéni. Egy nagy Austinnal és sofőrrel érkezett. Kaptam tőle hét schilling hat pennyt. Ebből el tudtam menni életemben először moziba, megvettem életem első Coca-Coláját, pattogatott kukoricáját, és maradt belőle két schilling. Ez volt a gazdag nagynéni. Aztán kitalálta, menjek el dolgozni a gyárba. Nem akartam rabszolga lenni, azt gondoltam, megtalálom a saját helyemet. Ezért elmentem egy rendezvényházba, ott dolgoztam a konyhán. Ezért fizettek harminc schillinget naponta. Mosogattunk, csináltunk ezt-azt. Be voltunk jelentve, de csak mint örök, mert kellett volna egészségügyi papír a konyhai munkához. Volt egy érdekes eset is. Régi krumpliból új krumplit készítettünk. Na, ezt képzelje. Volt egy olyan szerszámunk, mint amivel a fagylaltot mérik, de annál kisebb, és azzal ki kellett vájnyunk szép gömbölyű új krumplikat a régi burgonyából. Persze véres lett a kezem ettől a munkától. Egyszer megbetegedett a barman,⁸⁰ és kérdeztek, ki ért a bárhoz. Rögtön jelentkeztem. Visszakérdeztek: „Te értesz a bárhoz?” Azt válaszoltam, persze. Valójában nem értettem hozzá. Azt tudtam, hogy mi az a whisky, a gin vagy a sör, de azokról a finomabb dolgokról, italokról fogalmam sem volt. Aztán odajött hozzám egy férfi és jó cockney-san⁸¹ azt mondta: „Hey! Wait! Can you give me a Mickey Finn?”⁸² A Mickey Finn⁸³ az az ital, amitől állítólag

⁷⁹ Londonban, a Nothing Hill-en található a Mindszenty-ház. Az épület az 1954-ben alapított Angliai Római Katolikusok Magyar Egyesületének a tulajdonában van.

⁸⁰ Csapos, ebben az esetben inkább koktélkészítő mixer.

⁸¹ Londonban beszélt, leginkább a munkásságra jellemző sajátos dialektus.

⁸² Hé, várj! Tudnál adni nekem egy Mickey Finnt?

⁸³ A 19. század végén, 20. század elején egy chicagói bártulajdonosról kapta az ital a nevét. Mickey

a lányoknak megjön a szexuális étvágyuk. Halvány gőzöm se volt erről a koktélról, de hát barman voltam, össze kellett kevernem valamit. Húsz perc múlva jött megint ugyanez a férfi: „Hey! Wait! Oh, give me another one!”⁸⁴ Kaptam tőle egy guinness borraivalót, az egy font egy schilling. Mintegy 68 százaléka volt az esti fizetésemnek. Mindezt egy embertől! Csak azért, mert a nőnek jólesett az ital. Készítettem neki még egyet, bár fogalmam sem volt, mi volt az elsőben, de alaposan megkevertem neki. Hamarosan jó hírnevem lett, mint báros. Sokszor megkóstoltam, mit is készítek, de ez nem tetszett nekik, mert egy barmannek nem szabad innia. Végül ezt is abbahagytam. Egy család később befogadott. Náluk laktam. Volt egy velem egyidős fiúk és egy-két évvel fiatalabb lányuk. Ebben a családban éltem és ott tanultam angolul. Napi harminc szó volt a saját magamnak feladott lecke. Sikerült bekerülnöm a londoni egyetemre, a King's College-ba.⁸⁵ Vonattal jártam be, a londoni kollégiumban a matematikával, fizikával nem volt semmi gondom, de a többi esetben el voltam veszve. Nem beszéltem jól angolul, nem egyetemi szinten tudtam csak kommunikálni. 1957 februárjában már megkerestem a saját kenyeremet, dolgoztam, volt saját lakásom a kenti Sidcupban, Londonon kívül. Elvállaltam éjszakai munkát, mert azért ötven százalékkal többet fizettek. Hamarosan feljebb léptem, voltam műszaki rajzoló, utána mint tervező dolgoztam. Közben végigjártam a tanfolyamokat és az esti iskolákat. Jelentkeztem egy ösztöndíjra is. Több ezer ember közül összesen hét ember kapta meg. Én köztük voltam. 1960-ban újrakezdhettem Angliában a londoni egyetemet. Házas voltam, amikor elkezdtem az egyetemet, de annak ellenére mint egyetemi hallgató minden vicces játékba belekeveredtem. Fiatal volt az ember, sok mindent csinál ilyenkor. Angliában a különböző kollégiumok versenyeznek egymással. Minden kollégiumnak van egy mascotja.⁸⁶ A játék az volt, hogy el kellett lopni a másiktól a mascotját. Autóversenyeztünk, nekem akkor már volt egy Renault 750-es farmotoros régi autóm. Minden lámpánál megállt, meg kellett pumpálni a benzint, hogy elinduljon. Jártam órákra. 1963 nyarán megkaptam a bachelor diplomámat mint gépészmérnök.⁸⁷ Kitüntetéssel végeztem, a királynő édesanyja adta át az oklevelemet. Nagy dolog volt. Elkezdtem dolgozni, de két hónap múlva visszamentem az egyetemre. Ott tanítottam egy évet

Finn bódító italt készített gyógyszerek segítségével a kiszemelt áldozatnak, akit aztán kifosztottak. A Mickey Finn később minden erősebb, könnyen részegséget okozó ital elnevezése lett. Lásd: John R. Schmidt, Chicago History Today <http://www.wbez.org/blog/john-r-schmidt/2011-12-16/mickey-finn-chicagos-cocktail-94734> (letöltve: 2016-05-10.)

⁸⁴ Hé, várj! Adj még egyet!

⁸⁵ A londoni egyetem műszaki fakultása.

⁸⁶ Kabala.

⁸⁷ A magyar rendszerben főiskolai végzettségnek megfelelő oklevél.

mint assistant lecturer,⁸⁸ majd egy múlva lecturer,⁸⁹ három éven belül senior lecturer⁹⁰ lettem. Huszonhét-huszonnyolc évesen én voltam a londoni egyetem legfiatalabb senior lecturerje.

R. J.: Nehezményezték ezt az előrehaladást?

T. T.: Egy kicsit keserű vége lett. Ugráltam kicsit, mert így lehetett előbbre jutni, és így lehetett felmenni a létrán. Mert ha az ember vár, akkor valakinek meg kell halnia, hogy a helyére kerülhessen. Volt egy lehetőség, hogy visszakerüljek ugyanabba a kollégiumba, ahol tanultam. Az egyik régi tanáromnak így én lettem a főnöke, és ez...

R. J.: Nem tetszett neki?

T. T.: Nem működött. Nagy keserűséget okozott. Amikor tegező viszonyba kerülünk, akkor azt mondta: „Te Tamás, én mondtam mindig neked, hogy te soha nem használsd jól a the⁹¹ szót. Te nem tudsz jól angolul! Én javítottam ki a leckéidet! Én tanítottalak! És most te vagy a főnököm!” Mi tagadás, néha a tanítványok jobban szerepelnek, mint az egykori tanáraik. „Ne haragudj”, válaszoltam neki, „én idekerültem és megfelelően fogok veled viselkedni.” Nem volt túl jó a hangulat, de akkor már sok minden mást is dolgoztam. Volt egy saját vállalatom.

R. J.: Milyen vállalat volt ez?

T. T.: Érdekes, hogy miként alapítottam. 1960-ban már megházasodtam. Az első feleségem egy nagyon kedves, félig francia, félig holland lány volt. Nagyon normálisan éltünk. Van három gyerekünk. Manapság is találkozunk, levelezünk, nincsen semmilyen harag. Miután visszamentem az egyetemre, elkezdtem egy kutatást a master degree⁹² fokozatra. Mivel ez nagyon jól haladt, ezért át lett alakítva master of philosophyra. Az egy különleges, mondhatni, tipikusan angol tudományos fokozat, ami már sehol nincs. Ez egy kisdoktori, aztán ebből a tanulmányból lett volna egy doktorátus. Végül nem fejeztem be, mert sok minden közbejött. Amikor tanítottam, mint bárhol a világon egy egyetemi tanárnak, a fizetésem alacsony volt. Igaz, hogy cserébe megvolt a státusz, és nagyon jó volt a munkaidő. A végén már csak heti hat órát tanítottam és nyáron hosszú szabadságra mehettem. Azért, hogy legyen pénzem, mivel volt gyerekem, feleségem, elkezdtem tanítani egy esti főiskolán. Lementem egyszer a tanítás után a főiskola parkolójába, s azt vettem észre, hogy az én autóm a legkisebb és a legöregebb. Megkérdeztem az ott lévő tanítványaimat, hogy maguk miből élnek? Mindenkinek óriási autója volt, és én voltam a tanár úr, de

⁸⁸ Tanársegéd.

⁸⁹ Adjunktus.

⁹⁰ Docens.

⁹¹ Az angol nyelvben használt határozott névelő: a, az.

⁹² A három éves alapképzés után még két év az egyetemi szintű diploma megszerzése.

nekem volt a legkisebb autóm. Egy kis Austinnal jártam akkor. Azt mondták, ők központi fűtэsszereléssel foglalkoznak. Ugye Angliában mindig szэnnel fűtöttek, ebből hatalmas szmog lett, ezért bevezették a központi fűtést. Mindenkinek az kellett. Volt egy óriási változás. Megkérdeztem tőlük, hogy akkor miért jönnek ide? „Mi kell a központi fűtéshez?” Hát ők ezt-azt szeretnének tudni, hogyan kell a fűtэscsöveket méretezni. „Miért nem kérdezték eddig?” Elmagyaráztam nekik. Aztán azt mondták: „Tanár úr, megkérhetnének valamire? Akadt egy kis problémánk, kijönne ide és megnézné ezt a munkát? Segítene?” Mondtam, hogy persze. Megnéztem és láttam, hogy hatalmas hibákat vétettek, rosszul dolgoztak, ezt nem így kellett volna. A végén befejezték, és minden működött. Megkérték, hogy tervezzem meg a következő munkájukat. Persze, nem volt semmi akadálya. Ne szaporítsuk tovább a szót, három hónapon belül lett egy saját központi fűtэsszerelő cégem, ez volt az Automatic Central Heating. Egy magyar menekült építész és egy magyar menekült könyvelő lettek a partnereim. A könyvelő húsz, az építész harminc, én ötven százaléknyi részszel voltam benne. És már volt is vállalkozásom. Nagyon jól ment az üzlet. Mondhatni, úri helyeken dolgoztunk. Színészeknek, orvosoknak, fogászoknak szereltük a központi fűtését.

R. J.: Történt valamilyen említésre méltó eset a munkája során?

T. T.: Volt ilyen. Bekerültünk a Harley Street környékére.⁹³ Ez London leghíresebb orvosi negyede. Abban az időben érkeztek Skandináviából a terhes lányok, mert Angliában lehetségessé vált az abortusz. Kellott hozzá egy orvos és egy pszichológus engedélye. Érkeztek ezek a külföldi lányok, akiket taxival felszedtek, majd bevitték őket a Harley Streetbe. Bent feküdtek olyan másfél napot és gyerek nélkül mentek haza. Kész. Mindezt készpénz ellenében. Mindenki tudta, hogy készpénzt fizetnek nekik. Egyszer egy orvos vitatkozott velem, hogy túl sokat kérek. Mondtam neki, kedves uram, ez az utolsó ár, ha ennyiért kell, akkor megoldom, ha nem, akkor nem, viszontlátásra. Azt válaszolta, hogy túl drága. Elindultam haza. Erre utánam szaladt és azt kérdezi, mi van, ha én készpénzzel fizetek? Erre azt válaszoltam, hogy rendben van, de akkor tíz százalékkal több a díj. Erre rám nézett az orvos, elkezdett kiabálni, hogy nem vagyok normális. Jó, hát akkor itt hagyom, nekem van annyi munkám, amennyit akarok. Tíz százalék extra kell. Miért? Csak egy szóval válaszoltam: diszkréció. Már kérte is, hogy menjek csak vissza. Ők mind feketén abortáltak, és természetesen nem vallották be mindezeket a készpénzeket. Ezt a jövedelmet nem tudta volna betenni a bankba, mivel meg kellett volna magyaráznia, honnan van a pénz. Jó, nálam el tudta tüntetni ezt az összeget, de akkor fizessen többet.

R. J.: Változott a magyar menekültek pozitív megítélése az Egyesült Királyságban?

⁹³ London belvárosa.

T. T.: Angliának a befogadó képessége példátlan. Nem találkoztam semmi olyasmivel, ami azt bizonyíthatná, hogy ellene voltak a magyar menekülteknek. Azok a magyar menekültek, akiket én ismerek, mind megállták a helyüket. Legyen az értelmiségi, legyen az munkás, vagy középosztályba tartozó. Egy kivétel akadt az ismerősi körömben. Neki nem sikerült annyira jól az angliai pályafutása, most éppen itthon egy kórházban haldoklik szegény. Nem ismerek olyan magyart, legalábbis abban a körben, ahol én forogtam, aki panaszkodott volna az angolokra. Én csak jót tudok mondani az angolok befogadásáról. Az egészen más, hogy az angolok soha nem fogják befogadni az embert úgy, mint egy angolt. Én már hozzászoktam ahhoz, hogy ott egy foreigner, egy alien vagyok. Én ott egy külföldi vagyok. Még a saját hazámban is az vagyok. Furcsán beszélek, más az elképzelésem, nem érdekel a politika. Más az élettapasztalatom. Soha nem lehetek angol. Lehetségesnek tartom, hogy a Balogh Tamást, aki Sir Balogh lett, és nagyon jó karriert futott be Angliában, még őt sem fogadták be.⁹⁴ Vagy Prince Phillip,⁹⁵ a királynő férje, egy görög, még ő sincs befogadva. Ellenben a két fiam és a lányom, akik ott születtek, teljesen más megítélés alá esnek. Nincs bennünk egy csöpp angol vér sem. Mégis, ők teljesen angolok. Ott születtek és benne élnek ebben a szisztémában.

R. J.: Hogyan alakult a további karrierje?

T. T.: Később az ENSZ-hez kerültem és ebben a szervezetben dolgoztam tizenöt évet. Szerte a világban, Kolumbiában, a Közel-Keleten és a Távol-Keleten, Indiában is voltam hat évet. Az emberek általában úgy indulnak, hogy elmennek az iparba, s ott nem találják meg a helyüket. Később tanítanak, majd írnak egy könyvet és a tanítás után tanácsadóként fejezik be a karrierjüket. Nálam ez megfordult. Az ENSZ-ben főleg a Nemzetközi Munkaügyi Hivatallal, az ILO-val dolgoztam, valamint az UNESCO-val⁹⁶ és nagyon sok UNIDO⁹⁷ által finanszírozott programot vezettem.

⁹⁴ Balogh Tamás (Thomas, Lord B. of Hampstead, Budapest, 1905. november 2. – London, 1985. január 20.), közgazdász. „A budapesti Tudományegyetemen államtudományi doktorátust szerzett. Tanulmányait Berlinben és a Harvard Egyetemen egészítette ki. 1927–28-ban a berlini Magyar Intézet ösztöndíjasa. 1928 és 1930 között Rockefeller-ösztöndíjas, 1931-től 1939-ig Genfben banktisztviselő. 1939-től az oxfordi Balliol College előadója, 1960-tól az Oxfordi Egyetemen közgazdaságtant adott elő. 1950 és 1964 között a brit Munkáspárt gazdasági és pénzügyi bizottságának tagja, 1964-től 1968-ig a brit kormány gazdasági tanácsadója. 1974–75-ben energiaügyi miniszter. Több nyugati egyetemen vendégtanár, nemzetközi gazdasági bizottságok és társaságok tagja, jelentős közgazdasági művek szerzője volt. 1968-ban az angol királynő örökös főrenddé nevezte ki.” Lásd In: Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, 1992. <http://mek.oszk.hu/04000/04038/html/b.htm> (letöltve: 2016–02–03)

⁹⁵ Fülöp edinburgh-i herceg.

⁹⁶ Az ENSZ Nevelésügyi, Kulturális és Tudományos Szervezete.

⁹⁷ Az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete, főként harmadik világbeli beruházásokat és technológiai fejlesztéseket, szakemberképzést támogat.

Közben kölcsönkért az Ázsiai Fejlesztési Bank is, ahol két projekt vezetésével bíztak meg, az egyikkel Nepálban, a másikkal Burmában.⁹⁸ Végül elértem egy magas nívót az ENSZ-nél, egy úgynevezett üvegplafont, ahol már politikai nyomás vagy húzás kellett volna felfelé, ám nekem nem volt politikai segítségem. Én angol útlevéllal kerültem az ENSZ-hez. Az angolok miért protezsáljanak egy magyar menekültet? Tudtak rengeteg angolt is támogatni. A magyarok pedig miért segítsenek egy magyar-nak, aki nem Magyarországról került oda? A végén aztán meguntam, hogy a fejemmel nyomom ezt az üvegplafont, de nem tudom áttörni, így otthagytam. Ennek köszönhetően visszakerültem az iparba. Teljesen fordított utat jártam be. Egészen a nyugdíjaimig ott is maradtam. Szingapúrban például egy amerikai szoftvercéget vezettem, amely egész Ázsiában működött.⁹⁹ Pakisztán, Ausztrália, Japán, ez a háromszög volt a területem. Ám ennek a társaságnak rossz volt az amerikai vezetése. Be akarták zárni ezt a szingapúri fiókot. Pont Egyiptomban nyaraltunk és láttuk a piramisokat. Az egyiptomiak tudtak nagyokat gondolni, miért ne gondolhatnék én is nagyot? Azt mondtam nekik, hogy nekem nem kell a szingapúri fiók bezárásáért semmilyen kompenzáció, hanem adják ide a franchise-t Szeztől keletre. Ezt megkaptam. Nagyon szívesen odaadták. Így alapítottam egy céget és azt vezettem.¹⁰⁰ Édesapám, aki eddigre Svájcban volt, ekkor már meghalt, az akkor egy nagyon traumatikus élmény volt. Eközben folyton keresett a versenytárs cége. Át akartak csábítani. Azt mondtam nekik, „gyerekek, nincs annyi pénzetek, hogy engem ki tudjatok fizetni, én nagyon drága vagyok”. Ám a végén, ebben a traumában, apám halála után három hónappal, megegyeztünk. Három hónapig nem vezettem a céget, nem lehet kihagyni ennyi időt, így a vállalkozásom elindult lefelé. Lelkiekben úgy éreztem, nincs már hozzá erőm. Ezért elfogadtam az ajánlatot és a másik társasághoz kerültem. Ebből a társaságból világcég lett: az ABB, Asea Brown Boveri. Én a szingapúri fiókját vezettem. Ott éltünk tizenöt évet, és a második házasságomból a fiunk is ott született.

R. J.: Hogyan került haza Magyarországra?

T. T.: Az ABB-nél rájött valaki, hogy magyar vagyok, és azt mondták, hogy Magyarországon valaki elhagyta a céget, oda kellene mennünk. Azt válaszoltam, szó sem lehet róla, várjanak még másfél évet, mert a fiam általános iskolába járt Szingapúrban, amit be kellett volna fejeznie. Ez a tervem nem sikerült, mert az igazgató felhívott Zürichből. Azt tudnia kell, hogy ennek a társaságnak az éves forgalma nagyobb volt, mint Magyarország éves bevétele, harminchat-harmincnyolc milliárd

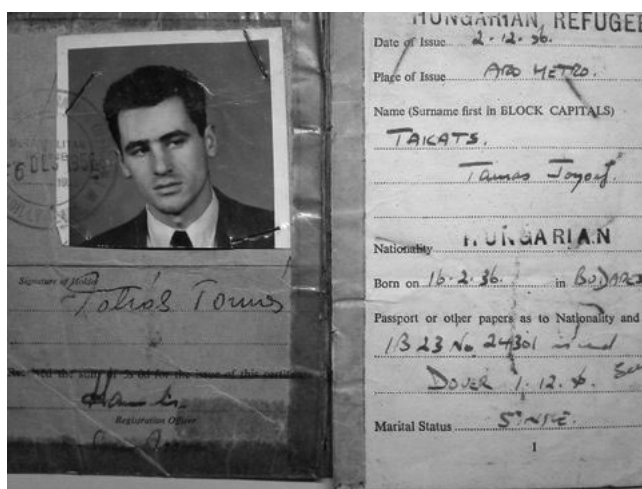
⁹⁸ Ma Mianmar.

⁹⁹ Autodynamics Inc.

¹⁰⁰ Autodynamics Asia Pacific.

dollár körül volt az éves forgalma, nem egy kis cég. Tehát az igazgató, akit én jól ismertem, azt mondta, nekem hamarosan Magyarországra kell költöznöm. Azt válaszoltam, hogy én már tájékoztattam mindenkit arról a kéréséről, hogy a fiam hadd fejezze be az általános iskolát előbb, aztán a gimnáziumot majd Magyarországon kezdi el. Erre azt mondta: „Te Tamás, két lehetőség van. Vagy mész Magyarországra, vagy nem dolgozol nálunk!” Azt válaszoltam, hogy „Jörgen”, svéd nemzetiségű volt, teljes nevén Jörgen Centerman, „ha erről van szó, mennyit ér meg nektek, hogy oda-menjek?” Jörgen azt mondta: „Te Tamás, nem változtál. Mondd meg, mit is akarsz.” Elmondtam neki és megegyeztünk. Így Budapestre kerültem.¹⁰¹ Itt vezettem az ABB-t. Megvettük a régi Láng Gépgyárat, ott volt a telephelyünk. Négy évet dolgoztam még, és onnan mentem nyugdíjba.¹⁰² Aztán megalapítottam itthon a saját tanácsadócéget, amely még most is működik. A második feleségemet egyébiránt Koreában ismertem meg, egy ENSZ konferencián volt hostess. Harmincnyolc éve a feleségem, van egy harmincegy éves fiunk, aki jelenleg az Amerikai Egyesült Államokban dolgozik, és csodák csodája, az ABB-nél van ő is.

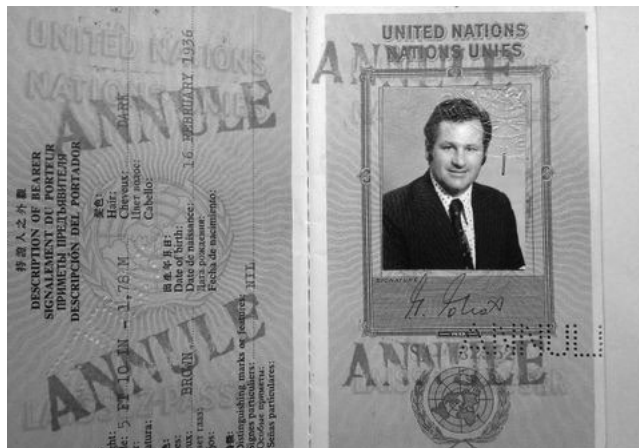
R. J.: További sok sikert kívánok a magyarországi vállalkozásaihoz, és köszönöm a beszélgetést.

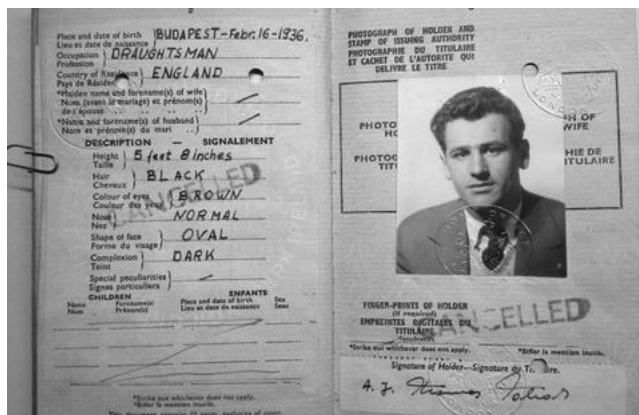
Takáts Tamás „menekültigazolványa”, amelyet 1956-ban állítottak ki

¹⁰¹ 1996-ban.

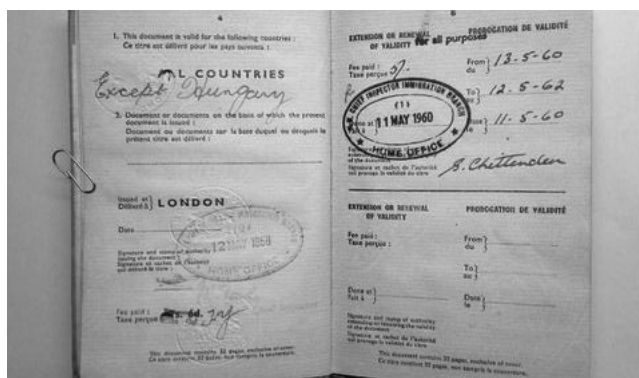
¹⁰² 2000-ben.

Takáts Tamás ENSZ igazolványa

Takáts Tamás menekültek számára kiállított útlevéle

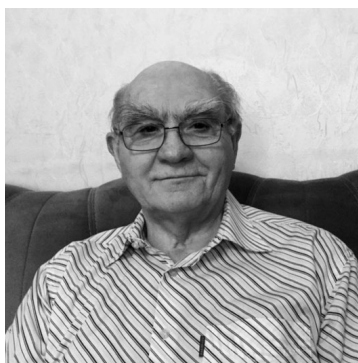
Az igazolvány mindenhol érvényes volt, csak Magyarországon nem

*„Adtak öt dollárt is, és azt mondták, itt van, szó szerint, itt van a nagy Amerika,
ez mind a tiétek, menjetek.”*

INTERJÚ DR. VARJÚ LÁSZLÓVAL

2015. szeptember 29.

Életrajz:

1938-ban született a Somogy megyei Igalban. Szülőfalujában végezte el az általános iskolát, majd 1952-ben a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban folytatta a tanulmányait. Társaival 1955. április 4-re röpcédulákat készítettek, amelyhez felhasználták az Amerikai Egyesült Államok propaganda-hadművelete, a „léggömbakció” során Magyarországra érkező röpcédulákat is. Az elkövetett cselekményt izgatásnak minősítette a Legfelsőbb Bíróság, és 1955. augusztus 10-i határozatában jóváhagyta a kaposvári bíróság két év hat hónap börtönbüntetésről szóló ítéletét. 1956. április végén feltételesen szabadult, majd a csurgói Csokonai Gimnáziumban folytatta a középiskolát. Az 1956-os októberi forradalom alatt a Csurgói Járási Forradalmi Bizottság tagjának, illetve a Forradalmi Diákszövetség vezetőjének választották meg. 1957 februárjában a megtorlástól és az újabb bebörtönzéstől félve Jugoszláviába menekült. 1957 nyarán Franciaországban fogadták be, azonban itt nem tudta megszerezni az érettségit. Fizikai munkára akarták kiképezni, amit nem fogadott el, ezért egy barátjával ugyanezen év októberében visszaszöktek Németországon át Ausztriába, s a Kammer am Attersee-i Magyar Reálgimnáziumba iratkoztak be. Az iskola megszűnése miatt 1959-ban érettségizett az Iselsberg-i Magyar Gimnáziumban. 1959. augusztus 5-én az Amerikai Egyesült Államokba utazott menekültként. Kezdetben különböző fizikai munkákból tartotta fent magát. 1963-64-ben között az Erie-tó partján található Derbyben a Piarista Rend papnövendéke, majd 1964-65-ben a Lyons Institute of Medical Technology tanulója, eközben négy szemeszterre beiratkozik a Ruetgers Egyetem politológia szakára is. 1965 és 1968 között az Albert Einstein Egyetem Nukleáris Orvosi Laboratóriumában, illetve a Western Electric Company laboratóriumában dolgozott. 1968-tól 1976-ig a Grazi Orvostudományi Egyetem hallgatója volt. 1978

és 1981 között rezidensi képzésben részesült a Michigani Egyetemen, miközben ugyanitt oktatói munkát is ellátott, illetve közreműködött az orvostanhallgatók gyakorlati képzésének területén is. Dolgozott több kórházban, valamint négy idősek otthonának volt az orvosigazgatója, 1981 és 1994 között pedig magánpraxist is fenntartott az Amerikai Egyesült Államokban. Később belépett az Egyesült Államok Légieréhez, 1994 és 1996 között a whiteman-i B-2 lopakodó bombázók légitámaszpontján szolgált, 1996 és 2000 között Németországban, a ramsteini Légitámaszponton, illetve a landstuhli Katonai Kórházban dolgozott. 1997-ben Taszárra vezényelték, ahol összekötőtisztként tevékenykedett az amerikai és magyar katonai egészségügyi alakulatok között. Rendszeresen megfordult a Tuzlában¹⁰³ felállított amerikai katonai kórházban is. 2000-ben ment nyugdíjba. Ugyanebben az évben hazaköltözött Magyarországra. 2000 szeptemberétől 2004-ig egy amerikai magánklinikán praktizált Budapesten. 2004-ben az Amerikai Egyesült Államok Légieréje visszahívta egy évre, ezért a németországi Stuttgarti Katonai Orvosi Központban szolgált 2005-ig. 2005-től jelenleg is a FistMed Medical Center orvosa Budapesten. Nős, három gyermek (Emese, László, Anikó) édesapja. Emese bel-és külföldi üzleti utak szervezésével, Anikó egy ingatlaniroda vezetésével, László angol nyelv fordításával és tanításával foglalkozik.

R. J.: Kedves László, tudna nekünk mesélni a családjáról, a származásáról?

V. L.: Először a nagyszüleimről szeretnék beszélni. Apai nagyapám az első világháborúban, a gorlicei áttörésnél veszítette el a bal karját.¹⁰⁴ Alacsony sorból jövő, akkoriban úgy mondták, cselédember volt, aki egy uraságnál dolgozott, s végül annyira vitte, hogy ő lett a majorgazda, aki az összes béresért felelt. Anyai nagyapám 1917-ben szintén az orosz fronton harcolt, ott is esett el. Apám, Varjú Ferenc járásbírói irodavezető volt, aki az 1942-43-as doni csatákban, az urivi hídfőnél¹⁰⁵ magyar nagy ezüst vitézségi érmet szerzett, miután elveszítette bal szemét. 1943-ban avatták vitézzé, amire rendkívül büszke vagyok. Ezzel kapcsolatban minden dokumentáció megvan nálam. Jómagam 1938-ban születtem. Az általános iskolát szülőfalumban, Igalban, Somogy megyében végeztem el. 1952 szeptemberében a kaposvári gimnáziumba kerültem. 1955. április 4-re barátaimmal, társaimmal, osztálytársaimmal a felszabadulás ünnepével szemben ellenpropagandát szerveztünk és vittünk véghez.

¹⁰³ Város Bosznia-Hercegovinában.

¹⁰⁴ Gorlice-i áttörés, 1915. május 2-5. Az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország csapatainak sikeres offenzívája az orosz cári csapatokkal szemben, amelyet óriás emberáldozatok árán sikerült végrehajtaniuk.

¹⁰⁵ 1943 nyarán, a szovjet fronton három alkalommal is ütközetre került sor a Donnál fekvő Uriv falu közelében. A magyar és német offenzíva sikertelen maradt, jelentős veszteségeket szenvedtek el a csapatok.

Ez abból állt, hogy annak idején nyugatról rengeteg röpcédulát, nyomtatott anyagot küldtek léggömbökön.¹⁰⁶ Nekem sikerült találnom egy csomót ezekből, plusz még gyártottuk is. Ezeket felhasználtuk és kiragasztottuk. Másnap, tehát 1955. április 5-én az ÁVH letartóztatott minket. Három hétig voltunk a kaposvári ÁVH hatodik emelet mélyen lévő cellájának kényszerű vendégei. Három hétig tartottak minket, nyugodtan mondhatom, kínvallatás és rettenetes körülmények között. Végül, amikor az egyik társunk megtört, akkor már én sem láttam értelmét a további ellenállásnak. 1955 májusában az ÁVH-ról átadtak a Somogy megyei, kaposvári börtönhöz bennünket. Májusban volt a tárgyalásunk, ahol tizenhat éves koromban két és fél év börtönre ítélték.¹⁰⁷ A vád a Magyar Népköztársaság elleni izgatás és megdöntésére irányuló cselekmény volt. Ekkor kezdődött az én börtönéletem. Ami folytatódott is, mert Kaposvárról a budapesti Markóba, a gyűjtőbe kerültem. Budapesten mégis rövid ideig voltam, végül Sátoraljaújhelyre vittek, a fiatakorúak országos börtönébe, mert akkor még nem voltam tizennyolc éves.

R. J.: Hogyan csatlakozott az 1956-os magyar forradalom és szabadságharchoz?

V. L.: Jött 1956, elkezdődtek a mozgalmak és a mozgolódások Szegeden, a szegedi egyetemista diákok körében. Tehát nem Budapesten, Szegeden kezdődött el először. Még ezelőtt legnagyobb meglepetésemre kiengedtek a börtönből, amikor még nem tört ki a forradalom, ám hazaküldtek a szülőfalumba, Igalba, Somogy megyébe. Az életemet szigorúan szabályozták, ami azt jelentette, hogy este hét óránál tovább nyilvános helyen nem tartózkodhattam, minden vasárnap reggel jelentkeznem kellett a rendőrségen és nem hagyhattam el a falut engedély nélkül.¹⁰⁸ 1956 júliusában ezeket a korlátozásokat valamiért feloldották, hát most már retrospektíven látom, hogy miért. Ugye, mert már tovább fokozódtak úgymond az események, ezért feloldották ezt a restrikcíót, amit rám raktak, és az ellenőrzésemet mint olyat már megszüntették. Eljött 1956, ami engem Csurgón ért, október 23-án magam is hallgattam a rádió-

¹⁰⁶ Ez volt az úgynevezett Fókusz-hadművelet. Az akciók az 1947 márciusában meghirdetett Truman-doktrína jegyében születtek meg, azzal a céllal, hogy ébren tartsák a kelet-közép-európai népek szabadságvágyát. Az Amerikai Egyesült Államok propagandaháborújához hozzátartozott a Szabad Európa Rádió (1951-1993) létrehozása is, amely anyanyelvükön tájékoztatta a szovjet csapatok által megszállt kelet-közép-európai kisállamokat. Lásd: Charles Gati: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, 2006. 73–115.

¹⁰⁷ Varjú Lászlót a kaposvári bíróság megyei büntető tanácsa 1955. május 12-én izgatás büntette miatt két és fél év börtönbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1956. augusztus 10-én jóváhagyta a döntést. (Lásd a dokumentumokat az interjú végén.)

¹⁰⁸ Varjú László börtönbüntetését felfüggesztették. Külön érdekessége az esetének, hogy miután elmenekült Magyarországról, az ÁBTL-ben Varjú Lászlóval foglalkozó dokumentumok szerint a magyar állambiztonságnál úgy könyvelték el az eseményeket, hogy Varjú László csak a forradalom eseményeinek köszönhetően szabadult ki. Ezzel a nyilvánvaló hazugsággal próbálták Varjú személyét kriminalizálni.

ban Gerő Ernő este nyolckor elhangzott beszédét, amely egy rettenetes beszéd volt, irritáló beszéd. Ugye ő akkor jött haza Titótól Jugoszláviából, és borzasztóan irritálta a magyar népet, a szó valódi értelmében. Másnap én Csurgón maradtam, ahol nagy tüntetést rendeztünk. Csurgón este fáklyás felvonulás volt, ahol megalakult a Csurgói Járási Forradalmi Bizottság, és engem, mint legifjabbat, mert tudták rólam, hogy honnét jövök, bevásztottak. Tehát én lettem a legfiatalabb tagja a csurgói tízes bizottságnak. De Csurgót otthagytam, mert a célom az volt, hogy Budapestre menjek harcolni. Pár napot vártam, hazamentem a szüleimhez és ott ért november negyedik. Elindultam Budapest felé, de Székesfehérváron túl nem jutottam. Egyszerűen képtelenség volt tovább menni. A tervem az volt, hogy én magam is fegyverrel harcoljak, ám nekem az sajnos nem adatott meg, hogy fegyverrel harcoljak 1956-ban, jóllehet a szándékom ez volt. Nem sikerült. Ismerjük az eseményeket, november negyedik után jöttek a pufajkások, a megtorlások, úgy láttam jónak, ha illegalitásba vonulok, ami tulajdonképpen meg is történt. Bujkáltam mindenütt Igal és Csurgó között. Egy ideig egy volt tanáromnál húzódtam meg.

R. J.: Tudta valaki, hogy merre bujkál?

V. L.: Csak édesapám tudta, hogy hol vagyok. Engem már kerestek, sőt, odáig mentek, hogy felszólítóleveleket küldtek a szüleim lakóhelyére nekem, hogy jelentkezzen büntetésem továbbtöltése miatt. Végül úgy láttam jónak, hogy képtelenség már tovább várni, mert a hurok szorult. Az osztrák határt teljesen lezárták, tehát ott már ember nem tudott keresztülmenni, a szó valódi értelmében véve. S akkor úgy döntöttem, hogy megpróbálom Jugoszlávia felé. Egyik barátom ismerte a határt és Gyékényes térségében 1957. február 5-én, tehát rendkívül későn, amikor a magyarok zöme már nem csak Ausztriában, hanem szanaszét volt a világon, különböző országokban, akkor megpróbáltam átjutni. A barátom elvitt a határig, s meg is mutatta, merre kell mennem. A szögesdrótokat akkor már mindenhol felszedték. Ahogy megyek, elkezdett szürkülni, már tél volt, és látom, hogy jön két pufajkás¹⁰⁹ egy farkaskutyával. Én bebújtam egy bokor mögé, de akkor már levelek egyáltalán nem voltak, tehát csak egy csupasz bokor takart. S ekkor valamit éreztem, és attól kezdve tényleg hiszek az isteni gondviselésben, mert olyan nincs, hogy tíz méterről egy farkaskutya ne észlelne egy embert. Az, hogy a két pufajkás nem vett észre, rendben volt, de hogy a kutya nem vett észre, ezt én azóta sem értettem meg. Szóval elmentek, aztán mentem tovább, egy vasúti sínhez értem, ahhoz a vasúti sínhez, ahol most jönnek keresztül a migránsok.¹¹⁰ Aztán besötétedett, és egy falu szélére értem. Megálltam az ablak

¹⁰⁹ Az 1956-os forradalom és szabadságharc után megalakított karhatalom köznapi elnevezése, a jellegzetes ruhájuk után.

¹¹⁰ Az interjúkészítés idején Röszkén keresztül érkeztek meg Magyarország területére hatalmas számban a Szíriából, Afganisztánból és más közel-keleti országokból származó menekültek és bevándorlók.

alatt, hallottam, magyarul beszélnek, és ebből tudtam, hogy még mindig magyarok élhetnek ott a határnál jugoszláv területen is, Trianon óta. Végül bekopogtattam. Megkérdeztem, hogy hol vagyok, Egy idős ember nyitott ajtót, és azt válaszolta: „Hát, fiam, te Magyarországon vagy!” Kisült, hogy átmehettem már Jugoszláviába, ám a sötétben leszállt a köd, ezért nem tudtam tovább tájékozódni és visszakeveredtem. Mégis, ez egy érdekes történet, mert ez a család egy gimnáziumi osztálytársamnak a családja volt. S akkor enni, inni adtak, megittam vagy egy liter bort, aztán a nagypapa kivitt a szőlő végére és azt mondta: „Fiam, most csak tényleg egyenesen”. Átkerültem a határon, ott a jugoszláv határőrök természetesen elfogtak – ma ezt így mondanám –, és Gólára vittek. Góla egy kis falu, ahol egy tornateremnek látszó épületben szállásoltak el minket. Ez nem volt menekülttábor, ez csak egy gyűjtőhely volt.

R. J.: Gondolom, ideiglenesen felállított táborról volt szó.

V. L.: Igen. A probléma az volt, hogy mindössze kétszáz méterre volt a magyar határtól. Tehát a pufajkások, ahogy hallottam másoktól, többször átjöttek, és akit akartak, azt egyszerűen visszavitték. Erővel visszavitték. Onnét Kaproncára kerültem, a kaproncai táborba, Kaproncáról pedig Csáktornyára. Csáktornyán végig mindenütt szögesdrótokkal, őrtornyokkal védett területen voltunk, ez történetesen egy csirkekelető ólából gyorsan előállított menekülttábor volt, ahova szintén bejöttek a pufajkások. Ők azért együtt dolgoztak a jugoszlávokkal, tehát a jugoszláv határőrséggel, rendőrséggel, és így tovább. Mi ott lázadást szerveztünk, lázadás tört ki ez ellen, egyszerűen fellázdadtunk, hogy megvédjük azokat, akiket át akarnak vinni, és ez sikerült is. Csáktornyáról Pitomačára¹¹¹ kerültem. Pitomačán egy volt malomépületben szállásoltak el bennünket, végül Eszékre vittek minket. Gyorsan megyek tovább, mert ugye itt hónapokról van szó. Eszéken is rettenetes körülmények között voltunk. Ott is csirkekeletőből eszkábált barakkokban szállásoltak el bennünket, amely tele volt patkányokkal, enni nem adtak eleget, szóval rettenetes, rettenetes körülmények között voltunk végig. Öt hónapot töltöttem Jugoszláviában, úgyhogy megismertem a szerb testvéri szeretetet. Rettenetes emberek voltak az őrünk. Szörnyű eseményekben volt részem, például enni éppen csak annyit kaptunk, hogy tényleg túléljük. Velünk rakatták ki azokat a vagonokat, amelyek tele voltak Amerikából jött élelmiszerrel, főleg konzervekkel és csokoládéval, de azokból mi az égvilágon semmit nem kaptunk. Bárhová elmentünk volna Eszékről, mert Eszék volt a végállomás. Mindenhova jelentkeztünk, a legkülönbébb országokba, csak azért, hogy

dorlók. Az 1956-os magyar menekültkérdés és az újonnan nagy tömegekben Európába érkező bevándorlók közötti összehasonlítások miatt minden interjúalany tett apróbb megjegyzéseket. Ezekből csak a történetek szempontjából lényegeseket közöljük.

¹¹¹ Ma Horvátország területén található.

kikerülünk. Végül június végén Franciaországba kerültünk a barátommal együtt,¹¹² ő is somogyi. Franciaországban először Metzben, egy kaszárnnyában szállásoltak el bennünket, majd levittek Grenoble-ba.

R. J.: Ez mikor volt pontosan? 1957 év végén, vagy 1958 elején már?

V. L.: Ez még mindig 1957-ben történt. Tehát 1957. június végén kerültem Franciaországba, Metzben voltunk egy hónapot, és Metzből vittek bennünket Grenoble-ba. Azokat szállították oda, akik úgynevezett diákok voltunk, tehát vagy középiskolások, vagy egyetemi hallgatók, mindazok, akiknek félbeszakadtak a tanulmányaik. Azért vittek le bennünket, akkor már nyár volt, hogy egy gyors francia nyelvkurzusra írássanak be minket, hogy aztán akinek már megvolt az érettségije, mehessen francia egyetemekre, akinek nem, azt besorolták volna francia középiskolákba. Igen, de a probléma az volt, hogy én közben betöltöttem a tizennyolcadik, illetve a tizenkilencedik életévemet. A franciák azt mondták, hogy túlkoros vagyok, tehát tizennyolc éves kor után már nem lehetett középiskolába járni Franciaországban, ezért autószerelőnek akartak engem kiképezni. Persze ez nekem sehogy sem tetszett, és ezzel a barátommal Grenoble-ból felmentünk Észak-Franciaországba, a német határra. Átszöktünk a német határon, de akkor még nagyon komoly határok voltak. Nagyon körülményes volt az út, egy folyón kellett keresztül mennünk.¹¹³ Úszni nem tudok. Végül a francia munkások segítettek át bennünket egy gyorsan összeácsolt pallóhídon, amit ők használtak az oda és vissza átkelésekhez.

R. J.: Mielőtt továbbmennénk, bocsánat, hogy a szavába vágok, egy-két dolog érdekelne engem magával a magyarországi menekülés elhatározásával kapcsolatban. Mi volt a fő motiváló tényező? Az, hogy részt vett a csurgói forradalmi bizottságban és volt egy állandó félelem a megtorlástól? Hiszen már megtapasztalta az ÁVH-nak a vendégszeretetét, tehát már nyilvánvalóan volt egy élettapasztalata, vagy más is szerepet játszott? Szülei hogy viselték a döntését? Egy picit érdekelne, volt-e tanácskozás, hogy mi történjen, esetleg biztatták, hogy korábban menjen el? Beszéltünk arról, hogy elég későn történt a szökés.

V. L.: Igen. Arra az elhatározásomra, hogy menni akarok, nem tudom, miért, csak februárban került sor. Talán vártunk valamit. Sokan voltunk, akik vártunk valamit, hogy hátha nincs még vége, hátha jön Amerika majd, ahogy ígérte. Ugye az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió harsogta, „Tartsatok ki, katonák!”, illetve „Tartsatok ki, magyarok, mert jövünk”, mondták, hogy itt áll a 82. ejtőernyős hadosztály bevetésre Magyarország határán. Ami annyiból volt igaz, hogy később, amikor már az amerikai légierőnek a tisztje voltam, akkor találkoztam olyan veteránnal, aki ott

¹¹² Endrédi Szabó Lajos, lásd az ő interjújában a történeteket.

¹¹³ Rajna?

maradt Németországban, és szerinte megtörtént, valóban mozgósították őket, ez tényleg így volt. Az Egyesült Államok akkori elnöke, Eisenhower, aki a választására, azaz újraválasztására készült, ezt egyszerűen lefújta.¹¹⁴ Ismerjük ezeket az eseményeket. Tehát nem akartam menni, és végül édesapám, mert én nem voltam otthon, édesapám tudta, hogy hol vagyok, ő keresett föl és ő mondta szó szerint, hogy „Fiam, nekem, mint apádnak jutott ez a borzasztó kötelesség, de el kell, hogy küldjelek a hazádból”. Akkor már állandóan kerestek, szóval mindenhol a nyomaimat kutatták.

R. J.: A szüleit érte valamilyen bántódás?

V. L.: A szülőfalumba rendszeresen érkeztek rendőrök a szüleimhez. Vallatták őket, de bántani nem bántották egyiküket sem. Érdekelte őket, hogy hol vagyok. Szüleim mindig azt mondták, hogy ők nem tudják. Tehát valójában az életemet menttettem, vagy legalább is a várható tíz-tizenöt évi börtön elől szöktem el, mert én viszszaeső voltam a szemükben, tehát nekem minimum tíz év kijárt volna. Ez lett volna a minimum és még egyszer az ÁVÓ-hoz kerülni... Amit ugyan már másképp hívtak utána, de azért működött... Ezt el kellett kerülni. Börtönbe én már nem akartam menni. Rettenetes volt mindaz, ami ott történt velem, elég volt a szenvedésekből.

R. J.: Kedves László, milyen gondolatokkal indult el? Volt egy kép, amely célállo-másként esetleg megjelent a fejében? Vagy egyszerűen csak az élete mentése, a menekülés volt a cél? Kialakult-e magában már a kezdeti szakaszban, már Jugoszláviában, hogy mi fog történni, hova kerülhet? Voltak-e előzetes vágyálmai?

V. L.: Igen, a célom az volt végső soron, hogy Amerikába, tehát az Amerikai Egyesült Államokba menjek. Ami aztán később be is következett. Ám, hogy visszaugorjak megint Franciaországba, tehát átszöktünk Németországba, de nagyon körülményes volt, majd sikerült autóstoppal tovább lejutni az osztrák határra. Hogy miért csináltuk ezt? Mert Ausztriában működtek magyar gimnáziumok, amik úgy ad hoc lettek megszervezve, egyike ezeknek a gimnáziumoknak Kammer am

¹¹⁴ 1956. október 27-én John Foster Dulles külügyminiszter Dallasban kifejtette, hogy az Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban: Egyesült Államok, vagy Amerika) nem tekinti katonai szövetségeseinek a fellázadt kelet-európai államokat. Eisenhowernek, az Amerikai Egyesült Államok elnökének leszerelési tanácsadója, Harold Stassen javasolta, hogy biztosítsák a Szovjetuniót azzal kapcsolatban, nem fenyegeti veszély Moszkva biztonságát. Ez a javaslat egyrészt a II. világháború utáni amerikai külpolitikai teóriákból eredeztethető, amely szerint a Szovjetunió a saját területeinek biztonsága érdekében tartja megszállás alatt a kelet-közép európai országokat, másodsorban Stassen arra gondolt, hogy az osztrák függetlenséghez hasonlóan a magyar függetlenségben is meg lehet egyezni a Szovjetunióval. Dulles azonban nem említette meg beszédében ezt a javaslatot, valószínűleg nem szerette a semlegesség gondolatát. Lásd: Békés Csaba: *Egyesült Államok*. In: *Evolúció és revolúció. Magyarország és a Nemzetközi politika 1956-ban*. Szerk. Békés Csaba, Budapest, 2007. 233. Amennyiben volt bármilyen mozgósítás, az maximum csak Ausztria semlegességének, önállóságának garantált védelme és a Németországi Szövetségi Köztársaság védelme miatt lehetett szükséges.

Attersee-ben, tehát az Attersee-tónál volt. Az igazgatója Sümegh Lothár bencés szerzetes volt, akivel felvettük kapcsolatot levélben. Ő azt válaszolta: „Fiúk, természetesen fel vagytok véve”, mert ugye egyikőnk se érettségizett még itthon a körülmények folytán. Fel vagytok véve, de hogy hogyan érkeztek ide, az a ti dolgotok. Ezért a cél Ausztria volt. A német-osztrák határnál a német határőr elkapott bennünket. Ott található a Salzach folyó, amely akkor elég sekély volt, és amikor megtudta, hogy magyarok vagyunk, pár szót tudtunk azért németül, úgy formálisan megölelt bennünket, és azt mondta, „főként ott harcoltam SS-katonaként a ti országotokban a magyar bajtársaimmal”. Nem toloncolt vissza bennünket. Étel, ital adott nekünk és levitt bennünket a határra. Ott nagyon figyelt, mert tudta, hogy az osztrák kollégája mikor van azon a területen. Amikor nem volt ott, szólt nekünk, hogy átmehe-tünk, akkor a Salzachon keresztül át tudtunk gyalogolni. Mikor megérkeztünk osztrák részre, akkor jött az osztrák határőr, de előle már befutottunk az erdőbe. Erdős rész volt, ott nagyon el voltunk keseredve. Ha bejön az őr, biztosan megöljük, mert már annyira el voltunk keseredve. Csak ez az út egy hétig tartott idáig, mindez rettenetes körülmények között. Ősszel, októberben, egy szál ingben, mert ugye ezt még visszamenőleg megemlítem, minden lemállott rólunk, ruha, minden. Jugoszláviából én mezítláb és kölcsönnadrágban kerültem Franciaországba, ahol nagy nehezen adtak egy kicsivel hosszabb nadrágot, amely munkásnadrág volt, de semmi mást. Úgyhogy egy szál ingben, a hűvös őszi októberben vágtam neki ennek a borzasztó útnak. Meg is betegedtem. A határ előtt bementünk Münchenbe, megkerestük az ottani magyar katolikus karitász, és ők elszállásoltak a városban bennünket. Én azonban már lázas betegen feküdtem le. Ám később utunkra engedtek minket, mert nem tudtak segíteni. Megérkeztünk mégis Salzburg környékére, aztán Salzburgot megkerülve felszálltunk a vonatra. Igen ám, de jegyünk nem volt, az is rizikót jelentett, nem tudtuk, hogy most mi lesz. Mindenesetre megérkeztünk, úgyhogy a barátom ott érettségizett, a Kammer am Attersee-i reálgymnáziumban. Meg is szűnt az iskola 1958 végén.

R. J.: Miért szűnt meg a gimnázium?

V. L.: Nekünk azt mondták, hogy az osztrák állam szüntette meg, mert igényt tartott a területre. Az épületet hamarosan lerombolták. A harmadik gimnáziumi osztályt háromszor kezdtem el. Magyarországon nem tudtam végig járni, s a végén Kammerben tudtam befejezni. A negyedik osztályt Iselsbergben, Karintiában kezdtem el. Iselsberg kétszáz méterre volt a tiroli határtól, tudod, az Tirol volt tulajdonképpen geográfiailag. Oda vittek bennünket és ott érettségiztem 1959-ben, tehát három évvel később, mint kellett volna, mert ugye 1956-ban kellett volna, az életkórom alapján. Ez volt júliusban. Két héttel később én már az Egyesült Államokban voltam. A menekültkvóta, az Egyesült Nemzetek menekültkvótája még létezett. Bár

múltkor hallgattam egy előadást, ahol azt mondták, hogy 1957 februárjában már Amerika végérvényesen lezárta a kvótát, ez nem igaz.

R. J.: Valójában volt egy kezdeti kvóta, ez által 35 ezer fő érkezett az Amerikai Egyesült Államokba. Azt zárták le 1957 áprilisában. A gond az volt, hogy az osztrák menekülttáborokból nem 35 ezren akartak elmenni Amerikába, hanem annál sokan többen. És mivel Jugoszláviában voltak még menekültek, ezért az Egyesült Nemzetek menekültügyi főbiztossága újra segítséget kért. Akkor még átvettek a svájciak is talán kétezret, és az amerikaiak is kiválogattak három-négyezer embert, de ezt már papíron nem Ausztriából vették át, hanem Jugoszláviából. Előnyben voltak ekkor azok, akik tudták igazolni, hogy a jugoszláv táborokból érkeztek, maga is tudta igazolni, hogy jugoszláv területekről származik, tehát oda érkezett Magyarországról, abból a menekülttáborból került aztán máshova.

V. L.: Igen... Mégpedig úgy, hogy egy útlevelet, úgynevezett staatenlos útlevelet adott nekünk Ausztria, ami csak erre az egy útra volt érvényes. Staatenlosok, azaz hazátlanok voltunk. Nem volt gyakorlatilag semmink. Ugyan a magyar állampolgárságunk megvolt, de hát hazánk úgymond nem volt. Na, így kerültem a tengerentúlra, sőt, még utánam is, jó pár hónapra rá érkezett pár osztálytársam, ugyanezen kvóta alapján. Megérkeztünk New Yorkba, elszállásoltak bennünket egy hotelban, egy éjszakára. Megkaptuk a zöldkártyát, a greencardot, ami ugye azt jelentette, hogy permanens rezidensek lehettünk.¹¹⁵ A zöldkártyát, ha valaki most érkezik Amerikába, évekbe kerül, amíg megkapja. Adtak öt dollárt is, és azt mondták, itt van, szó szerint, itt van a nagy Amerika, ez mind a tiétek, menjetek. Akkor már az egyik barátom, Berzsenyi György, a Gyuri, aki anyai ágon Berzsenyi Dániel egyenesági leszármazottja, Saint Louis-ban élt, a szülei ott is haltak meg akkoriban. Akkor, mivel ő előbb kiment már az Amerikai Egyesült Államokba, eljött értem New Yorkba, majd elvitt Saint Louis-ba. Ott aztán én másnap már munkába álltam egy magyar kertésznél, aki fűvágással, favágással, patkányirtással, mindennel foglalkozott. Saint Louis-ban nem maradtam sokáig, pár hónapot. Onnan Chicagóba mentem, ott is volt egy barátom. Chicagóban a Volkswagen autószervezben dolgoztam. Chicagóból Rochesterbe, New Yorkba államba, végül New York Citybe utaztam, ahol egy évet éltem az egyik volt osztálytársammal. Egy optikai lencsegyárban dolgoztunk. Onnét New Jerseybe kerültem, New Jerseyből Los Angelesbe, Los Angelesből megint vissza New Jerseybe. Na most, amikor New Jerseybe kerültem, ott hivatalosan megalakult a Magyar Amerikai Lövészegylet. Albany-ből, New York állam székhelyéről, az Albany kormányzóságtól kaptuk a megalakulást engedélyező pátenst, tehát az engedélyt. Pennsylvaniában volt egy nagy farm, aminek a tulajdonosa Vasvári Zoltán volt páncélos

¹¹⁵ A legális munkavállalás nem lehetséges az Amerika Egyesült Államokban a zöldkártya nélkül.

százados volt.¹¹⁶ Ő gyűjtött minket maga köré és egy félmilitáris kiképzést kaptunk éveken keresztül.

R. J.: Ennek mi volt a célja? Volt egy távlati cél?

V. L.: Igen, igen. Kiképzést kaptunk, félautomata fegyverekkel dolgoztunk, sőt, ejtőernyős ugrások is voltak, folyón, falun átkelés. A folyó a Tiszához volt körülbelül hasonló, ott gyakoroltuk a folyón való átkelést. Egyenruhánk is volt. A cél az volt, hogy majd részt vegyünk Magyarország felszabadításában.

R. J.: Ki adta erre a pénzt? Lehet tudni, hogy honnan volt ennek a fegyveres szervezetnek a pénzügyi háttere?

V. L.: A felszerelését mindenki saját maga finanszírozta. Mi vettük a fegyvereket, mindenki saját magának vette a fegyvert, az egyenruhát, mindent az égvilágon. Csupán a területet adta Vasvári Zoltán, aki egy kiváló, becsületes magyar ember volt. Nagyon komoly társaság és szervezet gyűlt össze. Valamikor egy július 4-i ünnepségen, nem tudom már, melyik évben pontosan, felvonultunk New Yorkban a többiekkel, az amerikaiakkal együtt. Ilyenkor a veteránokkal mindenki együtt felvonul. Egyenruhát, khakiszínű egyenruhát viseltünk, texasi nagy kalappal, árvalányhajjal. Csoportban, egységben meneteltünk. Mindenki nézett minket. Az amerikaiak nem tudták, kik ezek, mert ilyen katonai alakulat nincs. Közben megalakult ott a Kereszt és Kard Mozgalom is, ugyancsak Vasvári Zoltán vezetésével, aminek szintén a tagja lettem. A célunk az volt, hogy a többi antibolsevista nemzettel összefogva ugyancsak felkészüljünk a szovjet birodalom által elfoglalt hazáink felszabadítására. Ez volt az Antibolsevista Nemzetek Szövetsége, ahova delegáltként én is többször ki lettem küldve. Közben elvégeztem az orvosi technológiát, egy iskolát. Négy évig orvos-technológusként dolgoztam, és átvettem a Western Electric newarki székhelyén a klinikai laboratórium vezetését. Előtte az Albert Einstein Egyetemen, Bronxban dolgoztam. Megnősültem, feleségemmel jövőre leszünk ötvenéves házaspár. Gyermekeink születtek.

R. J.: Magyar származású a felesége?

V. L.: Igen. Vele kint ismerkedtem meg. Ő 1955-ben emigrált, azután, hogy leérett-ségizett Miskolcon. A nagyszülei kint éltek Amerikában. Nagypja a katonai elhárításnak volt a tagja, és ahogy kiszorították a német-magyar hadsereget az oroszok Németország felé, ők is kikerültek Németországba a nagyszülőkkel együtt, ahonnan

¹¹⁶ Vasvári Zoltán (1912-1990), magyar királyi páncélos százados, emigráns, a Kereszt és Kard Mozgalom, illetve a Magyar Amerikai Lövészegylet megalapítója. A második világháború végén angol fogságba esett, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1951-ben létrehozta az Antibolsevista Nemzetek Felszabadító Szövetségének magyar tagozatát. Részletesebben lásd: Magyar Királyi Csendőrség <http://csendor.com/konyvtar/konyvek/BL/BL-1991/BL1991%2001.sz.pdf> (letöltve: 2016-04-28)

1948-ban az Egyesült Államokba mentek. A feleségem hozzájuk érkezett látogatóba, és nem tért vissza Magyarországra. Egy magyar cserkészmajális alkalmával ismerkedtünk meg. Végül úgy döntöttem, hogy én nem akarok életem végéig technológus maradni, s jelentkeztem a Grazi Orvosi Egyetemre, a Saarbrückeni Orvosi Egyetemre és a Dublini Egyetemre is. Felvettek Saarbrückenbe az orvosi karra, Németországban, de két héttel utána a Grazi Egyetemről is visszajelezték, én pedig úgy gondoltam, Ausztriát már azért mégis kicsit jobban ismerem, és akkor átjöttünk Grazba.

R. J.: Ez mikor volt körülbelül?

V. L.: Ez 1968-ban volt, akkor még csak egy gyermekünk volt. Emese egyéves volt akkor, ő 1967-ben született. Most már negyvennyolc éves ő is. Én Grazban végeztem az orvost. Egy évet Burgenlandban voltunk, ott Köpcsényben, amelyet most Kittse- nek¹¹⁷ hívnak, abban a kórházban, amit herceg Batthyány-Strattmann László alapított. Később visszamentünk az Egyesült Államokba és a Michigani Egyetemen folytattam a tanulást, majd 1980-ban a Michigani Egyetem oktatója lettem. Az én munkám az volt, hogy az orvostanhallgatók gyakorlati oktatásával foglalkozzam. Végül privát praxisba kerültem. Délelőtt az Illinois állambeli, Effingham kórházi központjában voltam, aztán délután a rendelőmben dolgoztam. Közben négy idősek otthonának is az orvosigazgatója voltam, és minden hétfőn péntek estétől hétfő reggelig valamelyik kórházban a sürgősségi éjjeli ellátáson dolgoztam rengeteget.

R. J.: Egy pillanatra megállítanám egy összetettebb kérdés erejéig. Munkája és tapasztalatai alapján előny vagy hátrány volt-e, hogy magyar származású, és hogy 1956-os magyar menekült? Melyik volt inkább, milyen negatív és a pozitív tapasztalatai voltak ebből kifolyólag? Tehát volt-e pozitív diszkrimináció, bár nagyon úgy látom, nem igazán, de ha mégis volt, akkor az miben nyilvánult meg? Kik voltak, akik segítettek? Itt elsősorban a nem magyar származásúakra szeretném helyezni a hangsúlyt, mert az természetesebbnek érzem és ahogy elmondta, azért a magyar származásúak segítettek. Volt-e az Amerikai Egyesült Államokban olyan professzor esetleg az egyetemen, vagy bárki más, aki segítette a karrierjét, egyengette az útját, vagy inkább az az érzése, hogy magának kellett mindenért megküzdenie?

V. L.: Nekem segítséget csak egyetlen egy ember adott, de ő is magyar volt, Pogány András,¹¹⁸ aki szintén 1956-os magyar menekült volt. Ekkor, ő már... Nem jut eszembe az egyetem... Egy ismert egyetemnek volt a professzora. Egyedül ő segített nekem. Nem említettem, hogy mielőtt az orvosi technológiát elvégeztem volna,

¹¹⁷ Csak részben van Ausztriában a falu, mivel a II. világháború után Csehszlovákiához csatolták a másik részét. Ma gyakorlatilag az osztrák és szlovák határon fekszik.

¹¹⁸ A szintén 1956-os menekült Pogány András 1936-ban született. Nevéhez fűződik egy Budapestről szóló kötet is, amelyben megdöbbentő történeteket gyűjtött össze az 1947 és 1956 közötti magyar fővárosból. Lásd Pogány András: *Város a homályban*. Toronto, 1969.

fizikai munkás voltam. Közel három éven keresztül Amerikában fizikai munkát végeztem. Abban az égvilágon minden benne volt. Ugye kezdtem a fűvágással, aztán autószereléstől kezdve az építkezésig mindenféle helyen dolgoztam, főleg az építkezés volt az, amelyben sokat ténykedtem. És akkor jött ez az ember, aki Szörényi Éva¹¹⁹ színésznőnek a sógora volt. Pogány András felesége Szörényi Évának, a híres 1945 előtti színésznőnek a húga volt. S Pogány volt az, aki azt mondta, „Ide figyelj, Laci, te többre vagy hivatott”, ő juttatott be engem a Lyons nevű orvosi technológiai intézetbe, hogy a fizikai munkától megszabaduljak, mert ő úgy gondolta, hogy segít, mivel én mindig tanulni akartam, de nem tudtam egyedül. Képtelen voltam kitörni segítség nélkül. Egyszerűen nem tudtam, hogy csináljam, mit csináljak, miközben végig magyarok között voltunk. Dolgoztam, angolul se tudtam még olyan jól akkor, mint kellett volna. Szóval ő volt az, aki segített, rajtam az égvilágon senki más nem segített. Az orvosit is úgy végeztem el önerőből. Amint a grazi egyetemi évet májusban befejeztük, mivel október 15-ig nagyon hosszú volt a nyári szünet, repültem vissza az Amerikai Egyesült Államokba, és akkor másnap már építkezésen dolgoztam. Így kerestem meg a következő évi tandíjat, és mindazt, ami az életünkhöz szükséges volt. Pozitív diszkriminációban pedig soha nem volt részem. Soha... Soha. Negatívban később, már a légierőben, igen. Röviden elmondom azt is, de pozitív diszkrimináció nem volt. Rajtam senki nem segített. Voltak ismerőseim, barátaim, akik fel lettek karolva amerikaiak által. Én nem. Tehát nekem mindenért meg kellett küzdenem. A szó valódi értelmében véve, mindenért. Semmiféle segítséget soha nem kaptam. Önmagamot tanítottam, mindent magamtól kellett megoldanom. Mielőtt a feleségemmel eldöntöttük volna, ugye fiatal házaspár voltunk, hogy átjövünk Grazba, mert hála istennek ő partner volt ebben a lépésben is, akkor én még az orvosi technológián dolgoztam, közben laboratóriumot vezettem és minden este, plusz a hétvégeken egy ételkészítőben dolgoztam este 11-ig, hogy minél előbb kifizethessem a bútorokat és a felvett kölcsönöket. Ezen a módon mindent vissza is fizettem. Tehát ott úgy jöttünk át Grazba, hogy egy fillérrel nem tartoztam senkinek sem. Ám én egy küzdő ember vagyok, és végig szerettem volna, ha gyerekeimbe is át tudom ezt plántálni. Nem tudtam, merthogy nincs rá szükség. Nincs szükségük erre. Szóval semmit, de semmit nem kaptam ingyen. Pozitív diszkrimináció? Azért, mert én magyar menekült vagyok? Ilyesmi nem volt a továbbiakban. Ugye azt elfelejtettem megemlíteni közben, hogy 1965-ben állampolgár lettem. Azért nem 1964-ben, amikor lejárt az öt év, mert egy évbe került, amíg a bevándorlási hivatal kinyomozta, hogy én valóban

¹¹⁹ Szörényi Éva, Lersch Elvira (1917-2009), színésznő. 1935-ben végezte el a Színművészeti Akadémiát. A két világháború közötti magyar színház és filmművészet kimagasló alakja volt. 1956-ban Ausztriába, majd az Egyesült Államokba emigrált. Részletesebben: Magyar Színházművészeti Lexikon. <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/563.html> (letöltve: 2016. 04. 28)

politikai fogoly voltam és nem gazdasági bevándorló. Megmondták, hogy addig nem kapom meg, amíg át nem vizsgálják. Végül mindent ki tudtak nyomozni, mindent, de mindent tudtak rólam, anélkül, hogy bármit elmondtam volna nekik. Igen, így volt. Akkor visszatérve összesen tizenhárom évig voltam privát praxisban, és úgy döntöttem, hogy ezt én nem bírom tovább. Egyszerűen fizikailag lett elég, s akkor beléptem a légierőbe. A B-2 lopakodó bombázók támaszpontján szolgáltam, és aztán Németországban alezredes voltam.

R. J.: Mi volt a legmagasabb elért katonai rangja?

V. L.: Alezredes... Hogy miért nem lettem ezredes? Pedig kellett volna. Az úgy történt, hogy mint alezredes a szárnyparancsnokommal, aki ezredes volt, nagyon csúnyán összeveszttem. Behívatott valamiért az irodájába, már nem is emlékszem, miért, és durván elkezdett velem kiabálni. Akkor azt mondtam neki, „ezredes úr, kiabálni én is tudok”, és feleltem a hangomat. Na, attól kezdve én el voltam vágva. S amikor elő kellett volna, hogy léptessenek ezredessé, ami úgy történik az amerikai hadseregben, hogy ott az előléptetési papír két rubrikával, amit a parancsnok húz, vagyis ikszel be, az egyik az, hogy előléptetni, a másik, hogy abszolút előléptetni, na, most ha ő az abszolút előléptetés rubrikáját húzza be, akkor én ezredes vagyok, de nem azt választotta. Szóval itt ért úgymond negatív diszkrimináció egyedül pályafutásom alatt. Úgyhogy addig nekem nem volt ilyesmi. Amint mondtam, segítséget soha nem kaptam, de negatív diszkriminációban sem volt részem. Amerika akkoriban még olyan ország volt, ahol lehetett érvényesülni, tehát aki akarta, s aki el akart érni valamit, az elérhette. Megemlítenék még valamit érdekességgéppen. Évekkel ezelőtt az Államvédelmi Hatóságok Levéltárában¹²⁰ kíváncsiságból kikértem a rám vonatkozó anyagokat. 140 oldalt tett ki, és érdekes módon tudták pontosan, mikor tartottam beszédet az Antibolsevista Nemzetek Szövetségben, mindent tudtak, az amerikai életemről is.¹²¹

R. J.: Volt esetleg olyasvalaki, akire gyanakszik, hogy jelenthetett önről?

V. L.: Ott nem tudom.

R. J.: Az amerikai életéről is voltak jelentések?

V. L.: Igen.

R. J.: Konkrétan tudták, amikor visszament Grazba, hogy mi történt, amikor belépett a légierőbe orvosként?

V. L.: Igen.

R. J.: Mindent tudtak önről gyakorlatilag?

¹²⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

¹²¹ Varjú László odaadta ezeket a dokumentumokat a számunkra, és az interjú végén csatoltuk a fontosabbakat.

V. L.: Igen.

R. J.: Volt olyan érzése valaha is, hogy próbálják esetleg manipulálni, vagy más magyarok próbálnak hatást gyakorolni a tevékenységére?

V. L.: Igen. Amikor legelőször hazajöttem, a feleségemmel és a kislányommal, történt ilyesmi. Ez 1969-ben lehetett. Gondoltuk, Grazból hazajövünk, megpróbáljuk. Apám bement a Tanácsházára, a tanácselnökhöz, a párttitkárhoz, hogy van-e kifogásuk az ellen, ha hazajönnék látogatóba. Garantálni tudják-e, hogy nem ér bántódás? Mondták, hogy garantálni nem tudják, de megpróbálnak megvédeni. Hazamentünk. Két hétig voltunk itthon, behívtak Kaposvárra, Budapestről lejött egy alezredes a volt államvédelemtől, most már nem tudom, hogy hívták, és be akart engem szervezni. Azt mondta ez az alezredes, hogy nem kell magának visszamenni nyaranként keményen dolgozni, majd mi berakjuk Németországban egy gyárba, ahol könnyű dolga lesz, semmi mást nem kell csinálni, csak körül kell nézni ott a gyárban, mit csinálnak. Gazdasági kémkedésre akartak kényszeríteni úgymond. Természetesen azt mondtam, hogy ezen majd gondolkodom. Visszamentünk és aztán évekig, több mint öt évig nem jöttem haza. Öt évig nem. Így nem próbálkoztak többet. Az érdekessége a dolognak az, hogy miután átolvastam a kikért dokumentumokat, abban benne van, hogy „Öt évig nem jött haza, ezért nem beszervezhető”. Tehát utána már lemondtak rólam. De akkor megpróbálták... csak megpróbálták.

R. J.: A családját érte valamilyen negatív következmény az 1957-es távozása után?

V. L.: Nem...

R. J.: Történt bármi?

V. L.: Egyedül egyvalami történt. A kitűnően érettségizett öcsémet nem vették fel a Budapesti Műegyetemre.

R. J.: Öt hogy hívják egyébként?

V. L.: Az öcsémet?

R. J.: Igen.

V. L.: Varjú Gyula. Tavaly, pontosan egy éve sajnos meghalt. Négy évvel volt fiatalabb nálam. Kaposvárott leérettségizett. Az igazgató ugyanaz az igazgató volt, aki nekem is az igazgatóm volt, s aki a tárgyalásomon is ott volt. Ugye zárt tárgyalás volt, ahol csak az ávósok és a két apa vehetett részt, ő is ott volt, behívtak és borzasztóan ütött-vágott, ahogy csak lehetett. 1956. október 23. után találkoztam ezzel az emberrel, s akkor majdnem kezét csókolt nekem, hogy édes fiam, te nem tudod, de nem szívemből mondtam ám azt ellened, satöbbi, satöbbi. Mit ad isten, ahogy az öcsém leérettségizett, behívhatja az irodába, hogy akinek ilyen bátyja van, nem mehet egyetemre. Az öcsém Székesfehérvárra került inasnak. Ott jött egy orosz delegáció és rájöttek a magyar vezetők, hogy senki nem tud oroszul. Akkor gyorsan megkérdezték, hogy ki tud oroszul, és az öcsém jelentkezett. Nagyon jól beszélt oroszul,

németül is, és akkor elbeszélgetett velük. Ő tolmácsolt, s elbeszélgetett ezzel az orosz, illetve szovjet elvtárssal, és kisült, hogy az öcsém panaszkodott neki, hogy nem vették fel az egyetemre. A szovjet elvtárs azt mondta neki, nem baj, majd jön maga a Lomonoszov Egyetemre. S adott valamilyen írást az öcsémnek, hogy folyamatban van a Lomonoszov Egyetemre, Moszkvába a felvétele.

R. J.: A moszkvaiak ezek szerint nem törődtek a családi érintettségével az 1956-os forradalomhoz?

V. L.: Igen, így van, nem törődtek vele. Akkor az öcsém ezt a papírt bevitte a Budapesti Műszaki Egyetemre vagy az Oktatási Minisztériumba, azzal, hogy „Kérem, ha jó vagyok a szovjet elvtársaknak a moszkvai egyetemre, akkor miért nem vagyok jó a Budapesti Műszaki Egyetemre?” Akkor felvették.

R. J.: Ez mikor volt?

V. L.: Az öcsém 1961-ben érettségizett, úgyhogy körülbelül 1963-ban lehetett.

R. J.: Tehát eltelt egy kis idő, gondolom, ott is kimaradt egy év az érettségi után.

V. L.: Végül akkor felvették a Budapesti Műszaki Egyetemre, ott is végzett a vil-lamossági karon. Ennyi a történetem, de biztos, hogy sok mindent kimaradt. Ahogy előzetesen említettem, tudom, hogy érdekesebb lett volna, ha én is fegyverrel harcoltam volna az 1956-os szabadságharcban.

R. J.: Nem, egyáltalán nincs így.

V. L.: Ám sajnos amennyire akartam fegyveresen részt venni a szabadságharcban, annyira nem sikerült. Ezt mindig említettem Pongrátz Gergőnek¹²² is, aki jó barátom volt. Mondtam neki, Gergő, ha fel tudtam volna Pestre jönni 1956-ban, akkor talán hozzád kerülhettem volna, éppen a te egységedhez.

R. J.: Mikor döntött úgy, hogy haza szeretne jönni?

V. L.: Ez akkor történt, amikor 2000. július 31-én nem léptettek elő ezredessé. Említettem, hogy alezredes voltam. Ha előléptetnek, akkor maradok még három évet a légierőnél, de miután nem léptettek elő, 2000-ben, 62 évesen inkább nyugdíjba mentem. Akkor döntöttük el a feleségemmel, hogy hazaköltözünk Magyarországra.

¹²² Pongrátz Gergely (Szamosújvár, 1932. február 18. – Kiskunmajsa, 2005. május 18.), 1956. november 1-én a Corvin köz főparancsnokának választották. 1956 végén emigrált, több országban is megfordult, Ausztriában, Olaszországban, az Amerikai Egyesült Államokban és Spanyolországban is élt. A Magyar Szabadságharcos Szövetség alelnöke, majd 1982-ig az elnöke volt. A rendszerváltás után hazaköltözött Magyarországra. Nem térhetett haza 1989. június 16-án Nagy Imre és társai újratemetésére, testvérei sem kaptak vízumot. 1990-ben látogatott először haza az 1956-os forradalom és szabadságharc után. 1991-ben véglegesen hazatelepedett, s bekapcsolódott a magyarországi ötvenhatos szervezetek munkájába. Az 1956-os Magyarok Világszövetségének az elnöke, az 56-osok Szövetségének budapesti elnöke, a POFOSZ tiszteletbeli elnöke, majd elnökhelyettese, a „Pesti Srácok” Alapítvány létrehozója és vezetője volt. 2005-ben szívinfarktusban halt meg. Lásd: Eörsi László: *Corvinisták 1956*. Budapest, 2001. 460–461.

Azért haza, mert az amerikai légierő tízezer mérföld, tehát tizenhatezer kilométer rádiuszban ingyen megoldja a nyugdíjba menő tisztjeinek a költözködését. Amerikába is mehettünk volna, oda kérhettük volna a csomagjainkat, ahová akarjuk. Ők, az amerikai légierő, kibéreltek egy-két kamiont a németektől, majd egy szállítótársasággal becsomagoltattak mindent, aztán ingyen és bérmentve hazaköltöztetettek bennünket Magyarországra, a somogyi házunkba. Csak a nagy utazókocsimat küldtem vissza az Egyesült Államokba, azt a fiam használta, amíg ott volt, semmi más nem maradt kint. Mindent idehozattunk Magyarországra, úgyhogy nekünk lent Somogyban amerikai bútoraink vannak. Minden bútorunk amerikai, minden az égvilágon. Ennek immár tizenöt esztendeje múlt. Mindösszesen 2000. július végétől 2000. augusztusig egy hónapot pihentem úgymond, szeptemberben pedig már elkezdtem dolgozni a budapesti amerikai klinikán. Ott az első kerületben, a Hattyúházban van egy privát amerikai tulajdonban lévő klinika. Mai napig is ott dolgozom, de most már csak minden második hétvégén. Jelenleg bőrbetegségekkel foglalkozom. A légierőnél a landstuhli katonai kórházban¹²³, amely Európa legnagyobb katonai kórháza, egy ideig osztályt vezettem. Ott is sikerült a tábornokkal összevesznem. Nem tudom, nekem mindig olyan parancsnokaim voltak, akik szerintem rongyemberek voltak, mert ott is vannak ilyenek. Ez az ember, aki akkor egysillagos tábornok volt, aztán az amerikai szárazföldi erők orvos-vezérkari főnöke lett, akkor már háromcsillagosként. A Walter Reed Army¹²⁴ kórházban akkor történt a botrány, amikor nem látták el az Afganisztánból és Irakból visszatérő sebesülteket megfelelően, s ez a tábornok ebbe belebukott, azonnal nyugdíjazták. Ő elvette tőlem az osztályt, mert ez, bár a szárazföldi erők katonai kórháza volt, de mégis medical center, óriási komplexum. Ők veszik fel mai napig is a sebesülteket. Elsősorban oda kerülnek, ott kapják meg a megfelelő ellátást. Ám a szárazföldi erőknek nem volt elég orvosa, katonaeorvosa ahhoz, hogy funkcionálisan kiszolgálják, ezért a ramsteini támaszpontból, amely mindössze kilenc mérföldre volt tőlünk, minket kértek kölcsön, rendszeresen ott dolgoztunk a hadseregnek. Nélkülünk nem működött volna. Azt el is felejtettem megemlíteni, mi történt 2004-ben. 2000-ben nyugdíjba mentem, 2004-ben visszahívtak egy évre a légierőhöz, mert ehhez joguk volt, négy éven belül éltek is vele. Stuttgartban szolgáltam egy évet, a főhadiszálláson, nagyon kellemetlen volt nekem. Rossz volt, azért is, mert a feleségem nem akart oda jönni, néha kijött, ám néha ott dolgoztam egyedül. A fiam meglátogatott többször, ő élvezte Stuttgartot és minden mást, hát így történt az egész. Most is dolgozom, és az elmúlt szombat is dolgoztam. Bőrbetegségekkel foglalkozom, bőrgyógyászat is van a praxisomban, mert

¹²³ Németországi kórház.

¹²⁴ Army: az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi fegyvernemének elnevezése.

ahhoz, hogy leoperáljak egy anyajegyet, meg kell állapítani, hogy az valóban veszélyes-e. Tudok még segíteni a pácienseknek Magyarországon is 77 évesen mindazzal, amit megtanultam.

R. J.: További sok sikert és jó egészséget kívánok a munkájához!

Varjú László 1955-ben ÁBTL 3.1.5 -0-15 267, 67.

B. 0019/1955/5. sz. sz.

A Népköztársaság Nevében

A kaposvári megyei bíróság mint büntető bíróság igazságot bűntette miatt agoston Perenc és társa ellen indított büntetőper megsemmisítéséről, 1955. május 12. napján megtartott zárt tárgyalás alapján meghozta a következő

161000

18. Gastop Jarenc i.r. vágott

Dr. Martin Lázló T.L.R. vadász, aki született 1938. július 26-án
 Debrecenben és ismét, hűtlen magyar állampolgár, 8 általános iskolá-
 s és 2 gimnáziumot végzett, megkapott az áll. gazdaságban tiszegő
 osztályba és gimnáziumi megnevezés, tanoncként, birtokos, és
 munkások 1 rendbeli földművelésben elhelyezett gazdaságius állam-
 sand állami vállalatba igazolt birtokos.

Magyar bíróság ezért
a Poston Peranc és a Vádu Késle valóttakat fejeként
a 1946. évi 8. hat. nap birtokára, mint főtámaszra, továbbá
5. 1946. évi 8. hat. nap birtokára, mint alátámaszra, mint mellék-
birtokosra itéli.

büntetésre ítélt.
A vádlottnak 1955. évi augusztus 6. napjától a mai napig elzö-
tes tartózkodására ítéltett ide a börtönbüntetésbe teljes egészé-
ben beszámítja.

A vadlótak költségei felmerülő büntési költségeket az állam-
kincstárnak megtéríteni kell, és az azokban a bíróság egységei be-
járattatottanokhoz nyilatkoztak.

Index

A megvalósított bűntett tanácsa a vadiórtáknak a tárgyalószobán való megvárakoztatásával, az iratokhoz becsatolt és bűnjelként kiadott népszerűlik, fotókópiák, a vadiórták szövegeinek valamint az 1986. évi színházi évi igazgató nyilatkozatai alapján a következő megállapításra jut:

[illegible]

Yard, 1945. évi. vadiost a 1/2. évenek bevételei miatt áll. A gazdasági helyzetkedv volt, jelenleg kiapadottan a lakosok munkájának, megelégedettségének, politikai megelégedettségének miatt a kaposvári tanácsos gimnáziumból az évben, akkor a tanácsos gimnáziumot megkezdte kizárólag az iskolai, hogy tanulmányai megkezdésére folytathatja. Valamint, temploma jéré, a demokratikus államrendszert iránt elkötelezett beállítottság egyen.

szélesebb beállítottságú ember.
Az utolsó évben a nyugati imperialisták legközelebb utján több
alkalommal népi demokráciák ellen uszító ráadásokat juttattak el
magunk területére, ezekből a ráadásokból 1955. március 26-án és
27-én agoston Ferenc és Várju László is szóban többet megtaláltak.
Agoston Ferenc és Várju László, mint hasonló gondolkodású és poli-
tikai beállítottságú személyek egymással bíztak. 16 barátságban

Szigorúan titkos!

B. IV. 001232/1955/16. szám.

..4) pld.

A KÁRPÖKÖRTÁRSASÁG NEVÉN

A Magyar Közpártársaság Legfelsőbb Bírósága

Budapesten, az 1955. évi augusztus hó 10. napján tartott nyilvános fellebbezési tárgyaláson meghozta a következő

v é g z é s t

Az ítéletés büntette miatt fk. Ágoston Ferenc és társa ellen indult büntetőben a keposvári megyei bíróság által 1951. május 12. napján B. 0019/1955/5. szám alatt meghozott ítélet ellen bejelentett fellebbezéseket elutasítja.

Fk. Ágoston Ferenc és fk. Nagy László barmelteknek az elsőfoku ítéle meghozatala óta továbbfolyó előzetes letartóztatását szabadságvesztés büntetésükbe teljes egészében beszámítja.

I n d o k o l á s :

Az elsőfoku ítélet ellen mindket barmelt és a védők enyhítésért jelen tettek be fellebbezést.

A fellebbezés a japtalanok.

A védelem már az elsőfoku eljárás során is döntő jelentőséget tulajdo nitott annak, hogy a fiatalokú vádlottak ígató cselekményeikkel el érní kívánt hatást váltották-e a íslu lakosságában vagy sem. Az er re vonatkozó bizonyítást indítványt az elsőbíróóság helyes indokkal utasította el. - Ahhoz a Legfelsőbb Bíróság csupán azt fűzi hozzá, hogy bár kétségkívül súlyosító körülményként értékelendő az ígatóés célbaélt hatásnak beövetkezése, - önmagában azonban az a körülmény, hogy a hatás a vádlottakon kívül álló okból elmaradt, még ha bizonyítást érne is, enyhítő körülményként figyelembe nem vehető.

Vádlottak elövelődése igen nagyfokú: Felazabadulásunk ötödik évfor dulásánál innapt akarták megzavarni és ebből a célból részben külföl ül érkezett röpgedulákat ragasztottak ki, részben a házban felír áseket ragasztók a házak falára, s ezenkívül sajtóközvetítés primitív röpgedulákat is szórók el az utcán. Hasonlókorú fiatalembereknek meg is mutatták a külfölülről légiuton érkezett röpgedulákat. Mindezeknél fogva kétségtelen, hogy jelen esetben vádlottak nem csupán fiatalos megöndolajláságról, hanem öltudatos, tervszerű cselekménysorozatról van szó. Éppen ezért a vádlottak gyökeres megövelésére van szükség, ami pedig huzamos időt igényel. Ezért az elsőbíróóság által kiszabott két és fél évi börtönbüntetés semmiképpen sem mutatkozik túlsúlyosnak, miért is az enyhítésre irányuló fellebbezések, mint alaptalanok, elutasítandók voltak.

B u d a p e s t, 1955. évi augusztus hó 10. napján.

Dr. Nagy Károly s.k. tanácsvezető, dr. Ágoston Ferenc s.k. előadó, dr. Simor Pál s.k. bíró.

A kiadmány hitelöl:

irodakezelség

ÁBTL 3.1.5-0-15 267

A Legfelsőbb Bíróság határozata 1955. augusztus 10-én ÁBTL 3.1.5.-0-15 267

Varjú László 1959-ben készült érettségi képe

Varjú László és felesége a whiteman-i B-52 lopakodó bombázók támaszpontján 1995-ben

Varjú László tiszti egyenruhában

„Utána viccesen azt mondtam, hogy engem nem őrmesterek tartóztattak le, hozzám legalább egy alezredes kellett.”

INTERJÚ NÉMETH BÁLINTTAL

2015. október 9.

Életrajz:

1937-ben született Budapesten. Édesapja szabómesterként dolgozott. Az elemi iskoláit Budapesten, a Váci utcai angolkisasszonyoknál, majd az Istenehegyi úti Keresztény Iskolatestvérek Katolikus Szerzetesrend által fenntartott intézményben, később Szil községben, majd ismét Budapesten, a római-fürdői általános iskolában végezte el. 1947-ben az esztergomi szaléziánusoknál kezdte meg gimnáziumi tanulmányait, ám csak egy évet tanult itt, ezután 1948-ben a csillaghegyi általános iskola hatodik osztályába iratkozott be. 1950-ben az Óbudai Árpád Gimnázium tanulója lett, 1954-ben érettségizett. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt harcolt a rádiónál, illetve a Széna téren is, amelynek ideiglenesen elvállalta a parancsnokságát is. A későbbi parancsnok, Szabó János utasítására a hűvösvölgyi ÁVH lehallgató központ fegyveres őrizetét szervezte meg. Először 1956. november 8-án tartóztatták le, ám ekkor még elengedték. 1957 februárjában konspirált módszerekkel fogták el, tiltott határátlépés kísérlete közben. Nem sikerült Nyugatra menekülnie. Ezúttal közbiztonsági őrizetre ítélték, 1958 végén térhetett csak haza. Ezt követően különféle fizikai munkákból tartotta fent magát. 1962-ben elvégezte a Than Károly Vegyipari Technikumot. 1967-ben megházasodott. Egy gyermeke született. 1994 és 1998 között az '56-os Szövetség elnöke volt.¹²⁵

¹²⁵ Az életrajz forrásai: Németh Bálint: *1956 Budapest, Széna-tér*. Szeged, 2015.; Eörsi László: *A Széna tériek 1956*. Budapest, 2004. 248–249.

R. J.: Kérem, meséljen Németh Bálintról 1944–45-ben! Mi történt akkor vele? Hova járt iskolába? A szülei mivel foglalkoztak? Hogyan élte meg az akkori eseményeket?

N. B.: A háború vége előtt itt laktam Budapesten, a Dohány utcában, egészen pontosan a Dohány utca 28. szám alatt. Az édesapám szabómesterként egy viszonylag nagy műhelyt üzemeltetett. Gépi erővel volt a műhely berendezve, a háború végén huszonöt alkalmazottal dolgozott. Ez a műhely a „Nemzeti iparunk és kereskedelmünk” című könyvben benne van, ám ott még tíz alkalmazottal szerepelt.¹²⁶ Az angolkisasszonyokhoz jártam első elemibe, a Váci utcában. Akkor még nemzeti nevelésben részesültünk. Mikor a déli harangszó megszólalt, felugrott a napos és azt mondta, „Dél van, harangoznak szerte a világon!”, s akkor az osztály azt válaszolta: „A nándorfehérvári hősök emlékezetére szól a harang, s most újra harcol a magyar. Az önvédelem adta kezébe fegyverét és ő büszkén elfogadta azt.” Itt már filmszakadásom van, nem tudom tovább, szégyellem, de nem tudom, nem emlékszem. Tehát így voltunk nevelve.

R. J.: Édesapjával mi történt ekkoriban?

N. B.: Bevittek katonának, ahol egy szabóműhelyt kellett összehoznia, mivel papíron nem volt fegyveres szolgálatra alkalmas, a „szívbetegsége” miatt. Ez nem az ő betegsége volt hál’ isten, hanem az egyik testvérbátyjáé, csak annak orvosi papírjaival ment sorozásra. Így úszta meg a fegyveres szolgálatot.

R. J.: Mi történt önnel a második világháború alatt?

N. B.: Az Istenhegyi úti Iskolatestvérek Egyházi Tanító rendnél voltam kollégista, oda kerültem bentlakónak.¹²⁷ A nyilas hatalomátvételnél az iskola német katonai parancsnoksággá változott és engem hazaengedtek. Eljöttem ide, Budapestre, a Dohány utcába, miközben apám katona volt, anyám Szilen tartózkodott, az apám szüleinél, Sopron megyében. Kétnapi budapesti tengés-lengés után feltettek a Keletiben egy vonatra, amellyel elindultam Szil községbe. Ahogy visszaemlékszem, amikor a vonat elindult a Keletiből, lépésben ment, s a vonatsínek mellett gyerekek bandukoltak, a karjukon bombarepeszeket vittek. Hihetetlen módon irigykedtem, hogy jaj, de jó ezeknek, hogy ilyenjük van, a lépésben menő vonatról kérni akartam tőlük, de

¹²⁶ Mester Kálmán szerkesztésében a Horthy-korszakban megjelent sorozat.

¹²⁷ Ez a Keresztény Iskolatestvérek Katolikus Szerzetesrend által létrehozott intézmény volt. A közösiséget De la Salle Szent János (1651–1719) 1680-ban alapította Franciaországban. Magyarországon több helyen is működtettek iskolákat: Csorna (1894), Budapest (Istenhegyi út 32.; 1896). Budapesten a Szent József Fiúnevelő Intézet létrehozásával egy bentlakásos polgári iskolát is alapítottak. A Szolnok megyei Homok községben szintén egy fiúiskolát működtettek. Voltak intézményeik Ürmény községben, Nyitraújvárnál, Adonyban és Szatmáron is. Az Istenhegyi úti iskolájuk 1995 óta Osztrák-Magyar Európa Iskola néven végez oktatási tevékenységet. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia <http://uj.katolikus.hu/rendek.php?h=79> (letöltve: 2016-06-05)

vagy nem hallották, nem válaszoltak, nem adtak. Leérkeztünk Győrbe, a győri vasútállomáson félreálltunk a szerelvénnel, vártunk. Bombázták a várost. Elértünk Hegyeshalomba. Amikor Hegyeshalom vasútállomást bombázták, a mezőre futottam a többi emberrel együtt. Csak nyolcéves voltam akkor.

R. J.: Hová tudott elmenekülni?

N. B.: Kifutottam egy mezőre, s láttam a repülőket, amelyek szórták a bombákat, de magamban azt mondtam, hogy ezért majd mi is megadjuk nekik. Mi tagadás, akkor úgy voltam nevelve, hogy én is arra készültem, hogy majd katona leszek és a háborúban vitézkedni fogok. A bombázás után valamennyivel később szóltak, hogy a férfiak menjenek segíteni. Én is mentem volna, de engem visszaküldtek, mondván, gyerek vagyok, ne menjek. Egy hölgy adott egy szál kolbászt és valami gyümölcsöt, azt ott megettem. Később derült ki, már másnap, hogy a táskámban rengeteg szendvics volt, amit még az internátusban adtak, de azt én nem bontottam ki. Azt is mondták, hogy ott, az állomástól kijebb megáll egy vonat, arra felszállhatok, az visz tovább. Futva mentem oda, mikor a vonatot megláttam. Felszálltam. A vagon tele volt sebesült katonával, katonai hordágyak voltak benne, magyar és német katonákat vittek Németországba. Én is Németországba érkeztem, Wiener Neustadt-ba.¹²⁸ Ott a Vöröskereszt levett a vonatról, enni adtak, és feltettek egy Magyarországra tartó vonatra. Megérkeztem Szilbe, ahol a vasútállomásról egy rokon, aki postás volt, lovaskocsival a házukhoz vitt. Utána oda is jártam tanulni, a szili általános iskolába, s egy baráti csapattal, mint régen a Pál utcai fiúk, készültünk a háború megnyerésére.

R. J.: Mit gondolt gyermekként a háborúról?

N. B.: Azt hittük, hogy ezt a háborút mi még megnyerjük, közben azt láttuk, hogy katonai teherautókkal minden házhoz be voltak szállásolva magyar vagy német katonák, sebesültek, akik lábadozó sebesültek voltak.

R. J.: Önökhöz is be volt szállásolva német katona?

N. B.: Igen. Nagyon nagy ház volt a nagyszülői ház, apámék tizennégyen voltak testvérek, a nagypapám nem ebben a házban lakott, ő a kovácműhelyénél élt. A sok katona közül egy volt, aki barátkozott velem, egy Villi Knothe nevű német. Úgy tudom, hogy SS-katonaként harcolt. Több sebesülése volt. Vele mentem az élelemelosztóba, lóbáltam a csajkáját. Ott megkapta az élelmet, és ezt rögtön utána kiosztotta közöttünk, gyerekek között. Odahaza volt kolbász, szalonna, sonka, minden finomság, de ez sokkal jobb volt. Irigykedett az olyan gyerek, akinél nem volt katona, hogy ilyen finomat nem ehetett. Valójában nem volt finom, de nekünk ez nem számított. Így éltem a háború végéig, ebben a faluban. A nagypapa kovácműhelyébe jött egyszer

¹²⁸ Bécsújhely, ma Ausztria, de a II. világháború idején Németország, a III. Birodalom területe.

egy katonai autó, valamiféle kovácsszerszámok kellettek. Nála javítottak valamit, fegyvereket is cseréltek a katonáknak, s amikor elmentek, akkor a szín alatt találtunk három vagy öt darab karabélypuskát. Ezt egy másik fiú, Kocsis Béla ganajkihordó talicskára tette és az elhagyott homokbányába kivitte. Akkor már volt fegyverünk, hátha itt fog megállni a Vörös Hadsereg, Szil határában. Soha nem lőttünk a pus-kákkal, de terveztük. Közben megérkezett a front, átvonult Szilen. Mi megúsztuk szerencsésen. Több gyerek súlyosan megsérült, mivel gyűjtöttük a robbanóanyagot is. Tele volt a mező vele, mindent lehetett gyűjteni. Rengeteg fegyvert gyűjtöttünk. Az orosz fegyvert eldobtuk, mert az nekünk nem kellett, a magyar és a német fegy-
vereket kerestük. Robbantottuk is, az öcsémnek a keze meg is sérült egy ilyen rob-
bantásban. Ő csak hároméves volt, a kovácsműhelynél, a szín alatt a karabélyokat tulajdonképpen ő találta meg. Le voltak takarva egy rádobott ponyvával, azt húzta el, és akkor ott voltak ezek a kincsek, ezek a fegyverek, de soha nem használtuk.

R. J.: Mi történt a község megszállásakor? Találkozott szovjet katonákkal?

N. B.: Igen, mert végül csak megjöttek az oroszok. A falu végén, a Vasúti utcában laktunk, és kijebb volt egy kis erdőcske. Egy bácsi, aki a nagypapámnál is dolgozott, jól beszélt oroszul, de a nagypapám is jól beszélt oroszul, mert ő négy évig élt Ame-
rikában, kovács volt és furcsa módon oroszokkal dolgozott együtt. Megtanulta az orosz nyelvnek azt a részét, amely a szakmájához kellett, mondhatni, kovácsműhely-
szinten beszélt. Németül azonban anyanyelvi szinten beszélt, egy Wiener Neustadt
melletti faluból származott, s ezen kívül még több nyelven beszélt, amiket Amerikában
felszedett. Négy év után hazajött a tengerentúlról, épített egy kovácsműhelyt meg
egy házat. Elfogyott a pénze, s visszament még két és fél évre Amerikába dolgozni.
Ez azért lett csak két és fél év, mert a testvérét, akit magával vitt, egy pénzrabló
banda megölte, és akkor utána ő is hazajött. Tehát ezért volt az, hogy viszonylag tájé-
kozottabb voltam, mert amit a nagypapa hallgatott a német rádióban vagy külföldi
rádióban, azt a falubeli barátainak, társainak elmondta, s abból valamennyit megje-
gyeztem, ha nem is értettem. Megérteni nem tudtam. Én végig hittem a győzelem-
ben, a végső magyar győzelemben. Nekem nem számítottak a németek, nem számí-
tottak az oroszok, én csak a magyarokkal foglalkoztam. Már akkor, gyerekként
ismertem olyanokat, mint a Toldi verseskötet, abból tudtam, hogy itt a magyarok
között csak hősök voltak. Ismertem a Rákóczi szabadságharcot, a nagypapa elbeszé-
léseiből ismertem Kossuth Lajost, Bem tábornokot, emiatt a lengyelekkel szimpatiz-
áltam, és hát így éltem végig a háborút.

R. J.: Milyen kellemetlenségei adódtak a szovjet katonákkal való találkozásból?

N. B.: Amikor bejöttek az oroszok hozzánk, elvitték azt a vacsorát, ami ki volt
készítve az asztalunkra. Az öcsémnek meg nekem mindenképp ennünk kellett kis fala-
tokat előtűk, és utána az a vacsoraasztalnál tulajdonost cserélt. Egy kosárban nekem

kellett elvinni azokhoz a páncélosokhoz, akik ott álltak a falu szélén. Ott az orosz katonák megették, arra emlékszem, hogy a tányérról a lekvárt is lenyalták, aztán a tányért bedobták az árokba. Akkor még egy ócska cseréptányér is érték volt. Én lementem érte, de közben a nálam lévő tejeskannát elejtettem. Kiborult a tej. Az orosz, bár volt fegyvere és le is löhetett volna, de csak fenékebe rúgott. Megúsztam ezt is. Hazamentem, ám édesanyám már nem volt otthon, bujkált. A Kiserdőnél kiírta egy orosz fogságból hazaérkezett bácsi, aki ismerte a cirill betűket, hogy a knamező, ezért az orosz katonák nagy ívben kerülték azt a részt. A hölgyek ott rejtőzködtek, abban a kis tanyában. Úgy emlékszem, hogy birkahodály volt ott. Nagypapa lefektetett aludni. Reggel vettem csak észre, hogy az átélt izgalmak miatt este bepisiltem. Nem voltam nagy hős. S reggel felébredtem arra, hogy nagy dübörgés, lövöldözés van. Szany térségében a németek ellentámadásba indultak. Ez az ellentámadás, mire elérte volna Szilt, kifulladt. Tulajdonképpen akkortól kezdődött igazán az orosz megszállás. Láttam, ahogy sebesült német katonákat tereltek és azt is, ahogy egy orosz katona terelt egy sebesült németet, aki összeesett. Próbálta felállítani ott a mi házunk közelében, ám nem tudott a német felállni, ezért a katona agyonlőtte és belökte az árokba.

R. J.: Mondhatjuk azt, hogy akkor az orosz katonák teljesen más benyomást gyakoroltak önre, mint a németek?

N. B.: Igen.

R. J.: A szovjet katonák hogyan bántak a falubeliekkel?

N. B.: Azt láttam, hogy a síró parasztoktól elvitték a tehenet, majd a falu végénél a tehenet agyonlőtték. Nagyon kellett nekik az élelem. Ezt láttam, meg ilyesmiket. Később, amikor már a háború után egy-két hónappal a gyümölcsérés megkezdődött, hazamentem gyerekként a nagyszülői házhoz, s a kert tele volt orosz katonákkal. Szüretelték a gyümölcsöt. Ám nem bántottak engem, sőt, adtak a cseresznyéből egy letört ágat, amin sok cseresznye volt. Akkor már ilyen békében éltünk, szóval nem láttam mást. Gyerekként nem értettem, hogy mi van, mi volt a háttérben.

R. J.: Iskolai tanulmányait hogyan folytatta a háború után?

N. B.: A háború után úgy, hogy amikor apám hazakerült, akkor visszajöttünk Budapestre. Volt Csillaghegyen egy nyaralónk. A nyaralót kiigényelte annak idején egy nyilas vezető, mert ebben a nyaralóban annak idején már volt központi fűtés, villanyvilágítás, vízvezeték és fürdőszoba. Ez akkoriban még egy nyaralóban ritka volt. Kiigényelte, de az apám előtte kért valamennyivel egy átépítési engedélyt, még a békeidőben, mielőtt bevitték volna katonának. S amikor megtudta, hogy kiigényelték a lakást, akkor a belső válaszfalakat ledöntötte, így lakhatatlan volt. Ebbe a lakásba jöttünk vissza 1945 végén. Egy három méterszer két méteres szobában laktunk négyen, ahol egy kályha volt a sarokban, és a hideg fürdőszoba, udvari vécével.

A rómaifürdői iskolába kerültem negyedik elemibe. Korbély Béla volt az osztályfőnököm, ahol minden gyerekkel, fiúval meg kellett verekednem, mert vidékről jött gyerekek voltam. Ez benne volt. Tanítás után valakivel muszáj volt verekedni, s én hálás voltam annak, hogy Szilben mindig volt ennivaló, és tulajdonképpen végigvertem a fiúkat. Nagyon szégyelltem, hogy egy Vilma nevű lány volt egyedül erősebb nálam az osztályból, aki el is vert. Utána így kerültem ötödikbe, ami a gimnázium első osztálya volt Esztergomban, ahol kollégiumba mentem a szaléziánusokhoz. Az nagyon-nagyon jó volt.

R. J.: Milyen nevelésben részesült akkor?

N. B.: Keményen fogtak bennünket, gyerekeket. Az iskolatársaim közül nagyon sokan voltak olyanok, akiknek a szülei a háborúban meghaltak, tehát rokonság nélküli gyerekek voltak, de ott nagy szeretetben neveltek bennünket. Azt is meg kell mondani, hogy azért néha megráztuk a pofonfát, és akkor hullott a pofon, de ezt csak jó szándékkal tették, és soha senki nem haragudott érte különösebben. Az esztergomi igazgató csillaghegyi lakos volt, úgy hívták őt, hogy Peis Alajos. Az volt az érdekessége, hogy abban a családban három férfitestvér volt, és mind a három egy-egy szalézi rendű iskolának volt az igazgatója, egy nővérük vagy húguk pedig apáca volt. Ennyit tudtam róluk. Ők is csillaghegyiek voltak, ezért voltak nekem nagyon szimpatikusak. Utána kerültem a rómaifürdői iskolába, ahol kiderült, hogy ami tudásanyagot Esztergomban belém vertek, az itt még majd két évig jó volt. Tehát amit ott egy év alatt megtanítottak, abból még két évet éltem itt. Aztán az Árpád Gimnáziumba kerültem, ahol sportoltam is. Ott az az Iglói Mihály¹²⁹ lett a tornatanárom, aki valaha olimpikonként sportolt, és természetesen emiatt a futás volt minden tanuló számára a fő feladat. Futni is tanított bennünket, de nagyon jó volt az iskola. Itt belekeveredtem egy összeesküvésbe, mivel valakinek adtam egy térképvázlatot Pinkamindszent és környékéről.

R. J.: Mi történt pontosan?

N. B.: Az illető disszidálni akart, amikor megfogták, és ez a cédula nála volt, aminek a hátuljára rá volt írva, hogy „Németh Bálint tulajdona, ne fájjon rá senki foga”. A nyomozónak, az ávósoknak nem kellett sokat gondolkozniuk, hogy megtalálják, kié volt, s miért adtam neki.

R. J.: Ez mikor volt? 1950 után történt?

¹²⁹ Iglói Mihály (1908–1998), atléta, közép- és hosszútávfutó edző, tanár. Eredetileg Ignác Mihály néven született Budapesten. Az 1936-os berlini olimpián nem került döntőbe, de 1939-ben a 4x1500-as magyar váltó tagjaként világcúcsot ért el. 1951 és 1956 között a világhírű Budapesti Honvéd futóit edzette, tanítványai között megtalálhatjuk Iharos Sándort, Rózsavölgyi Istvánt és Tábori Lászlót is. 1956-ban nem tért haza a melbourne-i olimpiáról. Az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol 1958-tól edzőként dolgozott tovább, a tengerentúlon is több sikeres tanítványt nevelt. Lásd részletesebben a vele készült interjút: Arday Attila: *Vér és aranyak: sport, forradalom, olimpia, emigráció*: '56. Budapest, 2006.

N. B.: Ez talán 1954-ben, vagy még 1953-ban. De inkább 1954-ben. Érdekes, hogy erről a Történeti Hivatalban nem találtam anyagot.

R. J.: Milyen következményei lettek?

N. B.: Csak ennyi... Ennyi volt. Belekeveredtem, de megúsztam. Szóval nem volt gondom belőle. Egy-két napig kihallgattak, megkérdeztek az ügyről.

R. J.: Nem verték meg?

N. B.: Ott nem, akkor nem volt verés. Majd eljutottam 1956-hoz.

R. J.: Mit tudott a politikai helyzetről?

N. B.: Politikailag végig tájékozott voltam arról, hogy a kommunista párton belül megy a nagy csatározás. Albániában megölték Koçi Xoxét,¹³⁰ a szlovákoknál megölték Rudolf Slánskýt,¹³¹ Magyarországon pedig a Rajk-pert szervezték meg a kommunisták.¹³² Ahol Csillaghegyen laktunk a szüleimmel, a Pozsonyi úton, ott a hátunk mögötti házban lakott az a Keresztes Sándor, akit a zászlóért cseréltek ki a Szovjetunióval. Annak idején ők visszaadták a zászlókat, mi megkaptuk Keresztes Sándort. Úgy tudom, ilyen csere volt, hogy őt engedték ki a börtönből.¹³³ Ő volt a hátsó szomszédunk, amúgy egy elég nagy vadember volt. A felesége orosz nő volt. Ez az orosz nő a kerítésnél a magyar nőknek azt mondta, hogy amit a rádióban mondanak, nem kell elhinni. Nincs a Szovjetunióban ennivaló, meg ilyesmiket mondott, tehát ő volt az első, aki ezekről tájékoztatott, nem kellett a Szabad Európát hallgatni.

¹³⁰ Koçi Xoxe (1917–1949), albán kommunista politikus. Az 1941-ben létrehozott Albán Kommunista Párt [AKP] egyik vezető személyisége. Enver Hoxha pártfőtitkár a II. világháború után belügyminiszternek és a politikai rendőrség vezetőjének nevezte ki. Jugoszlávia tagköztársaságaként képzelte el Albánia jövőjét, élvezte Tito támogatását Enver Hoxhával szemben. 1948-ban az AKP vezetésében a jugoszlávellenes vonal győzelmeskedett. Xoxét kizárták a pártból, majd egy évvel később, 1949. június 10-én törvénytörő perben halálra ítélték. Lásd részletesebben: DBpedia Fr, http://fr.dbpedia.org/page/Ko%C3%A7i_Xoxe (letöltve: 2016–06–05)

¹³¹ Rudolf Slánský (1901–1952), csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben belépett a Csehszlovák Kommunista Pártba [CSKP]. 1927-től az ostravai kerület párttitkárának választották meg, 1929-től bekerült a párt Központi Bizottságába. 1935-től a Csehszlovák Nemzetgyűlés tagja lett. A II. világháború alatt a Moszkvába menekült CSKP vezető politikusaik egyike. 1944-ben partizánként harcolt Szlovákiában a németek ellen. A II. világháború után a CSKP pártfőtitkára lett. Klement Gottwald mögött a CSKP második embere volt. 1951 novemberében letartóztatták, majd egy évvel később törvénytörő perben halálra ítélték és kivégezték. Lásd: Britannica <http://www.britannica.com/biography/Rudolf-Slansky> (letöltve: 2016–06–05)

¹³² Előbb volt, mint a Slánský-per. Rajk Lászlót 1949. október 15-én végezték ki.

¹³³ Keresztes Sándor (Bölcske, 1895? – Budapest, 1960. február 7.), lakatosszakmát tanult, népbíráskodott 1947–1948-ban, majd követ volt Szófiában, azt követően fegyházazigazgató Márianosztrán 1956 elejéig. A forradalom idején az egykori őrizetese a nyugdíjast megtámadták, leütötték. A NET 1957. április 8-án megválasztotta népbírónak az L. B. N. T-hez, esküt tett április 10-én. Lásd: Bank Barbara – Estók József – Zinner Tibor: *Válogatott dokumentumok az 1956-os forradalmat és szabadságharcot megelőző esztendőkből 1948–1956 1. kötet 1948. július 18.–1953. december 15.* (megjelenés alatt)

R. J.: Rendszeresen tájékoztatott mindenkit?

N. B.: Igen. De segítőkészek voltak tulajdonképpen, ami nem elhanyagolható. A rendőr elkapott apám motorkerékpárjával mindenféle jogosítvány, irat, satöbbi nélkül, mentem motorral, és a rendőr elkapott, majd a házunk előtt pofozott le, mikor a motort akartam betolni. Keresztes kijött, ráordított a rendőrre, majd intett neki, „Ide!”, s a rendőr tudta, hogy oda kell mennie, aztán azt ordította neki, hogy ha még egyszer meglátja, hogy a gyerekekkel ezt vagy azt csinálja, a parancsnokával együtt szétrúgja! Ennyire rendes volt velem szemben Keresztes Sándor. A fia is katonatiszt volt, úgy tudom, különleges beosztásban. S aztán közeledett 1956.

R. J.: A családnak volt esetleg valami problémája az ÁVO-val? Esetleg rokon vagy ismerős került az államvédelemmel kapcsolatba?

N. B.: Egy érdekes dolog azért történt velünk. Az apám a Corvin áruháznak dolgozott. A háború után kiderült, hogy a műhelyét, a lakásunkat, mindent kifosztottak. Zsidó családokat költöztettek a Dohány utca 28. alatti lakásba, egy gombostűt nem tudott onnan elhozni az apám. Egyes ottani lakók feljelentették őt, hogy nyilas párt-szolgálatos volt. Apám semmilyen pártnak nem volt a tagja. Becsületükre legyen mondván, két zsidó család bement a hivatalba ezt igazolni.

R. J.: A népbírószágon jelentették fel az édesapját?¹³⁴

¹³⁴ A népbírószági iratok szerint 1945. november 20-án jelentették fel Németh Bálint édesapját. Azzal vádolták, hogy a ház zsidó származású lakóival kegyetlenül bánt, és segítette a nyilasokat az elhurcolásukban, sőt, maga is a Nyilaskeresztes Párt tagja volt. A Budapest, VIII. kerület, Dohány utca 28. számú ház lakóinak egy része állt az ügy mögött. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályának XIV. kerületi csoportja 1946. július 8-i jelentése szerint feltételezhető, hogy az egész ügy mögött Fränkl Dániel házmegbízott állt, mert ő lakott Németh Bálint lakásában, s azt nem kívánta visszaadni. A Fränkl által megnevezett tanúknak teljesen ellentmondtak a szintén a házban lakó más tanúk, akik szerint Németh Bálint édesapja nem tett antiszemita megnyilvánulásokat, a ház helyettes légoltalmi parancsnokaként nem segített a nyilasoknak elhurcolni a házból a zsidó származású lakókat, s maga sohasem volt a Nyilaskeresztes Párt tagja. Ráadásul a vád egyik női tanúja Fränkllel együtt lakott. Mindezek ellenére 1946. november 11-én első fokon tárgyalta az ügyet a Budapesti Népbírószág. Nem vádolták meg azzal, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagja lett volna, ellenben az 1946. évi VII. törvénycikk 13. § 2. pontja alapján háborús bűncselekmény elkövetését akarta bizonyítani ellene a Budapesti Népbünyészség. Ide tartoztak azon személyek ügyei, akik „valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtottak”. A tárgyalás alatt a Németh Bálint mellett tanúskodó lakók egyértelművé tették, hogy az egész eljárás hátterében sokkal inkább a lakásügy miatti bosszúfeljelentés található. A Budapesti Népbírószág nem találta bizonyítotttnak a vádat, ezért felmentette Németh Bálint édesapját. A népbünyész fellebbezett a Népbírószágok Országos Tanácsához, azonban ezt a fellebbezést 1946. december 21-én a népbünyész visszavonta. Nem volt semmilyen újabb bizonyíték, amely alátámasztotta volna a vádat. Ezzel az első fokon hozott határozat jogerőssé vált. A BFL-ben található periratok szerint Németh Bálint 1945. augusztus 30-án felszólította Fränkl Dánielt, hogy a műhelyét és a munkavégzéshez szükséges eszközöket szolgáltassa vissza, ellenben feljeleníti a hatóságoknál. Időrendben ezután

N. B.: Igen, de felmentették az apámat. Az apám, ahogy említettem, katonának nem ment el, azt mondta, hogy ő nem akar Hitlernek a bérgyilkosa lenni. Szerinte nem a magyarok háborúja volt ez, bár nagy Horthy-tisztelő volt. Ám nem a mi háborúnk volt ez, és ő nem akarta az egészet, ezért küldte el a testvérét sorozásra.

R. J.: Értem. Ez pontosan hogyan történt?

N. B.: A testvére ismert minden családi adatot. Akkor még nem volt fényképes igazolvány, és egy bejelentőlappal ment el. Amire a háborúnak vége lett volna, meg is halt betegségben. Apu így megúszta a háborút, s a hadifogságot is megúszta, mert Németországban esett volna fogságba, de nem volt fegyveres katona. Egy szabóműhelyt foglaltak el az amerikaiak, már nem tudom, Dosendorf, vagy mi lehetett a falu neve, s őt ott nem ejtették fogságba. Egy társával indult el hazafelé, Salamon Sándorral, akivel egy útelágazásnál húzták egymás kezét. „Gyere Pestre!”, kérte ez a Salamon, apám pedig azt válaszolta neki: „Hazamegyek Szilbe, ott van a családom”. Talált egy kerékpárt, azt is csak tolta, mert a gumik nem voltak jók, és az útkereszteződésnél, amikor már eltűnni nem tudott, egy orosz katona jött vele szembe. Ez az orosz katona egy tehenet vezetett, és ráfogta a géppisztolyt apámra, majd elvette a kerékpárt tőle és felült rá, de a tehen nem ugyanúgy ment, ahogy az orosz katona. Kétszer vagy háromszor elesett, eztán elengedte a tehenet, amit apám vitt aztán tovább. A tehenet kicserélték a faluban egy olyan tehenre, amit már el akartak hajtani az oroszok, és így volt egy tejelő tehenünk a háború utáni első hónapban, míg azt is elcserélték valakivel a szüleim.

R. J.: Nézzük akkor 1956-os eseményeket. Hogyan csatlakozott a forradalomhoz?

N. B.: Az 1956. október 23-i tüntetéseken részt vettem. Ezek engedélyezett tüntetések voltak. Bejöttem a tüntetésekre, és amikor átjöttem a Margit hídon, akkor többen hívtak, hogy a Császárfürdő felé menjek, de mondtam, nem, mert én bejövök ide a Hősök teréhez. Bejöttem a Hősök terére, akkor a Sztálin-szobornak a nyakában már a második drótkötél szakadt el, vagy az első szakadt el, arra már nem emlékszem, mindenesetre próbálták teherautóval lerángatni. A tömeg kiabálta, hogy „Órát tegyetek eléje”, mert az orosz katonák a II. világháborúban szerették a karórákat nagyon, ezért gondolták, hogy majd lejön érte Sztálin. Később érkeztek emberek, akiket felmentek a Sztálin csizmájához és autogénnel körbevágták a csizmát, s egy újabb húzásnál ledőlt a gólem. Tudom, hogy mindenki ment, köpködte, volt, aki lepisilte, satöbbi, satöbbi, de euforikus hangulat volt. Egyesek énekelték, hogy „Meghalt a cselszövő”, satöbbi, satöbbi. Még annyira kitérnék, hogy a mielőtt a Sztálin-szoborhoz mentünk volna, előtte egy héttel volt egy gyűlés, már helyileg nem tudom,

következett a házmegbízott és másik öt lakónak a feljelentése Németh Bálinttal szemben. Lásd: Budapest Fővárosi Levéltár, BFL XXV. 1. a. 1946/3185

hogyan hol,¹³⁵ a Rajkék temetése után, amikor rendesen eltemették a Rajkékát, akkor egy helyen énekelték ezt, hogy „Meghalt a cselszövő, nem dúl a rút viszály, országunk élni fog, mert Imre nagy király”. Én rászóltam a mellettem tele torokból éneklőre, hogy „Nem László a nagy király?” Azt válaszolta: „Te tulok, Nagy Imrét akarjuk”. S ez megmaradt bennem. Onnan a Hősök teréről mentem volna hazafelé, amikor jött egy teherautó és azt kiabálták, hogy a rádiónál lövik a népet. Hát eléggé el nem ítéltető módon odamentem, hogy ezt nekem látni kell. Amint odaérkeztem a Rókus kórház melletti részhez teherautóra kapaszkodva, futva, akkor még ez nekem nem volt egy nagy távolság, lövések hallatszottak, sokan álltak ott emberek, egyszer csak jött egy teherautó, vadonatúj rendőregyenruhába öltözött kék ávosok voltak. Onnan tudtam, hogy kék ávosok¹³⁶ voltak, mert egy mellettem álló fiatalember örömmel üdvözölte az egyiket közülük. Talán iskolai vagy gyerekkori barátok voltak, nem tudom, és ez azt mondta: „Átöltöztettek bennünket!” S a tömeg elkapta őket, aztán osztották a géppisztolyt.

R. J.: Honnan ismerte a fegyver működését?

N. B.: Katonailag részesültem már képzésben, hiszen együtt készült az ország a szovjet nagyhatalommal a világháborúra, hogy leszámoljunk a Nyugattal. Bennem az volt, hogy majd mi visszaszerezzük Romániától Erdélyt, meg visszaszerezzük még Burgenlandot, meg egyéb ilyesmik. További területekről tudomásom sem volt. Az nem volt benne a gondolkodásomban. Géppisztolyt kaptam. Hangsúlyozom, kék ávosoktól szereztük a géppisztolyokat. Katonai kiképzésem volt, mint említettem, mert a Magyar Szabadságharcos Szövetségbe jártam lőni. Tudtam kézigránátot dobni, tudtam aknát telepíteni, és fel is tudtam szedni az aknát. Ezt minden gyerek tudta akkoriban, még a lányok is.

R. J.: Mi történt később? Hová ment a fegyverrel?

N. B.: A géppisztollyal boldogan elindultam. Mindenki terelt, hiszen nálam már fegyver volt, a rádió felé, ahol a lövöldözések voltak. Egy Vas utcai házból mentem fel az emeletre, tele volt a lépcsőház is emberekkel, és mindenki úgy segített, hogy mutatta, arrafelé menjek. Egy lakásba mentem be az emeleten, a rádióval szemben lévő résznél a torkolattüzeket figyeltem, és a torkolattüzekre lőttem. A torkolattüzzel való lövéseknél azt viszont elrontottam, hogy mindig tovább kellett volna menni onnan, mert visszalőttek a torkolattüzemre, és mellettem a falat találhatták el. Ám valami nagyobb kaliberű fegyverrel, mert a fal szétrobbant. Az arcomon és a homlo-

¹³⁵ A Rajk-per áldozatainak újratemetése (1956. október 6.) után a Batthyány-örökmécsesnél volt demonstráció.

¹³⁶ A kék egyenruha az államvédelem nem sorozott tagjait különböztette meg, a zöld egyenruha a sorozott állományba tartozó határőrség öltözete volt. Németh Bálint említette az átöltöztetést, lehetséges, hogy sorozott katonákat öltöztettek kék egyenruhába.

komon sérültem meg. Ahogy felnyúltam a homlokomról letörölni a malterport, véres lett a kezem. Na most az addig sem meglévő bátorságomat itt elvesztettem és sebesültként lementem a kötözőhelyre. Ide lányok vezettek, és a fegyveremet természetesen átadtam. Volt, aki azt rögtön elvette, mert kevés volt a fegyver. Bekötözték a fejemet, leragasztották. Tulajdonképpen orvos is megnézett, a Vas utcai kórházban. Ez a kórház már nem létezik.¹³⁷ Ott volt ez, majd elindultam hazafelé Csillaghegyre. Egy teherautóra szálltam fel, amelyik elvitt a Bem laktanyáig, ahol egyenruhás katonatisztek egy teherautóról géppisztolyt osztottak. Természetes, hogy ott már megint visszajött kicsit a bátorságom. Vételeztem egy géppisztolyt, öt dobtárat és egy vászonzacskó tarisznyát, amibe beleraktam a fegyvereket. Elindultam hazafelé Csillaghegyre. Gyalogosan haladtam, járművek nem mentek. Mi tagadás, nagyon fáradtnak éreztem magam. A császárfürdői vasútmegállóig mentem, s ott a talpfák közé rejtettem a géppisztolyt meg a szatyromat, amit szereztem, és gyalogosan mentem még egy darabig. Egy teherautó felvett, hazavitt Csillaghegyre. Hajnalodott, mikor hazáértam. A családom ébren fogadott, hogy hol voltam.

R. J.: A családja mit szólt az eseményekhez?

N. B.: Az öcsém teljes izgalomban volt, hogy neki is mennie kéne mindenképpen. Úgy, ahogy voltam, olyan koszosan, ahogy hazamentem, leültem, volt egy ilyen pamlag, arra ráültem. Mélyen elaludtam, az édesanyám betakart. Reggel felébredtem... Reggel? No hiszen, dél körül lehetett. Ettem, s a barátaim jöttek át. Elmeséltem az előző napi kalandomat, és azt tanácsolták, be kellene menni a városba körülnézni.¹³⁸ Bejöttünk a városba, és az Astoriához jutottam el, ahol halott orosz katonák feküdtek. Egy számomra ismeretlen férfi köpött rájuk. Rászóltam, hogy ezek már nem ellenségek, ezek már halottak. Nem tudjuk, ki küldte őket ide, a mi hazánkba, de ha meghaltak, tisztelnünk kell őket. S eljutottam az Astoriáig. Meglepődtem azon, amit ott láttam, orosz páncélosok álltak sorban, barátkoztak a magyarokkal, fel lehetett mászni a tankokra. Ez egy nagy élmény volt. Kisgyerekként a háború alatt német tankokon és orosz tankokon mászkáltam. Itt most egy orosz hadnagy húzott fel a tankjára. Béke és barátság volt. Mondom, akkor itt valami komoly változás lesz. Rákosiéknak a nyomait is el fogják söpörni ezek. Egyszer csak elindultak a tankok. Lépésben mentünk, kérdeztem is, hogy hová mennek. Azt válaszolták a többiek, hogy nem tudjuk, de maradjunk rajtuk. Egy barátomat láttam meg a gyalogló tömegben menni, kiabáltam neki, de nem hallotta meg. Leugrottam a tankról, együtt akartunk felmászni, de már nem

¹³⁷ A VII. kerületi Vas utca 17. szám alatt 1949 és 1997 között Állami Kórház működött, amely 1954-től Balassa János Kórház néven fogadta a betegeket. Jelenleg a Semmelweis Orvostudományi Egyetem oktatási célokra használja az ingatlant. 1956. október 23-án és 24-én több sebesültet is elláttak a kórházban a Bródy Sándor utcai harcok miatt.

¹³⁸ Ez valószínűleg már 1956. október 25-én történt.

volt hely, annyian voltak rajta. Eljutottunk a Parlament előtti térnek a sarkáig, és ott megállt a tank. Több harckocsi is ott ácsorgott. Kijött egy orosz katona, a tank alól kimászott, és mutatta, hogy cigarettát kér. Én nem dohányoztam akkor sem, ám másoktól sok cigarettát kapott. Az orosz bemászott, vagy beadta a cigarettát a tankba, s egyszer csak hessegető mozdulatokat tett. Néztük, hogy mit integet, talán hogy menjünk el innen? A következő pillanatban elszabadult a pokol. Lőni kezdtek. Én a lánc-talpak mellett vágtam magam hasra és annyira féltem, hogy azt sem vettem észre, amikor eltűnt a tank mellőlem, pedig nagy csikorgással robogott el. Ahogy felálltam, sikolyok, halálhörgés, segítségért kiabálás volt az egész téren. Egy idegen férfi szólt rám, mert olyan magatehetetlenül álltam: „Gyere, segíts!” Odamentünk, először egy sebesültet vittünk ki a sarokig, egy Csepel teherautónál voltak fehér köpenyesek, akik felvették ezt a sebesültet, majd egy nőt vettünk fel ketten a férfivel és vittük oda a teherautóhoz. Csorgott, s patakban folyt a vérre. Egy zsidó nő volt, mert Dávid-csillag volt a nyakában. Odaértünk a teherautóhoz, ahol megfordították a hölgyet, és kiderült, hogy nincs háta. Dum-dum golyóval lőtték őt meg, tehát ami elől bement, robbant, s halott volt. Mi őt vittük, mert ő esett útba, s majd még akkor, ezzel a férfivel vittünk négy-öt sebesültet. A nadrágom is átázott a vértől. S akkor a buta tizenkilenc és fél éves fiúból átváltoztam, és egy harmincöt éves gondolkodású férfi lettem. Úgy véltem, hogy akik ezt tették egy magyar néppel, egy fegyver nélküli magyar néppel, azokkal nem lehet másképpen, csak fegyverrel leszámolni. Irányt vettem tehát a talpfák felé. Elmentem a talpfákhoz, futottam, s még ott volt a géppisztolyom, ott volt a tarisnyám. Két férfi jött, el akarták venni tőlem a géppisztolyt. Az egyiknél leventepuska volt. Kár volt kísérletet tenniük arra, hogy elvegyék a géppisztolyomat. Mind a kettőt nagyon megvertem, és a leventepuska is az enyém lett, amit egy másik férfinak rögtön odaadtam. Elindultam, többen javasolták, hogy a Széna térre menjek, mert ott gyülekeznek már a fegyveresek. Elmentem a Széna térre, a metrófűrés központjához. Ott már valóban több ember volt, engem nagy szeretettel fogadtak, mert nálam volt egy géppisztoly, amelyhez történyeim is akadtak.

R. J.: Ekkor ki vezette a Széna téri csoportot? Hogyan alakult meg a csoport?

N. B.: Nem volt még vezető ott. Erre külön ki fogok térni. Senki nem volt vezető a Széna téren akkor.

R. J.: Egy fiatal egyetemistát említett Eörsi László történész, mint aki az első parancsnoka volt a Széna téri csoportnak.¹³⁹

N. B.: Pont erről beszéltek, hogy ott javasolták, szervezzünk őrseget, meg egyéb ilyesmit. S egy férfi rám mutatott: „Ez az egyetemista srác a Kossuth térről jött, ő látta a vérfürdőt!” Ezzel csatlakoztam hozzájuk.

¹³⁹ Eörsi László: *A Széna tériek 1956*. Budapest, 2004. 22.

R. J.: Mi volt az első feladata?

N. B.: Az első feladatomban nem túl dicsőséges, vécepapírt vágtam a meglévő mosdókhoz. A metró fűrése miatt volt étkezőhely, volt minden az ég egy adta világon, csak egészségügyi papír nem volt. Mivel *Magyar Ifjúság* című lapokat találtam, azokból vágtam a papírt egy nagy késsel, amikor megjött az első orosz támadás, amelyet először még látogatásnak gondoltunk.

R. J.: Mi történt pontosan?

N. B.: Orosz tankok jöttek és egyszer csak nagy meglepetésünkre tüzelni kezdtek, ágyúval, géppuskával, ránk és az épületekre. Egy géppuska volt ott, amit valahonnan hoztak. Azt a géppuskát tudtam kezelni és lőttem a tankra. A hevedert mellettem egy fiatalember adta, hogy ne hogy elakadjon a fegyver. A tankokban kárt abszolút nem tettünk, lepattogtak róla a golyók. A mellettem álló fiatalembert, valószínűnek tartom, hogy egy nagyobb kaliberű fegyverből leadott lövés érte, mert szétloccsant a feje, a nyaki erei spricceltek a vért magukból, jó részét a ruhámra meg rám. A támadás után rátettük őt egy levett ajtóra, elbúcsúztam tőle, mellettem lőtték agyon, ezért úgy éreztem, hogy pár szót mondanom kell. Utána valaki felvetette, hogy parancsnokot kell választani, s azt mondták, hogy a nagy hajú legyen. Akkor hosszú hajam volt nagyon. Divat ma is az ilyen nagy haj néhány helyen. Akkor göndör, hosszú hajam volt. Megköszöntem a bizalmat, elmondtam a búcsúbeszédemet a fiatalemberről, és arra buzdítottam mindenkit, hogy mi magyarok vagyunk, senki másra nem számíthatunk, csak saját magunkra, s ezeknél az oroszoknál, akik most támadtak, ott is két irányzat van hatalmon, vannak a kommunisták és a normál oroszok, s ez utóbbiak nem fognak bennünket bántani. Nem hittem el, hogy az életünkre törnek. Megválasztottak parancsnoknak, rögtön első az volt, hogy ezt megtiszteltetésnek vettem, de azt javasoltam, hogy a helyemre egy katonaviselt, képzett embert kell majd megválasztanunk. Ám 24-48 órára elvállaltam. Már eléggé fáradt voltam, de mondták, hogy a Moszkva tér fölötti egyik utcában ávósok gyülekeznek. Rögtön elindultunk arrafelé, most már itt törleszteni kellett. Az ÁVH-ról az volt akkor a véleményem, hogy mindenki gyilkos közülük, és a sortüzek után csakis ezt gondolhattam.¹⁴⁰ Elindultunk, nemsokára egy kapualjból kiszóltak, hogy fel a kezekkel. Odanéztem, négy fegyver csöve meredt rám. Mi hárman voltunk. Mindhármunkat fogságba ejtették. Piros László belügyminiszter villájába vittek el. Na, nem be a szobákba, hanem a föld alatti garázsba, a pincébe, ahol lőtér volt kialakítva, oda vittek be bennünket. Ott szórakoztak velünk az ávósok. Egy idősebb embert is behoztak, aki bevásárolni mehetett, mert a szatyrában különböző élelmiszerek voltak. A kenyéret láttam, és a tejet is a tejeskannában. Ő rosszul lett.

¹⁴⁰ Az első sortüz Debrecenben volt 1956. október 23-án.

R. J.: Megkínozták magukat?

N. B.: Mondhatni... Az ávósok egy kedves játékot játszottak velünk. Bekötötték a szememet és átvittek a lőtérre. Az egyik a következőket olvasta fel: „A Népköztársaság elleni fegyveres lázadásban való részvétel miatt halálra ítéljük”. Hát kiszáradt a torkom, de azt gondoltam, hogy tulajdonképpen most meg kell halni. Elbuktunk, s ostoba voltam, mert körülnézés nélkül belegyalogoltam a kezeikbe, tehát ennyi. Vezényeltek: „Kivégzőosztag! Vigyázz! Tűz!” S ekkor valaki egy borzalmasat ütött a homlokomra. Mondom, ez akkor a halál, meghaltam? Levették a szememről a kötést és azt kérdezte az egyik, miközben nevetett rajtam mindenki, hogy „Beszartál?” „Nem is ettem, hogy be tudnék.” S akkor megint kinevettek. Ezt még két vagy három emberrel eljátszották. Ezután éjjel teherautóra raktak és elvittek a Manrézába.¹⁴¹ Ott egy százados vett át bennünket, kék ávós egyenruhában volt. Vízet kértem tőle, nagyon szomjas voltam az átélt izgalmak miatt is. Erre irgalmatlanul pofon vágott. „Nesze, víz!” Valamit még mondott, aztán belöktek a többi ember közé. Voltak ott körülbelül százan foglyok. Egyszer csak hajnalban a minket őrző katonák, akiknél géppisztoly volt, letették a fegyvereket a fal mellé. „Mi senkit nem bántottunk”, állították, „sorozott katonák vagyunk”. Még furcsállottam is az egészet. Egy katonatiszt érkezett és azt kiabálta, hogy szabadok vagyunk. „Az esztergomi páncélos hadosztálytól jöttünk, önök szabadok”, magyarázta, s azzal elengedtek bennünket. Ahogy mentünk kifelé, én az egyik géppisztolyt rögtön felvettem és vittem magammal. Az ávós katonák föltartott kézzel álltak, nem bántottak senkit. Amikor hozták a százados, na, azt gondoltam, neki megmutatom, hogy kell ütni. Állcsúcson találtam el, a térdre koppant, ahogy leesett és eldőlt oldalra. Hálás voltam a Budapesti Honvéd Ökölvívó Egyletének, hogy megtanultam ilyet ütni. Aztán visszamentem a Széna térre.

R. J.: Ez hányadikán volt?

N. B.: Október 25-én volt a Kossuth téri sortűz?

R. J.: Igen.

N. B.: Ez akkor 26-án volt, 26-án vagy 27-én, már keverem, elnézést. Visszamentem a Széna térre, ahol azt mondták, hogy azt hittük, valahol aludtál. Azt válaszoltam, hogy nem valahol aludtam, hanem ez és ez történt, és hogy továbbá a parancsnokságról, amelyet két napig vállaltam, ezennel lemondok. Ezt követően rögtön elküldtek élelmet szerezni. Amikor visszakerültem a Széna térre, ötször annyi ember volt ott, mint előtte.

¹⁴¹ Manréza: a Budapest, II. kerület, Labanc út 57. szám alatt található épületegyüttes, amelyet 1927 és 1932 között építettek. Jezsuita noviciátusként és lelkigyakorlatos házként üzemelt. Az 1948-as államosítása után az államvédelem hasznosította az épületet.

R. J.: S kikkel volt együtt? Bán Róberttel¹⁴² találkozott?

N. B.: A Bán Robi akkor jött, amikor én visszamentem.¹⁴³ Egyszer a következőt mondta: „Rohadt kis piszkos fasiszták, bántják a zsidó gyerekeket!” „Ki a zsidó?” kérdeztem. „Én, te ostoba! Magyar vagyok, magyar, magyar, magyar!”, harsogta. Zsidó vallású volt Bán Robi. Vele jó barátságba keveredtem ott, amikor néhány percre találkoztunk. A támadások folyamatosak voltak, az oroszok érkeztek és lőttek. Ám jöttek magyar katonatisztek is.

R. J.: A Bem laktanyából? Vagy honnan érkeztek ezek a tisztek?

N. B.: Ezek a velünk, a magyar néppel szemben álló katonatisztek voltak. Kis-katonák nem nagyon voltak közöttük. Az viszont ki volt adva, hogy magyar katonára nem lövünk. Magyar a magyarra ne lőjön. S ezt mi betartottuk. Kiürítettük a Széna teret és szétszéledtünk a Széna tér környékére, ám másnap a katonatisztek elmentek. Később visszamentünk természetesen. Valahová a metró építkezése miatt vaslemez-ek voltak lerakva. Felhordtuk ezeket az emeletre, hogy majd az ablakoknál azon keresztül nem lehet belőni. Később gondoltam, mert láttam a gyerekkoromban kilőtt tankot, hogy a vastag páncélon is átmegy az ágyúgolyó. Na, itt a vaslemezekkel sokat nem fogunk érni, de a kézi fegyverek ellen jobb, mint a semmi. Felszereltük a Széna teret, erődítményt építettünk, aztán végül megválasztottuk Szabó Jánost.¹⁴⁴

R. J.: Kiket szeretett volna parancsnoknak jelölni?

¹⁴² Bán Róbert (Budapest, 1934. április 22. – Budapest, 1957. november 29.), műszerész, 1956-os szabadságharcos. Rádióműszerészként az Egyesült Izzónál, illetve az Orion vállalatnál dolgozott. 1956. október 23-tól résztvevője a tüntetésnek, majd a fegyveres felkelésnek. 1956. október 27-én csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz. Az itt megalakított nemzetőrség ezredírnoke, majd a Maros utcai részleg parancsnokhelyettese lett. Kapcsolatokat épített ki a Petőfi Katonai Akadémiával, valamint a Dudás József csoportjához tartozó Seifert Tiborral. 1956. november 1-én társaival vízumot kért az osztrák követségtől Ausztriába, de kérésüket elutasították. Ennek ellenére elindultak Nyugatra. Győrben Szigethy Attila kérésére Szombathelyre mentek, ahol 1956. november 4-én szovjet fogságba estek. 1957. július 23-án gyorsított eljárásban halálra ítélték, amelyet másodfokon a Borbély János elnökletével ülésező Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa jóváhagyott, s 1957. november 29-én kivégezték. Lásd részletesebben: Hegedűs B. András: 1956. *kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996. 69-70.

¹⁴³ 1956. október 27-én

¹⁴⁴ Szabó János („Szabó bácsi”, Zaguzsén, 1897. november 17. – Budapest, 1957. január 19.), géplakatos, sofőr, a Széna tér parancsnoka. Szegényparaszti családban született. Részt vett az első világháborúban. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben szolgált századparancsnokként. 1944-ig az elcsatolt Erdélyben maradt, majd Magyarországra költözött. A II. világháború után az MKP, majd az MDP tagja lett. 1949-ben tiltott határátlépés kísérletéért három hónap szabadságvesztésre ítélték. 1953-ban kémkedés vádjával ismétletlen letartóztatták, ám kilenc hónap fogva tartás után szabadon bocsájtották. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a Széna tér parancsnoka lett. 1957. január 14-én ítélte halálra a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának külön tanácsa. Az ítéletet öt nap múlva végrehajtották. Lásd részletesebben: Hegedűs B. András: 1956. *kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996. 24.

N. B.: Én szerettem volna, hogy Sillay Rudolf¹⁴⁵ legyen a parancsnok. Horthysta tiszt volt, katonatapasztalata volt, végigcsinálta a háborút. Határozott ember, katonáember volt, de ő nem vállalta. Akkor javallottam Fónay Jenőt,¹⁴⁶ mert vele is ott ismerkedtem meg. Említettem Bán Róbertet is, egyik sem vállalta. S jött egy nagyon aranyos idősebb úriember, Szabó János, aki élelmet hozott valahonnan, lelkesen beszélt az emberekkel, s felreppent a hír, hogy legyen Szabó János a vezető. Megválasztottuk Szabót, akinek az első katonai parancsa az volt, hogy nekem azt mondta: „Szívem! Az élelmezésről gondoskodjál! Te leszel itt az élelmezési parancsnok!” Rögtön elmentem a piacra. A piacosok itt a Fény utcai piacnál megpakoltak egy kocsit meg egy talicskát élelemmel. Krumplit főztek, kolbászt főztek éppen, amikor jött egy Pobeda gépkocsi. Kiszálltak belőle többen és a parancsnokságot keresték. Major vagy Majoros nevű államvédelmi tiszt volt, akivel beszéltem. A kapunál voltam, akkor raktuk le a krumplit és bevezettem Szabó Jánoshoz őket. Elmondták, hogy ők a hűvösvölgyi titkosszolgálati ÁVH-s objektum tisztjei. Védelmet kérnek, fegyveres védőket, mert az őrség elhagyta őket. Szabó bácsi rám nézett és azt mondta: „Szívem! Menj ki velük és utána te gyere vissza! Vidd az embereket magaddal és te gyere vissza jelenteni, hogy mit találtál”. Beültünk az autókba, én az ávosok autójába ültem be. Kimentünk a Hűvösvölgybe, az elmeógyógyintézetet túl a domboldalban sejtelmes fények égtek néhol, s tele volt a hegyoldal fegyveres civil emberrel. Megrémmültem, „Jézus Mária, hová kerültem megint, itt nincs az életem biztonság-

¹⁴⁵ Sillay Rudolf (Felsőseged, 1922–2001), az érettségi után a Ludovikán folytatta a tanulmányait. A II. világháború után tartalékos százados lett. 1945 és 1951 között az MKP, majd az MDP tagja volt. 1956. október 28-án csatlakozott a Széna téri csoporthoz. Amikor bevallotta katonai múltját, a Széna téri felkelők egyik vezetője lett. Az 1956-os forradalom és szabadságharc után 1958. március 15-én másodfokon tizenöt év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult. 1989-ben az ítéletét semmisnek nyilvánították. Lásd: Eörsi László: *A Széna tériek 1956*. Budapest, 2004. 261–262.

¹⁴⁶ Fónay Jenő (Kaposvár, 1926. szeptember 5. –), munkáscsaládban nőtt fel. Zalaegerszezen és Kaposvárott járt középiskolában. A II. világháborúban leventeként Németországban esett amerikai hadifogságba, 1945 nyarán tért haza Magyarországra, s egy évvel később érettségizett. Ezt követően két évet tanult a Budapesti Közgazdasági Egyetemen. 1946-ban belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártjának tagja lett. Egészen 1952-ig párttag volt, ám ebben az évben hét hónap börtönbüntetésre ítélték egy halálos kimenetelű közlekedési baleset miatt. 1953-ban szabadult és az Erőmű Tervező Iroda tervező technikusa lett. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt a Széna tér parancsnokhelyettese volt. 1956. november 4. után két alkalommal is emigrálni szeretett volna, de mindkétszer meggondolta magát. 1957 októberében letartóztatták. 1958. április 25-én első fokon, majd 1958. július 18-án másodfokon is halálra ítélték. Egy nappal később a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemben részesítette. 1963. március 28-án szabadult a börtönből. Ezt követően a Mélyéptervnél, a Vízitervnél, a hódmezővásárhelyi KGST-gyárban, illetve a Százhalombattai Temperáltvízü Halszaporító Gazdaságban vállalt munkát. 1989-től 2002-ig a Politikai Foglyok Szövetségének elnöke volt. Lásd: Eörsi László: *A Széna tériek 1956*. Budapest, 2004. 208–210.

ban, ezek bármikor le tudnak löni”. Bevezettek egy terembe, ahol odajött hozzám egy férfi, bemutatkozott: „Tárnoki János¹⁴⁷ ÁVH-s ezredes vagyok. Mi az Államvédelmi Hatóság titkosszolgálati objektuma vagyunk. Mi soha nem bántottunk embereket. Senkit nem hurcoltunk meg, mi nem vertünk embereket, nem gyilkoltunk, mi a titkosszolgálat vagyunk.” Nem tudtam pontosan, hogy mit jelent a titkosszolgálat, gondoltam, valami sejtelmes dolog. Körbevezettek. Az épületben volt egy terem, ahol hölgyek ültek a fejükön fülhallgatóval, így egymás mellett, s írógépeket vertek. Hogy lássák, mennyire érdeklődöm, megnéztem, mit írnak, és nagy meglepetésemre csak számok voltak a papíron. Megkérdeztem, mik ezek a számok? Akkor hallottam életemben ezt a szót először, hogy sifré, amit majd a sifréfejtők megfejtenek a másik szobában. S láttam, ahogy ott kihúzkodnak ilyen lapokat, átviszik a másik szobába, ahol főként férfiak ültek, de hölgyek is voltak. Barátságosak voltak velem és minden felkelővel. A szekrényekből többet feltörve láttam, amiket nem a felkelők törtek fel, mert már amikor mi odamentünk, fel voltak törve. A sifréfejtők mondták, hogy ők most amerikai, angol és szovjet rádióbeszélgetéseket hallgatnak le.

R. J.: Milyen beszélgetéseket hallgattak le?

N. B.: Követségi anyagokkal dolgoztak. Egyes szovjet páncélosok beszélgetéseit is megfejtették. Meg volt nekik valami kódjuk hozzá, ám én csak húszéves voltam, nem értettem sokat az egészből. Olyan buta voltam, hogy a vonat kikerült volna, ha beállok a sínek közé. Ám amit adtak papírokat, azokat levittem a Széna térre, ahol a Sillay Rudolffon kívül az összes többi, már vezetőségi ember, ugyanannyit értett meg belőle, mint én... Semmit. A hűvösvölgyi ávósok azt mondták, volt egy röpgyűlésük, hogy ők a Magyar Köztársaság mellé állnak mindenben. Alakult egy nemzeti bizottmány is, ahonnan többen megkerestek, majd be fog ugrani a neve, hogy ki volt, szégyellem, nem ugrik be a neve.

¹⁴⁷ Tárnoki János (1919 - ?), ÁVH-tiszt, eredeti családneve Rezsnyák volt. „1940 decemberében vonult be tényleges katonai szolgálatra Nagyváradra az I. Honvéd Repülő- Híradós Zászlóaljhoz, közben híradós kiképzést kapott. 1941 augusztusa és novembere között a keleti fronton harcolt. 1943 decemberében szerelt le. 1944. szeptemberi második behívása után egy hónappal megszökött, és a szüleinél bujkált a háború végéig.” 1945 januárjában az MKP, 1948-tól az MDP tagja lett. 1947-ben belépett az ÁVO kötelékébe, 1950 és 1951 között az ÁVH III/2. Cenzúra Osztály, majd az ÁVH X/3. Operatív Technikai Osztály osztályvezetője lett. 1952 és 1953 között az ÁVH I/4. Szabotázselhárító Osztály osztályvezető-helyettese, majd 1955 és 1956 között a BM IX. Operatív Technikai Osztály osztályvezetője volt. Ezt követően a BM IX. főosztályvezető volt egészen 1956 végéig. Az 1956-os forradalom idején a Hűvösvölgyi volt ÁVH objektum parancsnoka volt, ám valójában a Németh Bálint vezette Széna téri felkelőkből álló csoport őrizte ezt az épületet. Később a BM II/10. Operatív Technikai Osztály osztályvezetője volt 1957 áprilisáig. Ezután a Postánál dolgozott vezető beosztásban. „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Ellenőrző Bizottsága 1960. április 26-án szigorú pártmegrovásban részesítette Tárnoki Jánost a forradalom alatt »elkövetett hibájáért«.” Lásd: Nemzeti Emlékezet Bizottság. <https://www.neb.hu/asset/phpUmWETD.pdf> (letöltve: 2016-06-09)

R. J.: Dudás Józsefre¹⁴⁸ gondol?

N. B.: Igen, talán Dudás József volt, és azt mondta, hogy minden hűvösvölgyi jelentésből kér. A második kerület katonai parancsnoka, Seifert Tibor katonai csizmát akart kérni, mert az ezredesi ruhájához nem volt csizmája.¹⁴⁹ Mindenkinek azt mondtam, hogy amiben tudok, segítek, s ha ő egy ezredes, mert valaki rátette ezt a rangfokozatot, akkor nekem segítenem kell. Kijött ide az ÁVH-s objektumba is, ahol én összebarátkoztam egy ávos távirász nővel, Kovács Klárának hívták.¹⁵⁰ Őt elvitték onnan a Dudásék kihallgatására. Nem tudom, hogy mi történt, de végül elengedték. Én mentem érte, de úgy mentem érte, hogy ha kell, a Dudást keresztüllövöm, ám akkor már a hölgyet elengedték és én visszahoztam őt ide. S mi itt nagy békében élünk, mert ők hallgatták ezeket a beszélgetéseket, amelyeket levél formájában nekem különböző helyekre kellett vinni.

¹⁴⁸ Dudás József (Marosvásárhely, 1912. szeptember 12. – Budapest, 1957. január 19.), a két világháború között lett az illegális erdélyi kommunista mozgalom tagja. 1933-ban kilenc év szabadságvesztésre ítélték. 1940-ben költözött Budapestre. Gépészmérnöknek tanult. 1944-ben tagja volt az első, ám nem hivatalos moszkvai fegyverszüneti delegációnak, majd a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának az alapító tagja volt. 1946-ban a Független Kisgazda és Földmunkás Polgári Párt képviselőjeként választották be a budapesti Törvényhatósági Bizottságba, ám nem adta fel a kommunista orientációját. Később internálták, majd 1948 után Kistarcsán, illetve Recsken tartották fogva. 1951-ben a román államvédelem kezébe került. 1954-ben hazatért Magyarországra. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt létrehozta a II. kerületi Nemzeti Bizottmányt, majd a Szabad Nép-székházba költözött, ahol felállította az Országos Nemzeti Forradalmi Bizottmányt. Nem ismerte el a Nagy Imre vezette kormányt. Többször a hozzá hű fegyveresekkel is ellentétbe került. A kormányerők is letartóztatták. 1956. november 4-én megsebesült. 1956. november 21-én a Parlamentbe hívták tárgyalni, de itt letartóztatták. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának külön tanácsa 1957. január 14-én halálra ítélte. 1957. január 19-én kivégezték. Lásd részletesebben: Hegedűs B. András: *1956. kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996. 23.

¹⁴⁹ Seifert Tibor (Nagyszeben, 1921 – ?), édesanyja csomagolóként, majd szakácsként dolgozott, édesapja a Térképészeti Hivatalnál volt főelőadó. Négy polgárit végzett, ezt követően fizikai munkából tartotta fent magát, majd áruházi eladóként tevékenykedett 1940-ig, utána pedig pénzügyi tisztviselő lett. 1942-től az ejtőernyős zászlóalj tizedese. 1945 márciusában szovjet fogságba esett. A fogság alatt antifasiszta iskolát végzett, majd propagandatiszt volt egészen 1947. júniusi hazatéréséig. 1953-ban érettségizett, majd 1956-ban tervstatistikusi oklevelet szerzett. Hazatérésétől MKP-, majd MDP-tagjelölt volt, azonban nem vették fel, mert az egyik testvére Belgiumba emigrált. Az 1956-os forradalomba a kezdetektől bekapcsolódott. A Nemzeti Bizottmányhoz csatlakozott 1956. október 30-án, majd a II. kerület katonai parancsnokává választották. Célja az volt, hogy valamennyi kerület parancsnoka legyen. Dudás József és Szabó János perének folytatásaként a Borbély János vezette Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa 1958. augusztus 29-én életfogytiglani börtönrre ítélte. Életéről további adatokkal nem rendelkezünk. Eörsi László: *A Széna tériek*. 1956. Budapest, 2004. 85–88. Eörsi László: *A II. kerületi Nemzeti Forradalmi Bizottmány. A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány megalakulása*. http://www.rev.hu/rev2/images/content/tanulmanyok/1956/2003_eorsi.pdf (letöltve: 2016–12–06). *1956 kézikönyve III. kötet. Megtorlás és emlékezés*. Főszerk.: Hegedűs B. András, Budapest, 1996. 205.

¹⁵⁰ Lásd részletesebben a történeteket: Eörsi László: *A Széna tériek*. 1956. Budapest, 2004. 123.

R. J.: Tehát akkor ők mondták, hogy hova?

N. B.: Igen. Megmondták már előtte, hogy hova, így találkozhattam a világ legfáradtabb öregemberével, Nagy Imre miniszterelnökkel, amikor a parlamenthez vittem a Bohlen-jelentést.¹⁵¹

R. J.: Ő Charles Bohlen, az Amerikai Egyesült Államok Moszkvába akkreditált nagykövete volt. Mit tartalmazott az üzenet?

N. B.: Azt nem tudom, ki volt, csak volt egy üzenet tőle, ezt lehallgatták az ávosok. A Szovjetunióhoz szóló üzenete azt tartalmazta, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak semmiféle érdeke nem fűződik Magyarországhoz.

R. J.: Ez gyakorlatilag a Dulles-féle beszéd volt, a Szovjetunió tulajdonképpen szabad kezet kapott a magyarországi forradalom elfojtására. Hová vitte ezt a jelentést?

N. B.: Ezt a jelentést én bevittem a Széna térre, ahol Szabó bácsi mondta: „Ez nem lehet! Félreértés az egész, most tárgyalunk a Szovjetunióval a csapatkivonásról”. Mindenki ezt mondta. Akkor azt gondoltam, hogy rendben, ez valami félreértés, de nekem az volt a feladatom, hogy ide vigyem el, és akkor oda kellett vinni ezt a levelet. S a parlamenthez mentem, vittem ezt a jelentést, a miniszterelnöknek akartam átadni. De hát a miniszterelnökhöz nem lehetett úgy bejutni, mert miért lehetett volna bejutni csak úgy.

¹⁵¹ Charles Eustis (Chip) Bohlen (Clayton, 1904. augusztus 30. – Washington, 1973. december 31.), orosz-szakértő, diplomata, tanácsadó. 1927-ben a Harvardon szerzett diplomát, ahol újkori európai és orosz történelmet hallgatott. 1929-ben lépett külügyi szolgálatba. 1931-ig Prágában, majd Párizsban volt alkonzul. Párizsban tökéletesítette az orosz nyelvtudását. Egy nyári időszakban egy észtországi orosz családnál is lakott, hogy még komolyabb nyelvtudásra tegyen szert. 1933-tól Moszkvában töltött be alkonzuli tiszteket, majd az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségén lett harmadtitkár. 1935-ben hazatért Washingtonba, ahol a Külügyminisztérium kelet-európai ügyekért felelős osztályában dolgozott. 1938-ban visszatért Moszkvába, ahol szemtanúja volt a Sztálin által kreált törvénysértő pereknek. 1940-ben Tokióba helyezték, 1941-ig itt tartózkodott, ám a Japán és az Amerikai Egyesült Államok közötti háború miatt internálták a külügyi képviselő más tagjaival együtt. Visszatérése után Franklin Delano Rooseveltnél elnök orosz tolmácsaként tevékenykedett. Az 1943-as moszkvai és teheráni konferencián is tevékenykedett. Rooseveltnél elvitte magával mint tolmácsot az 1945-ben megtartott jaltai konferenciára is, s ugyanezt a feladatot látta el Harry Hopkins külügyi titkár mellett a moszkvai konferencián. Harry S. Truman elnököt is elkísérte az 1945. április és június között megtartott San Francisco-i ENSZ konferencián, ahol mint az elnök nyelvi szakértője vett részt. Ebben az esetben már nemcsak mint tolmács, hanem mint a külügyi titkárság tanácsadója is dolgozott. Dwight D. Eisenhower elnök 1953-ban kinevezte az Amerika Egyesült Államok moszkvai nagykövetének. 1958-ig Moszkvában teljesített szolgálatot, éppen abban az időszakban, amikor kitört Sztálin halála után az utódlási harc a Szovjetunióban, nem beszélve az 1956-os magyar forradalomról és szabadságharcról, illetve a szuezi válságról. A Foster Dulles külügyminiszterrel való nézeteltérései miatt a Fülöp-szigeteki nagykövetségre helyezték. John F. Kennedy elnöksége idején a párizsi nagykövetségen fejezte be a külügyi szolgálatát. 1973-ban halt meg Washingtonban. Biography <http://biography.yourdictionary.com/charles-chip-bohlen> (letöltve: 2016-06-09)

R. J.: Tehát akkor Húvösvölgyben volt ebben a lehallgatóközpontban. Meddig volt ott körülbelül?

N. B.: 1956. november 8-án ott tartóztattak le pufajkások.

R. J.: Értem. Gyakorlatilag azt lehet mondani, a hatalom is tisztában volt azzal, hogy ez a lehallgatóközpont, ha ideiglenesen is, de a felkelők ellenőrzése alá került?

N. B.: Igen. Találkoztam Münnich Ferencel is.¹⁵² Münnich Ferenc kijött ide, illetve bevitték hozzá. Tárnoki János, ahogy én láttam, saját magát púderozta azzal, hogy ők azért hívtak bennünket oda, hogy megvédjük az objektumot az idegenekkel szemben.

R. J.: Értem.

N. B.: Volt többek között olyan, hogy megálltak ott különböző külföldi zászlókkal letakart orrú autók és be akartak jönni mindenképpen az objektumba. Italt hoztak a kapuőrségnek, azzal adták, hogy be akarnak jönni, körül akarnak nézni, de nem engedtem őket. Tudom, hogy angolok voltak. Azt mondtam nekik, hogy az angol királynőhöz se lehet ki- és bemászni, ez a hely pedig az októberi forradalom egyik parancsnoksága, ide nem lehet bejönni. Végül is elmentek dolguk végezetlenül, aztán még újságírók jöttek oda, külföldi újságírók, s érdekes módon mindegyik hozott volna valamit, mondjuk italokat. Nálunk ki volt adva, hogy a szeszes ital

¹⁵² Münnich Ferenc (Seregélyes, 1886. november 18. – Budapest, 1967. november 29.), értelmiségi családban született. 1910-ben szerzett jogi doktorátust Kolozsvárott. Az első világháború során orosz hadifogságba esett. 1917-ben az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, majd az Oroszországi Kommunista Párt tagja lett. 1918-ban részt vett az oroszországi polgárháborúban. Ugyanebben az évben hazatért Magyarországra, ahol a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja lett. 1919-ben a Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosságának a Szervezési Osztályát vezette. Az északi hadjárat résztvevője volt, illetve a Szlovák Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosa lett. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, majd részt vett a sikertelen németországi kommunista szervezkedésben. 1922 és 1936 között a Szovjetunióban élt. Részt vett a spanyol polgárháborúban is. A francia internálótáborból a szovjet diplomácia szabadította ki, így visszakerült a Szovjetunióba. A II. világháborúban partizánképzőként dolgozott, de harcolt Sztálingrádnál is. 1942 és 1945 között a moszkvai Állami Rádió Magyar Osztályának a főszerkesztője lett. Hazatérése után, 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1946 és 1949 között Budapest rendőrfőkapitánya volt, utána külügyi szolgálatba lépett. 1954-ig Helsinkiben, majd Szófiában volt követ. Ezt követően 1956 augusztusáig moszkvai nagykövetségként dolgozott, majd 1956. október 25-ig belgrádi nagykövet lett. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt az MDP Központi Vezetősége által felállított Katonai Bizottság tagja. A Nagy Imre-kormány belügyminisztere volt. 1956. november 1-én Kádár Jánossal együtt elhagyta Magyarországot. Az 1956. november 4-én megalakított Kádár-kormány elnökhelyettesének választották, majd 1957-ig a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek minisztere lett. Részt vett a karhatalom és a Munkásőrség felállításában. 1957 és 1958 között a Minisztertanács első elnökhelyettese, majd elnöke volt 1961-ig. Ezt követően 1965-ig államminiszter. Az MSZMP IKB, majd KB tagja volt 1956 és 1967 között. Lásd részletesebben: Az 1956-os Intézet honlapja <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/munnich.htm> (letöltve: 2016-06-11)

fogyasztása tilos. Jött egy küldöttség azzal a Húvösvölgybe, hogy itt krematóriumok vannak és az elfogott embereket itt égették el. Mondtam nekik, hogy válasszanak maguk közül két embert, akiket körbevezetnek az objektumban. Sokan jöttek, öt embert választottak, akiket körbevezettek. Sillay Rudolf akkor mondta nekem: „Meglepődtünk volna, ha tényleg találunk krematóriumot, mert hát az ÁVO-ról nem volt túl jó véleménye senkinek, de ez...” Semmi nem volt ott, ám ezek az emberek hoztak be italokat. Voltak, akik lerészegedtek közülünk, erre a kihallgatótisztem annak idején panaszkodott. Mondtam a nyomozónak – ez megvan a történeti hivatali anyagomban, amit hazavittem –, hogy akik bejöttek és a krematóriumokat keresték, azok hoztak italt, és udvariatlanság lett volna, ha nem fogadják el a bejövő emberektől. Aztán el is ejtették ezt a vádat, többet nem foglalkoztak vele.

R. J.: Mikor kezdődött el a tárgyalása ezek után végül?

N. B.: November 8-án fogtak el. Egy hétig voltam bent. Egy hét után mondták, hogy mehetek haza, nem követtem el bűnt. S Tárnoki János állt ki mellettem. Elengedtek és rögtön a húvösvölgyi objektumba mentem, hogy elmeséljem, mi történt. Tárgyaltam Münnich Ferencel is. Münnich Ferenc nekem állást ajánlott, megvan a Történeti Hivatali papírokból is. Ezt az ávosok mondják egymás között, hogy Münnich Ferenc nekem állást ajánlott. Nem tudtam, ki ez a Münnich Ferenc. Ne ítéljen el miatta, nem voltam képpen.

R. J.: Mikor értette meg, hogy ki ő pontosan?

N. B.: Amikor megtudtam, hogy ez az ember Kádárnak a helyettese, akkor tudtam azt, hogy ami neki jó, az nekem a halál, és fordítva is igaz ez. Kétszer tárgyaltam Tárnoki Jánossal, a harmadik találkozóra nem mentem el. Akkor már illegalitásban voltam, haza se mentem Csillaghegyre. Csillaghegyen nagy házkutatás volt nálam, nálunk, az anyámat is megverték. Márász Sándor¹⁵³ keresett engem. Ismerős ez a név?

¹⁵³ Márász Sándor (Dalmácia, 1927 – Budapest, 1958. február 26.), Alexander Maras néven született a Szerb-Horvát-Szlovén királyságban. A II. világháborúban csatlakozott a Tito vezette partizánokhoz. Ezt követően a jugoszláv állambiztonság tisztje lett. 1948-ban Magyarországra szökött, de 1949-ben kémgyanús tevékenység miatt Kistarcsára internálták. Szabadulása után a BM elhárítás besorozta, azonban megbízhatatlannak találták, s ezért elbocsájtották. A forradalom előtt autóvezetőként dolgozott, társaival tiltott határátlépést kísérelt meg Jugoszláviába. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt kiszabadult a börtönből, de 1956. november 2-án a nemzetőrök előállították. 1956. november 4-én szabadult, majd csatlakozott az I. Budapesti Karhatalmi Ezredhez. Az intézkedés során többször visszaélt hatalmával, a házkutatások során többször fenyegetéssel kényszerítette a lakókat értékeik átadására. Egy emigráns lakását kívánta megszerezni, ezért annak a lakásba beköltöző rokonát, Wachtel Domonkost két társa segítségével meggyilkolta. Kezdetben ezt az ügyet eltussolták, de a Kádár-kormányzat lassan megszilárdította a hatalmát, ezért már nem volt szükség Márászhoz hasonló emberekre. A gyilkosságban segédkező két társát azonban nem büntették súlyosan, Márász viselte az egyedüli felelősséget. Ezért 1957. március 19-én letartóztatták. Első fokon a Katona Bíróság halálra ítélte Wachtel Domonkos meggyilkolása miatt, az ítéletet a Legfel-

R. J.: Igen.

N. B.: Az a Márász, akit később kivégeztek a Kádár-rendszerben.

R. J.: Igen, igen.

N. B.: Szabadcsapatot szervezett, és amiről én tudok, tizenhat vagy tizenhét embert vitt le a Duna-partra és lőtte tarkón őket. Engem nem találtak otthon.

R. J.: Mikor tartóztatták le az öccsét?

N. B.: 1958-ban.

R. J.: Erre még visszatérünk. Mi történt közvetlenül a forradalom után?

N. B.: Tartottam a kapcsolatot néhány ötvenhatossal. Összejártunk különböző találkozókön, s egyszer az egyik, azt mondta, „Téged ki tudunk juttatni diplomata gépkocsival Nyugatra”.

R. J.: Ezt mikor javasolta?

N. B.: 1957 februárjában.

R. J.: Akkor már elég alaposan ellenőrizték a határt.

N. B.: Igen. Mivel úgy nézett ki, hogy akkor már letartóztattak több embert közülünk, ezért azt válaszoltam, hogy jó, elmegyek külföldre. Megbeszéltük, hogy a Szépvölgyi úton fog várni rám egy diplomata gépkocsi DT-510-es rendszámmal. Odamentem, s vártam rá. Volt nálam egy fegyver, aztán arra gondoltam, hogy ez egy diplomata gépkocsi, ne szálljak be fegyverrel, egy kerítés alá bedobtam egy telekre. Beszálltam a gépkocsiba, azt mondták, hogy ne beszéljessünk út közben. Elmentünk Hegyeshalom előtt, Levél községig, az már majdnem az osztrák határ. Ott az úton, több helyen volt rendőri ellenőrzés. Mutattak egy igazolványt, és intettek, hogy menjünk tovább. Levélnél megállítottak bennünket, körbevették a gépkocsit, és akik melletttem ültek – állítólag két szintén disszidálni szándékozó ember volt, akikről elhittem, hogy ők is disszidálni fognak – két oldalról rám ugrottak. Megbilincseltek, a lábamat is megbilincselték, kivettek a kocsiból, bevittek egy laktanyaépületbe, felvettek egy jegyzőkönyvet, aztán beraktak egy másik gépkocsiba és felhoztak Pestre, a Fő utcába. A Történeti Hivatalból megvan az anyagom erre vonatkozóan. Szóval „Németh Bálint elfogására a következő tervet dolgoztuk ki. Egy darab diplomata gépkocsi beszerzése. A diplomata gépkocsi vezetője Bagi Mihály rendőralezredes lesz”. Bagi Mihály rendőralezredes vezette a kocsit. Utána viccesen azt mondtam, hogy engem nem őrmesterek tartóztattak le, hozzám legalább egy alezredes kellett.

R. J.: Akkor készültek arra, hogy ön majd valamikor távozni akar?

N. B.: Igen.

sőbb Bíróság 1958. január 22-én jóváhagyta. 1958. február 26-án az ítéletet végrehajtották. Varga Krisztián: *Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából*. In: *Betekintő* 2007/1 <http://epa.oszk.hu/01200/01268/00001/VargaKrisztian.html> (letöltve: 2016-06-11.)

R. J.: A per mikor kezdődött el?

N. B.: Ez februárban kezdődött, és egészen addig voltam bent a vizsgálati fogságban, míg a szüleim megszerezték ügyvédnek Dr. Olti Vilmost.¹⁵⁴

R. J.: Ő a népbíróságok működése kapcsán eléggé ismert.

N. B.: Igen.

R. J.: Hogyan sikerült felvenni vele a kapcsolatot?

N. B.: Olti nem lehetett bíró már akkor. Ügyvédi munkákat vállalt. Apámnak volt egy ismerőse, aki még szabósegédként dolgozott nála. Az volt barátságban Olti Vilmostal, együtt jártak horgászni, vadászni. Vele találkozott össze az apám. Bíró Gézának hívták ezt az embert. Apám elmondta, hogy a fia börtönbe került, s Bíró jó ügyvédet ajánlott neki, Olti Vilmost. Apám végül össze tudott jönni vele, aki a következőt mondta, mivel irodában beszéltek: „Na, menjünk ki sétálni, ott majd beszélgetünk”. Kimentek sétálni, hogy ne lehessen lehallgatni őket, majd közölte az apámmal – ez 1958-ban volt –, hogy „negyvenezer forintért vállalom a gyerek védelmét”. Ez nem a mai negyvenezer forintot érte, hanem tessék belegondolni az akkori fizetésekbe.¹⁵⁵ Azt mondta még Olti, hogy meglátja, mit tud tenni, aztán egyből kért húszezer forintot. Ezt követően bejött a kihallgatásomra, ahol bemutatkozott nekem, de nem jegyeztem meg a nevét, a fülembé bement, aztán kiment. A zárkában fenn nem tudtam megmondani, hogy ki az ügyvédem. És a nyomozóra, aki rakta előtte jobbra-balra rakta a papírokat, rászólt, pedig élet-halál ura volt az a nyomozó: „Ne ugráljon itt, üljön már le oda a helyére, majd én nézem a papírokat”, s az meg azt válaszolta neki: „Igen, doktor úr, elnézést”. Mindezt egész más hangon, mint ahogy velem beszélt. S utána utasította is: „Rakja össze ezeket az iratokat, vigye át a főnöke irodájába, majd ott kényelmesen átnézem!” Ezt elmondtam ott egy zárkatársnak, Dr. Emericzy Kálmánnak,¹⁵⁶ aki azt mondta: „Ki vagy te, öcsi, hogy ilyen ügyvédet meg tudsz szerezni, mint ez az Olti Vilmos?” „Nem tudom, a szüleim szerezték”, válaszoltam. Nemsokára, egy hónap múlva azt közölte velem a nyomozás vezetője, hogy „Önt a nyomozás eddigi adatai szerint közbiztonsági őrizetre javasolom”. „Elnézését kérem, az mit jelent?”, kérdeztem. „Hát internálják”, bökte ki. Amikor visszamentem a zárkába, megöleltek, s azt mondták, hogy örüljek ennek, mert az internálás egy jó

¹⁵⁴ Eredeti neve Olthy Vilmos. Több népbírószági perben tanácselnök. 1949-ben első fokon tárgyalta Mindszenty József bíboros ügyét is.

¹⁵⁵ Az átlagjövedelem havi 1000 Ft körül volt.

¹⁵⁶ Emericzy Kálmán (1915-1996). „Tisztviselő, jogász. 1952-ben jogi diplomát szerzett, de kinevezését – morális okokból – visszautasította. 1956-ban a politikai foglyok kiszabadításának kezdeményezője, vezetője. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult, 1975-ös nyugdíjazásáig tisztviselőként dolgozott.” http://www.visszaemlekezesek.hu/oha?title=&field_interview_regnumber_value=&body_value=&page=5 (letöltve: 2016-12-08)

dolog. Amikor internáltak hat hónapra, akkor én már bent voltam a börtönben nyolc hónapja, s azt gondoltam, nagyon jó, holnap mehetek haza. Aztán nem mentem még haza, hosszabbították. Elvittek az ügyészségre, sorban álltunk ott, és közölték, hogy beljebb. Hat hónappal hosszabbítottak. Utána egy nap elengedtek, hazajutottam, és amikor hazamentem, másnap el kellett helyezkednem dolgozni.

R. J.: Ez mikor történt?

N. B.: Ez 1958 végén.

R. J.: Hol kapott munkát? Milyen körülmények között kellett dolgoznia?

N. B.: A Fővárosi Gázműveknél helyezkedtem el segédmunkásnak a kokszpályánál. El kell mondanom, hogy itt és mindenhol, amerre jártam életemben, mindenhol volt egy láthatatlan hatalom, ami segített rajtam. A munkahelyemen, amikor beléptem, azt láttam, hogy akkora darab kokszokat törtek, mint egy íróasztal, és azt rostálták. Vastagon állt a por mindenben. Oda kerültem segédmunkásnak, lakatosok mellé. A lakatosok mind büntetett emberek voltak, egykori munkástanácsosok, és mindegyik segíteni akart rajtam. Segítettek is. A művezető, szerencsétlen, egy nyomorék ember volt, gyermekparalízises, bottal járt. Köszöntem neki, „Tisztelem, Béla bácsi”. Rám nézett, sok ember volt ott, és azt mondta: „Egy rohadt fasisztának én nem vagyok Béla bácsi, én Kellemes Béla művezető elvtárs vagyok, de magának úr. Én, ha 1956-ban találkoztam volna magával, agyonlövöm”. Azt hittem, hogy emberek előtt ez egy ilyen színházat lát, azaz játszania kell magát, hogy ő itt milyen kemény gyerek, de később kiderült, hogy ott szúr ki velem, ahol csak tud. Tehát mindenhol. Aztán egy nap történt valami. Egy nap a koksztoronyban álltam, ott dolgoztam. Feljött a Béla, s egyszer csak azt mondja: „Menjen be oda a rostarak tárába”. Bementem a rostarak tárába, vasajtaja volt, rám csukta a vasajtót, de rácsos volt az ablak is, nem volt üveg benne. Jó volt a levegő, rálátás nyílt a fél városra, s ott álltam bent. Néztem kifelé, s azt látom, hogy valaki erre a Kellemes Bélára ráugrik, de úgy, hogy közben le is üti. S egy idő után ez az ember, egy nyomozó, amint ott bilincselte a Bélát, felnézett és megkérdezte: „Magát ki zárta ide be?” „Akit most tetszettek elvinni”, mondtam. Kinyitotta az ajtót: „Jöjjön le, menjen a főnökéhez!” Azzal levezetett. A főnök utasított: „Menjen, fürödjön meg!” Vastagon állt rajtam és ruhámon a kokszpor. „Menjen, fürödjön meg és jöjjön vissza”. Elmentem az öltöző felé, a rendész, aki egyébként nyugdíjas rendőrtiszt volt, rám kiabált: „Hova megy, hova megy?” Mondtam, hogy fürdeni szeretnék. „Van engedélye?” S ezek közül a nyomozók közül valaki odaszólt neki, hogy hagyjon békén. Azért volt ott a sok nyomozó, mert úgy volt, hogy Dobi István jön a gyárlátogatásra, a vezérigazgatóhoz.¹⁵⁷ Jött is,

¹⁵⁷ „Dobi István (Szöny, 1898. december 31. – Budapest, 1968. november 24.), miniszter, miniszterelnök, az Elnöki Tanács elnöke. Szegényparaszti családból származott. A Tanácsköztársaság idején

azért volt tele a gyár ezekkel a „langyos kezűekkel”, akik leütötték a Kellemest. Arra akartak rávenni a nyomozók, hogy mondjam azt, hogy a Kellemes Béla le akarta löni Dobit. Ő munkásör volt és a két hóna alatt pisztolyt hordott, úgy járt be dolgozni, mindenhova úgy ment, hogy ott volt a két stukker.

R. J.: Paranoiás volt kicsit?

N. B.: Igen. Beteg ember volt. Az egyik pisztolyt kitette ott a terasz mellvédjére, ott várta Dobit. Nem vett rá az isten arra, hogy azt mondjam, igen, le akarta löni, mert az egyik nyomozó meg is kérdezte: „Mit védi maga ezt a tetűt, hát mert utána néztünk, ott szúrt ki magával, ahol csak tudott. Gondoljon bele, mi volt magával, amikor elment volna arra a temetésre”. Azt is tudták. Mentem volna egy barátom anyjának a temetésére, s mondtam, hogy ma már van ledolgozott plusz időm, tizen-hét óra. „Ma szeretnék 12-kor elmenni!” „Ma nem mehet el, majd én megmondom, mikor mehet el”. S nem engedett el, koszosan mentem ki a temetőbe. Biciklivel mentem, kettőkor léptem ki a gyárkapun, úgy koszosan, nem tudtam rendesen megmosakodni, nem volt időm rá. Már engedték le a koporsót, amikor kiértem. S erről is tudtak már a nyomozók. De nem vett rá a lélek, hogy eláruljam

R. J.: Hogyan változott ezután a helyzete?

N. B.: Utána nem sokáig változott a helyzet, mert ezek a nyomozók azt mondták: „Maga nem veszélyes ember, miért van maga REF¹⁵⁸ alatt?” REF alatt voltam. „Még-nézem, mit tudok csinálni”, mondta az egyik, és tíz nap múlva megszüntették a REF-emet. Amint megszűnt a REF-em, beadtam a gázgyárban a felmondást. Felmondtam.

vöröskatonaként harcolt. 1936-ban belépett a Független Kisgazdapártba. A II. világháború alatt, mint a Parasztszövetség országos szervezőtitkára (1941–43) és a Földmunkás Szakosztályelnöke (1943–46) együttműködött a kommunistákkal és a szociáldemokratákkal. 1944-ben bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, de hamarosan behívták katonának, fogságba esett, 1945 nyarán tért vissza. 1945. november 15. és 1946. február 23. között államminiszter, 1946. február 23-tól november 30-ig földművelésügyi miniszter, 1946. december 18. és 1947. szeptember 24. között ismét államminiszter volt. Az FKgP alelnökeként, majd 1947. június 3-tól elnökeként szerepe volt az FkgP-nek a munkáspártokkal való együttműködésében. 1948. április 16-tól december 10-ig földművelésügyi miniszter, 1948. december 10-től 1949. szeptember 5-ig miniszterelnök, 1949. szeptember 5-től 1952. augusztus 14-ig a minisztertanács elnöke, majd 1952. augusztus 14-től 1967. április 14-ig, nyugdíjba vonulásáig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke. Tagja volt 1954-től 1968-ig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, 1955–65-ben a Termelőszövetkezeti Tanácsnak. Az 1956-os forradalom és szabadságharc során nem támogatta a Szovjetunióval szembeni törekvéseket, majd együttműködött a Kádár János vezette Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányval. 1959 őszén kérte felvételét az MSZMP tagjai sorába, a Központi Bizottság tagjává választotta. 1968-tól az Országos Szövetkezeti Tanács elnöki tisztét is ellátta. Komárom megye országgyűlési képviselője volt.” Lásd: Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03014/03378.htm> (letöltve: 2016-06-11)

¹⁵⁸ Rendőrségi felügyelet alatt álló volt elítélt. Az ilyen személynek időközönként jelentkeznie kellett a rendőrségen meghallgatásra.

Kellemes Béla közben öngyilkos lett. A felesége, aki egy nagyon szép nő volt, megcsalta valamilyen katonatiszttel. Kellemes hazament, ott lakott a gyár mellett, s amikor meglátta őket együtt, elővette a pisztolyát, és a golyó itt ment be a hasába és itt jött ki a vállán. El akarta venni tőle a katonatiszt a pisztolyt, s közben a pisztoly elsült. A temetésére a gyárból én mentem el egyedül. A halottas kocsi után mentem jóval, gyalogoltam mögöttük és megnéztem, hogy a föld befogadja-e, vagy nem fogadja be. Befogadta.

R. J.: Hol dolgozott még, milyen munkahelyei voltak?

N. B.: Utána kiléptem innen. Elmentem dolgozni a Szállító Berendezések Gyárába, ami később a Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár volt, s itt dolgoztam harminc évet segéd munkásként, aztán lakatosként. A csillaghegyi HÉV-megállóban álltam, amikor egy férfi, akit látásból ismertem, odajött hozzám, hogy „Hallom, maga segéd munkás az Óbudai Gázgyárban”. „Igen, segéd munkás vagyok.” „Nem akar lakatos szakmunkásvizsgát tenni?” „Hát azt hogy lehetne?” Nem voltam ipari tanuló. Megtudtam, hogy átképzős tanfolyamot lehet végezni. Azt tudtam, hogy mi az az átképzős. Adott egy telefonszámot, hogy azt hívjam fel. A kelenföldi erőművet kellett felhívnom, az ottani oktatóműhelyt. A férfi, aki fogadott, elmagyarázta, hogy működik ez a tanfolyam. „A mai napon van az utolsó elméleti oktatás”, magyarázta, „remélem, le tudja tenni azt”. Gyakorlati vizsga két hét múlva. Elmentem és letettem az elméleti vizsgát. Kiválóan megfelelt minősítéssel végeztem el. Elmentem a gyakorlati vizsgát letenni. Adtak egy vasdarabot, egy rajzot, mit kell rajta csinálni, fúrni, lereszelni, levágni, meneteket belefúrni. Gondoltam, ha ezt itt meg tudja csinálni a bizottság, akkor gratulálok neki, mert nem fogom tudni megcsinálni jól. Az ellenőrök közül egy ott állt mellettem, ahogy ott reszeltem, mert előtte a menetet vágtam bele, ahogy fúrtam a menetet, akkor újra odaállt és meglökött, beletört a menetfúró. Szóltam, s jelezte a másik ilyen ellenőrnek, hogy ő lökött meg, a cigit vette elő, vagy leejtette, nem tudom már. Beletört a menetfúró. Leküldött a szerszámkiadóba, hogy kivegyék. Lementem a szerszámkiadóba, két öreg szaki azt mondta: „Már vártuk”. Kivették a menetfúrót, reszelték a vizsgamunkám. „Üljön nyugodtan.” Ültem, ők meg csak reszeltek. „Menjen fel, ne nagyon rontsa el. Csiszolópapírt használjon, kopott csiszolópapírral csiszolja”, javasolták. Felolvasták a végén, hogy kiválóan megfelelt. Ezután beadtam a gázgyárban a felmondásomat. Behívott a főművezető, és közölte, hogy rendezik az órabéremet. Mindent rendeznek, maradjak itt, nekem jövőm lesz majd. Mondtam, hogy közben más gyárban akarok dolgozni, oda megyek, sajnálom. Ott úgy fogadtak, hogy akihez kerültem, Kis Gyula művezető azt mondta: „Ismerem a történetedet, nálatok voltak házkutatások is”. A csillaghegyiek beszéltek rólam, így egyenes utam volt a munkában. Közben a Than Károly Vegyipari Technikumnak a felső szakos tagozatát végeztem. Oda úgy kerültem be,

hogy akkor udvaroltam egy lánynak, a csillaghegyi lenárugyárban volt irodista. Az ő feladata volt a továbbtanulásra jelentkezők papírjait kezelni. Egy üres lapot kitöltött a saját adataimmal, betette a húsz-huszonöt lap közé és beadta az igazgatóhoz. Mindent aláírták, mindent lebélyegeztek, utána még kitöltöttük, mert kihagytam belőle dolgokat. Mentem felvételizni a Than Károly Vegyipariba, és felvettek. A problémát az okozta, hogy az első év végén én kitűnő rendű lettem. Nem kellett olyan tantárgyakat tanulnom, amikből volt érettségim. Matematika, történelem, magyar, meg ilyesmi. A szaktárgyakat kellett tanulnom. Küldtek a vállalatához, a csillaghegyi lenárugyárba egy dicsérő levelet, hogy a dolgozójuk nagyon jól tanul. S innen volt a probléma, végül megkerestek azzal, hogy „Ha nem itt dolgozol, hanem amott dolgozol, hogyhogy ide küldték a levelet?” Megmondtam őszintén, hogy volt, mint volt ez. Semmilyen ügyet nem csináltak belőle. Gratuláltak. Befejeztem az iskolát.

R. J.: Mikor fejezte be ezt az iskolát?

N. B.: Ez 1962-ben történt.

R. J.: Ezután hol dolgozott?

N. B.: 1963-tól dolgoztam lakatosként, ám odahaza is már elkezdtem akkor építkezni. Volt a szüleimnél egy műhelyem, ahol hegesztettem, és az a pénz, amit otthon kerestem, sokkal több volt, mint amit a vállalatoknál kaptam. Végül elhelyeztek vegyésznek, és abban a szakmában dolgoztam 1990-ig. 1990-ben elmentem egy Autokolor nevű céghez, aztán meg a Tavaszi Kft.-nek lettem az igazgatója, ott dolgoztam egy ideig. Most nyugdíjas vagyok.

R. J.: Akkor végül is mondhatjuk, hogy egy kisebb kitérő után a Kádár-rendszer hagyta élni.

N. B.: Igen.

R. J.: Tehát nem próbálták feleslegesen bántani?

N. B.: Nos, akkor még foglalkoztak velem, mielőtt az öcsém is bekerült börtönbe.

R. J.: Tehát az öccse kapcsán még elővették?

N. B.: Még elővettek, még letartóztattak az öcsém kapcsán.

R. J.: Ez mikor volt?

N. B.: 1959-ben.

R. J.: Mivel gyanúsították meg az öccsét?

N. B.: Az öcsém, Németh Géza részt vett a MUK¹⁵⁹ szervezkedésben. Fegyvert gyűjtöttek, azzal a céllal, hogy újrakezdzék a szabadságharcot.

R. J.: Hogyan akarták ebbe belekeverni?

¹⁵⁹ Az 1956-os forradalom és szabadságharc után a hatalom attól félt, hogy 1957 tavaszán újrakezdődik a forradalom. A falakon megjelenő felirat MUK a „Márciusban újrakezdzük” állítólagos mozgalmának rövidítése, amely alkalmat adott arra, hogy a Kádár János vezette új kommunista diktatúra kemény leszámolást folytasson a volt forradalmárok ellen.

N. B.: Amikor bevittek, körülültek a nyomozók, és vallomásra akartak kényszeríteni, még vertek is. Azt akarták, hogy bevalljam, a börtönből irányítottam az öcsém összeesküvését. Bejött egy olyan nyomozó, aki fölötte állt ezeknek. Onnan tudom, hogy fölöttük állt, mert felugrottak mind, amikor bejött. A kabátját az ujján tartotta a háta mögött, és megkérdezte a többiektől: „Mi van?” „Az öccsét irányította”, válaszolták, „az öccsék összeesküvését irányította a börtönből”. Ezt akarták bizonyítani. Kérdezett még valamiket, hallgatott egy ideig, aztán felsóhajtott. „Hogy mit vétettem én az istennek, hogy a legostobábbakat mindig hozzám teszik?” Hallgatott mindenki. „Ha a börtönből tudott irányítani, nagyon sok üres cella kell. Mert mi megtöltjük, és mindannyian bementek, ti is, meg én is.” Az egyik fölugrott: „Ne ölötte!” Már hogy ne előttem vitatkozzanak. Engem átvittek egy meszelés alatt álló szobába, ott ültem. Közben besötétedett, bejött egyszer egy férfi. „Na, jöjjön!”, hogy menjünk le a cellához, vegyem ki, ami holmim ott van. De semmi holmim nem volt ott. „Maga hazamehet.” „Kérem, adjanak valami igazolást, hogy honnan megyek haza. Mert se pénz nincs nálam, se igazolvány, semmi.” Erre megkérdezte ez a férfi, aki ott állt a folyosón, mert éjjel volt már: „Ha behoztátok, hazavinni nem tudjátok?” S levittek a portára, és jött egy Pobeda, amiben két rendőr ült, megkérdezték, hová, mondtam, hogy Csillaghegyre. Ott kiszálltam az autóból. Többet nem találkoztam velük.

R. J.: Az öccse meddig volt börtönben?

N. B.: Egy év két hónapot. Sajnos az öcsém már nincs közöttünk, a rendszerváltás idején meghalt. Az ő történetével jelenleg Botos János történész foglalkozik részletebben.

R. J.: Köszönöm a beszélgetést. További jó egészséget kívánok önnek.

„Hogy milyen feltételeket támasztottak? Majd rá fogsz jönni, hogy kezdték. Franciaországban, mint a szarvasmarhákat a vásáron, körülbelül úgy kezdték.”

INTERJÚ DR. ENDRÉDI SZABÓ LAJOSSAL

2015. október 15.

Életrajz:

1933-ban született Balatonendrén, földművelő családban nőtt fel. Bonyhádon, illetve Székesfehérvárott járt gimnáziumba. 1951-ben, utolsó éves tanulóként kirúgták a középiskolából kulák származása miatt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeibe Balatonendrén, majd később a bakonyi erdő partizánjainak sorában vett részt. 1957 januárjában Jugoszláviába menekült, majd 1957 nyarán Franciaország vette át. Folytatni szeretne volna a Magyarországon politikai okokból félbeszakadt tanulmányait, erre az ausztriai Kammer am Attersee-i Reálgimnáziumban nyílt lehetősége. Franciaországból Németországba, majd Ausztriába a zöldhatáron keresztül vezetett az útja. 1958-ban leérettségizett. 1961 és 1968 között a Bécsi Egyetem Jogtudományi, majd Államtudományi karán tanult. 1966-ban megházasodott. Az egyetem elvégzése után kezdetben a Bundeslander Versicherung Aktiengesellschaft munkatársa volt, majd 1993-ig az osztrák Creditanstalt Bankverein értékpapír osztályánál tevékenykedett, miközben a Bécsi Egyetemen a Tolmácsképző Intézet előadójaként és vizsgáztató lektoraként, vizsgabiztosaként is dolgozott. Az 1970-es évek végétől az Osztrák Legfelső Bíróság tolmácsa. Egy fia (Attila, 1968) és egy lánya (Enikő, 1971) született. Attila közgazdász, Budapesten dolgozik vezető beosztásban, Enikő pszichológus. 1993 óta részben életvitelszerűen Magyarországon él.

R. J.: Milyen családi körülmények között éltél gyermekkorodban?

E. Sz. L.: Balatonendrén születtem 1933. február 27-én. 1620-as évekig visszamenőleg paraszti családból származom, minden elődöm paraszt volt. Miért csak 1620-ig megyek vissza? Azért, mert valószínűleg akkor vette el Konstantinápolyi Jenei Mihály református lelkész az egyik ösömet, Szabó Katát feleségül. Eddig tudok

visszamenni, erről van írás. Egyedül én táncoltam ki a családból, de a paraszti származásomra büszke vagyok, s ezt hangsúlyozom is mindenhol. Ott vannak az őseim képei a falon. Szabó Lajos nagyapám is, aki az első világháborúban a Habsburgokért halt meg. Én sohasem láttam őt, apám hétéves volt akkor. Tisztelem az őseimet, megpróbálom az ő felfogásuknak megfelelően szemlélni és továbbépíteni az életet.

R. J.: 1945-ben mi történt Balatonendrén, a szovjet megszálláskor?

E. Sz. L.: 1945-ben tizenkét éves, rendkívül fogékony gyermek voltam, úgy értem, minden érdekelt. Itt volt az orosz front.¹⁶⁰ A túlsó oldalon németek, magyarok, ezen az oldalon, ahol most ülünk, szántóföldek voltak, az oroszok által elengedett lovak legeltek. A túlsó oldalon a németeknél Zamárdi és Siófok lakosságának a fele ki volt telepítve. Az emberek egymás-hegyén feküdtek aludtak, csak krumplit ettek, meg azt, amit az oroszok meghagytak. Az oroszoknak nem volt utánpótlásuk, ettek-ittak, amit találtak, a kolbászt elvették, megitták a bort és kergették a fehérnépeket. Túlkapások is voltak természetesen, de úgy értem, nemcsak az oroszok, hanem a magyarok részéről is. Én itt Balatonendrén legalább tizenöt-húsz olyan esetet hallottam, hogy az orosz katonát kupán vágták a baltával, fejszével, és elásták. Némelyikről még azt is tudom, hogy körülbelül hol.

R. J.: Mi történt Balatonendrén a háború után?

E. Sz. L.: 1945 után teljesen megváltozott a világ. Valahogy máshogy másképpen alakult az emberiség sorsa. Valahol 1948-49-ig az ország fellendült. Mindenki abban bízott, hogy valahogy újból vissza fog állni a háború előtti valamikori rend. Már 1948-49-ben voltak okosabb, előrelátóbb emberek, akik azt tanácsolták, jobb lenne több mindent eladni és több mindent aranyba fektetni, mert előbb-utóbb jön a kommunizmus, azt rákényszerítik majd a világra, s a magángazdaságokat is megszüntetik. Édesapám ezt nem hitte el. Endréd egy furcsa falu. Furcsa falu azért, mert az 1680-as évekig ez egy török vilajet volt. Tartozott hozzá tíz falu, és egy endrédi bég vagy basa innen igazgatta őket. A túlsó oldalon ott volt a magyar Tihany, és időnként párbajra is hívták egymást. Korántsem jelentette azt, hogy ez mindig békésen végződött. Amikor a törököket kiűzték, vagy hazamentek – nem tudom, én ezekben a dolgokban mindig szkeptikus vagyok, az én felfogásom szerint hinni annyit jelent, mint nem tudni akarni,¹⁶¹ ezért vagyok én mindig hitetlen –, akkor a Tihanyi Apátság rátette a kezét Balatonendrédre. A falut Siófok határától egészen Szárszó, Szőlád határáig körbekerítette a Tihanyi Apátság. Ez egy zsákfalu lett. Körben a Tihanyi Apátság erdeje és a birtokai voltak. Diákkoromban, amikor a disszertációmát írtam a Bécsi Nemzeti Könyvtárban, véletlenül bukkantam egy írásra az 1870-es, '80-as

¹⁶⁰ A Somogy megyei Balatonendréről van szó, az interjú is ott készült.

¹⁶¹ Nietzsche, Friedrich.

évekről, mely szerint Balatonendréd lakossága azokban az időkben 70-80 százalékban református volt. Gyerekkoromban, az 1930-as, '40-es években mentünk a faluba, és édesapám azt mondta, ez is a keresztapád, az is a keresztapád. „De édesapám, ezek katolikusok!” „Ja, fiam! Ez így van!” „Miért jönnek el akkor mindig a református templomba a nagy ünnepekre?” „Mert akkor eljönnek.” „De miért lettek katolikusok?” „Mert valamelyik nem lehetett volna erdész vagy vadőr, csak ha áttérnek.” Akkor így dolgoztattak a bencések. Ne értsd félre, nekem később a bencésekből atyai jó barátaim lettek, jól megértettem magamat velük.

R. J.: Hogyan? Milyen kapcsolatban voltál velük?

E. Sz. L.: A bécsi bankpályafutásom alatt rajtam keresztül csempésztük be a bencés pénzeket Pannonhalmára, Kalocsára, Gyulafehérvárra, mert a nyugati világ bencés pénzei nálam futottak össze Bécsben, én kezeltem majdnem húsz évig. Nagyon sok pénzük volt, nagyon sok, több százmillió schillingjük volt a bencéseknek. Ennek a pénzkezelő igazgatója Péter Sümegh Lothár¹⁶² volt, aki, furcsán hangzik, de egyetlen diákjával sem tartotta a kapcsolatot, csak a Laci barátommal és velem. Miért? Ne kérdezd, nem tudom. Tiszteltem, becsültem Lothár bátyámat, szerette a bort és a fehérnépeket is. A születésnapját ünnepeltük, megittunk néhány pohár bort, s azt mondta: „Lajos fiam, öregszem.” „Miből veszed észre, Lothár bátyám?” „Neked megsúgom, Lajos fiam.” „Mondjad!” „Arról veszem észre, hogy a bűn is ritkán kerülget.” Szépen mondta, ugye? Mariazellben van eltemetve, isten nyugosztalja, ha arra járok néha, viszek egy virágot a sírjára. A bencések pénzeit kezeltem, közel húsz évig, 1993-ig, aztán magamat nyugdíjaztattam. Nem óhajtottam tovább ezt végezni, mert olyan cirkuszok voltak.

R. J.: Hol tanultál?

E. Sz. L.: Bonyhádön kezdtem az evangélikus gimnáziumot, aztán a háború után folytattam Székesfehérvárott az állami Ybl Miklós Gimnáziumban, de utolsó éves voltam, amikor kidobtak.

R. J.: Miért határoztak így?

E. Sz. L.: Osztályidegennek nyilvánítottak, kulák származásúként nem engedtek érettségizni.

R. J.: Mi történt veled 1956. november 4. után?

¹⁶² Sümegh Lothár Ferenc, OSB (1907-1984), tanár és gyóntató. 1931-ben pappá szentelték, ebben az évben magyar és latin tanári oklevelet szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1931-1932 között Pannonhalmán tanár és karnagy. Ezt követően 1934-ig a kőszegi gimnáziumban, majd 1941-ig Pápán tanított. 1945-ben internálták és féléves rendőri felügyelet alá helyezték, mert újságcikket írt Xavér Ferenc védelmében. 1950-ben Celldömölkön, majd a győri városi plébánián orgonista. 1956 és 1958 között a Kammer am Attersee-i gimnázium igazgatója, majd 1958 és 1961 között a németországi Burg Kastl-i magyar gimnázium internátusának a vezetője. 1961-től Mariazellben, illetve Münchenben, majd 1969-től Mariazellben magyar gyóntató. In.: Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/S/S%C3%BCmegh.html> (letöltve: 2016-01-09)

E. Sz. L.: 1956. november 17-ig én itt a Somogy megyei erdőkben partizán voltam. Értem alatta, hogy 1956. november 7-től tíz napig olyan 150-200 fő körül voltunk együtt az endrédi erdőkben. Volt két páncéltörő ágyunk, két teherautónk, sok csokoládénk és fegyverünk. Volt egy tekerős áramfejlesztőnk és egy katonai rádiónk, amellyel csak venni tudtunk, adni nem, mert valaki elrontotta. Naponta tekertük az áramfejlesztőt, és hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, amelyet én Hazug Európának hívtam és hívok, mind a mai napig. Az beszélt rá bennünket, hogy még eddig, még addig tartsunk ki, mert jövünk és segítünk. Az beszélt rá bennünket a maradásra.

R. J.: Ebben a csoportban mit volt a feladatod pontosan?

E. Sz. L.: Ennek a társaságnak az egyik vezéralakja én voltam, huszonhárom éves korom dacára is, mert ismertem az endrédi erdőket. Miért, nem tudom, de édesapám mindig azt mondta gyermekkoromban: „Fiam, te Patkó Bandi¹⁶³ leszel!”, mivel orvadász voltam. Ennek meglett az előnye is, mert ezért rám bízta, mint a terület ismerőjére, az anyagbeszerzést. „Te mondd, hová menjünk!”, utasítottak. A vezér egy siófoki építésmérnök, Farkas János bátyám volt, és egy másik, aki, azt hiszem, pár évvel idősebb, Fáncsi Imre. Kék rendőr volt, otthagya Siófiókot, ő is köztünk volt. Volt egy pár gyorstalpalós alhadnagy és tüzérek is. Akik nem voltak katonák, azokat ők kiképezték – engem nem kellett –, hogyan kell löni géppisztollyal, pisztollyal, puskával, s hogyan kell kézigránátot dobni. Szóval zörögtünk rendesen.

R. J.: Mi lett ennek a következménye?

E. Sz. L.: Itt Balatonendrétől délre, körülbelül 6-8-10 kilométerre Sérsekszőlös és Lulla nevű helységek vannak. Valamelyik faluból a párttitkár, vagy nem tudom, ki, értesítette Ugajban, Tab mellett az orosz laktanyát, hogy jó lenne minket elintézni. Ők november 17-én kivonultak és körbevettek bennünket. Mivel a vadászház, ahol voltunk, a barkói vadászház, egy szögletben van, és csak ágyúik voltak, aknavetőik nem, ezért belőni nem tudtak bennünket, csak fölöttünk lövöldöztek. A lövedékek itt, Balatonendréd határában estek le. Azon a napon és estén öszült meg az édesanyám. Tudta, hogy ott vagyok, emberileg ez érthető. Estére az orosz támadás bekövetkezett. Egyre közelebb kerültek, páncélosokkal és hatkerekű páncélozott járművekkel felfegyverezve támadtak. A végén ellentámadtunk, de emiatt összeveszttem az egyik gyorstalpalós alhadnaggal: „Töltsétek már be azokat az ágyúkat, lőjünk vissza nekik!”, kértem. „De én még sohasem lőttem, azt se tudom, hogyan kell”, vallotta be az egyik. „Mi lesz, ha idelőnek?” Emlékszem, úgy arcon csaptam a „dávajgítár”¹⁶⁴ tusával, hogy hanyatt esett. Akkor én előre kúsztam, emlékszem rá, hogy életemben akkor féltem először, egy silókukoricásban csúsztam előre, de úgy, hogy

¹⁶³ Nem valós személy, Somogy megyei betyár, legendák, népdalok, népköltemények alakja.

¹⁶⁴ Szovjet típusú, dobtárás PPS géppisztoly.

az orromat annyira lenyomtam, nehogy eltaláljanak, hogy amikor visszatértem, vérzett. Az oroszok észrevették, hogy valaki kúszik, a páncélosból a géppuskával úgy lőttek, mint az istenítélet, a fejem fölött hullott a kukorica. Visszajöttem a többiekhez és tájékoztattam őket, hol vannak. Visszalőttünk, és eltaláltunk két hatkerekű páncélaútót, az oroszok üvöltöttek, náluk voltak veszteségek, nálunk nem. Ez tartott estig. 1956. november 17-én este végül visszavonultunk. Én kivezettem a gyűrűből azokat, akik maradtak, olyan harmincan voltunk. Utána pincéken, padlásokon bujkáltunk, fáztunk, éhezünk, szomjaztunk, amit akarsz. S többen közölték, hogy nekünk itt jövőnk nincs, innen el kell mennünk. Ám én még mindig nem akartam elmenni.

R. J.: Miért nem?

E. Sz. L.: Mert jöttek a hírek, hogy különböző helyeken, a Bakonyban még van ellenállás. Különböző települések neveit tudtam meg, ahol ellenállnak. Karácsony előtt két-három héttel egy endrédi barátommal, aki már nem él, az isten nyugosztalja, Balázs Lajossal elmentünk egy olyan helyre a Bakonyban, Farkasgyepűre, ahol neki rokonaik voltak. Meg is találtuk a bakonyi ellenállókat, s két-három napot töltöttünk velük. Közben elkövetkezett karácsony napja. Ez valahol bennünk élt, hogy haza kellene menni karácsonyra. Fáztunk, mocskosak, még majdnem tetvesek is voltunk. Estefelé, s délután egész nap lőttek bennünket az oroszok. Vaktában lőttek be az erdőbe. Tudtuk, hogy aknavetővel be lehet lőni bennünket a völgyekben, a fejünk felett ágyúztak. Ágakból tüzet raktunk, ott melegedtünk éjjel-nappal. Kaptam egy homloküreg-gyulladást is. Végül is délután elindultunk a térdig érő hóban, Magyarpolánytól, Farkasgyepűtől lefelé a nyolcas úton. Sehol semmilyen forgalom nem volt. Az öreg második világháborús csizmám átázott, mindenféle bajom volt. Egy fa mögött álltunk, amikor messziről láttunk egy orosz konvojt. Teherautók, páncélosok húzták az ágyút, s a végén jött egy rádiókocsi, egy dzsipszerű autó. Magam sem tudom a mai napig, miért, de úgy gondoltam, hogy most vagy megfagyunk itt éjjel, vagy ezt leintem. Úgy is történt. Megálltak, de akkor se tudtam sokat oroszul. Azt mondták: „No szágyisz!” Felültünk, s végignézték minket, hárman voltak, mi korabeliek. Honnét jövünk, kérdezték. Mindent magyaráztuk, mire megértették, hogy rokonlátogatóba érkezünk. Ezen nagyon nevettek: „Ti partizánok vagytok!” „Mi nem!” „De igen, azok vagytok!” Akkor kigomboltam a pufajkámat, az övembe volt bedugva a pisztolyom, gondoltam, ha meg kell halnom, legalább kettőt magammal viszek szolgámnak a másvilágra.

R. J.: Hogyan végződött az egész?

E. Sz. L.: Végül megkérdezték, hova megyünk? „Veszprémbe.” „Mi is oda megyünk!” Veszprémig már nevetgélünk, cigarettáztunk. Veszprémbe megkérdezték: „Na, hol akartok kiszállni?” „Mi nem akarunk kiszállni!”, válaszoltuk, „Ti hová mentek?”

„Mi Székesfehérvárra.” „Mi is oda megyünk.” Fehérvárig már nagyon összeemelegedtünk. Ők Székesfehérvárról, a Budai úti laktanyából lettek kivezényelve. Székesfehérvárott megkérdezték: „Most hová?” „A vasútállomásra!” Lekanyarodtak a konvojtól, s levittek minket a vasútállomásra. Ott kiszállt mindhárom orosz katona, összeszedték a zsákjukból a teát, cigarettát, cukrot, hogy a Bakonyban hideg van, fogadjuk el, és odaadták. Ezzel a szemtelen megjegyzéssel, ha hiszed, ha nem, megöltük egymást. Elbúcsúztak, s mi vártuk a vonatot, hogy hazamenjünk.

R. J.: Megváltoztatta ez a gondolkodásodat a szovjet katonákról?

E. Sz. L.: Igen. Ott a bizonyíték: ezek az egyszerű katonák teljesen másképp látták az egészet. Bizonyíték erre az is, hogy valamikor 1956. november közepén elkeveredtem Székesfehérvárra, meg akartam nézni ezt a Budai úti orosz laktanyát, amely a Szent György Kórház mellett volt, s most is van ott egy laktanya, ha jól tudom. Teljesen össze volt löve kívülről befelé. A székesfehérváriak szerint a frissen beérkezett szovjet csapatok lőttek befelé, közben meg azok az orosz katonák, akik ki sem jöttek a forradalom alatt, kifelé. Ezek egymást ostromolták. Azt sem tudta némi orosz, hogy hol van. Ezek a szerencsétlen katonák eszközemberek voltak.

R. J.: Mi történt, amikor hazaértél ötvenhat karácsonyán?

E. Sz. L.: Hazaértem 1956 karácsonyán Balatonendrédre gyalog. A pufajkát levettem, a kutya ugatott, édesanyám kiszaladt és azt kiabálta vissza: „Lajos fiam, menekülj! Érted jöttök!” A pufajkát felkaptam, még el sem köszöntem, kiugrottam a kertbe. A pufajkát a kezemben lóbáltam és elkezdtem futni a szérűskertben. Az utcán az orosz tiszti különítményesek a karhatalmistákkal keverve észrevették, ahogy futok a kerten kívül a hóban. Utánam lőttek géppisztolysorozatok. Az életemért futottam. Nem találtak el, de a kezemben lóbált pufajkában találtam később két lyukat is. Nem tudtam, mitévő legyek. A téesz-szalmakazalhoz mentem, mert ott voltak a fegyvereim. Tudtam, hogy ott senki sem fogja keresni az általam a forradalom alatt elrejtett géppisztolyokat, gránátokat. Felfegyvereztem magamat, s kiálltam a faluvégére, ide olyan kétszáz méterre. Ott volt egy bodzabokor, ott elbújtam. Mindezt azért, mert a szomszédjaimtól megtudtam, hogy elvitték helyettem az apámat és az öcsémet, ezért mentem oda, nem hagyhattam. Miattam történt mindez. Egyszer csak jöttek a községházától, két teherautó, én ott álltam a géppisztollyal, s egy ötös összekötött kézigránáttal. S akkor bevillant, ha ezt rájuk dobom, lehet, hogy az apámat meg az öcsémet ölöd meg. Bőgtem, sírtam, és arra emlékszem, hogy vérzett a szám, biztosan elharaptam. Ők elmentek. Ez volt karácsonyeste.

R. J.: Mikor láttad viszont édesapádékat?

E. Sz. L.: Karácsony másnapján. Akkor merészkedtem újra haza. Édesapám ott-hon ült, a haja tiszta vércsomókban, szemei bedagadva, öcsém ugyanúgy. Összeverték őket miattam. Siófokon kikötötték őket egy fához, minden szükségüket ott végezték

el, körbelövöldözték őket, próbakivégzéseket imitáltak velük. Édesapám azt mondta, azok a karhatalmisták tették ezt, akik elvitték őket.

R. J.: Mikor gondoltál erre először arra, hogy elmenekülsz Magyarországról?

E. Sz. L.: Amikor a gimnáziumból kirúgtak, már tudtam, hogy nekem innen el kell mennem, mert nekem itt jövőm nem lesz. Valaki a fülembe duruzsolta, hogy menjek el a Dunára hajósnak, hátha kivisznek Ausztriába, s onnan le tudok lépni. Elmentem Budapestre a Maharthoz, Szabó Béla volt ott az egyik vezető. Leültetett az irodájába, becsukta az ajtót, s azt mondta: „Ide figyelj! Én nem veszek fel, Szabó öcsém, látom a szemedet, hogy te nem matróznak születted. Te le akarsz lépni! Menj vissza a Balatonra, és ha ott felvesznek, majd helyeztesd magad vissza, de akkor már nem én vettelek fel.” Szabó Béla kidobott. Tudomásul vettem, igaza volt, ma sem haragszom rá. A Balatonra kerültem, ahol Aligán volt Rákosi és a kommunisták fő fészke. Kirándulásokat szerveztek Aliga és Badacsony között a Beloianisz hajón. Ezen voltam matróz egy nyáron át. Ez egy pökhendi, nem is tudom, milyen társaság volt, sokat ittak-ettek, aztán összehánytak mindent. Volt egy íratlan szabályunk, aki ilyen tesz, az vagy maga takarítja össze, vagy fizet, és akkor mi seperjük össze. Egyszer egy ilyen alkalommal vittem a személtlapátot, s kiütötte az egyik ilyen a kezemből, még majdnem le is köpött. Hát addig csalogattuk az egyik társammal, a Torgyáni Jancsival, kidobott kék rendőrrel, hogy végül levittük egy matrózszállásra és elintéztük. Bejelentett bennünket, s rá pár hónapra bevittek minket Budapestre a Fő utcába.¹⁶⁵ Ott ilyen némberek, vagy kik, odaállítottak minket a fallal szemben, hogy ott várjunk, míg elkezdődik a tárgyalás. Ahogy elmentek mögöttünk, az egyik beleverte a fejemet a falba, egyből eleredt az orrom vérre. Még csak le sem tudtam törölni. Rögtön ordították: „Hadd folyjon!” Mindenesetre mi a Torgyáni Jancsival megesküdtünk, hogy ők kezdték, egyébként mi nem bántottuk, hozzá se nyúltunk. S tényleg így is történt, nem tudtak minket elítélni. Ilyen esetek is voltak, az egy ilyen zsarnok világ volt.

R. J.: Mikor menekültél el végül Balatonendréről?

E. Sz. L.: Akkor most visszaugrok 1956-ra. Azon a karácsony másnapján, amikor az apám hazajött az öcsémrel együtt, rám nézett, s azt mondta: „Édes fiam, neked itt jövőd többet nem lesz. Látod, mit csináltak velünk. Most már azon gondolkodj, mikor tudsz elmenni. Menj el minél előbb! Az életedet mentsed!” Tudomásul vettem, s akkor kezdtem keresni a kapcsolatokat, hogy ki akar még disszidálni. A végén találtam valakit, s 1957. január 14-én úgy döntöttük, hogy elhagyjuk a falut. Keresztülmentünk az erdőkön és Szántódon, s a köröshegyi vasútállomáson váltottunk végül jegyet. Irány Fonyód. Ott leszálltunk, elindultunk délre Barcs felé. A nyugati

¹⁶⁵ A Fővárosi Törvényszék épülete.

határ már zárva volt. Hála istennek, a vasúton a kalauzok egyből kiszúrták, hogy mit szeretnénk és hová megyünk. Ők mindig közölték, melyik állomáson szállnak fel az ávosok, a karhatalmisták igazoltatni. „Itt szálljatok le”, mondták tehát, „s a következő állomásig menjetek gyalog”. Január volt, tél. Fiatal voltam, s mindent kibírtam. Így is történt. Elég az hozzá, hogy valamikor másnap dél körül megérkeztünk Barcsra. Barcsra volt egy katonatársam, akit addig kerestünk, amíg őt nem, de az édesapját megtalálták, Bausz Jóskának hívták. A fiú nem volt otthon. Az apja azt mondta: „Hallottam rólad, várjál, gondolkodok, mit is hogyan kellene tenni”. Délután úgy döntött, hogy megrakja a szánkót trágyával, adott ránk ruhát, hogy úgy nézzünk ki, mint akik neki segítenek, majd elindultunk a szomszéd faluba, Bolhóra. Ott a faluvégén volt egy ismerőse, egy suszter.

R. J.: Milyen település volt akkor ez a Bolhó?

E. Sz. L.: Bolhó egy olyan falu, ahol száraz határ volt, mivel a Dráva ott úgy kanyarog. Ma is megvannak ezek a helyek. A suszter megkérdezte: „Van valami pénzetek?” Volt valamennyi, három-négyszáz forint. Ezt odaadtuk, lehet, hogy sóher is volt, mert enni nem adott, csak inni kaptunk. „Gyerekek, ne egyetek! Inkább igyatok, mert ha haslövést kaptok, abba belehaltok. Inkább igyatok bort, mert az kifolyik.” Este kilenc óra körül körülnézett az öreg suszter és azt mondta, menjünk abba az irányba. Este volt hideg, holdvilág is, s valahogy egyszer csak fényt láttunk, oda bekopogtunk: „Hol vagyunk?” „Hol lennétek, Magyarországon”, kaptuk a választ. „Jugoszláviába akarunk menni.” „Az nem itt van, hanem ott arra, ott van tizenöt-húsz méterre a drót!”, mondta. Erre mint a bolondok elkezdtünk szaladni abba az irányba, s odaértünk a szétszagattott dróthoz, átugrottuk. Alig szaladtunk néhány métert, egyszer csak halljuk: „Bajtársak, ne hagyjatok itt!” Mellettünk ott feküdt valaki. Felkaptuk, én jobbról, ő balról, és ahogy tudtunk, szaladtunk vele a világítás felé, ott volt egy parasztház. Ez már Horvátországban volt, Jugoszláviában. Bementünk, s kisült, hogy ez a sebesült egy kaposvári postás, akit tíz-tizenöt perccel előtünk a határőrök vagy a karhatalmisták meglőtték. Haslövést kapott, olyan idős volt, mint én, huszonhárom éves. A kis menyasszonya is ott volt, és postás egyenruhában az apósa is. Egyszerű munkásemberek voltak. Reggelre az állapota rosszabbodott. Tanácskoztunk, hogy mitévők legyünk. Úgy döntöttük, hogy visszaadjuk, legalább vigyék be a kórházba Pécsre, legalább az élete maradjon meg, a Dráván nemigen lehetett átkelni, mert zajlott a jég. Ezért az a magyarul beszélő parasztember, akinél laktunk, kiment a határra, s kezdett az ávosokkal egyezkedni, átkiabált. Azt mondták, igen, beviszik a kórházba. Valahogy át is adták, de mire beértek volna vele a kórházba, sajnos meghalt. Azt nem tudom, hogy a sebesülés miatt, vagy más kezétől.

R. J.: Mi történt veled a menekülttáborokban?

E. Sz. L.: Az úgynevezett jugoszláv menekülttáborokról biztos beszélt a Laci.¹⁶⁶

R. J.: Igen, mesélt róla. Hogyan viselkedtek a jugoszláv katonák, tisztviselők?

E. Sz. L.: Tudod, nagyon jól felkészített emberek voltak. Mindenkit lekádereztek, honnan jöttél, mit csináltál a forradalom alatt.

R. J.: Tehát volt egy interjú?

E. Sz. L.: Igen, volt. Magyarul beszélő szerb, vagy jugoszláv rendőrök kérdezgettek. Most is van, aki tud ott magyarul. Laci fiatalabb volt, máshová került, engem elküldtek Gerovába.¹⁶⁷ Gerovó Fiume, azaz Rijeka felett van, olyan harmincöt–negyven kilométerre. Amikor oda megérkeztünk, öt-hatméteres szögesdróttal, összeállított oszlopokkal fogadtak. Minden harminc, ötven vagy száz méterre őrtornyok, forgatható fényszórók és géppuskák.

R. J.: Zárt tábor volt?

E. Sz. L.: Ez annak idején usztasatábor volt, itt intézték el a szerb csetnikek az usztasa horvátokat. Ide érkeztünk meg. Jött a másnap, és három akasztófa állt az udvaron. Kérdezték, ki lesz hajlandó kivenni az akasztófákat. Ígértek érte ennyivalót. A három akasztófát vigyázva kellett felvenni az istállópadlásra, mert az volt a megjegyzés, hogy hátha szükség lesz még rá.

R. J.: Milyen volt az ellátás?

E. Sz. L.: Reggel, délben lebbencsleves, este vagy kaptunk, vagy nem. De ahhoz, hogy délben két csajka lebbencslevest és két darab kenyeret kapjak, dolgozni kellett. Ezért egy kaposvári fiúval, Schmidt Lászlóval, aki egy évvel volt fiatalabb, mint én, elvállaltuk, hogy lemossuk mindennap a pottyantós vécéket. Volt hozzá egy durva seprű és egy slag. Beosztottuk, egyszer az egyik spriccelt és a másik sikált, aztán fordítva. Így éltem túl. Két csajka lebbencslevest kaptam érte minden délben és két darab kenyeret, ez egy ilyen világ volt.

R. J.: Mennyi időt töltöttél itt?

E. Sz. L.: Itt olyan jó másfél-két hónapot töltöttem. Gerovában többször is bejöttek öten–hatan gumibottal felfegyverkezve ezek a vad kinézetű, magyarul nem beszélő szerbek, s kerestek egyet-egyet közöttünk. Kivitték őket interjúra, de ezek nem jöttek vissza. Magas kertkapu választott el minket a parancsnokságtól, be volt deszkázva. Elkezdtünk leskelődni, időnk volt, spekuláltunk. S egyszer csak az egyi-

¹⁶⁶ Varjú László interjúja a kötetben.

¹⁶⁷ A Rijekától északra fekvő Gorski Kotar-i Gerovában volt a legnagyobb menekülttábor. Itt kezdetben nem volt folyóvíz, vagy orvosi és egyéb ellátás. Itt tartották azokat, akik Nyugatra akartak menni. Elviselhetetlenségig megtelt a tábor, három menekült jutott két ágyra. Lásd: Katerina Kovacevic: *A menekültkérdés Jugoszláviában*. In: Évkönyv 2006-2007, 1956-os Intézet, Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában, szerk. Rainer M. János, Somlai Katalin. Budapest, 2007. 139.

künk felfedezte, hogy magyar rendszámú autók álltak kint. Aztán egyszer csak megint bejöttek. Ezt követően összefutottunk, szétvertük az ágyakat, az abból szerzett deszkákból felfegyvereztük magunkat,¹⁶⁸ s mind a háromez-száz-egynéhányan felsorakoztunk. Talán negyven-ötven nő akadt köztünk. Sokan Pécsről, a Mecsekből és Somogyországból valóak voltunk, katonaviseltek.

R. J.: Mondhatjuk, hogy ez egy lázadás volt?

E. Sz. L.: Igen. Egyszer csak kinyílt a nagykapu, leterítve pokrócok, kettő-három, azokon gépfegyverek, és hasaltak a rendőrök, csendőrök, vagy kik. Utasításba adták, hogy vonuljunk vissza. Kezdődött az egyezkedés közöttünk. „Mi addig nem vonulunk vissza, amíg ígéretet nem tesznek, hogy közülünk senkit sem visznek vissza”, mondtuk nekik. „Ugyan belénk lőhettek, lehet, hogy ötvenen meghalunk, de mi többben vagyunk, veletek is ez lesz.” A végén megegyeztünk, ígéretet kaptunk, s nem vittek senkit közülünk vissza Magyarországra, és nem jöttek a magyar rendszámú autók sem. Aztán 1957. május végén vagy június elején tudomást szerzett rólunk az ENSZ, hogy ez milyen büntetőtábor.¹⁶⁹ S egyik napról a másik napra kihirdették, hogy aki bontja a szögesdrótot, az csokoládét kap, kimenőt, meg nem is tudom, mit. Ja, hát akkor, mondom, megváltozott a világ. Aztán voltak, akik ide vagy oda regisztráltak, s időközben leveleket is ki lehetett küldeni. Én is írtam az egykori Somogy megyei főispánnak, Vidovics Ferencnek.¹⁷⁰ Válaszolt is, nem Gerovóba, oda nem

¹⁶⁸ A gerovói körülmények rendkívül rosszak voltak. Magyar–jugoszláv vegyes bizottságokat állítottak fel a menekültek hazacsábítására. A munkájukat erősen nehezítette, hogy a menekültek több esetben is volt ávósokat fedeztek a táborot meglátogató bizottság soraiban, ez eredményezhette az Endrédi Szabó Lajos által elmondott eseményeket is. Lásd: Katerina Kovacevic: *A menekültkérdés Jugoszláviában*. In: Évkönyv 2006-2007, 1956-os Intézet. Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban, szerk. Rainer M. János, Somlai Katalin, Budapest, 2007, 144.

¹⁶⁹ 1957. május vége és június eleje között jugoszláv belügyi tisztségviselők felügyeletével nyugati újságírók is látogathatták a táborokat. Megállapították, hogy Gerovóban voltak a menekültek a legrosszabb körülmények között. Lásd: Katerina Kovacevic: *A menekültkérdés Jugoszláviában*. In: Évkönyv 2006-2007, 1956-os Intézet. Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. Szerk. Rainer M. János, Somlai Katalin, Budapest, 2007, 141.

¹⁷⁰ Vidovics Ferenc (Balatonendréd, 1900. március 7. – New York, 1976. június 20.), kiskgazdapárti politikus, ötvenhatos emigráns. Kisbirtokos parasztszaládban született, elvégezte a Soproni Tanítóképző Főiskolát. 1930-ban lett a Független Kiskgazdapárt [FKgP] tagja. Az 1939-es választásokon nem sikerült bejutnia a Somogy vármegyei listán az országgyűlésbe 1940-től ő irányította a kiskgazdák erdélyi szervezeteit. Lapszerkesztéssel kezdett foglalkozni (Hevesmegyei Lapok, a Kecskeméti Ellenzék, Tanyavilág), 1941-ben Új Máramaros címmel kormányt támogató lapot indított útjára, amelyet 1943-ban betiltottak. 1944-ben a német megszállók ellen tevékenykedett. 1944. március 26-án a Gestapo letartóztatta, megkínózták, majd Kistarcsára internálták. 1945. április és december között az FKgP főtitkárhelyettese. 1945. április 23. és 1946. augusztus 12. között Somogy vármegye főispánja, 1945. november 4. és 1947. január 24. között Veszprém vármegye egyik választókerületének nemzetgyűlési képviselője is. Politikájára jellemző volt az erős kommunistaellenesség. Fegyveres szervezetet is alapított, Gaál Gaszton Gárda néven. Ennek köszönhetően folyamatosan

lehetett válaszolni, hanem Bécsbe. Mindig úgy váltunk el az emigrációban egymástól, hogy hová kerülsz? Te sem tudod, én sem tudom, de elkértük egymás szüleinek a címét, s a szülőkön keresztül tudtuk meg egymás elérhetőségét. Így ismertük meg egymást, ő is biztatott, hogy ide menjünk, oda menjünk, de akkor már nem voltunk érdekesek a nagyvilág számára, nem tudott sok mindent tenni.

R. J.: Hová lehetett továbbmenni?

E. Sz. L.: Jöttek Svájcba, jöttek Nyugat-Németországból, érdekes, Ausztriából nem, de érkeztek Belgiumból is. Én Svájcba regisztráltam először, de elutasítottak. S akkor azt mondtam, nekem már mindegy, csak innen kerüljek el.

R. J.: Érdekelte őket az előképzettség, nyelvtudásod?

E. Sz. L.: Igen.

R. J.: Milyen feltételeket támasztottak?

E. Sz. L.: Hogy milyen feltételeket támasztottak? Majd rá fogsz jönni, hogy kezdtek. Franciaországban, mint a szarvasmarhákat a vásáron, körülbelül úgy kezdték. Szóval jöttek a franciák, oda sikerült a regisztráció. Ki is vittek Milánón és Zürichen keresztül, Elzász- Lotaringiába, Metzbe, egy kaszárnyába. Ennek a kaszárnyának a közepén egy öt-hatméteres drótkerítés volt, amelynek a túloldalán amerikai katonának volt a laktanyája. Minket ebbe az üres kaszárnyába tettek. Semmi baj, elfogadtuk, tudomásul vettük.

R. J. Milyen volt az ellátás?

E. Sz. L.: Itt már jó volt az ellátás, adtak a franciák megfelelően enni, inni. Az érdekes az, hogy ott láttam az életemben először banánt. Az amerikaiak dobálták át a másik oldalról, mint a majmoknak az állatkertben. Így néztük, hogy mi az? Aztán mutatták, hogy kell lehúzni a héját. Valahonnét szereztek az amerikaiak valakit, aki

támadta a baloldali sajtó. Először a főispáni hivatalától kellett megválnia, majd megvádolták azzal is, hogy közreműködött Vértessy Károly FkgP-politikus Nyugatra szökésében. 1946. december 19-én letartóztatták, majd a Budapesti Népbíróság 1947. február 10-én öt év szabadságvesztésre ítélte. „Ezzel egyidejűleg eljárás indult ellene háborús bűntett elkövetése, bigámia és közokirat-hamisítás miatt is. 1948. március 20-án a kaposvári törvényszéki tanúkihallgatásról megszökött, de május 8-án elfogták, és a budapesti statáriális bíróság 13-án fegyver- és lőszerrejtegetés vádjával tizenöt év fegyházra ítélte. 1951. május 24-én a Budapesti Megyei Bíróság az ellene előzőleg indított eljárásokat egyesítve összbüntetésül húsz év börtönbüntetésre ítélte. 1956. szeptember 24-én a váci börtönből szabadult; Balatonendrédre ment. Október 31-én Kaposváron felszólalt a Kossuth téri nagygyűlésen, majd a másnapi siófoki tömeggyűlésen. Távollétében kooptálták az FKgP Ideiglenes Intézőbizottságába; november 3-án főtítkárhelyettesé választották. A szovjet katonai intervenció után bujkálni kényszerült. 1957. január 24-én Bécsbe menekült, majd kivándorolt az Egyesült Államokba. 1958-tól a New York-i Magyar Bizottság tagja, emellett a Magyar Szabadságharcos Szövetség egyik társelnöke. Ítéleteit a Legfelsőbb Bíróság 1991. november 28-án semmissé nyilvánította.” Lásd: Történelmi Tár: http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6473&catid=94%3Av&lang=hu (letöltés ideje: 2016-08-02)

tudott magyarul, egy amerikai katonát. Amint megtudták, hogy kik vagyunk, mik vagyunk, amikor voltak nekik amatőr színházi előadások, akkor azt először nekik, aztán nekünk játszották le. Dobáltak át nekünk csokoládétól, cigarettától kezdve mindent.

R. J.: Kik jártak be a laktanyába állásajánlatokkal?

E. Sz. L.: Kérlek szépen, közénk bejártak már akkor katonákat toborozni az amerikaiak, és az idegenlégió is. A légió többet fizetett, meghívtak minket egy estre is, ahol mindenki azt és annyit evett-ivott, amennyit akart. Megegyeztünk abban, hogy másnap jön a sorozóbizottság és kiválogatnak bennünket, ki is akar légiós lenni. Én is jelentkeztem. Még azon az estén, amikor ez megtörtént, jött egy légiós tiszt.

R. J.: Ez mikor volt?

E. Sz. L.: 1957. július elején. Ez a légiós tiszt, aki bejött részegen, százados volt, 1945-ben emigrált magyar szülők gyermeke, s még elég tűrhetően beszélt magyarul. Azt mondta: „Vegyétek tudomásul, én vagyok a sorozóbizottság elnöke. Titeket az isten nem arra teremtett, hogy légiósok legyetek. S ha valakit meglátok közületek a holnapi sorozáson, akkor a kutyakorbáccsommal verem szét a pofáját.” Ezért nem lettem légiós. Ilyen esetek is voltak. Ám egy másik barátom, Kelemen Pista egy-két nappal ezelőtt elkötelezte magát az amerikai hadseregnek, soha többet nem láttuk. Úgy tudom, hogy az amerikaiak hazadobták kémkedni, de az állambiztonság elfogta és valószínűleg kivégezték.

R. J.: Az amerikai hadsereg milyen feltételeket támasztott?

E. Sz. L.: Nem tudom, én az amerikaiakat 1956 után sohasem bírtam. Biztosan ezért nem tanultam meg angolul sem. Valahogy antipátia alakult ki bennem velük szemben, ne kérdezd, miért, nem tudom, de egy belső ellenállást éreztem.

R. J.: Hová kerültél Metzből?

E. Sz. L.: Innen Elzász-Lotaringiába, egy vasgyárba kerültem. Itt egy munkásszálláson éltem, enni, inni volt elég, főleg vörösbor. Vízet kerestem a gyár a területén, amikor egy francia munkás odaszólt nekem: „Bolond vagy? Ne vizet igyál, mert bolond leszel tőle! Bort igyál! Itt az van!” A vörösbor olcsóbb volt ott, mint a szódavíz, ezt akkor sokáig nem értettem. Aztán megjelentek köztünk a francia ügynökök, most az ügynököt úgy értem, hogy azt vizsgálták, ki milyen szakmára alkalmas, ki mehet továbbtanulni. Ott, kérlek, bevittek minket egy terembe, ahol vizsgálták az izmainkat meztelenül. Tüdőt és mindent vizsgálták, bele kellett fújni egy eszközbe. Futballistákat kerestek, akkor volt az Aranycsapat. Emlékszem, hogy én is akkorákat fújtam ott. Úgy keresték ott az embereket, mint a marhákat a vásáron. Nem lettem se futballista, se ez, se az, tovább akartam tanulni. Akik nem mentek el addig dolgozni, azoknak ott egyből lett munkájuk. Sokunktól megkérdezték, kinek, milyen iskolai végzettsége van. Azt mondtam: „Nekem nincs érettségim, kidobtak a gimnázium-

ból, sajnálom”. Sokan úgy intézték el: „Nekem van, de nem tudtam elhozni”. Volt-e nekik valójában, vagy nem? Ez nem érdekelte a franciákat.

R. J.: Bemondásra elhitték?

E. Sz. L.: Bemondásra elhitték. Elküldték először nyelvtanfolyamra, utána beiratkozott az egyetemre, kapott ösztöndíjat, s tanulhatott tovább. Számtalan ilyen embert ismertem. Laci is ismert többet. Valamikor 1957. július végén, augusztus elején levevényeltek minket Grenoble-ba a Schmidt Lacival, ott találkoztam megint Varjú Lacival. Itt volt egy nyelvtanfolyam reggel nyolctól délután fél egyig, egyig, egész nap ordított a fülünkbe a magnetofon franciául, s mondtuk utána a szöveget, mint a papagáj. Itt jó két-három hónapot töltöttem, október elejéig, és olyan jól megtanultam franciául, hogy olvastam az újságot, hallgattam a rádiót, udvaroltam, s így tovább. Engem és egy pár hozzám hasonló balfácánt, illetve a Lacit is kihelyezték Uriage-ba.¹⁷¹ Ott voltunk két-három hétig, nem volt rossz az ellátás ott sem.

R. J.: Milyen céllal kerültek oda?

E. Sz. L.: Oda? Azért, hogy valamilyen formában megoldást találjanak arra, hogy érettségizni tudjunk. S már ott, vagy Grenoble-ban a kezembe került a Tollas Tibor által szerkesztett *Nemzetőr* újság. Ebben találtam egy cikket, amely beszámolt arról, hogy Felső-Ausztriában, Kammer am Attersee-ben van egy osztrák-magyar reál-gimnázium. Mi ide írtunk, mivel a cím is ott volt, s jött aztán vissza a válasz magyarul és németül Péter Sümegh Lothár igazgatótól. „Gyertek! Fel vagytok véle!” Körülbelül ez volt a szöveg. Ám hogy miként jussunk el Uriage-ból, az Alpoktól, Dél-Franciaországból Felső-Ausztriába, arról senki sem beszélt. Nekem volt valamennyi pénzem, már nem emlékszem, honnan, talán a franciáktól kaptam, de Lacinak semmi pénze sem volt. Vagyunk sem volt. Neki talán volt egy-két inge, gatyája, ha valamije volt. Volt talán két-három kiló valami. Nekem volt egy kis zöld bőrröndöm, amelybe mindenem belefért. Télikabátom, ilyesmi nem volt. Elindultunk Uriage-ból Laci barátommal reggel. Előtte vettem a pénzemből egy kiló kenyeret, egy kiló lókolbászt, egy skatulya gyufát, meg egy iránytűt. Furcsán hangzik. Elindultunk, autóstoppal, amely akkor még szokás volt. S rövid idő alatt bent voltunk Grenoble-ban. Onnan irány Észak-Franciaország és Strasbourg. Strasbourgba értünk, s tudtuk, hogy ott működik a Szabad Európa Kollégium. A Szabad Európánál ott dolgozott egy volt katonatiszt, aki a diákokthoz parancsnoka és vezetője volt, Albrecht Dezsőnek¹⁷² hívták. Dezső bátyám megkérdezte: „Mit akartok, gyerekek?”

¹⁷¹ Ez a város a Grenoble-hoz közeli Uriage Les Baines.

¹⁷² „Albrecht Dezső (Bánffyhungad, 1908. február 26. – Párizs, 1976. szeptember 6.), ügyvéd, politikus újságíró. Apja: Albrecht Lajos bánffyhungadi ügyvéd, a Kós Károly alapította Magyar Néppárt elnöke, majd a Magyar Szövetség alelnöke volt. A kolozsvári ref. kollégiumban érettségizett, jogot a kolozsvári román egy.-en végzett. 1936-tól ügyvéd szülővárosában. 1936-tól 1944-ig a Hitel

„Ausztriába akarunk jutni!” „Innen? Hogyan?” „Itt van a híd... A túloldalán már Németország van.” „Ja, de hát azon át is kellene ám menni! Na, hagyjatok már gondolkozni! Pénzetek van?” „Nincs!” Erre összehívott egy pár ott lévő, Strasbourgban tanuló, hozzánk hasonló ötvenhatos magyart, s elkezdte nézni, melyikünk hasonlít a másikra. Az volt, hogy az egyik a valódi passzussal felül a motorra, a másiknak a passzusát meg nekem adja, s ha azzal a németek beeresztenek, akkor akinél a saját passzus van, az egyedül visszajön, s visszahozza a másikat. Így megegyeztünk, s került is két passzus. Soha nem felejttem el. De aztán mivel óvatos katonaember volt, előre küldte az egyiket: „Menjél előre, hogy nézd meg, mennyire szőröznek a németek”. S aztán jött vissza: „Most nem lehet, nagyon figyelnek, most nem jó”.

R. J.: Hogyan segített ezután?

E. Sz. L.: Azt mondta: „Gyerekek, hallottátok. Ez az út nem megy.” Összekapart valahonnét harmincöt német márkát, s elővett egy térképet. Nem ez volt első eset, ebből értettem meg. Pontosan be volt rajzolva, vagy akkor rajzolta rá, melyik autóbuszra ülünk Strasbourgban, „onnan menjetek északra”, mondta, „Lauterbach-hoz, a folyóhoz. Itt szálljatok ki, és ha ott jobbról kiszálltok, s lementek egy ilyen töltésen a folyóhoz, a túloldal már Németország. De hogy hogyan keltek át rajta, az már a ti dolgotok”, magyarázta. Elmentünk a Laci barátommal úgy, ahogy mutatta. Oda is találtunk, jegyet is vettünk az autóbuszra. Adott valamilyen francia pénzt is, de a márkát magunknál tartottuk. A folyó öt vagy hat méter széles lehetett, és olyan fél vagy egy méter mély. Elég bővizűek arra ezek a folyók. Mondtam a Lacinak: „Ahol folyó van, ott csónaknak is lennie kell!” „Hát akkor melyik irányba menjünk?” „Én sem tudom, de akkor menjünk arra!” Elindultunk, egyszer csak látjuk, hogy világítás van. Deszkák voltak sorba rakva, mondtam is, hogy ott lennie kell csónaknak is. Találtunk egy csónakot, amely félig-meddig a víz alatt volt. „Hogyan akarsz átmenni?”, kérdezte tőlem. „Nézd, kihúzzuk a csónakot, kiborítjuk belőle a vizet, aztán te beleülsz,

c. folyóiratot szerk. 1937-ben tagja volt a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának, és a találkón ő tartotta a bevezető előadást. 1938-ban a kalotaszegi ref. egyházmegye gondnoka. 1939–40-ben a Magy. Népközség társadalmi szakosztályának titkára. 1940-től 1944 őszéig képviselő a m. parlamentben; 1941 tavaszától az Erdélyi Párt ügyvezető elnöke. 1944 szept.-ében Bp.-re költözött, de az egy. munkájában nem vett részt. 1945-től fakitermeléssel foglalkozott. 1947-ben a román hatóságok kikérték mint háborús bűnöst. A letartóztatás elől Párizsba emigrált, ahol kezdetben urasági kertészként dolgozott. 1951–1953 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. 1953-tól a strassbourgi Szabad Európa Kollégium tanulmányi ig.-ja. Belsőmunkatársa volt a Mikes Imre – Gallicus- által 1947–1952 között Párizsban szerk. Nyugati Hírnöknek. 1950-től 1955-ig az Erdélyi Szemle c. lap kiadója és szerk.-je volt. Az 1948-ban megalakult Magy. Nemzeti Bizottmány vezetésében szerepet vállalt. Cikkeit az Új Látóhatár, a Katolikus Szemle is közölte. – F. m. Merjünk magyarok lenni (Kolozsvár, 1944). – Irod. Záhony Éva: A. D. (Hitel, L, Bp., 1991)” Lásd: Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00003/00163.htm> (letöltve: 2016–07–22)

meglököm és beugrok utánad! Aztán majdcsak a túlsó oldalra keveredünk.” Laci barátom tizennyolc éves volt. „Meg akarsz ölni! Meg akarsz fojtani! Hát elment az eszed!”, s így tovább... Hisztizett. Mondtam neki: „Te bolond vagy! Dehogyan akarlak megfojtani, de nem tudok mást kitalálni.” S addig vitatkoztunk, kicsit hangosan, amíg egyszer csak azt vettük észre, hogy négyen állnak mellettünk: „Mi történt?” Elmeséltük a franciatudásommal – valamivel jobban beszéltem, mint Laci, mert komolyabban tanultam –, mutogattuk, hogy hová akarunk menni gimnáziumba. Elzász-Lotaringiában mindenki beszél két nyelvet, de nem biztos, hogy mindenki olvasni is tud németül. Aztán kerítettek egyet, aki elolvasta a levelünket, s azt mondta: „Tényleg oda akarnak menni, őket tényleg felvették az osztrák gimnáziumba, át akarnak jutni Németországba.” Közölték, hogy nem úgy kell átmenni Németországba. Arra menjünk, mert ott van egy zsilip, és van rajta egy vasajtó meg egy lakat, amelyet kinyitnak. Így is történt. Azt tanácsolták, hogy azon menjünk át, de ha azon átmentünk – csak egy viszonylag keskeny deszkapadlón keltünk át –, akkor a túlsó oldalon az első kétszáz métert hason csúszva tegyük meg. Nehogy felálljunk! Nem értettük, de tudomásul vettük, szót fogadtunk, átmentünk és vissza-integettünk.

R. J.: Jártál már arra 1957 óta?

E. Sz. L.: Igen, de akkor most egy nagyot ugrok, és elmondom, nehogy elfelejtsük. Olyan huszonöt évvel ezelőtt már a feleségeink is ott voltak. Akkor Laci barátom a ramsteini támaszponton szolgált, s mi meglátogattuk. Ettünk, ittunk, és másnap Laci azt mondta: „Kivettem egy-két nap szabadságot. Mit csináljunk?” „Te Laci! Itt van Ramstein, itt van Karlsruhe. Ez az a környék, ahol annak idején átjöttünk. Gyere, menjünk oda nosztalgizálni!” Egy ugyanilyen, sőt, nagyobb autója volt, mint most. Beültünk négyen s átmentünk Franciaországba, de ott már nem volt semmilyen határ. „Itt vagyunk, Lajos, de hol voltunk akkor!” Autóztunk, s elkezdtem beszélgetni a helyiekkel, németül, franciául, hogy „ott volt egy fűrészüzem, hol van az most?” Az egyik mutogatta, „Arra van, egy kis utcában, menjünk csak a végére”. Mondták, hogy nyitva van a kapu is, oda éjjel-nappal oda bemehetünk. Bementünk, s ott beszélgettünk négyen, amikor egyszer csak megjelent egy csinosan öltözött, bundás francia hölgy. Hallgatózott, miről is beszélünk tőle két-három méterre. Udvariasan megszólítottam a franciatudásommal: „Bonjour madmaselle, excuse moi! Sprechen Sie Deutsch!” „Natürlich!” „Na, akkor inkább, ha megengedi, németül folytatnám, mert az jobban megy.” S elkezdtem mesélni, hogy miért vagyunk itt, mi történt velünk 1957 októberében, hogyan mentünk át a határon. Azt mondja: „Ez nem fűrészüzem volt”. „Mi volt akkor?” „Az én apámnak volt a székgyára.” S mindjárt hozzátette, hogy akkor tizenegy éves volt. Én meg ugye huszonnégy. „Akar beszélni azokkal a munkásokkal? Még élnek közülük páran!” Feleségeinket is megkérdeztük,

hogy beszéljünk velük, érdekes lenne talán. Aztán végül úgy döntöttünk, nem akarunk velük beszélni, nem akarunk cirkuszt. „De mondja meg, miért kellett nekünk a túloldalon hason kúsznunk kétszáz métert?” Elvitt minket a zsiliphez: „Látják ott azt a kis bódét?” Ilyen téглаépület volt. „Az volt a németek őrháza. S annak idenézett a nagy ablaka. Nézzék! Most is ott van! Onnan állandóan erre néztek, s ha meglátják, akkor elkapják magukat.”

R. J.: Miután átértetek 1957 októberében Nyugat-Németországba, merre mentetek tovább?

E. Sz. L.: Mi onnan egy ártéri erdőbe kerültünk. Elővettük a térképet, azt letettem, ráhelyeztem az iránytűt, Laci barátom gyújtóval világított, s betájoltam Karlsruhe-t. Elég jól betájoltam, mert reggelre odakeveredtünk. Amikor ott voltunk a feleségeinkkel, országúton lemértük a távolságot Karlsruhéig, amely 65 kilométer.

R. J.: S onnan hová vezetett az út?

E. Sz. L.: Karlsruhe-ban reggel fél hét, hét körül az autópályán voltunk. Jött egy teherautó, megállítottuk, hogy felszálljunk rá. „Hová megy?”, kérdeztük. „München!” „Mi is oda megyünk.” Délután, valamikor fél egy körül délután már ott voltunk. Albrecht Dezső bátyánktól kaptunk egy címet a müncheni Eperjes nevű plébános-hoz. Meg is kerestük őt. Laci barátom mindjárt mondta neki, hogy ő katolikus, én meg református. „Hát, én nem tudlak benneteket elvinni Ausztriába! Kigondolok valamit.” Egy idő múlva visszajött, volt egy bogárhátú Volkswagenje. „Vannak híveim”, mondta, „svábok, az osztrák–nyugatnémet határon. Leviszlek benneteket oda, előtte beszélek velük, aludjatok ott, beszéljete velük ti is. Majd másnap próbáljatok meg átjutni Ausztriába.” Így is történt. Levitt bennünket, jót aludtunk, ettünk-ittunk. Laci barátom mindjárt szerelmes lett egy lányba. Könnyen lett szerelmes, ne haragudj, nem akarom bántani. Férfiember volt. Ilyenek voltunk akkor mi. Nekem mesélt róla. Mondtam neki: „Felejtsd el, nem kerülsz vissza ide többet!” És mint két ágrólszakadt, 1957. október 6-án elindultunk az út mellett a kis motyónkkal. Már mindenki kabátot hordott, mi nem. Megyünk az út mellett az osztrák határ felé, jön velünk szembe egy bajor határőr segédmotorral, megfordul és odagurul mellénk, hogy igazoljuk magunkat. Ideiglenes papírjaink voltak Franciaországból, amelyben csak annyi állt, hogy Franciaországban tartózkodhatunk. Semmilyen más igazolványunk akkor nem volt. A német nemigen ment akkoriban egyikünknek sem. Bevitt bennünket a határőrségre. Ott volt egy főhadnagy, aki elég jól beszélt franciául, és akivel meg tudtam értetni, mit akarok. Megmutattam a levelet, hogy érettségizni akarunk. Ők aztán ezt elolvasták, egymással kezdtek el beszélgetni valamit, hogy mit, azt nem tudtam, csak azt láttam, hogy összedobták némi pénzt, egy márka, két márka, s a legfiatalabbat elküldtek a henteshez. Ő hozott egy nagy adag szalámit, felvágottat, két üveg sört, kenyeret, jól tartottak bennünket. Elöl-hátul lefényképez-

tek minket, ujjlenyomatot vettek, s kicsikartak belőlünk egy ígéretet, hogy többet Nyugat-Németországba nem lépünk be.

R. J. Hogyan sikerült Ausztriába szökni?

E. Sz. L.: Úgy döntöttek, hogy az egyik német határőr kimegy egy segédmotor-kerékpárral nézelődni a Salzach folyó partjához, amely elválasztotta egymástól Ausztriát és Németországot. Minket megállított egy másik határőrrel, onnan száz-kétszáz méterre, s amint intett, oda kellett mennünk. Levettük a cipőt és a zoknit, és fogtuk egymás kezét át a Salzachon. Október volt, nagyon hideg, a folyó alja köves volt és nagyon csúszott. Mi, a két ágrólszakadt, fogtuk egymás kezét, és át a Salzachon. Átértünk a túlsó partra, leültünk a fűben, megtöröltük a lábunkat, a zoknit, cipőt felvettük – akkoriban még gyorsabban ment. Visszaintegettünk a németeknek, azok is integettek, s Ausztriában voltunk. Irányítottak minket előzőleg, hogy merre van Salzburg, arra menjünk. El is indultunk arra, talán mehettünk kétszáz-háromszáz méterre, egyszer csak jött egy osztrák vámos, idősebb volt, kövér is, és látta, hogy mi is arra megyünk. Lacival összenéztünk: „Most mi lesz?” „Nem lesz jó, ha találkozunk vele! Gyere, fussunk!” Elkezdett kiabálni felénk: „Halt! Halt! Halt!” Még lőtt is egyet a levegőbe. Mi meg mint a bolondok befutottunk az erdőbe. Az volt a szerencsénk, hogy idősebb volt és kövér. Nem tudott követni minket. Estére Salzburgba értünk, ahol vettünk egy vonatjegyet, harminc-egynéhány márkáért, mert akkor is lehetett Salzburgban márkával fizetni, elfogadták a márkát. Elmentünk vonattal Vöcklabruckig, onnan autóstoppal kerültünk a gimnáziumba. Este már összefutott vagy kétszáz ilyen süvölvény, diák, ott volt a tanári kar is, és mindenkinek el kellett mesélni, hogy kerültünk ide.

R. J.: Ilyen még nem volt?

E. Sz. L.: Ilyen még nem volt, s akkor beszéljünk Laci barátom „problémájáról” is. Az igazgató, Péter Sümegh Lothár megkérdezte: „Milyen vallásúak vagytok?” „Én református.” Laci is válaszolt: „Én meg katolikus.” „Hát akkor te holnap reggel hét órára jössz a misére!”, mondta Lacinak, „Te meg aludhatsz!”, mondta nekem. Laci barátom azóta is bosszankodik rajta: „Te aludhattál, nekem meg reggel hétre misére kellett menni”.

R. J.: Milyen volt ez a gimnázium?

E. Sz. L.: Kemény internátus volt. Reggel nyolctól estig tanultunk. Négyágyas szobákban voltunk. Kovács... már nem emlékszem a nevére, volt a szakács, nagyon jól főzött, nagyon jól tartottak bennünket. A tanáraink mind Magyarországról érkezett diplomás emberek voltak. Könyveink nem voltak. Schwaby Georgina tanította a németet. Stifter Gizi néni a történelmet. Ő soproni volt, és mindennap lediktálta a következő órai anyagot. Magyar történelmet tanultunk tőle. Így ment más órákon is. Aztán hirtelen lettek könyvek is, a tanárok szedték össze és küldözgették őket egymásnak. Nem tudom, honnan szerezték.

R. J.: Mennyi ideig voltál itt?

E. Sz. L.: 1957 októberétől egészen 1958. június végéig, érettségiig. Én legalábbis addig voltam itt. Laci Iselsbergbe került át.

R. J. Ezt az érettségit az osztrákok elismerték?

E. Sz. L.: Igen, érettségi biztost küldtek ki az osztrák kultuszminisztériumból. Úgy hívták, hogy Hölzli, dr. Hölzli. Az én némettudásom a bányászbéka alsó fertályán volt. Harminckét érettségi tételünk volt, mert annyian voltunk az osztályban. Három nyolcadikban voltunk összesen kilencvenhatan. Én a „B” osztályba jártam. Ezekből a tételekből huszonnyolcat kívülről benyestem. Megtanultam, azt se tudtam, mit mondok, csak mondtam, mint a papagáj. Kihúztam egyet, azt az öreg Hölzli kezébe tettem, s mondtam. Hogy ez most Nietzsche volt, Goethe volt, vagy az isten tudja, mi volt, azt se tudom már. Nem tudom, de elmondtam. Sőt, ami nem tetszett neki, hogy lefordítottak egy Petőfi verset, azt is elmondtam neki németül. Azért látta, hogy akarok tudni németül. Egyébként mindenki leérettségizett, úgy voltak vele, hogy legalább minden gyerek alá rakjanak egy ugródeszkát.

R. J.: Segített az érettségi a továbblépésben?

E. Sz. L.: Igen, de akkor voltak, akiknek voltak rokonai, barátai Németországban, Svájcban, Belgiumban és különböző helyeken, oda tudtak továbbmenni. Nekem senkim sem volt. Kénytelen voltam elmenni Bécsbe, hogy ott tanuljak tovább. Egy hétig culáger voltam egy kőműves mellett, toltam a talicskát, hordtam a maltert. Annyi pénzt kerestem, hogy a vonatjegyemet meg tudtam venni, illetve kaptam valamilyen ruhát is. Ugyan a gimnáziumban kaptam a karitástól valamilyen zakófélét, meg nadrágot, de úgy néztem ki benne, mint egy református pap, mindenki azt mondta. Emlékszem, egy nejloninget is kaptam. Így kerültem Bécsbe. Lacival utána következő nyáron találkoztunk, amikor ő érettségizett, meghívtam egy körömpörköltre.

R. J.: Mi történt Bécsben? Munkát vállaltál ott is?

E. Sz. L.: Nem. Bécsben a továbbtanulókat külön szortírozták, és Bécs mellett Mödlingbe irányítottak minket. Ez ma is ott van, ahol előtte nyolc-tíz évig orosz katonák laktak, ez a hely előkelő hotel volt valamikor. Láttuk, hogy se ajtaja, se ablaka, semmi sincs. Egyszer csak megjelent három osztrák katonai teherautó, egyiken szalmazsák, a másikon pokrócok, a harmadikon vaságyak. Ledobálták a fűre, s azt mondták: „Költözzetek be!” Bementünk, és láttuk, hogy némelyik sarokban még emberi ürülék is van, amit az oroszok hagytak ott. Tényleg így történt. Kitakarítottunk és beköltöztünk. Hát beköltöztünk? Ott aludtunk. Volt pokrócunk, szalmazsákunk. Másnap, harmadnap megjelent egy delegáció, megmutatták nekik a helyet, s azt mondták, ez nem állapot, itt így nem lakhatnak a magyar diákok. Erre hirtelen lett pénz, bedeszkázták az ablakokat, ajtókat. Jöttek az asztalosok, ütöttek-verték ott mindent, hogy

valahogy emberi körülmények között éljünk. Aztán, azt mondták: „Ha éjjeliszekrény kell, akkor szegeljétek össze! Van itt elég összetört bútor!” Megmutatták, hol vannak, aztán szegeltünk, készítettünk mindent.

R. J.: Milyen segítséget kaptál a tanulmányaidhoz?

E. Sz. L.: Akit Ausztria befogadott, annak volt igazolványa, semmi problémája nem volt, az első évben megkapta az ösztöndíjat. Nekem ez nem volt, én Franciaországból érkeztem. Nekem semmilyen papírom nem volt.

R. J.: Mi történt?

E. Sz. L.: Áthelyeztek egy táborba, egy gyűjtőhelyre Schwechaton, ahol a repülőtér van. Egy kastélyban laktunk, ahol többen voltak magamfajta süvölvények. Ott vártam ki, hogy mi lesz.

R. J.: Meddig voltál itt?

E. Sz. L.: Körülbelül egy-másfél évig voltam itt.

R. J.: Mennyien voltak itt akkor nagyjából?

E. Sz. L.: Százan biztosan voltunk, de inkább többen. Sőt, családosok is voltak közöttünk, de legfőképpen ilyen süvölvények voltak, mint én. Nem volt rossz hely, az ellátás is tűrhető volt. Akkor volt a Világifjúsági Találkozó Bécsben. Én akkor fejembe vettem, már nyári szünet volt, hogy kell nekem egy 120-as segédmotor. Annak az árát nekem valamilyen formában meg kellett keresnem. Addig jöttem-mentem, amíg találtam egy olyan helyet, ahol festősegédek kerestek, mázólokat. Fogalmam se volt róla, de azt mondtam, „Persze, hogyan tudnék!” Ketten-hárman jelentkezünk, aztán menet közben egészen jól megtanultunk ablakot meg ajtót festeni. Én itt reggel héttől este tízig festettem, egészen jól kerestem. S egy este, amikor tízkor mentem haza, ott állt két osztrák rendőr civilben. „Magát itt várjuk reggel nyolc óra óta!” Akkor már elég jól tudtam németül. „Dolgoztam!” „Hol?” Mondtam, hol. „Mit?” Ellenőriztek, s úgy volt, ahogy mondtam. „Akar maga Bécsben diplomát szerezni?” „Persze!” „Akkor itt írja alá!” „Először látnom kellene, hogy miről is van szó.” Elolvastam, hat-hét sor volt. „Tudomásul veszem és elkötelezem magam arra, hogy ha a Világifjúsági Találkozó¹⁷³ alkalmával Bécsben demonstráción részt veszek, vagy ott bármit teszek, akkor az a Bécsi Egyetemről való azonnali eltávolításomat vonja maga után.”

¹⁷³ A VIT 1947-től került megrendezésre, amely fokozatosan a baloldali ifjúsági szervezetek találkozóává vált. A moszkvai politika nemzetközi propaganda folytatására használta fel. 1959. július 26. és augusztus 4. között Bécs volt a találkozó színhelye. Az osztrák hatóságok félelme egyáltalán nem volt alaptalan, mivel a kommunisták által nem infiltrált diákszövetségek egy ellen-VIT megtartásával készültek. A bécsi menekült magyar egyetemista diákokat tömörítő szövetség ellenplakátot készített és terjesztett. Lásd: Sümegi György: *Az apokalipszis lovasai Bécsben*. In: Betekintő 2009/1 http://www.betekinto.hu/2009_1_sumegi (letöltve: 2016-08-02)

R. J.: Magyarán ellenőrzés alá vonták, hogy az ötvenhatos magyar menekültek miben vesznek részt. Ausztria mint független állam kényszerben akart a semlegességére is.

E. Sz. L.: Igen, de valahol mindig kinőttem a fűszál közül. Az egyik hangadó mindig én voltam, és mindig megtaláltak ezért. Most egy adalék ehhez. A Bécsi Egyetemen ezerkétszáz magyar diákot regisztráltak akkor, 1961-62-ben. Volt Bécsi Magyar Diákszövetség is, a bécsi Gumpendorferstrassén. Jó tanulmányai eredményeim miatt megválasztottak szociális felelősnek. Ez annyit jelentett, hogy a Bécsi Egyetemről minden hónapban kaptunk, bár nem tudom, ezt honnét vették, hetven-nyolcvanezer schillinget. Ez nagy pénz volt, két Volkswagennek az ára. Nekem kellett kiosztanom azoknak a diákoknak, akik jó tanulmányi eredményt tudtak felmutatni. A legtöbb, amit adhattam valakinek, négy-ötszáz schilling volt. Ez volt a maximum, többet nem adhattam. Ezt én aláírtam minden hónapban és bevitettem az egyetemre, a rektori irodába, aztán következő hónapban bementem a hivatalba az újabb pénzért. Egyszer hoztam a pénzt, amikor két kecskeméti süvölvény sugdosni kezdett a fülemben: „Látod azt a lányt? Tudod, ki ez?” Sipos Margit, szép magyar lány volt. Tovább duruzsoltak a fülemben, hogy ez a Rainer Péter barátnője. „Ne mondd!” „Tényleg! Nem hiszed el, Lajos?” „Miért mondjátok? Miért nem megy hozzá?” Rainernek három ösztöndíja volt. Ez körülbelül négy és fél ezer schilling volt havonta, akkor, midőn egy városi hivatalnok hét-nyolcszáz schillinget keresett. Tudomásul vettem. Jött a Margit, s mondtam neki: „Négyszáz schillinget tudok magának adni, ötszázat nem, mert ahhoz különleges dolog kellene.” Orvostanhallgató volt Margit. Azt mondtam neki: „Idefigyeljen, maga többet is kaphatna. Úgy tudjuk, hogy a Péter a maga vőlegénye. Tudna neki szólni, hogy intézzon magának valamit.” A lány találva érezte magát, mérges lett, hisztizett, mindent lecsapott az asztalra, még a pénzt is otthagytá. Mint egy hisztérika, úgy távozott. Mi neveltünk, s úgy voltunk vele, hogy be van fejezve, ha kell neki a pénz, majd visszajön. Három nap múlva mentem a Bécsi Egyetemre, és jött velem szemben valaki: „Te vagy a Szabó Lajos?” „Én! És te?” „Én meg a Rainer Péter.” Úgy tudom, hogy őt és utódait, akik ma is Bécsben élnek, már Rothschildnak hívják. „Mit akarsz tőlem?” „Idefigyelj! Mit szólnál hozzá, ha akkora pofont adnék neked, hogy leesne a fejed?” Gondolkoztam: „Itt egy schilling, a jogi fakultás mellett van egy telefonkészülék, előtte hívd fel a mentőket, mert valamelyiküknek szüksége lesz rá!” Tovább ment a vita, megráztam és nekitoltam a portásfülke melletti fekete táblának.

R. J.: Milyen következménye lett?

E. Sz. L.: Második jogi államvizsga előtt álltam, a professzorok közölték velem, hogy amíg én itt vagyok, és ők is itt vannak, én itt diplomát nem kapok, ezt vegyem tudomásul. Részletekbe nem akarok menni. Kénytelen voltam átnyergelni az államtu-

dományra, ahol behúztam fülem-farkam. Ott szereztem aztán diplomát. Sok tanegységemet be is számítottak.

R. J.: Az államtudományi szakon mit hallgattál?

E. Sz. L.: Én ott nemzetközi jogból írtam a disszertációm, ami inkább közgazdasági jellegű volt, mint jogi. A második jogi államvizsgáig egy szinten tanultunk, de sok közös előadás volt. A jogtörténelemtől a jogi alapfogalmakig sok mindent beszámítottak. Valahol a közepén kezdtem neki.

R. J.: Mikor végeztél?

E. Sz. L.: 1968-ban védtem meg a disszertációm. Tovább tartott. Élni kellett az egyetem mellett, s hát nem is vettem komolyan, mert egyedül voltam.

R. J.: Milyen állásokat találtál az egyetem után?

E. Sz. L.: Miután végeztem, nem volt egyszerű az álláskeresés. Voltam biztosítóügynök is, számtalan kurzuson, beiskolázásokon vettem részt. Számtalanszor közölték, hogy az apró betűs részeket az ügyfeleknek inkább ne mondjuk el. Azt mondtam, ez csalás. Valahogyan nem tartottam ezt magammal összeegyeztethetőnek. Aztán különböző barátokon, ismerősökön keresztül sikerült bejutnom az akkori Creditanstalt Bankvereinhez.

R. J.: Ott melyik osztályon dolgoztál?

E. Sz. L.: Az értékpapír-osztályon. Végigjártam mindent a számlálásra alsó fokától. Mindenhol eltöltöttem fél évet. Ez volt a szokás.

R. J.: Ügyfélszolgálatról felfelé?

E. Sz. L.: Igen, ott kezdtem a fiókban. Aztán megkérdezték tőlem. „Na, melyik tetszett a legjobban? Mit akarsz?” „Ha lehet választani, az értékpapír irányban szeretnék dolgozni”, mondtam. Aztán ott is maradtam az egész életemben. Nagyon sok pénzt kezeltem, és kerestem másoknak. Ezért kerültek a bencések is hozzám.

R. J.: Ért valamilyen sérelem a magyarságod miatt Ausztriában?

E. Sz. L.: Voltak esetek. Jogtörténelem, 1961, öreg jezsuita professzor, s a háromszáz hallgató, mi, a gólyák, nevetünk rajta. Az öreg professzor kifakadt: „Ne nevéssenek! Szégyelljék magukat! Hogy mernek nevetni ilyen neveken, mint Knoblauch meg Katzenbaisser!” Knoblauch a fokhagyma, Katzenbaisser a macskafogó. „Vegyétek tudomásul, hogy annak idején II. József, a kalapos király, egy antiszemita volt! Jegyezzék meg! Úgy döntött, hogy mindegyik zsidónak lesz családi neve is. Megkereszteltette őket, s kiküldte birodalom-szerte az ő antiszemita, berúgott hivatalnokait, tisztviselőit, akik megkérdezték mindegyik zsidótól, mi a foglalkozása, s nekik teljesen mindegy volt, hogy kicsi vagy nagy, ráragasztottak egy nevet. Innen vannak ezek a szégyenteljes nevek!” Ez a Lentze, az öreg jezsuita, 1961 őszén, az első jogi államvizsga után, amikor készültem a második vizsgára, elvitt minket az alsó-ausztriai tartományházba, amely akkor Bécsben volt, most Sankt Pöltenben van. Ennek

a pincéje tele volt kínzóeszközökkel, vallatőeszközökkel, s különböző háborúban elkobzott relikviákkal, többek között itt voltak az 1848-49-ben elkobzott magyar zászlók is, sőt, az aradi bitófák egy része is itt volt. Ezek a bitók is különlegesek voltak, nem hagyományosak, Egy oszlop, egy kovácsoltvas szög és azon egy kötél. Emlékszem, harmincketten voltunk ott diákok, az öreg jezsuita körbejárt, fogta a szemüvegét, s mindenkihez odament. „Na, mit szól hozzá? Erre akasztották fel a rebellis magyar tábornokokat!” S mikor odaért hozzám, ismert név szerint. „Na, mit szól hozzá, Szabó kolléga úr? Erre akasztották fel őket! Mit szól hozzá?” S közben az arcomba nevetett. Eldönthettem, hogy most nyakon vágom ezt a vén jezsuitát, vagy diplomázni akarok. Összeharaptam a számat és motyogtam valamit. Tudomásul vettem.

R. J.: Visszaélt azzal, hogy magyar származású vagy? Szándékosan provokált?

E. Sz. L.: Igen, provokálni akart. Ilyen nem egy, hanem több esetem is volt. Van az osztrákokban egy bizonyos dac, keh, magyarán mondva. Ismerem őket, mert köztük éltem. Ameddig a bányászbéka alsó fertálya alatt voltál, nem akadt semmilyen gondod. Ám ha észrevették, hogy hoppá, ennek kicsikét több esze van, mint nekünk... Átélttem, nem akarom folytatni, de vannak köztük jó barátaim is. Van, akivel egy-két pohár bor után rögtön összevitatkozunk. Mondtam is nekik: „Nana, azért ez nem teljesen így volt!” Volt, akit sikerült meggyőzni, volt, akit nem. S fordítva is, ha neked így tetszik.

R. J.: Ha értékelned kellene az osztrák állampolgárok viszonyát az ötvenhatos menekültekhez, akkor arról mit mondanál?

E. Sz. L.: Figyelj ide! Sok olyan eset volt, s erre a feleségem a tanú, amely bizonyítja az osztrákok pozitív hozzáállását. Egyik diákkori évfolyamtársam levette magáról a télikabátot és ráadta a feleségemre azzal, hogy „ez a tiéd!” Az utcán számtalan ilyen eset történt. Az osztrákokkal soha semmilyen baj nem volt. Mivel Bécsben a hivatalnokok és tisztviselők legnagyobb része azonban cseh származású volt, nem minden úgy működött, ahogy kellett volna. Hogy megvilágítsam, amit elmondtam, elmesélek egy esetet. 1976-77-ben, már nem tudom, mikor pontosan, bankban voltam. Egy magyar származású ügyfelem, egy fiatalasszony, aki ott a tolmácsintézetben tanult, azt mondta: „Doktor úr! Keresnek valakit a Bécsi Egyetemen, olyat, aki náluk végzett, s beszél a jogi és közgazdasági német nyelvet. Nem érdekelné magát egy ilyen lektori másodállás?” „De igen, érdekelne!” Megmondta, hová kell mennem. Elmentem, megérdeklődtem. Előtte be kellett mutatkoynom három igazgatónál. Volt két osztrák és egy cseh nevű, a Foltinek. A feleségemmel ültünk egymás mellett és hangosan azon filozofáltam, hogy először a két osztrák nevűnek mutatkozom be. Így is történt. Mindkettő bólintott. Rendben van, megegyeztünk, elmosolyogtunk és kész. Utána elmentem a Foltinekhez, ő volt az Angol–Amerikai Intézet igazgatója,

ő volt az egyik mérvadó vezető. Mondom neki: „Nézze, én huszonhárom-huszon-négy éves koromtól kezdtem el németül tanulni, az akcentusom megmaradt. Az anyanyelvem magyar, de a képzettségi nyelvem német. Sok mindent jobban tudok németül, mind magyarul.” Foltinek azt válaszolta: „Doktor úr! Vegyen tudomásul egyet, Bécsben és Ausztriában egy szalonképes dialektus és tájszólás van, s az a magyar! Legyen rá büszke és soha ne hagyja el!” Nem is tudja és nem is akarja elhagyni az ember! Mióta Bécs Bécs, mindig voltak és vannak ott magyarok, nagyjából úgy, mint Budapesten a svábok. Hogy ez milyen barátság volt, az más lapra tartozik. De mi ott nem vagyunk idegenek!

R. J: Mással is találkozta, aki ezt ugyanígy gondolja?

E. Sz. L.: Amikor 1967-ben Bruno Kreisky kancellár elintézte Habsburg Ottónak, hogy bejöhet Bécsbe.¹⁷⁴ Josefsplatz, I. kerület, a Burg háta mögött, körülbelül három-száz-egynéhány magyar előtt tartotta Habsburg Ottó a beszédét. Rettenetesen racs-csolt az első három mondatban. „Mi, magyarok, végeredményben Bécsben sem vagyunk idegenek.” Hallgattam, már a feleségem is ott volt. Néztem... Ezt a legöre-gebb Habsburg mondta. Na, akkor én holnap mindenkit elküldök melegebb éghaj-latra. Lovat adott alám.

R. J.: Mikor jöttél először haza Magyarországra?

E. Sz. L.: Látod, ez egy kényes kérdés. 1965-ben házasodott az öcsém, nem tud-tam, jöhetnek-e vagy nem jöhetnek. Kértem vízumot, hazaengedtek. Csodálkoztam, de azért is jöttem, hogy az öcsém esküvője után eljuthassak Magyarországon keresztül Marosvásárhelyre és Székelyudvarhelyre, mert akkor írtam a disszertációm, és ahhoz akartam anyagot gyűjteni. S erre fel ott ismertem meg a feleségemet. Azt mondtam neki: „Rendben van, ha te hozzám jössz, én elveszlek feleségül.” Har-minchárom éves voltam. Amennyiben Magyarországon keresztül megyek haza, akkor huszonnégy órán belül el kellett volna hagynom az ország területét. Ilyen útle-velet adott ki a KEOKH. Felmentem Budapestre meghosszabbítani a vízumomat, s csak három nap múlva engedtek el az Andrássy útról.

R. J.: Mi történt?

E. Sz. L.: Puhítottak. Nem csinállok belőle titkot, de mindent tudni akartak. A vége az lett, hogy megkérdezték: „El akarja venni ezt a lányt?” „Igen, ha lehet!” „Ja, de abba mi is beleszólunk ám!” „Szeretnék maradni még egy-két napot, de haza kellene mennem Bécsbe tanulni.” „Ezt úgy kellene megoldani, hogy ha tud valamit egyes bécsi magyar diákokról, azt jelentse ám nekünk.” Na most én elkezdtem gondol-kozni, mit is tegyek. Arra jutottam, hogy ezt a kérdést másképpen kell megoldani,

¹⁷⁴ Bruno Kreisky (1911-1990), 1970-től 1983-ig Ausztria kancellárja, 1967-ben az Osztrák Szocialista Párt elnöke. Habsburg Ottó 1966-ban léphetett be ismét Ausztriába.

s megígértem nekik mindent. Három nap után elengedtek, megegyeztünk, s maradtam még kétszer huszonnégy órát. Onnantól kezdve – senki sem értette, csak én tudtam, miért – sürgettem, hogy minél előbb házasodjunk össze. A menyasszonyomnak sem mondtam el akkor. 1966. június végén össze is házasodtunk. Tudtam, hogy kik voltak rám ültetve akkor. Ő jelentett rólam, én meg róla, hogy mit mondott. Diákemberek voltunk, s nem voltak titkok. Ostobaság volt az egész. Inkább csak nőügyek, s egyebek voltak, de őket minden érdekelte.¹⁷⁵

R. J.: Mi érdekelte őket leginkább?

E. Sz. L.: Főleg a Bécsi Diákszövetség érdekelte őket. Kik vannak ott, kik a főkomposok? Mit csinálunk? Mennyi pénzünk van? Honnét kapjuk? Ezek nem voltak titkok, jobban tudták, mint én, ők ellenőrizték azt, hogy igazat mondok-e, vagy nem.

R. J.: Meddig kellett jelentened?

E. Sz. L.: Amikor 1966 júliusában megházasodtam és átléptük az osztrák határt, egy nagy lélegzetet vettem, s azt mondtam a feleségemnek: „Tudod, miért jöhettél ki?” Bécsig elmondtam neki. „S most itt vagy Ausztriában, de ha te most visszamész egy hónapra belül”, mert egy hónapos útlevelemmel engedték ki, „akkor az azt jelenti, hogy elköteleztem magam Tarnócára bojtárnak, ávós besúgónak, de ha itt maradsz, akkor én minden kapcsolatot megszüntetek velük”.

R. J. Ezután mi történt?

E. Sz. L.: Volt egy atyai jó barátom, dr. Gálffy Dezső, Székelyudvarhely utolsó főispánja. Elmentem hozzá. Dezső bátyám negyvenötös menekült volt. Elmondtam neki, mi történt, mit csináljak? Dezső bátyám felállt, s azt mondta: „Lajos fiam, becsületes gyerek vagy! Adjál nekem egy-két napot, aztán hívj fel telefonon és elmondom neked, hová menjél”. Így is történt. Két-három nap múlva bementem az osztrák Belügyminisztérium egyik osztályára, s feljelentettem önmagammat. Írtak vagy három-négy oldalt rólam, mi és hogy történt. Egyszóval nekem a mai napig is birtokomban van az osztrák belügyminisztérium levele, amelyben bizonyítják, hogy nem tettem sem az osztrák állam, sem más ellen olyat, amellyel ártottam volna valakinek. Megvizsgálták az ügyeimet.

R. J.: Kaptál a Történeti Hivataltól erre vonatkozó anyagokat?

E. Sz. L.: Kétszer fordultam hozzájuk Laci barátom tanácsára, javaslatára, másodszor már durvábban, de ugyanazt az anyagot kaptam meg, mint az első üzenetükben: négy-öt oldalt befekettítve. „Szabó Lajos, született 1933. február 27-én paraszti szülők első gyermekeként, aki 1956-ban részt vett a balatonendréd erdőben bujkáló ellenforradalmi bandák tagjaként, a kommunisták házában töltött házkutatásokban”. A többi teljesen be van feketítve. Ugyanakkor közölték velem, hogy az édesapámról

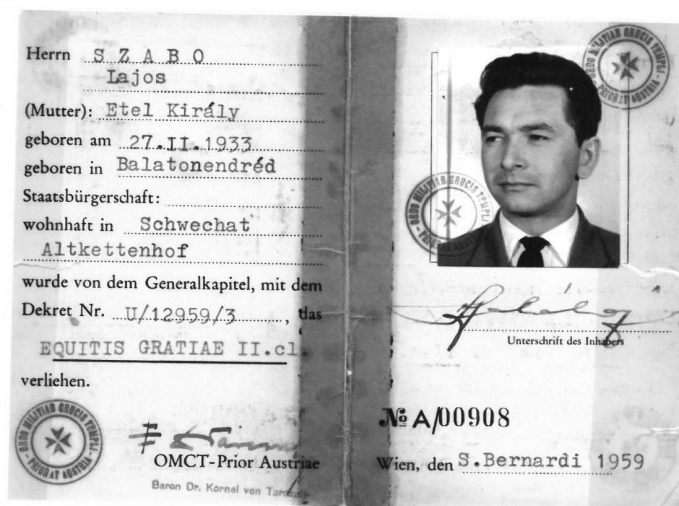
¹⁷⁵ Ezzel kapcsolatban nem találtunk dokumentumokat az ÁBTL-ben.

– ha küldök fénymásolatot az anyakönyvi kivonatáról – elküldenek számomra egy harminchat oldalas anyagot. Ezt megkaptam tőlük és vigyázva tanulmányozom.

R. J.: A magyarországi rendszerváltozás után milyen tevékenységet folytattál itthon? Mikor költöztél haza?

E. Sz. L.: A rendszerváltás idején a politikai tevékenységemet a Jurta Színházban kezdtem Romhányi Lászlóval együtt, majd a Független Kisgazdapártnál folytattam. A párt vezetőjével, dr. Torgyán Józseffel és feleségével, Cseh Máriával többször összevitatkoztam, s mivel ezért másokkal együtt mellőzni kezdtek, végül úgy döntöttem, hogy ehhez a Janus-arcú párthoz és társasághoz nem akarok tartozni, sem velük együtt dolgozni, s otthagytam őket. Később Rác Sándor barátom és bajtársam rábeszélésére a Magyarok Világszövetségénél kezdtem dolgozni, de miután sajnos elhunyt, innét is bizonyos okok miatt visszahúzódtam. Mivel életem nagyobbik részét Bécsben éltem le, és az úgynevezett rendszerváltásban, hatalommentésben is csalódtam, kételtű életet élünk a feleségemmel. A téli hónapokban Bécsben, a nyári hónapokban Magyarországon tartózkodunk. Jelenleg segítem az öt unokám felnevelését.

R. J.: Jó egészséget kívánok az unokáid felneveléséhez!

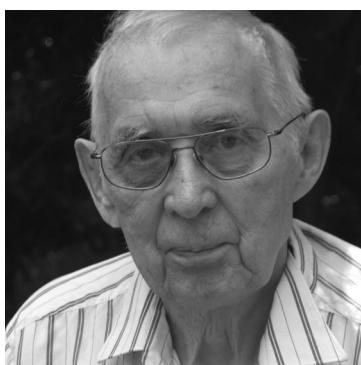
Endrédi Szabó Lajos 1959-ben

*„Az volt a konklúzióm, hogy itt ismertem meg a kommunizmust.
Mert a public szektor¹⁷⁶ itt ugyanúgy dolgozott, mint a kommunizmusban.”*

INTERJÚ EKKER LÁSZLÓVAL

2015. október 12.

Életrajz:

1931-ben született Mosonban (ma Mosonmagyaróvár). Az elemi iskoláit szülővárosában végezte el. 1941-ben az egész családjával Budapestre költözött. A gimnázium elvégzése után ének és történelem szakos tanárnak tanult a Budapesti Pedagógia Főiskolán. 1953-tól Hegyeshalmon tanított. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején szemtanúja a mosonmagyaróvári eseményeknek. 1956. november 6-án rokonaival előbb Ausztriába, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Kezdetben különböző fizikai munkákból tartotta fent magát, majd az 1970-es évek elejétől clevelandi köztisztviselőként dolgozott. 1982-ben látogatott először haza Magyarországra. A nyugdíjazása után az akroni református templomban dolgozott orgonistaként. Egy leány (Zsuzsa, 1962) és egy fiú (István, 1968) édesapja. Jelenleg a lányával és a vejével él New Yorkban.

R. J.: Kedves László, kérem, beszéljen a családjáról!

E. L.: 1931-ben születtem Mosonban, apám takarékpénztári tisztviselő volt. 1941. augusztus táján Budapestre költöztünk, ő ott vállalt állást banktisztviselőként, a Creditanstalt Bankvereinnél, amely egy osztrák vállalkozás volt. Szóval 1941 óta hivatalosan óbudai lakos vagyok. A Tímár utca 2. szám alatt laktunk. Ez az Árpád fejedelem útja és a Tímár utca sarkán álló épület volt. Ott is jártam iskolába. Amikor odaköltöztünk, már kezdődött a háború, 1941-ben tejet már nem akartak adni. Tízévesen gimnáziumba írtak. A bombázások csak 1943-ban kezdődtek. Mint vidékiek, minden hétfvégén mentünk fel a várba, meg lehetett nézni

¹⁷⁶ Közalkalmazotti szektor.

a szertartástermeket is. Kétszer végigjártuk a palotát. Minket, gyerekeket elvittek a vidéki rokonokhoz Mosonba. Mi így hívtuk, mert pár évvel korábban egyesült Magyaróvárral.¹⁷⁷

R. J.: A háború után mivel foglalkozott az édesapja?

E. L.: Mivel a bank vagyonát mint hadizsákmányt elvitték az oroszok, elment dolgozni tisztviselőként az Iparügyi Minisztériumba, mindjárt 1945 végén vagy 1946 elején. Azért kerülhetett oda, mert ahol mi Óbudán laktunk, az gettós ház volt. Ott volt harminckét lakás, vagy mennyi, s az ott lakók 40-50 százaléka zsidó származású volt. Nekünk semmi bajunk nem volt a zsidókkal, bár ki lehetett volna költözni a lakásból. Apám ebbe nem egyezett bele, sőt, mivel a lakásunk területenkívüliséget élvezett a gettóban, akárki akart oda jönni, amihez engedélyt kellett kérnie, azt mondta, az Ekkerékhez megy.

R. J.: 1945 után a családja hogy viszonyult az új rendszerhez? Hogyan érezték magukat, voltak-e gondjaik a Rákosi-korszak idején?

E. L.: Ahogy 1956-ig változtak a minisztériumok, neki is úgy változtak az állomás-helyei. Egy időszakban az édesapám főnöke volt Hegedüs né,¹⁷⁸ Hegedüs András¹⁷⁹ felesége. A forradalom alatt már Mosonban voltam, ő akkor már máshol volt, egy vállalatnál. Ahogy a levelekből kiderült, nem tetszett neki ez a csere, úgy érezte, nincs kellően megbecsülve.

R. J.: Az 1956-os forradalom alatt mi történt magával?

E. L.: A forradalomról el kell mondanom a véleményemet. Hegyeshalomban tanítottam akkor. Ebből a szemszögből az ember mindent máshogy látott, mint az, aki más társadalmi rétegből származott. Tulajdonképpen akkor már beszélhetünk az 1956 előtti szocialista törvényességről is, mert sokszor előfordult, hogy mivel a „mór megtette a kötelességért, a mór mehetett”. Azaz nagyon sokakat, akik mindent a párt érdekében tettek és durvasággal, kegyetlenkedéssel építették a szocializmust, azokat kirúgták. Akkoriban viccesen azt mondtuk róluk, hogy zúgva szálltak, mint a győzelmi zászló, és kirepültek a béketáborból. Az ember sok ilyesfajta történetet hallott, de akkor nem nagyon érdekelt a politika, mert énekelni tanultam 1949 után Budapesten. Volt egy énektanárnőm, Posszert Emília, aki állítólag Simándyt és Osváth Júliát is tanította.¹⁸⁰ A Textil Szakszervezet Énekkarában énekeltem, ott avanssáltam, mint szólista. Ezekben a mozgalmi dalokban és a kultúrversenyeken énekeltem a szólót. Budapest majdnem minden színpadát bejártam.

¹⁷⁷ Moson 1939-ig önálló volt, akkor egyesítették Magyaróvárral.

¹⁷⁸ Leánykori nevén Hölzel Zsuzsanna (1922-1998), 1947-ben házasodott össze Hegedüs Andrással.

¹⁷⁹ Hegedüs András (1922-1999), 1955 és 1956 között Magyarország miniszterelnöke.

¹⁸⁰ Posszert Emília opera-énekesnő magániskolájában tanult a II. világháború után 1945 és 1947 között Simándy József operaénekes is.

R. J.: Mit tanított Hegyeshalmon? Ott is éneket?

E. L.: Hegyeshalmon történelmet és éneket tanítottam, mert a Budapesti Pedagógiai Főiskolán volt egy ilyen szakpár, hogy történelem-ének, s ezt végeztem el. Engem nagyon érdekelt a történelem. Az ember a szabadidejében bejárt az Egyetemi Könyvtárba, az Országgyűlési Könyvtárba, Széchényi Könyvtárba, s próbálta a nyugat-magyarországi helyzetet megérteni. Ám el kell mondani, hogy ezekkel a történelmi kérdésekkel akkor a kommunizmus miatt jóformán senki sem foglalkozott.

R. J.: Az 1956-os forradalom hogyan kezdődött el Mosonmagyaróváron?

E. L.: Beszelnék az előzményeiről is kicsit. Erről nem olvastam még sehol, de az úgynevezett szocialista törvényesség idején nagyon sok Nyugat-Európából származó menekült jött visszafelé. Rengeteg fiatal volt közöttük. Ott Magyaróváron kellett megvárniuk, amíg a papírjaikat megkapták.

R. J.: Ők még 1944-45 közötti menekültek voltak?

E. L.: Igen. Az érdekes az volt, hogy ezeket a fiatalokat Magyaróváron, a volt főhercegi kastélyban szállásolták el. Nem tudom, hogy ez középiskolai kollégium, vagy diákotthon volt. Az ottani fiúk nézték, hogy ezek bolondok? Innen mindenki el akar menni, ezek meg most jönnek haza? Jöttek autóval is. Végül aztán meg is tiltották a helyieknek, hogy beszélgessenek azokkal, akik hazajöttek. A szocialista törvényesség is tele volt hazugsággal. Például a hittan-beiratkozás állítólag teljesen liberális lett volna. Nem kértek papírokat, nem kellett sorba állni, a gyerek odament és be lett íratva. Engem is bevettek az adminisztrációba, így a beiratkozásban részt vettem tanárként. Ám ezután a tantestületnek az irodában fel kellett dolgoznia, hogy kinek a gyereket vették fel hittanra. Mindazon gyerekek szüleinek a nevét titkos borítékban küldték a káderosztályra, akik beiratkoztak hittanra. Egyszer bent voltam az irodában, amikor egy asszony odahívott, hogy töröljük a gyereket a hittanról, mert a férjét behívták a munkahelyén a káderosztályra és megfenyegették. Akkor már akárhová mentem, érdekes dolgokat tapasztaltam. Például nyáron Budapesten, a Nyugatinál egy foglyot kísért egy rendőr, mire az emberek odamentek, körbevették, aztán inzultálták a rendőrt.

R. J.: Ez már 1956 nyarán volt?

E. L.: Igen. Történt más is. Mentünk egyszer haza Óbudára, a Margit hídnál vártuk a HÉV-et. Akkor még nagyon ritkák voltak a gépjárművek a városban. Egy ávos járműnek tűnő autó dudált valamiért, rászóltak azokra, akik ott álltak. Azt is körbevették az emberek, és csak kedvesen nem beszéltek vele. Félóráig nem tudtak elmenni. Ezek a botrányok napirenden voltak. Tovább hevítette a helyzetet, hogy a személyi kultusz mocsarából kiemelkedtek ezeknek a szadista bűnözőknek az ügyei. Az volt a fontos, hogy melyik kommunista elvtársat hogyan végezték ki ezek. Rajktól kezdve mindegyiket emlegették. 1956 nyarán unokatestvéreimmel és barátainkkal mentünk

ki a Mosoni-Dunánál a vendéglőbe, voltak ott a szomszéd falvakból, Szigetközből, Máriakálnokról és a környékről is, idősebbek, iszogattak, mulatoztak. Jött egy idős, toprongyos ember, és azt mondta: „Amennyiben meg nem sértem magukat, akkor rendelnék maguknak egy üveg bort”. Mondtuk neki: „Jó, hozzá”. Megkérdeztem, ki ez az ember? Azt válaszolták, hogy ez egy rongyember. „Rongyember? Miért, mit csinált?” Azt mondták, hogy hivatalnok volt valamilyen pozícióban a szomszéd faluban, Máriakálnokon, és a kommunizmust építette.

R. J.: Hogyan keveredett bele végül az 1956-os eseményekbe?

E. L.: 1956. október 23-án Budapesten történtek az események. Mosonban rokonoknál laktam, ideiglenes bejelentővel tartózkodtam ott, mert az akkori törvények szerint a budapesti címemet nem adhattam fel, a bejelentkezést különféle feltételekhez kötötték. Hallgattam az utcán a rádiókat, és este nyolckor Gerő Ernő beszédét is. Az ember azon jól felháborodott és lefeküdt. Reggel elhatároztam, hogy biciklivel hajtok át Hegyeshalomra. Mentem Magyaróvár felé, és már ott voltam a rendőrség épületénél, amikor egy idősebb ember megállított, aki apám ismerőse volt, valamelyik patikus fia. „Látod, mi van itt?”, kérdezte. „Mi van?” „Nézz át a rendőrségre!” Odanéztem és láttam, hogy az épület előtt sisakos felfegyverzett katonák állnak. „Budapesten kitört a forradalom”, tette még hozzá. Láttam szomorú és mosolygós embereket is az utcákon. Hallottam, hogy itt letették, ott letették a fegyvert Pesten. Végül visszamentem Mosonba. Október 25-én a nagyanyám házában voltam. Valamikor nagy magtárépület volt ez istállókkal, ehhez építettek hozzá két lakást, ahol a tanácsitkár vagy a helyettese, meg egy másik ilyen elvtárs lakott, senki sem bántotta őket. Beszélgettünk velük, azt mondták, hogy a családjaikat visszaküldték vidékre, oda, ahonnan jöttek. Ők maradtak csak otthon, ez a két elvtárs, de nem tudok róluk rosszat mondani. A nagybátyám azt mesélte, hogy azt mondták, az osztrák határnál már ott állt két magyar csendőrezred, készen arra, hogy elinduljanak Magyarországra.¹⁸¹ Ez volt az utolsó információ. Voltak olyanok, akik azt mondták, hogy kellene valamit tenni, de mondtam, hogy nana, felesleges, s nem lehet bedühödni. Másnap reggel kimentem, de a vonat nem indult már Hegyeshalom felé. Mentem biciklivel Magyaróvárra. Ahol tanítottam, az iskolapadra ki volt írva: „Éljen a forradalom!” Felmentem megint a volt főhercegi kastélyba, ismertem az ottani vezetőket, és telefonáltam Hegyeshalomra. Akkor egyszer csak jöttek a vár felől cso-

¹⁸¹ Ez csak helyi pletyka volt. Az osztrákok még Nagy Ferenc egykori miniszterelnököt is visszafordították a határról. Ellenben a Magyar Szocialista Munkáspárt [MSZMP] Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. decemberben kiadott határozata szerint ellenforradalom történt, amelyben fontos szerepet játszott többek között a diverzáns alakulatokat, fegyveres emigránsokat is küldő nyugati imperializmus. Ezzel a nyilvánvaló hazugsággal akarták magyarázni a magyar kommunista rendszer gyors összeomlását a forradalom alatt.

portok, vele szemben volt a pártbizottság, levették róla a vörös csillagot. Jöttek a mosoni gyárakból, nagy táblákat hoztak és hazafias dalokat énekeltek. Gyülekeztek a volt városháza előtt. Egy valamit meg kell érteni: amikor forradalomról beszélünk, akkor mindig az elnyomottak, a senkiknek nevezettek jajdulnak fel. Itt is az elnyomottak, a senkik, a munkások álltak az élen. Elmondták a kritikáikat, mert akkor, abban a pillanatban még nem állt a forradalom mellé a kormány, aztán elszavalták a Nemzeti dalt. Közben érkeztek rengetegen a szomszéd faluból, Szigetközből, Halászi községből, ők is elkezdtek szónokolni, szavalni, a többiek pedig vonultak Moson irányába a főúton. El kellett hagyniuk a járásbíróház épületét, azzal szemben volt a posta. Sokan álltak ott, én elég messze álltam a bíróságtól, onnan szemlélődtem. Közben a járásbíróhágról ki lettek engedve a politikai foglyok, egy kivételével, aki másmilyen bünt követte el. A bíróságról is levették a csillagot és a táblát, én el akartam kérni, mert történelmi emlék lett volna, de azt mondták, nem adják oda, és összekopácsolták. Engem azért érdekelt ez az egész esemény, mert már sokat olvastam forradalomról, de ezt mások írták meg. Most saját szememmel akartam meg tapasztalni, milyen is ez az egész valójában. A tömeg vonult tovább, az utcákon találkoztam a városi vagy a megyei ügyésszel, régen fiatal soproni ügyvéd volt, jól ismertem őt, Böröcz Andrásnak hívták. Azt mondta nekem: „Tudod, ha ez most nem sikerül, akkor az én feladatom lesz mindezeket az embereket beperelni, bíróság elé állítani és lecsukni”. Hallottam, hogy a forradalom után nem maradt ott, visszament Sopronba. A tömeg aztán odaérkezett az 1848-as emlékműhöz, a múzeum elé. Tudták, hogy nekem oda állandó bejárásom van, amikor akartam. Azt is tudták, hogy a volt főmérnök az emlékműről a Kossuth-címet leszedette és a múzeumban elrakta. Megint szavaltak, és volt, aki azt mondta, hogy „Laci, énekelj valamit! Miért nem énekelsz?” De azt válaszoltam, „Nem éneklek!” Bementünk volna a múzeumba. Be volt zárva az ajtó, de a gondnok benyomta és hozta a címet, odavitte az emlékműhöz és éljenezés közepette felemelte. Aztán mondták, hogy valamilyen szövetkezet elvitte kitisztítani, hogy majd felrakják a szoborra. Nem tudom, ez végül megtörtént-e. S ekkor történt a tragikus pillanat, ott még mindenki együtt volt. Elterjedt, hogy a Timföldgyárból nem engedték ki az embereket. A Timföldgyár a Monarchia egyik legnagyobb gyárának az utódja volt. Mi is ott álltunk, hogy merre menjünk. Az egyik csoport elindult oda, a másik meg Moson felé. Mi is arrafelé mentünk, huszonöt éves voltam, arra mentek a lányok és az iskolások is, velük voltunk. Mentünk Moson és Óvár közé, ott volt egy nagy üres telken a rádiórelé-állomás. Az emberek rohantak, de ott nem volt semmi. Egyszer csak hallottuk a fegyverek ropogását és a gránátok robbanását. Bolond fejemmel azt gondoltam, hogy megérkeztek Nyugat-Németországból a csendőrezredek segíteni. Felültem a biciklire, elindultam az ipartelep felé, és egyszer csak jöttek a gazdasági akadémisták, fiatalok, tépett ruhában, ingben, és

azt mondták, belénk lőttek. Gyilkosságok történtek. Mentünk Mosonba, közben a hangosbeszélőn hazugságok terjedtek, azt kikapcsolták, aztán Óváron már jöttek a teherautók a halottakkal, zászlókkal letakarva. Bevitték őket a kórház udvarába letakarva. Mindazok, akikkel előtte egy félórával még együtt énekeltünk. Voltak ott gyerekek, fiatalok, öregek, munkások, mindannyian oda voltak kiterítve. A város olyan volt, mint egy feldúlt méhkas. Jöttek a szülők örülni a szabadságnak, erre meg ott látják a szabadság áldozatait. Vitték a sebesülteket is a kórházba. Nem tudom, mennyien feküdtek ott, de több mint ötvenen voltak. Egyszer csak jött két felzászlózott személyautó, benne a győri színésszel,¹⁸² és megkérdezte, merre, hol volt a sortűz. Az válaszoltam neki, hogy innen feljebb két kilométerre. Azt is mondta: „Jönnek már a győri munkások!” Meg is érkeztek a teherautók, rajtuk fegyveres munkásokkal. Ott volt az unokatestvérem férje is, aki Győrben dolgozott. Ledobta a fegyvert és ment a családjához haza. A rendőrség előtt a melós fiatalok követelték, hogy a rendőrség adja meg magát. Mindenki beszélgetett, hogy csináljunk valamit, de nekem semmilyen hatalmam nem volt. Ott láttam egyik kolléganőm férjét, Gulyás Lajos¹⁸³ lelkészt, akit később felakasztottak. Felesége ott tanított Hegyeshalomban, ő Levélen volt lelkész. Az emberek körbevették őt, és nekik beszélt. Akkor jött vissza Csallóközből, ott akart lelkész lenni.¹⁸⁴ Mondták, hogy az ávósok gyorsan leléptek, mentek

¹⁸² Földes Gábor (1923-1958), színművész, rendező, főrendező, 1956-os forradalmár. Keszthelyen a Premonstrei Gimnáziumban érettségizett. A Színművészeti Főiskola elvégzése után előbb a néphadsereg színházában dolgozott, majd a győri színházban lett főrendező. 1945-ben az MKP tagja lett, majd később belépett az MDP-be is. Az 1953-as Nagy Imre kormány lelkes híve volt, és az 1956-os forradalom alatt is támogatta Nagy Imrét. 1956. október 26-án a Győri Nemzeti Tanács vezetője, Szigethy Attila felfegyverzett munkásokkal Mosonmagyaróvárra küldte, hogy a tüntetőket ért sortűz után helyreállítsa a rendet a városban. A mosonmagyaróvári laktanyánál a katonák letették előtte a fegyvert, azonban nem tudta megakadályozni a feldühödött tömeget attól, hogy behatoljon az épületbe, melynek következtében egy tisztet meglincseltek, egy másikat halálosan megsebesítettek. Földes két tisztet a saját kocsiján mentett ki a városból, egy másikat átadott a Mosonmagyaróvári Nemzeti Tanácsnak. Később ez a tiszt is meghalt, vagy azért, mert kivette magát a városháza ablakán, vagy azért, mert bár a zuhanást túlélte, de meglincselték. Mind ezért, mind a Győri Nemzeti Tanácsban játszott szerepéért 1957. január 3-án letartóztatták, perbe fogták és 1958. január 15-én kivégezték. Lásd: Hegedűs B. András: *1956. kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996. 78-79.

¹⁸³ Gulyás Lajos (1918-1957), református lelkész. Felvidéken született, Érsekújváron érettségizett, Losoncon kezdte el a teológiát, amelyet Pápán fejezett be. A II. világháború alatt Gelléren és Balatonszepezden gyakorolta lelkészi hivatását. 1944-ben a nyilasok internálták. 1956. október 26-án megpróbálta megakadályozni a mosonmagyaróvári laktanyánál a népitételt, egy tisztet meg tudott menteni. 1956. október 29-én Hegyeshalomban interjút adott a Szabad Európa Rádióknak. 1957. február 5-én letartóztatták, perbe fogták, majd a törvénysértő ítélet meghozatala után 1957. december 31-én kivégezték. Lásd: Hegedűs B. András: *1956. kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996. 74-75.

¹⁸⁴ Gulyás Lajos nem kívánt lelkészi munkát végezni Csehszlovákiában, pusztán csak földet örökölt a Csallóközben, ám nem akarta elhagyni véglegesen Magyarországot, ezért hazatért. Lásd: Hegedűs B. András: *1956. kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996. 74.

menedéket kérni Pozsonyba. Néhány tisztet hagytak ott, találtak még halottat a lakatnyában. Két ávost hoztak onnan, egyiket bevitték a kórházba,¹⁸⁵ a másikat a városházán tartották fogva.¹⁸⁶ Ők voltak a foglyok. A görögök a városházán próbáltak beszélni a törvényességről, nyugtatni akarták az embereket. Hatalmas tömeg volt a városházánál. Egy idősebb ember beordított a tömegbe: „Mi lesz a zsidókkal?” Mondtam neki: „Ember, mit akar? Ne kiabáljon ilyeneket!” Másnap reggel bementem a városba, már megint összegyűlt a tömeg a városházánál. Azt akarták, hogy mondja el a fogoly tiszt, miért tette ezt, miért lőtt a gyerekekre, mit csinált? Aztán mondták, hogy a harmadik emeletről akarták kihozni, majd kiszaladt valaki, és azt mondta, hogy amikor ki akarták hozni, kiugrott az ablakon a harmadikról, a megyeházán, ott fekszik a teste. Persze mindenki odarohant, aztán kihúzták a hulláját a térre, leköpdösték, valaki belerúgott. Vele szemben volt a gimnázium, bementem, ott arról vitatkoztak a pedagógusok, hogy milyen imádságokat kell a tanórák előtt és utána majd elmondani. Volt ott valaki, akinek a nevére már nem emlékszem, az arról beszélt a fiataloknak, nekünk, hogy ne legyünk forrófejűek. Ez engem nem igazán érdekelt.

R. J.: A kórházban is volt egy tiszt, akit ki akart kérni a tömeg. Ott is részt vett az eseményekben?

E. L.: Ekkor kezdődött ez a történet október 27-én. A kórház előtt ezt a sebesült ávost akarta a tömeg, ott vártak rá. Bement egy munkásdelegáció, hogy adják ki ezt az ávost nekik. Az orvosok azt mondták, hogy nekik a feladatuk az élet védelme, ők ilyet nem tehetnek. Erre azt válaszolták, hogy vagy kiadják, vagy ha nem adják, akkor ők kiviszik. Az ávost hordágyra tették és kihozták. A kijáratnál ott álltam. El kell mondanom, hogy ott állt mellettem az egyik nagybátyám, ő 1949-ben ki akart menekülni Nyugatra. Ma már buta dolognak hangzik, de kiküldött egy pár ruhanevet Ausztriába. A nagyanyám bécsi születésű volt, éltek ott nagybátyáim is. Valamilyen csempész beugratta, és ezért vitték az ÁVO-hoz. Minden héten bevitték, megpofozták, megverték és kényszerített besúgóvá tették. Feljött hozzánk Budapestre, hogy kikerüljön az ávosok kezéből, de csak három hónapig lehetett ott, amíg munkát vállalt. Hozták ki az ávost a kórházból. A feldühödött emberek kiabáltak neki: „Miért ölted meg őket? Neked nincsenek gyerekeid?” Azt mondta, neki is van családja. „Hol volt a családod tegnap?” Elértek egészen az evangélikus templomig, ahol volt egy fa. Azt kiabálták: „Felhúzni! Felhúzni!” Ha jól emlékszem, először a nadrágszíjával próbálták felakasztani, de az nem sikerült, leesett. Végül a lábánál fogva akasztották fel, leköpdösték, és szíjjakkal verték agyon. A legtöbb munkásfiatal puskával járkált az utcán. Ki osztotta ki, vagy ki nem, azt nem tudom.

¹⁸⁵ Stefko József főhadnagy.

¹⁸⁶ Vági József százados.

R. J.: Találkozott nyugati újságírókkal?

E. L.: Vasárnap este volt a sortűz áldozatainak a temetése, aztán hétfőn elmentem a megyeházára, és ott azt mondtam, hogy tartalékos felderítő törzstiszt vagyok, és szívesen segítek, amennyiben kell. Azt kérték, menjek Hegyeshalomba. Ám ott már minden meg volt szervezve. Volt egy magyaróvári orvos, aki Buffalóba került, azt mondta, hogy a kocsiját már készenlétben tartja a menekülésre. Pár tucat nyugati magyar egyetemista ott állt a határon, hogy harcolni akarnak a kommunisták ellen. Fogalmuk sem volt arról, hogy ez a harc nem szervezetten folyt. Egyes csoportok vettek benne részt. Ott a határon találkoztam a Szabad Európától és máshonnan érkező tudósítókkal, akik kérdezgettek. Azt mondtam az egyiknek, hogy nem fogom kiadni a személyazonosságomat, úgy fogok beszélni, mint egy magyaróvári munkás. „Miért?”, kérdezte, „Még mindig félnek?” Ezt az egészet ők nem értették meg. Ha úgy nézzük az egészet, Magyaróváron három napig volt a forradalom eseménydús. Október 31-én már a halottak napja volt, november elsején mindenszentek, másodikon esett egy kis hó.

R. J.: Mikor határozta el, hogy Nyugatra menekül?

E. L.: Egy érdekes történetet mesélnék el erről. Énekelni tanultam. Nem tudom, a „Szöktetés a szerájból” című operát ismeri-e? Van benne az Ozmin-ária.¹⁸⁷ Ez úgy kezdődik: „Ó, az lesz a kéjes óra / Majd ha áll az akasztófa.”¹⁸⁸ S nem ezt játszotta 1956. november 4-én a Szolnoki Rádió? Még most is megborzongok, ha belegondolok. Énekeltem én is ezt, amikor gyakoroltam, azóta egyszer sem... nem volt kedvem sem hozzá. A forradalom legnagyobb hibája az volt, hogy nagyon rövid ideig tartott. Itt volt az ember, ott volt, amott volt, de nem gondolta volna, hogy azzal, hogy részt vesz ezekben az eseményekben, valamilyen bünt követ el. Volt egy kollégám, aki ott lakott Mosonmagyaróváron, beszéltem vele a forradalom napjaiban. Idősebb volt, és bár nem volt nagy híresség, de 1915-től focizott a Fradiban, még Binder néven. Akkor már Bánki Nándornak hívták.¹⁸⁹ Mindig mondta: „Laci, ne menj sehová! Maradj otthon! Próbáld meg, és ne menj ki, ne tégy semmit!” Nagyon sokan, akik kimentek az utcára, azt hitték, semmit sem csináltak, csak ott voltak. Ahogy Arany János is írta: „Tenni kevés, de halni volt esély”.¹⁹⁰ Én sem gondoltam volna ezt, ha megyünk, akkor megyünk, vélekedtem. Ausztriában, Bécsben, Kismartonban, még talán Berlinben is

¹⁸⁷ A darab harmadik felvonásában található.

¹⁸⁸ „És a gége megszorul. / Jaj be jó lesz, jaj be szép lesz, / Ozmin égi üdvöt érez [refrén] Járj csak finom, álnok módra! / Drága lesz itt minden móka, / Meg nem csaltok engemet. / Már nem használ semmi itten, / Nektek én csak egyszer hittem, / Szökni többé nem lehet. Ó, az lesz a kéjes [refrén]”.

¹⁸⁹ Összesen 44 alkalommal szerepelt a Ferencváros színeiben, tizennyolc alkalommal lőtt gólt. Lásd: <http://www.tempofradi.hu/binder-nandor> (letöltve: 2016-05-12)

¹⁹⁰ Arany János: Bolond Istók (1873. II. ének hatodik versszak).

voltak rokonaim. Az egész 1956. november 6-án történt. Mosonban lakott a nagymamám, nagybátyám és az unokatestvéreim. Egy unokatestvérem november 6-án délután átjött, csak annyit mondott: „Most indulok, ha akarsz jönni, akkor gyere!” Ennyi volt az egész. Átmentünk a nagymamám házához, s akkor elindultunk hárman a nagybátyámmal. Mentünk Bezenyén, Rajka felé, és otthagytuk a biciklit. Megmutatták, hol van a határ. Tehát az elhatározásom 1956. november 6-án délután történt.

R. J.: Mi történt, miután emigrált? Mi volt a végcél? Gondolt-e az Amerikai Egyesült Államokra, mint lehetőségre?

E. L.: Elmesélem a történeteket. November 6-án délután elindultunk Bezenyére. Olyan négy óra körül érhattunk oda, akkor már kijárási tilalom volt, mindenhová kirakták a hirdetőtáblákat Mosonban is erről. Körülbelül este nyolc órakor érhattunk Miklósfalu¹⁹¹ határába, ott aludtunk egy szénakazalban. Esős idő volt, szántóföldeken át gyalogoltunk. Reggel hat óra körül lehetett látni, hogy Miklóshalmán voltunk. Ott jelentkeztünk is. Délután Kismartonba mentünk, este pedig Traiskirchenbe¹⁹² vittek minket. Svájcba jelentkeztünk.

R. J.: Ezek szerint Svájc volt az első elképzelés, de hogyan lett ebből Amerikai Egyesült Államok?

E. L.: Rokonok segítségével. Megjelent a következő napon az a nagybátyám, már meséltem róla, aki az ávosok áldozata volt. Ő ott volt a feleségével, aki érdekes, mert Amerikában, Bridgeport közelében született, ám gyerekkorában a szülei visszahozták. Papíron amerikai állampolgár volt. Nekik volt egy lányuk, egy fiuk és két unokájuk is. Ők is odajöttek. Mentünk a bécsi rokonaikhoz. Kismartonban is voltunk egy napot, ahol az apám unokatestvére apácaként élt. Végigvitte minket a kastélyokon, templomokon és az iskolákon is, ahol tanított. Onnan visszamentünk, és a nagybátyám azt mondta, Amerikába megyünk. Elmentünk az amerikai követségre és bejelentkeztünk. Elég hamar, pár napon belül sorra kerültünk, mert volt egy milwaukee-i Saint Vincent de Paul társulat, amely repülőgépet küldött a menekültekért. Milwaukee-ba vittek minket, így kerültem az Amerikai Egyesült Államokba. Nekem ott élt az édesanyám testvére, valamikor 1939-ben ment az Egyesült Államokba, férjhez is ment. Ő eljött oda hozzánk. Utólag belegondolva nagy marhaság rokonokhoz menni. Mindenkinél, aki rokonokhoz ment, azoknak minden balul ütött ki. Mi egészen másképpen gondolkoztunk, és ők is egészen másképpen éltek. Ráadásul nem volt nekik semmilyen kapcsolatuk. Akadt olyan pap, aki bár segítséget ajánlott, de annyi kapcsolata sem volt, mintha én kimentem volna az utcára és megszólítottam volna valakit, hogy szerezzen valamilyen munkát.

¹⁹¹ Miklóshalma régijs elnevezése, ma Nickelsdorf, Ausztria.

¹⁹² Ezen a településen egy iskolát alakították át befogadó állomássá a magyar menekültek számára.

R. J.: Előnynek számított az elhelyezkedésben vagy elindulásban, hogy ön '56-os menekült volt?

E. L.: Nem jelentett az semmit sem. Az 1956-os menekültekkel pontosan olyan probléma volt, mint amit most olvashatunk a népvándorlások kapcsán. Az ember nem azt várta, amit kapott, és nem azt kapta, amit ígértek. Ezért nagyon sokan vissza is települtek a csalódottságuk miatt. Nem volt könnyű beilleszkedni. Akinek sikerült a World Unity Service-hez, vagy más segélyszervezethez bekerülni, nyomorogtak, amíg a nyelvet nem tudták megtanulni, vagy valamire nem jutottak. A bukfenceket meg kellett szokni.

R. J.: Hol kezdett el dolgozni?

E. L.: Az édesanyám testvére elvitt Pittsburgh mellé. Abszolút semmilyen kapcsolatunk nem volt. Egy-egy zsidó munkás volt ugyan, aki ott gyárakban dolgozott valamit, de ennyi. Semmilyen munkát nem tudtak kínálni. Volt olyan, hogy az autómósóban kellett a bumpert¹⁹³ letörölni. Semmilyen melót nem tudtak szerezni végül, a pap is azon siránkozott, hogy nem tudott segíteni. Volt, hogy mások el tudtak más-milyen városban helyezkedni, lettek kapcsolatai, akik hívták az embert. Megint kilátástalan volt az egész. Egyszer cementblokkokat kellett rakni reggeltől estig, 60 centes órabéréért.

R. J.: Építőiparban kezdett dolgozni?

E. L.: Nemcsak az építőmunkában. De amikor a cementblokkokat egész nap át kellett rakni a másikra, estére már remegett a lábam. Volt egy másik fiú, aki elment közben Clevelandbe, és aztán hívott minket oda. Volt olyan, aki elkerült New Jerseybe, vagy máshová, próbált az ember ott is érdeklődni.

R. J.: Mikortól lett jobb? Mikortól érezte úgy, hogy sínen van az élete?

E. L.: Nehéz kérdés. 1957-ben kaptam egy gyárban munkát, ahol állványokat készítettek. Ám az történt, hogy jött a gazdasági visszaesés, három-négy hónap múlva mindenkit elküldtek. Na most ahhoz, hogy az ember segélyt kapjon, már nem is tudom, hány hónapot kellett dolgozni. A legtöbb ötvenhatos dolgozó magyar erre nem volt jogosult. Nem volt minden papsajt. Belekerült vagy öt évbe, amíg bekerültem egy olyan munkahelyre, ahol már fizettek. Nehéz volt. Az emberek például olyan munkákat kaptak, mint Kovács Gyula altábornagy,¹⁹⁴ aki söprögető lett egy gyárban. Magam is kaptam egy söprögető munkát egy iskolában. Később egy félig magyar származású orvoshoz kerültem, aki már nem beszélt magyarul. Egy kórházban kísérletezett, különféle állatokkal, majmokkal, egerekkel. Ide vettek fel technikusnak.

¹⁹³ Ütköző.

¹⁹⁴ Vitéz Kovács Gyula (1894–1963), altábornagy. A II. világháború alatt Jány Gusztáv vezéreztetés vezérkari főnökeként tevékenykedett a keleti fronton. A II. világháború végén az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.

Megint arról volt szó, hogy minél több munkáért minél kevesebb pénzt kínáltak. A bőröm tele lett mindenféle kiütésekkel, úgy gondolom, hogy az ott használt tisztítóktól, egyéb anyagoktól. Háromfajta bőrbajom lett. Ez az idegeimre is ment, ezért átmentem a szomszéd kórházba, hogy megnézzék, mi is történt velem. Ott az orvos meg sem nézte a kezemet, hanem levetette velem a cipőmet, megnézte a lábujjaim között és azt mondta, hogy ideges vagyok. Gyakorlatilag az idegességtől lettek bőrbajaim, ez volt a reakciója. Egy szerb férfival dolgoztam ott. Csetnik vagy milyen katonatiszt lehetett, aki nagyon gyűlölte a horvátokat, de a magyargyűlölet is benne volt. Állandóan a horvátokról beszélt, hogy azok milyen ostobák.

R. J.: Részt vett valamilyen magyar emigráns szervezetben?

E. L.: Politikai gyűléseken részt vettem, a republikánusoknál. Nem tudom, hogy Pásztor László¹⁹⁵ neve mond-e magának valamit? Fiatal gyógyszerész volt, 1944-ben a berlini követségen dolgozott, ezért börtönbe került, aztán az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Nem volt rossz ember, semmiféle rosszat nem tett. A városnál lettem tisztviselő a végén.

R. J.: Melyik városban?

E. L. Clevelandben dolgoztam egy irodában, a vízügyi osztályban, a számlákat javítottam.

R. J.: Mikor volt ez? 1960 után?

¹⁹⁵ Pásztor László (1921–), vegyész, gyógyszerész, a nyilaskeresztes párt tagja, diplomata, magyar emigráns. A négy elemi iskolát Törökbálinton végezte el 1930-ban. 1939-ben érettségizett a Fasori Evangélikus Gimnáziumban, majd ugyanebben az évben a Nyilaskeresztes Párt tagja lett. 1943-ban diplomát szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetem. A nyilas hatalomátvétel után a berlini magyar követség titkárhelyettese lett. 1946-ban népbíróvási perbe fogták népellenes és háborús bűncselekmények miatt. Első fokon öt évre ítélték, másodfokon a Népbíróságok Országos Tanácsa 1949-ben két évre csökkentette a büntetését. 1951-ben ismételtelen elítélték. Részt vett az 1956-os októberi eseményekben, az oroszlanói, győri, dunántúli forradalmi tanácsokban vállalt feladatokat. Az 1956-os forradalom és szabadságharc után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A Pitts-burgh-i Egyetemen gyógyszerész és vegyészi diplomát szerzett. Az Amerikai Egyesült Államokban létrehozott Magyar Szabadságharcos Szövetség főtitkára, majd 1962 és 1969 között tiszteletbeli elnöke. 1964 és 1969 között a Magyar Szabadságharcos Világszövetség főtitkára. Aktívan bekapcsolódott az amerikai politikai életbe is, a Republikánus Párt egyik országos igazgatója lett 1969-ben. Később megszervezte a párt Országos Nemzetiségi Tanácsát, amelyben elnökké választották. Bob Dole szenátor pártelnök mellett a Republikánus Párt Elnöki Tanácsadó Testület vezetője lett. A párt országos végrehajtó bizottságának tagja volt. 1973-ban a Környezetvédelmi Minisztérium tanácsadója lett. 1974-1977 között a Dravo mérnöki és építkezési vállalat tanácsadója, majd Reagan elnök 1980-as választási győzelme után ugyanitt a kormánykapcsolatok igazgatója volt. 1987-ben nyugdíjba vonult. Ezt követően az Amerikai Magyar Országos Szövetségben (továbbiakban AMOSZ) tevékenykedett, annak washingtoni irodáját vezette. 1991 és 1996 között az AMOSZ országos elnöke volt, majd 1996-tól a szervezet tiszteletbeli elnöke. Jelenleg is az Amerikai Egyesült Államokban él. Lásd a továbbiakat: Ki Kicsoda? Vajdasági Magyar Művelődési Intézet [http://hodi.s.vmmi.org/delivegeken/KiKi/Pas-Pen.htm](http://hodis.vmmi.org/delivegeken/KiKi/Pas-Pen.htm) (letöltve: 2016-05-16)

E. L.: Olyan 1972-73 körül kezdődött ez a munkám.

R. J.: Mondhatjuk, hogy onnantól jobb lett?

E. L.: Na várjunk! Az Amerikai Egyesült Államokban élni és megismerni a public szektort, az egy csalódás volt. Az volt a konklúzióm, hogy itt ismertem meg a kommunizmust. Mert a public szektor itt ugyanúgy dolgozott, mint a kommunizmusban. Képzetlen emberek, ahogy itt mondják Amerikában, a „politikai állatok” kapták valakinek a szavára az állásokat. Nekik semmilyen szakmai tudásuk nem volt. Ők voltak hatalmon, ők határoztak, ők szórakoztak, ők játszották a főnököket. Tulajdonképpen nem volt öröm benne. Az aljasságok, hazugságok miatt azoknak a külföldieknek, akik ott dolgoztak, mindez csalódást okozott. A public szektor a világon mindenhol ugyanígy dolgozott.

R. J.: Mondhatjuk, hogy végeredményben csalódott az Amerikai Egyesült Államokban? Nem ezt várta, amikor elindult?

E. L.: Az ember mit tegyen? Csalódtam, de a hidakat felégettem magam mögött. Ha maradok, akkor ugyanúgy járhattam volna, mint a kolléganőm férje, Gulyás Lajos református lelkész, akit egy törvénysértő per után felakasztottak. Bárki, aki ott volt 1956-ban, nem tudhatta, ki akar majd valamit ellene tenni. Az volt a lényeg, hogy ki kezelte Magyarországon a káderlapokat. Ha szimpatikus voltam, akkor akár milyen ügyemért, amelyért büntetni lehetett volna, semmi sem történt volna. Azonban ha más mondott olyasmit, amelyet feljegyeztek a lapjára, ha akarták, akkor üldöztetés lehetett a vége.

R. J.: Közalkalmazottként ment nyugdíjba?

E. L.: Igen. A végén, bár már nem hittem nekik, és előbb is mehettem volna, harminchét év után vonultam nyugdíjba. Ugyanakkor Cleveland mellett, Akronban volt egy református templom, ahol nem találtak semmiféle orgonistát, de az én csekély tudásom megfelelt, aztán kaptam érte csekket, pénzt. Azt mondtam, hogy ne adjanak pénzt, csak jelentsenek be munkásnak. S ennek alapján alkalmas lettem arra, hogy a social security-t, a szociális nyugdíjat megkapjam, mert a public szektorral nem járt együtt ez a nyugdíj. Ezáltal meglett a jogom a regular¹⁹⁶ és a szociális nyugdíjhoz. Annyi változás történt, hogy mivel nyugdíjba mentem, a szociális nyugdíj összegét csökkentették, mert a kétféle ellátás konfliktusba került.

R. J. Nem lehetett a teljes összeget megkapni mindkét nyugdíjból?

E. L.: Nem. Nem tudom, mekkora a teljes, de a csökkentett szociális összeg 400 dollár, a városból pedig 3000 dollárt kapok. A social security a biztosítást, a kórházi vagy orvosi kezeléseket is fizeti, más orvosi dolgokat a nyugdíjból fizetek.

R. J.: Mikor jött haza először Magyarországra?

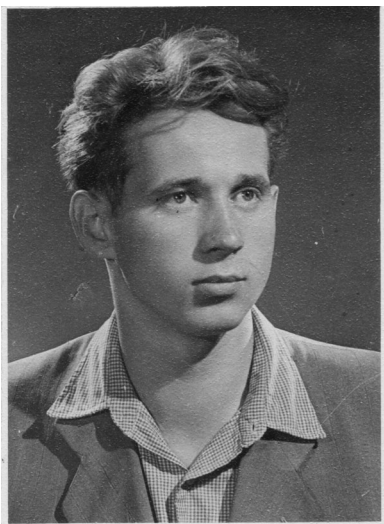
¹⁹⁶ Általános nyugdíj.

E. L.: Huszonöt év után jöttem haza először. Ennek az volt az oka, hogy a volt kollégámat, aki semmit sem tett, csak Hegyeshalmon üldögélt a forradalom alatt, nem tudom, milyen bíróság elé állították, nem tudom, mennyire ítélték már, de a munkáját is elvesztette. Azt írta, hogy a tárgyalásán is szerepelt a nevem, mint olyan, aki emigrált. Semmiféle ilyen ügyet az ember nem beszélt meg. 1982-ben kaptam vízumot. Az első időben féltem a retorziótól. A bátyám a haditechnikai intézetben volt rajzoló vagy technikus, figyelmeztetett, hogy a telefonnal vigyázzak, kivel mit beszélek. A lényeg az volt, hogy az első időkben nagyon vigyázni kellett.

R. J.: Megfigyelték esetleg? Van tudomása ilyen esetekről?

E. L.: Nem, nincs, huszonöt évig nem is voltam itthon. Ám azért mesélnék még egy érdekes dolgot. Amikor 1953 novemberében áthelyeztek a hegyeshalmi általános iskolába, ahol az egyik nagybátyám felesége is tanított az 1940-es évek végéig, üzenetet kaptam az iskolaigazgatótól, aki erdélyi menekült volt, hogy kikre vigyázzak, ha odamegyek, kik a kommunisták. Ilyen figyelmeztetést többször is kaptam. Hegyeshalmon az egyik tanítványom testvérei, amikor mentem haza a vonaton Mosonba, mellém ültek, beszélgettek. Aztán mondták, hogy vigyázzak velük, mert ezek a rendőrségnek dolgoznak. Na most nekünk „magas marxista ismereteink” voltak, 1950 és 1953 között ez a tantárgy volt a legfontosabb. Ráadásul a történelemtudásom miatt erre fogékonyabb voltam az átlagnál, ezért amikor egy beszélgetésben valaki provokálni próbált, úgy tudtam visszaválaszolni, hogy nem tudta, ő van-e bajban. Ez egy hasznos képesség volt a korszakban.

R. J.: Köszönöm a beszélgetést.

Ecker László 1957-ben

Ecker László 1975-ben

*„Amikor 1956. november 25-én átléptem az osztrák-magyar határt,
megfogadtam magamban, hogy ha Magyarország szabad lesz,
vagy újrakezdődik a szabadságharc, hazajövök.”*

INTERJÚ DR. CEY-BERT GYULA RÓBERTTEL

2015. október 20.

Életrajz:

1938-ban született a Somogy megyei Bárdudvarnokon. Édesapja Czeibert Gyula malomtulajdonos volt. Az iskolai tanulmányait Kaposvárott kezdte el, 1945 és 1953 között az Anna utcai Központi Általános Iskolába járt, majd 1956 októberéig a kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium tanulója volt. 1956. október 25. és november 10. között Budapesten tartózkodott, ahol részt vett a harcokban. 1956. november végén Ausztriába emigrált. 1958-ban érettségít szerzett a Kammer am Attersee-i reálgimnáziumban.

Egyetemi tanulmányait Bécsben kezdte el, majd Svájcban, a Genfi Egyetemen folytatta. Gazdaságtudományból (1962), majd szociológiából szerzett diplomát (1965). 1966-ban saját vállalkozásként intézetet alapított Genfben (Motivációs és Kommunikációs Kutatóintézet). A párizsi Sorbonne Egyetemen az étkezési szokások pszichológiájából írta meg doktori disszertációját, a dolgozat téziseit 1979-ben védte meg a Genfi Egyetemen. Az 1980-as években átköltözött Távol-Keletre, ahol újabb intézett hozott létre (Nemzetközi Gasztronómiai Kutatóintézet). 1984-ben a Gasztronómia Világtanács főtitkárának választották, 1996-ban a Gasztronómiai Világszövetség elnöke lett. 2000-től a Kodolányi János Főiskolán tanított. Jelenleg történelmi regényeket ír. Két gyermek édesapja: Tünde (1966), Tibor (1968).

R. J.: Miért vettél részt az 1956-os forradalomban?

C. Gy.: Sokáig gondolkoztam, mi is indította el bennem. Gimnazista koromban érdekelt a történelem és az irodalom, sokat foglalkoztam ezekkel. Amikor 1956. október 24-én meghallottam, hogy megindultak a harcok Budapesten, akkor fasisztákról

meg ellenforradalomról beszéltek, de éreztem belsőleg, hogy az 1848-49-es vagy a Rákóczi-szabadságharc kezdődött el újra. Egyetlen gondom volt, hogy a nagyszüleimmel laktam Kaposvárott, és hogyan mehetek fel a leggyorsabban Pestre. Persze nem kértem engedélyt a szüleimtől sem, ők kint laktak Bárdudvarnokon. Találtam egy teherautót a főutcán, ahol több ember összegyűlt ott, azt mondták, mennek a fővárosba. Mindjárt odamentem, hogy vigyenek magukkal engem is. Nem akartak, azt mondták, túl fiatal vagyok, Kérdezték, hogy volt már a kezemben puska. Az válasszoltam, hogy igen, pedig soha nem volt. Aztán nagy nehezen felkőnyörögtem magam. „Na, gyere, gyere”, mondták. Ez valami belső késztetés volt a részemről. Csodálatos lelki hangulatban éltünk. Amikor először szembesülsz a géppuskasorozatokkal, vagy körülted omlanak a falak, akkor nagyon erős motivációdnak kell lennie, hogy ne menj le a pincébe a többiekkel, és megvárd, míg vége van, hanem helyette ott maradj a kapualjban, és szembenézz a kockázattal.

R. J.: Mondhatjuk azt, hogy ez egy más generáció volt? Mert 1944 és 1945 ahhoz, hogy milyen a háború, milyen a fegyverdörgés, már adott tapasztalatokat. Más volt a lelki felkészültség?

C. Gy.: Azt hiszem, mondhatjuk, hogy más volt. 1944-45-ben öt-hatéves voltam, ám megtapasztaltuk, hogy milyen az orosz katonaság. Szembesültünk a barbár, nőket megerőszakoló hadsereggel. Édesanyámat meg akarták erőszakolni, öcsém jelenléte mentette meg. Akkor három hónapos volt. Mindez mély nyomokat hagyott az emberben. Miközben éppen az ellenkezőjét tanították az iskolákban, azt, hogy minket felszabadítottak, kenyeret adtak az éhező magyaroknak, ruhát adtak. Pedig minket többször kifosztottak. Létezik a nemzeti lélek, tudod, ami a nemzettudat alatt van a mélylélektanban, és ez fellázadt.

R. J.: Mikor indultál el Ausztriába, és miért?

C. Gy.: 1956. november 11-én hagytam el a belvárost, és egy teherautón mentem Kaposvárra. Ott jártam gimnáziumba.¹⁹⁷ November 4-én, amikor a szovjetek másodszor támadtak, a magyar kiskatonák nagyon féltek, hogy az egyenruha miatt agyonlövik őket. Én akkor tizennyolc éves voltam, és azt mondtam: én tulajdonképpen magyar katona vagyok. S elcseréltem a civil ruhámat egy katonaruhára. A harcok második fázisában ebben voltam, azt hitték, magyar katona vagyok. Úgy emlékszem, felvettem rá egy esőkabátot, hogy ne lehessen látni, ekkor más ruhám nem volt. Ma is beleborzongok, ha rágondolok, hogy lehettem ennyire naiv, de nem akartam lefegyverezni magamat, abban a hitben voltam, mint mások is, hogy újrakezdjük majd. Magammal vittem a revolveremet.

R. J.: Ausztria felé útban is vitted a fegyvered?

¹⁹⁷ A kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium.

C. Gy.: Nem, oda már nem, de Kaposvár felé még nálam volt. Kaposvárról feljött egy kenyeret szállító teherautó. Több pesti, mivel nem nagyon lehetett kapni ételmezt, lement vidékre a rokonokhoz. Ez a teherautó is többeket vitt Kaposvárra. Nem is akartak felvenni, azt mondta a sofőr, ha téged meglátnak az oroszok, mindjárt baj lesz ebből. A teherautó legvégén helyet találtam, ott elaludtam. Rám terítettek talán egy pokrócot. Székesfehérvárott megállítottak minket az oroszok. Le akartak szállítani mindenkit, hogy megvizsgáljanak. Ha engem leszállítanak, lebukhattunk volna, de volt valaki, aki tudott oroszul, és azt mondta nekik, nézzék, itt csak gyerekek, nők és öregek vannak. Továbbengedtek bennünket. Leértünk Szántódra, ott a sofőr már nagyon büszke volt, hogy megmentett egy szabadságharcost, pedig először nem is akart felvenni. Egy hetet voltam Kaposvárott. A gimnáziumban mindenki tudta, hogy felmentem Budapestre és harcoltam. Elterjedt a hír, hogy lelőttek. Még gyászoltak is, egyesek koszorút is tettek a padom elé. De a gimnáziumban, minden osztályban, a tanári kar is összegyűlt, és előadásokat kellett tartanom, mi történt Budapesten. Beszéltem a harcokról is. Fontos volt menekülni, mert sokan megtudták, hogy van itt egy diák, aki fent volt a fővárosban.

R. J.: Milyen volt Ausztria, amikor megérkeztél, milyen volt a fogadtatás?

C. Gy.: Körment alatt mentem át a határon, s egy burgenlandi faluba érkeztem, magyar nevére már nem emlékszem, németül Hangensdorf.¹⁹⁸ 1956. november 25. körül lehetett. Nagyon örültünk, amikor megérkeztünk a faluba, ám nem tudtuk, magyar falu-e még, vagy sem. Persze elég evidens volt, hogy osztrák falu. Inkább abban nem voltunk biztosak, mi várhat ránk. Találkoztunk járőrelőkkel, de az volt az érdekes, hogy mindenkivel, akivel beszéltünk, főleg az idősebb generáció, abban az időben tudott magyarul. Későn lehetett, este 9-10, vagy 11 óra, egy iskolában szállásoltak el minket. A földön, pokrócokon töltöttük az első éjszakát, és borzasztóan örültünk, hogy egyáltalán sikerült átmennünk a határon. Nem követeltünk semmit sem, de azt már tudtuk, hogy biztonságos helyen vagyunk. Megérkeztünk minden probléma nélkül tehát, ott voltunk ebben a faluban két-három napot. Akkor még Ausztria borzasztóan szegény volt, de mindennap meghívott bennünket egy család. Engem egy szegény família invitált, az öregek beszéltek magyarul, sőt a gyerekeik is, bár kevésbe, de velük is magyarul érintkeztünk. Nagyon kedvesek voltak, szívélyesek. Ezerszer megköszöntünk mindent. Meleg levest és főzeléket kaptunk, ha jól emlékszem. Aztán vonattal Steyrbe vittek minket, ahol egy régi laktanyában volt a szállásunk.

R. J.: Ez egy valamikori szovjet laktanya lehetett, vagy osztrák kaszárnya, amit kiürítettek?

¹⁹⁸ Karácsfa; 1956-ban, Cey-Bert Róbert Gyula érkezésekor még önálló település volt. 1971-ben Heiligenbrunnhoz, magyar nevén Szentkút községhez csatolták.

C. Gy.: Ez egy félig-meddig üres osztrák laktanya volt,¹⁹⁹ elő volt készítve a magyar menekülteknek. Öt-hat napot töltöttünk ott is, de még ekkor is a földön aludtunk, nem volt elég ágy, ám mindenkiben az örömezés volt a legerősebb. Végre sikerült, itt vagyunk! Egy fillérünk nem volt, de nem is kellett, kaptunk ételt. Ruhát akkor még nem adtak. Novemberben még mindig az elcserélt katonaruhában voltam.

R. J.: Melyik országba szeretett volna eljutni a többség?

C. Gy.: Mindenki Amerikába akart menni, misztikus...

R. J.: Eldorádó?

C. Gy.: Igen, Eldorádó volt. Egy tizennyolc éves gimnazista gyerek számára fantasztikus célpont. Ám végül máshogy alakult. Steyrbe megérkezett a svájci Vöröskereszt a sebesültekért. Egy icipicit sebes volt a lábam, nem golyó ütötte seb volt rajtam, hanem a cipő feltörte.

R. J.: A sok gyaloglástól?

C. Gy.: Igen, és azt kezeltettem a kaszárnnyában. A svájci Vöröskereszt felajánlotta, hogy menjek én is Svájcba. Mondtam, nem vagyok sebesült, de aztán a végén azt gondoltam, miért maradjak itt? Elmegyek Svájcba, érdekes ország lehet. Az Alpokról tudtam. Aztán majd onnan elmegyek Amerikába.

R. J.: Fontos, amit mondasz, mert Király Mária,²⁰⁰ aki szintén Svájcba ment a testvéreivel, említette, hogy az Amerikai Egyesült Államok volt a mennyország, és Svájc valahol a föld és a menny között helyezkedett el a menekültek szemében. Az Amerikai Egyesült Államok és Svájc valóban kiemelt helyet foglaltak el a magyar menekültek képzeletében?

C. Gy.: Pontosan. A svájci Vöröskereszt elküldött egy egész szerelvényt, és nemcsak Steyrből, hanem máshonnan is összegyűjtötték a magyar menekülteket.²⁰¹ Sionba vittek, Francia-Svájcba, Valais kanton fővárosába.²⁰² Itt is kaszárnnyában voltunk, de mindenki saját ágyat kapott, külön a családok és külön az egyedülállók, külön az egyedülálló nők és külön a nőtlen férfiak. Én a nőtlen fiúk szállására kerültem. Olyan húsz-huszonöt ember lehetett egy légtérben. A családoknak nem tudtak külön szobát adni, ezért olyan öt négyzetméter jutott egy házaspárra. Lepedőkkel elkülönített helyiségeket alakítottak ki a számukra, ezekben tartózkodtak együtt

¹⁹⁹ Nem osztrák laktanya volt, hanem egy II. világháborúban is használt kényszermunkatábor, amelyet később felhasználtak a magyar menekültek elszállásolására is. Gyakorlatilag ugyanazokban a barrakkokban, amely egykor a magyar zsidó származásúak kényszerű lakhelye volt, 1956 novemberétől magyar menekülteket szállásoltak el.

²⁰⁰ A kötetben szintén szerepel a vele készült beszélgetés.

²⁰¹ Svájc összesen 12 ezer magyar menekültet fogadott.

²⁰² Svájc államszövetség, amelyet kantonok alkotnak. A beszélt nyelvek alapján különbségek tehetők a kantonok között. Svájcban négy hivatalos nyelve van: német, francia, olasz és retoromán.

a gyermekeikkel. Megérkeztünk Svájcba 1956. december elején, ott foglalkoztak velünk először komolyabban, felvették az adatokat.

R. J.: Interjúztattak is esetleg? Beszélgettek veletek, ki mit szeretne, az iskolai előképzettség érdekelte őket?

C. Gy.: Érdekelte őket. Voltak egyetemisták is, én gimnazista voltam. Meg is kérdezték, mit csináltam, azért ez fontos volt a számukra, ám olyan komoly interjú nem volt. Úgy tekintették, mindenki Svájcban akar majd maradni. Én ott voltam egészen 1957. január 10-ig. Aláhúztam, hogy be szeretném fejezni a középiskolai tanulmányaimat. Megkérdezték, hova akarok menni az országon belül. Gimnáziumba akartam menni bárhol. Lehetett volna Sionban, vagy valahol Martignyben, Genfben. Ez utóbbiba szívesen mentem volna. Nem mondtak semmit először, aztán elvittek mosogatni egy étterembe Martignybe.²⁰³

R. J.: Gimnázium helyett fizikai munka. Túlkorosnak tartottak a tanuláshoz? Miért született ez a döntés?

C. Gy.: Nem derült ki, miért, de akkor még nem beszéltem megfelelően franciául, csak pár szót. Németül, angolul sem tudtam. Gondolom, hogy ezért sem találtak helyet. Talán ez lehetett baj. Mindenesetre ez számomra elég borzalmas volt. Mindenképpen meg akartam szerezni legalább az érettségit, és mosogatnom kellett. Rendesek voltak, de mégis mosogatói munka? Lealacsonyítónak találtam. Ezért elmentem a martigny-i Vöröskereszt elnökéhez, egy Simonetta nevű hölgyhöz. Elmeséltem neki, mi történt, milyen helyzetbe kerültem. A táborban megígérték, hogy elküldenek tanulni középiskolába, ehelyett mosogató lettem egy étteremben. Simonetta a segítségemre sietett és elég gyorsan sikerült iskolát találnia. Két-három hetet dolgoztam az étteremben, amikor felvettek a fribourgi Saint Michel kollégiumba, és kaptam egy cellát a Convict Marianum ferences rendi kolostorban. A ferencesek úgy segítettek a magyar menekülteket, hogy szállást biztosítottak diákoknak. Emlékszem, hogy heti öt svájci frank zsebpénzt kaptunk. Nem egy nagy összeg, de ennek is nagyon örültünk. A kolostorban volt az étkezés, a barátokkal együtt ebédeltem és vacsoráztam. És mentem a gimnáziumba, egy görög-latin osztályba vettek fel. Csak az zavart, hogy tizenkét éves gyerekekkel kellett együtt tanulnom, és az is zavaró volt, hogy előről kellett kezdeni a tanulmányokat. Ez még öt év tanulást jelentett volna, hogy leérettségizzem, de azért alkalmazkodtam.

R. J.: S hogyan kerültél Ausztriába, a Kammer am Attersee-i²⁰⁴ magyar reálgimnáziumba? Hiszen végül ott érettségiztél 1958-ban.

²⁰³ Svájc déli részén található város, közel a francia határhoz. Kedvelt turistacélpont.

²⁰⁴ 1956 és 1958 között működött a magyarországi menekült fiataloknak fenntartott felső-ausztriai magyar reálgimnázium.

C. Gy.: Ez elég érdekes történet. Volt egy fiatalember, akit a sioni menekülttáborban ismertem meg, Budapesten volt villamoskalauz. Hasonló korú volt, mint én, vagy talán pár évvel idősebb. Bernben helyezkedett el, és felhívott, hogy hallottam-e, újrakezdi a szabadságharcot, Párizsban keresnek önkénteseket, akik fegyvert kapnak és ejtőernyővel ledobnak Budapestre.

R. J.: Ez csak pletyka volt.

C. Gy.: Persze, ez csak pletyka volt. Nem tudom, ki találta ki. Nem volt ilyen lehetőség.

R. J.: Azt tudom, hogy Franciaországban a magyar menekültek beléphettek az idegenlégióba. Voltak, akik éltek is ezzel a lehetőséggel. Elképzelhető, hogy csak ezt értették félre? Nem ezzel függött össze a pletyka?

C. Gy.: Valaki valamit félreértett, az biztos. Felszöktünk Párizsba, nem volt pénzünk, lógtunk a vonaton. Én jobban beszéltem franciául, mint ő. Végül elég gyorsan rájöttünk, hogy nincs semmi alapja annak, amit hallott. Megkérdeztünk egy rendőrt, hogy hol van Párizsban az a repülőtér, ahol fegyvert osztanak a magyaroknak, hogy ledobják őket Pesten. Hát persze sehol. Az egész nevetséges volt. Persze nemsokára én is rájöttem, hogy te jó ég. Aztán végső elkeseredésünkben be akartunk lépni az idegenlégióba. Elmentünk Marseille-be, ahol volt egy kaszárnya. Itt megismerkedtem egy magyar származású tiszttel, aki Dien Bien Phu-ban²⁰⁵ is harcolt. Ott nagyon sok magyar elesett, ezt nem is tudják sokan itthon. Ez a tisztt adott nekem pénzt, hogy menjek el Párizsba, a magyar katolikus misszióhoz, ahol segíteni fognak nekem, hogy eljussak egy magyar gimnáziumba. Mert azt tudta, hogy Ausztriában volt négy olyan magyar gimnázium, amely várta a gimnazista korú magyar menekülteket, hogy biztosítsák számukra az érettségi bizonyítványt,²⁰⁶ illetve volt ilyen gimnázium Németországban is.²⁰⁷ Felmentem Párizsba a magyar katolikus misszióhoz, és végül eljuthattam Kammer am Attersee-be.

R. J.: Találkoztál a magyar gimnázium igazgatójával, Sümegh Lothár atyával. Milyen ember volt ez a bencés szerzetes?

²⁰⁵ 1954 márciusában a Dien Bien Phu falu közelében lezajlott ütközet, ahol a vietnami hadsereg döntő győzelmet aratott a francia ejtőernyősök és az idegenlégió felett. Ezzel Franciaország elvesztette az ellenőrzést Indokínában.

²⁰⁶ Valójában öt magyar gimnázium működött Ausztriában. Innsbruck, Gran, Wiesenhof, Kammer am Attersee, Iselsberg. Lásd: Lénárt András: „Kiszabadulva” – 56-os diákok nyugati kalandozásai az ötvenes-hatvanas évek fordulóján. In.: Forrás. 2013. május. Web: <http://www.forrasfolyoirat.hu/1305/lenart.pdf> (letöltés ideje: 2016-01-09). Ebben az öt intézményben nagyjából 1200 fiatal fordult meg, s összesen 865 fő szerzett érettségit. Lásd részletesebben: Deák Ernő: *1956 utóélete Ausztriában*. In: Az 1956-os szabadságharc és utóélete. Szerk. Haág Zsolt – Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2007. 83–95.

²⁰⁷ Burg Kastl.

C. Gy.: Páter Sümegh Lothár fantasztikus, de nagyon szigorú ember volt. Magyarlatin szakos tanár volt. Mindenki félt tőle, de a végén rájöttem, hogy nagyon igaza volt, hogy így nevelt bennünket. A táborokból érkezett gimnazista társaság kicsit elkanászodott, ott nem volt nagy fegyelem. Ő mégis nagy fegyelmet tartott. Én később is kapcsolatot tartottam vele, amikor már családom volt és saját intézetem Genfben.²⁰⁸ Meg is hívtam, illetve meglátogattam magam is Bécsben, amikor Mindszenty bíboros prímás úr négy évig ott tartózkodott. Már 1956-ban is azok között voltam, akik kiírták a falakra, hogy „Mindszentyt miniszterelnöknek!” Nagyon lelkesedtem ezért. Hétszer-nyolcszor is átrepültem Bécsbe Genfből, hogy találkozzam a bíboros úrral. Az is nagyon érdekes volt. Sümegh Lothárral ott is találkoztam. A Pázmáneumban²⁰⁹ tartózkodott ő is. 1975 májusában,²¹⁰ amikor meghalt Mindszenty bíboros prímás úr, Sümegh Lothár már gyóntató volt Mariazellben.²¹¹ Ott is meglátogattam. Nagyon kemény ember volt, de kellett ez a keménység. Emlékszem, nagyon szépen prédikált. Az egész gimnázium ment a katolikus templomba, és ő is beszélt néha. Azt mondta egyszer a külföldre került magyar fiataloknak, hogy ti vagytok a világítótornyok a magyarság számára, és ezt őrizzétek meg, maradjatok világítótornynak és sugározzatok a fényt, ha majd egyszer hazamentek.

R. J.: Az erkölcsi nevelésre is hangsúlyt helyezett?

C. Gy.: Igen. Én nagyon szerettem őt. Sokan nem, mert kemény volt, és meg is pofozott gyerekeket. Engem is megpofozott egyszer... De megérdemeltem. Azért, mert kimentem az érettségi idején. Egy osztrák lánynak udvaroltam, később értem haza a gimnáziumba és elkapott. Éjfél után értem haza, hajnali háromkor, s elkapott. Már várt, kiabálta, „Hol a Cey-Bert?” Nagyon jó voltam magyarból, a kedvence voltam, de aztán mindjárt észrevette, hogy nem vagyok a szobámban. Megpofozott és kirúgott a gimnáziumból, de megenyhült, miután elolvasta a magyar érettségi dolgozatomat, amelynek az volt a címe: „Mit kaptam Kammer am Attersee-ben?” Persze ebben elfilozofáltam, hogy milyen fontos volt számunkra, magyar fiataloknak ilyen tanítást kapnunk magyarságról, istenről. Szépen leírtam ezt. Olyanok is voltak, akik leírták a dolgozatban, hogy kaptak egy öltözet ruhát meg három cipőt. Ilyen örültek is voltak. Na, mindenesetre ez megmentett engem. Lehet, persze nem is akart

²⁰⁸ 1966-ban alapított saját intézetet Genfben, Motivációs és Kommunikációs Kutatóintézet néven (Institut de recherches de Motivation et de Communication).

²⁰⁹ Collegium Pazmanianum, Pázmány Péter által 1623-ban létrehozott papnevelő intézett. A falai között tartózkodott Mindszenty József is 1971 és 1975 között.

²¹⁰ 1975. május 6.

²¹¹ Osztrák város Stájer tartományban. Ismert Mária-kegyhely és katolikus zarándokhely. Végakarata szerint ide temették el Mindszenty József bíborost is, akinek a hamvait végül 1991-ben Esztergomban helyezték el.

komolyan kirúgni, csak úgy ijesztgetett ezzel. Leérettségiztem, aztán először még visszamentem Bécsbe, mert ugye én úgy szöktem át Svájcból Ausztriába, hogy az osztrákok nem adtak vízumot. Nagyon sok magyar menekült volt. Nekem át kellett szöknöm. Hát zöldhatár ott is volt. A gimnáziumban természetesen nem kérdezték, hogyan érkeztem oda. Útlevelem nem is volt, honnan is lett volna? Így nehéz lett volna visszamenni Svájcba, és akkor gondoltam, inkább tanulok egy kicsit Bécsben. Fel is vettek a Bécsi Egyetemre, filozófia szakra, csak elég gyorsan rájöttek arra, honnan jöttem, mert kaptam ösztöndíjat.

R. J.: Ez még 1958 szeptemberében volt? Mennyi volt az ösztöndíj, hol laktatok?

C. Gy.: Igen, 1958-ban volt. Ezer schilling volt az ösztöndíj, Mödlingben laktunk. Az amerikaiak ott átalakítottak a magyar diákok számára egy nagyon szép épületet. Na és akkor rájöttek az osztrákok, hogy én a svájciak által elfogadott menekült vagyok, nekem ezért nincs jogom osztrák ösztöndíjra.

R. J.: A svájciak, gondolom, nem akartak visszavenni, mivel menekültként hagyta ott Svájcot, nem állampolgárként. Ráadásul a vaslogikájuk szerint, aki befogadott menekültként hagyta ott Svájcot, az már nem is menekült és nem vették vissza. Hogyan tudta ezt megoldani?

C. Gy.: Pontosan így volt, ahogy mondod. Patthelyzetbe kerültem, mert az osztrákok ugyan nem rúgtak ki az egyetemről, de nem kaptam ösztöndíjat, így nyáron is dolgoztam egy építkezésen mint culáger.²¹² És akkor fogtam magamat, mivel már beszéltem annyira akkor franciául, írtam egy levelet a svájci konföderáció elnökének. Elmondtam, milyen helyzetbe kerültem, hogy azért jöttem Ausztriába, hogy leérettségizhessem, mert Fribourgból olyan osztályba tettek, ahol tizenkét éves gyerekekkel kellett együtt tanulnom. Tehát én ezért voltam itt, bár igaz, hogy az osztrákok nem adtak vízumot, most viszont nem engednek vissza Svájcba. Két hét múlva kaptam egy levelet a Genfi Egyetemről. Gondolom, a konföderáció elnöke nem olvasta el a levelet, de jóindulatú lehetett a titkárnője, aki láthatta, és azonnal továbbíthatta a levelemet Genfbe. Azt üzenték, hogy azonnal utazzak Genfbe, mert felvettek az ottani egyetemre.²¹³ S bementem a svájci nagykövetségre és megkaptam a vízumot, hogy mehetek Svájcba. Nos, így indult a karrierem. Ott a Genfi Egyetemen százhusz magyar tanult akkor. Nagyon sokan voltunk. Alakult egy magyar diákszövetség is. Én elég jól működtem ezen az egyetemen, mert két évre rá²¹⁴ megválasztottak a diákszövetség elnökének, pedig én voltam a legfiatalabb ott akkor a magyar diákok közül.

²¹² Segédmunkás.

²¹³ A Genfi Egyetemen gazdaságtudományt és szociológiát hallgatott.

²¹⁴ 1960.

R. J.: A Genfi Egyetemen?

C. Gy.: Igen, a Genfi Egyetem magyar diákszövetségében.

R. J.: Volt ennek a diákszövetségnek kapcsolata a Szabad Magyar Egyetemistákkal?

C. Gy.: Igen, volt, az UFHS, Union of Free Hungarian Students. Jól ismertem az elnököt, Várallyay Gyuszt.²¹⁵

R. J.: Ezért kérdeztem.

C. Gy.: Az álneve Nyíri Gyula volt. Mostanában találkoztam vele itt, Pesten. Nemrég ment vissza Washingtonba. A Világbanknál dolgozott. Őt később ismertem meg. Részt vettem különben a genfi magyar diákszövetség elnökeként Brüsszelben a Union of Free Hungarian Students világtalálkozásán is.²¹⁶ Nagy örömmre ott ismételt találkoztam Pongrátz Gergellyel, aki akkor Spanyolországban Madridba járt egyetemre. Készült egy közös kép is rólunk.²¹⁷

R. J.: Hogyan folytattad tovább a tanulmányaidat?

C. Gy.: 1962-ben szereztem meg az első diplomámat, science economicból, azaz gazdaságtudományokból. Később szociológiából és pszichológiából is kaptam diplomát. Doktorvizsgákat is tettem, szintén 1963-ban. Ez még nem a doktorátus, csak a doktorátushoz belépő doktorvizsga. Szociológiából, pszichológiából és jogból is volt ilyen, azt hiszem. S akkor azt hittem, most már előttem a világ.

R. J.: Mit szeretnél volna dolgozni?

C. Gy.: Mit szerettem volna dolgozni? Nagyon érdekelt a reklámpszichológia, tehát valamilyen reklámtársaságnál akartam elhelyezkedni. Beadtam a jelentkezésem, de nem vettek fel sehová, mert azt mondták, túl kvalifikált vagyok. Látták, hogy reklámpszichológiából volt egy doktorvizsgám, propagandapszichológia volt, de ez mindegy is. S elkeseredtem, mert jött a karácsony és egy fillérem sem volt. Elmentem segédmunkásnak dolgozni egy nagyáruházba. És akkor mérgemben elhatároztam, hogy ha nem vesz fel senki, nem baj, majd én elindulok egyedül. S megalapítottam...

²¹⁵ Várallyay Gyula (Nyíregyháza, 1937–), 1955-ben érettségizett a nyíregyházi Kossuth Gimnáziumban. Ezt követően felvették a Budapesti Műszaki Egyetemre. 1957 elején Észak-Amerikába emigrált, ahol a Harvard Egyetemre került. A Massachusetts Institute of Technology-n magiszteri diplomát szerzett 1964-ben. Aktívan részt vett az UHFS szervezésében, 1959-1960 folyamán a szervezet elnöke volt. 1973-2002 között a Világbanknál dolgozott. Az Amerikai Magyar Koalíció kuratóriumának tagja. A 2005-ben alapított Roma Oktatási Alap első igazgatója, majd a kuratórium tagja. 2002 óta hol Budapesten, hol Washingtonban tartózkodik. Több tanulmányban, cikkben és kötetben dolgozta fel az UHFS történetét. Várallyay Gyula: *'56 Tévíuton*, Budapest, 2011. Várallyay Gyula: *„Tanulmányúton” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*, Budapest, 1992.

²¹⁶ Az UHFS-nek nem volt közgyűlése Brüsszelben. Amennyiben az 1960-as közgyűlésen volt ott Cey-Bert Róbert Gyula, akkor az a tourneppe-i gyűlés volt. Lásd a közgyűlések listáját: Várallyay Gyula: *Tévíuton. Ügynökök az ötvenhatos diákmozgalomban Nyugaton*, Budapest, 2011. 221.

²¹⁷ Az interjú végén található képek között.

Hát, megalapítottam? Kineveztem magamat egy motivációs kutatóintézet igazgatójának. Hál' istennek volt egy svájci barátom, akinek könyvelőirodája volt, és ott éppen akadt egy szabad szoba. Oda beköltöztem, az első hónapokban nagyon rendesek voltak, nem kértek még bérleti díjat sem. Elmentem különböző genfi vállalatokhoz, mondtam, hogy itt vannak az egyetemi diplomáim, kutatásokat szeretnék készíteni nekik reklámpsziológiából vagy a csomagolásokról. Elmondtam, mit is tudnék csinálni, de nem kaptam először munkát. Aztán ez a könyvelővállalat adott nekem munkát, mert kellett egy referencia. Nem volt elég egy diploma, tudniuk kellett azt is, kinek dolgoztál.

R. J.: Számított az, hogy te 1956-os magyar menekült voltál? Pozitív vagy negatív értelemben befolyásolta az életed a te menekült mivoltod?

C. Gy.: Pozitívan.

R. J.: Akkor pozitív diszkriminációban volt részed inkább?

C. Gy.: Inkább... Inkább az volt. Mindig azzal kezdtek, mondd el, mi is volt Budapesten. Azt alá kell húzni, és nagyon fontos, hogy Ausztriában is nagyon kedvesen fogadtak bennünket, bárhol, ahol megfordultam. Svájcban ugyanúgy. Az tényleg pozitív diszkrimináció volt. Az egyetemen is, ugye. Svájcban, a Genfi Egyetemen volt száz svájci frank ösztöndíjunk. Az nagyjából el is ment a lakásra. Egy szobát béreltünk valahol, viszont kaptunk ebédet és vacsorát az egyetemi menzán. Ugye, emellett voltak más kiadások is, olyanok, mint a jegyzetek, vagy mint a ruházat, ezek már nem teltek ki ebből a száz svájci frankból. Én ezért éjszaka vagy napközben, ha nem volt sok órám, dolgoztam, de mindenfélét, bútorcipeléstől kezdve újságkihordásig, aztán csomagoltam egy áruháznak a dobozait is.

R. J.: Miből tudtál megélni? Fizikai munkából tartottad fent magad?

C. Gy.: Igen, akkor nyáron elmentem falura, nem nagyon tudtam kaszálni, de aztán ott azt is megtanultam. Étteremben dolgoztam szintén, de már nem mosogatóként, hanem felszolgáló voltam, az már magasabb szint volt. Aztán később jobb lett, mikor már találtam egy vállalati képviselői munkát. Egy telefonkönyvben, egy kereskedelmi telefonkönyvben hirdetéseket kellett értékesítenem a vállalatoknál. Azért így össze lehetett szedni egy kis pénzt, ami kellett a ruházkodáshoz, meg egy kicsi pluszt. Én például cigiztem, hát ugye az is. Egy svájci frank volt egy doboz Gauloises Bleu,²¹⁸ ez harminc svájci frank volt egy hónapban, ami ugye az ösztöndíjam harmada volt. S akkor elindult nagyjából 1966-tól az intézetem, és kaptam egyre-másra a releváns megrendeléseket. Befutott a vállalkozás, mert nagyon igyekeztem az elején, nagyon keveset is kértem, s ez új volt Svájcban, ez a motivációs, kommunikációs kutatás.

²¹⁸ Francia cigarettamárka.

R. J.: Pontosan mivel is foglalkozott az intézet? Milyen partnerekkel dolgoztál együtt?

C. Gy.: Tudod, ez minden volt, ami reklámpsziológia. Mélylélektani interjúkat kellett készítenem, és azok alapján kellett összeállítanom a javaslataimat, mi legyen a csomagolásnak a színe, a grafikája, a reklámja, vagy az egész megközelítése a gyógyszeriparnak. Később dolgozni kezdtem a Ciba Geiginek, a Hoffmann La-Roche-nak, vagy a Sandoznak,²¹⁹ s ez nagyon jól befutott. Sok munkát kaptam az óraipartól, amely Svájcban nagyon fontos. Dolgoztam az Omegának, a Patek Philipppnek, amely egy presztízsmárka, illetve a Tissotnak. Repülőtársaságoknak is dolgoztam később, a Swissairnek, a Lufthansának, az Air Indianak, az Air France-nak. Az már nagyon érdekes kutatás volt. Ez már a fedélzeten lévő gasztronómiai szint, illetve a felszolgálat szintje. Első osztályon utaztam, ez benne volt a szerződésben, és az is, hogy mondjuk elrepültem Tokióba vagy Rio de Janeiróba, majd utána írtam egy jelentést, hogy milyennek is találtam a légi utaskísérő kisasszonyok munkáját, a felszolgálatot. Tehát ez akkor már jó volt. 1966-ban megnősültem, és nem sokkal később, talán 1967-ben megválasztottak a Genfi Katolikus Egyházközség elnökének. Amikor Mindszenty bíboros primás úrral találkoztam, akkor már Genfi Egyházközség elnöke voltam, világi elnöke persze. Ami a fogadtatásokat illeti, az továbbra is végig pozitív maradt. Persze egy bizonyos idő után már úgy ítélték meg, nem volt elég, hogy azt monddod, magyar vagy. Fontos lett a teljesítmény, hogy ezt és ezt csináltad, mert ott is voltak kevésbé jó teljesítmények, voltak, akik elzüllöttek, iszákosok lettek. Ők már hiába mondták, hogy magyarok, másképpen ítélték meg.

R. J.: Ilyen esetek mindig vannak.

C. Gy.: Szerintem az a lényeg, hogy egyáltalán nem voltunk követelődzőek. Sem Ausztriában, sem Svájcban. Örültünk, ha valamit kaptunk. Akármit. Keveset kaptunk, de azt ezerszer megköszöntünk és hálásak voltunk. Különösen azért voltunk hálásak, hogy kijutottunk Nyugatra, Ausztriába vagy Svájcba, és biztonságban vagyunk. A menekülteknek volt egy örökké visszatérő álmuk, és ez velem is megtörtént, hogy azt álmodod, hirtelen Magyarországon vagy. De ez mindig egy rémálom volt. Te jó ég! Hát hogyan kerültem ide? S hogyan megyek vissza?

R. J.: A hazaiakkal hogyan tudtad tartani a kapcsolatot, tudtad-e egyáltalán?

C. Gy.: Tudtam tartani velük. Első időben nem lehetett őket meghívni Svájcba. Ám ha meg szerettem volna hívni őket, persze akkor sem tudtam volna, nem volt elég pénzem, amikor egyetemre jártam. De mindjárt, ahogy megszereztem az egyik diplomámat, elmentem nyáron dolgozni, és összeszedtem annyi pénzt, hogy feljöt-

²¹⁹ Gyógyszeripari vállalatok.

tem Genfben és az édesanyámat meghívtam. Persze, vagy csak az édesanyám, vagy csak az édesapám jöhetett, együtt nem engedték el őket.

R. J.: A rendszer nem engedte, hogy együtt vendégeskedjenek Svájcban, nehogy ők is emigráljanak. Retorziók érték a családot, mert eljöttél Magyarországról?

C. Gy.: Persze, volt ilyen.

R. J.: Mi történt velük?

C. Gy.: Édesapám elvesztette a munkáját.

R. J.: Mit dolgozott édesapád?

C. Gy.: Édesapám eredetileg malomtulajdonos volt, és nekem is, hogy felvegyenek a gimnáziumba, hamisítani kellett az anyakönyvi kivonatokat.

R. J.: X-es voltál akkor te is? Osztályidegen?

C. Gy.: Igen, mert ugye az volt beírva a lapomra, hogy az édesapám malomtulajdonos, de mivel hamisítottuk, édesapám elintézte valamelyik jegyzővel, hogy azt írják be, molnárségéd. Így lettem munkásszármazású, s így felvettek a gimnáziumba. Ezt el nem tudják képzelni a mai fiatalok.

R. J.: Hogyan nem jöttek rá erre a turpisságra?

C. Gy.: Nem derült ki. Képzeld, amikor a kaposvári gimnáziumban hívott a hangosbemondó, hogy „Cey-Bert jöjjön le az igazgatóhoz!” Mindig borzasztóan megijedtem, hogy na, most jöttek rá. Nagy szégyen! „Kirúgják! Ez az osztályidegen bekerült ide! Itt csaltak, hamisítottak!” De hál’ istennek, ezt nem vették észre. S különösen, amikor jobban ment a genfi intézet, akkor megint egyszer édesanyámat, egyszer édesapámat is meghívtam, hosszabb időre is. Édesanyámat, azt hiszem, három hónapra, édesapámat hat hónapra. Szóval megpróbáltam kicsit bearanyozni a napjaikat, mert ők nagyon sokat szenvedtek. Édesapámtól a malmot elvették 1949-ben, utána nagyon-nagyon nehezen talált munkát. Aztán talált munkát, valami magtárban lett magtáros. Tudott könyvelni, meg azért mégis főiskolát végzett, és tudod, olyan kellett, aki legalább írni tud. Aztán ezt veszítette el, amikor eljöttem Magyarországról 1956-ban, s egy évig nem kapott munkát, mert a fia ötvenhatos volt. Végül talált valamit megint egy állami gazdaságban, így munkája is volt. Azt hiszem, ez volt a retorzió lényege. A húgomat, aki, úgy emlékszem, 1960-ban érettségizett, nem vették fel az egyetemre, aztán elment főiskolára. Ezt csinálták a kommunisták velünk.

R. J.: Mikor látogattál először haza Magyarországra?

C. Gy.: Amikor az édesanyám halálos beteg volt.

R. J.: Ez mikor volt?

C. Gy.: 1973-ban. A húgom felhívott telefonon. Akkor a feleségem a gyerekekkel már volt itthon, de 1972-ben én még nem mertem velük együtt hazajönni. S akkor mégis azt mondtam: megpróbálom. Elmentem Bernben a Fremdenpolizeihez, az ide-

genrendészetéhez. Ott megkérdeztem: „Ha hazamegyek Magyarországra, letartóztatnak? Vagy mit tudnak? Kockáztat-e az ember, vagy nem?” Azt mondták, próbáljam meg, kérjek vízumot, mert aki kap vízumot, azt nem tartóztathatják le. És kaptam vízumot... Hát követtek itthon, meg utána is, amikor párszor hazajöttem, a kommunista időkben rajtam volt valaki, tehát aki jelentett, azt is tudom, ki, de semmi bajom nem történt.

R. J.: A Történeti Hivaltól megkaptad azokat a dokumentumokat, amelyek rád vonatkoznak?

C. Gy.: Érdekes, a genfi anyagokat igen.

R. J.: S a többi, amennyiben volt? Azt megkaptad?

C. Gy.: Azt nem. Én nem mindig zaklatom a Történeti Hivalt, de néha írok nekik. Most azt mondták, meg fogják találni a többi is. A Genfi Egyetemről voltak jelentések rólam.²²⁰ A százhusz magyar diák között volt két ember, aki be volt építve, jelentettek a többi diákról. Tudjuk, hogy kik. Akkor még nem tudtam, de most már igen. Azt olvastam az anyagokban, hogy én egy veszélyes ellenforradalmár vagyok, aki továbbra is folytatja ezt az országellenes tevékenységet. Nagyon veszélyesnek tartott, aki jelentett. Néha persze túlzott, azt írta, hogy most már fél továbbadni a jelentéseit, mert valószínűleg rájöttem a tevékenységére, és én egy nagyon agresszív ember vagyok, még csinállok valamit. Ez benne van a jelentésekben, ezt olvastam, de utána, ami sokkal érdekesebb, amikor elindult az intézetem, már nincs semmi. Tudták, hogy Mindszentyhez járok, és arról nem találtak semmit? Ezt elég furcsának találom.

R. J.: Próbáltak beszervezni? Kértek valamilyen szívességet?

C. Gy.: Volt ilyen.

R. J.: Mikor volt ez? Hogyan történt?

C. Gy.: Amikor a feleségem meghalt 1981-ben, kénytelen voltam betenni a gyerekeket egy magyar nyelvű gimnáziumba, a Burg Kastl-be. Láttam, hogy nem tudom őket egyedül nevelni, és nem akartam akkor újránősülni. Végül átjöttek Magyarországra, a saját kérésükre, egy dolláros gimnáziumba. Magyarok neveltem őket, a feleségem francia volt, de a gyerekeknek magyar volt az anyanyelve. Ezt azért mégis aláhúdom, erre büszke voltam. Azt mondták, ők magyarok, és Magyarországra akarnak jönni. Mondtam nekik, ott kommunizmus van, de ez se volt baj számukra. Kőszegen volt egy dolláros gimnázium,²²¹ a nyugati szülők gyerekei

²²⁰ Csak a genfi életéről szóló jelentéseket találtuk meg. Lásd: ÁBTL 3.2.5 O-8-095/3 / Svájci Magyar Emigráció Objektum dosszié.

²²¹ Az 1980-as években megváltozott az ötvenhatos emigrációhoz felé irányuló politika, ennek részeként 1984-ben létrehozták Kőszegen az eredetileg Sárospatakra tervezett angol-magyar gimnáziumot. Célul tűzték ki, hogy ezzel csábítják haza a második generációs magyar emigránsokat. A kőszegi iskola pár éven belül megszűnt. Lásd: Vámos Ágnes: *Migránsok iskolái*. In: *Educatio* 2011/2, 195.

számára. A tandíjat dollárban fizetted, és ők oda jártak. Persze aztán történt más is, és ez is egy érdekes eset. 1986. április 4-én, az utcán nyilvánosan elégették a vörös zászlót. Egyből kirúgták őket. Nagy botrány volt. Beütötték a svájci útlevelükbe, hogy ki vannak utasítva, nem jöhetnek vissza Magyarországra. Fogták magukat, eltépték az útlevelüket, új útlevelet kértek, aztán visszaszöktek Magyarországra. Akkor már a Távol-Keleten éltem, s a nagybátyám küldött egy táviratot, hogy azonnal menjek haza, mert nagy baj van a gyerekekkel. Megismertem a Magyar Nemzet egyik újságíróját Bangkokban, s megkértem, hogy segítsen. Elvitt az akkori belügyminiszter-helyetteshez, bemesélte neki, hogy a Cey-Bert Róbertre nagy szükség van Magyarországon, jó kapcsolata vannak a Távol-Keleten, és a gazdaság, meg a többi. Méltányosságból maradhattak a gyermekeim Magyarországon, ám akkor már a KEOKH²²² egyik emberét rám állították. Amikor jöttem Magyarországra, kértem mindig egy vízumot a bangkoki nagykövetségen, tudták, hogy jövök, és azt is, melyik járattal érkezek Budapestre. Olyankor vártak a repülőtéren, majd beültek velem egy kávéházba, és felvetették, milyen jó lenne, ha küldenék a magyar gazdaság számára információkat a Távol-Keletről. Mondom, milyen információkat, azt mondják, ami a gazdaságot érdekli, hogy miként szerezhessenek piacokat. Megkérdeztem, azt akarják-e, hogy kémkedjek, de azt mondták, nem. Jó, hát akkor rendben van. Volt egy intézetem, amelyben hasonló tevékenységeken dolgoztunk. Rendeljük meg, amit akarnak a thaiföldi rizstermelésről, én elküldöm a jelentést. Természetesen honorálni kell. De ezt sem akarták.

R. J.: Ez az 1980-as évek végén történt?

C. Gy.: Még 1986-ban.

R. J.: Hogyan tudtál megszabadulni ebből a helyzetből?

C. Gy.: Végül, hogy leállítsam őket, azt mondtam, hogy én 1956-os vagyok. „Igen, tudjuk”, válaszolták. „Harcoltam is.” „Azt is tudjuk.” „Amellett királypárti vagyok.” Szóval mindent megtettem, hogy békén hagyjanak. Mondták, hogy nem baj, nem baj. Amikor a végén már látták, hogy nem nagyon állok kötélnek, azt javasolták, ha visszaérek Bangkokba, küldjek nekik csak egy képeslapot, adtak egy szombat-helyi címet, erre jól emlékszem, hogy üdvözlét Bangkokból. Minek ezt? Nem értettem, de gondolom, ha az ujjamat beleteszem, akkor elindult volna a kapcsolat. Meg is mondtam nekik, hogy nem fogok küldeni levelet. Volt még egy-két próbálkozás, erősködtek, mert jöttem látogatni a gyerekeimet, akik itt jártak iskolába. Az Apostolokban is találkoztunk, ott volt még egy-két ember, és megpróbálták lejáratni előttem az 1956-os Corvin közti csoportot. Tudták, hogy a Corvin közben voltam, olya-

²²² Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság. Ebben az időszakban BM KEOKH és Útlevelel Osztály.

nokat mondtak, hogy a Falábú Jancsi²²³ egy bűnöző volt, a beszédkáros meg lopott, és a Pongrátz Gergely, az volt a legrosszabb. Na, mindegy, ez sem ment. Voltak beszerzési kísérletek. Ez egy ilyen világ volt akkor...

R. J.: Mikor kezdtél el életvitelszerűen is Magyarországon élni?

C. Gy.: 1996-ban költöztem haza véglegesen. Amikor 1956. november 25-én átléptem az osztrák-magyar határt, megfogadtam magamban, hogy ha Magyarország szabad lesz, vagy újrakezdődik a szabadságharc, hazajövök. Ez egy tizennyolc éves gimnazista fogadalma volt. S mikor 1989-90 környékén úgy nézett ki, hogy Magyarország szabad lesz, már elkezdtem azon gondolkodni, hogy hazajövök, s ezt a fogadalmat megtartom. Nem azért, mert ha nem tartom meg, akkor kellemetlen helyzetben lettem volna magam előtt. Úgy éreztem akkor, hogy a nemzetközi kapcsolataim, elsősorban Nyugat-Európában, Svájcban, Franciaországban, s különösen a Távol-Keleten, Thaiföldön, Japánban, Indonéziában, és így tovább, hasznosak lehetnének a magyar gazdaság számára.

R. J.: Mire gondoltál pontosan? Hogyan tudtál volna segíteni?

C. Gy.: Mivel Távol-Keleten alapítottam egy intézetet, a Gastronomy Research Internationalt, tehát egy gasztronómiai tanácsadócégem volt szállodák, repülőtársaságok részére, és nagyon sok gasztronómiai fesztivált rendeztem luxusszállodáknak, megismertem mindegyiket Bangkoktól Tokióig, Dzsakartától Szingapúrig, Maniláig. Ezek a kapcsolatok kiválóak lehetnek volna a magyar gazdaság erősítésére, akár gasztronómia, bor, vagy export vonalon. Ez ugyanígy megvolt Nyugat felé is, Franciaországban olyan kapcsolataim voltak, hogy az egész gasztronómiai világot ismertem, nemcsak a nagy mesterszakácsokat, hanem a róluk író lapok, újságok szerzőit, tulajdonosait is. Nekem az volt a nagy eszményem, ideám, hogy úgy lehet az ország képét megjavítani, ha vonzóvá és szimpatikussá tesszük a magyar konyhát, a magyar borokat, a magyar turizmust, így Magyarországot magát. Ezért egy új magyar konyhát szerettem volna elindítani, amely visszatér a gyökereihez. Ez nem a rántott hús és a cigánypecsenye konyhája, hanem a kicsit modernebb, kevésbé zsíros, és fantáziadúsabb, érdekesebben alkalmazott fűszerekkel, akár a keleti fűszerekkel, akár a zöldfűszerekkel dolgozó konyha lett volna.

R. J.: Említetted a magyar borokat. Milyen problémákat láttál ezen a területen a rendszerváltás idején?

C. Gy.: A borok területén... A magyar borok a kommunizmus idején teljesen tönkrementek. Nagyon jól láttam, mi történt Tokajban, már akkor is a szívem csücske

²²³ Tuskolábú vagy Falábú Jancsi, eredeti neve Mesz János (1931-1956), Corvin közti felkelő, a Corvin közben felállított páncéltörő ágyú kezelője. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt az életét vesztette.

volt. S hogy vissza kellene vinni a magyar borok szintjét oda, ahol a francia borok is voltak. Ezért ötletgazdája és alapítója lettem a Magyar Borakadémiának, hogy ezen dolgozzunk. Nagyon jól tudtam, hogy nem szabad elmenni a szőlőfajták irányába, azaz nem az a lényeg, hogy Cabernet Sauvignon, Chardonney, Cabernet Franc, Sauvignon Blanc, s így tovább, ami sznobizmus volt, jaj, ez egy Cabernet Franc, s akkor ezt itthon kóstolgatták, hanem ehelyett vissza kell térni a termőhely hagyományaihoz, a termőhely mágiájához.

R. J.: Ez Franciaországban hogyan működik?

C. Gy.: Franciaországban azt mondd, bordói, vagy azt mondd, burgundi. Mindenki tudja, hogy a bordói háromfajta szőlőből készül, Cabernet Sauvignon, Cabernet Franc, Merlot. Ezt nem írják rá a címkére, csak annyit lehet rajta olvasni, hogy Bordeaux, és annak a falunak a nevét, ahonnan származik, mondjuk Saint Julien. Ugyanez Burgundiában is hasonló, mindenki tudja, hogy a fehér a Chardonney, a vörös a Pinot Noir, egy szőlőfajtából van, de senki nem írja rá. Ezt szerettem volna elérni itt Magyarországon is, legyen Badacsony, Villány, Somló, Eger.

R. J. Mennyiben találtál erre partnert Magyarországon?

C. Gy.: Egyáltalán nem találtam rá partnert. Idealista vagyok, ezért a Földművelésügyi Minisztériumnak ingyen készítettem tanulmányokat. Aztán biztos betették a fiókba. Találkoztam a miniszterrel, az államtitkárokkal, elmondtam nekik, amit gondoltam, s azt válaszolták, írjam le. Leírtam, aztán eltűnt az egész valahol. Az volt az egyik tanulmányom címe: „A magyar borok hosszú távú marketingstratégiája”. Ez 1992-ben, 1993-ban volt, akkor már kezdtem hosszabb időket itt tölteni. Már voltam hónapokat itthon, s azon gondolkodtam, hogy tudnám az ország gazdaságát jobban segíteni. Azt sajnálom, a legjobban tudod, hogy miközben mindenki a francia sznobizmus kommunikációs erejéről beszél, és tudja, ez mennyire fontos a divatnál és sok más területen, nekem hiába lett volna kapcsolatom hozzá, az nem kellett. Jól ismertem Pierre Cardint, a presztízssétterme, a Maxim's nem messze van a Madeleine-től. Ott akartam rendezni egy hatalmas magyar fesztivált, ugyan az egy kicsi étterem, nyolcvan-kilencven ember tud csak leülni, de meghívtam volna Jean-Paul Belmondót, Alain Delont, a csillagokat, az újságokat. Mindenhol magyar borok és ételek. Szépen kidolgoztam a kommunikációs feltételét, hogyan lehetne visszahozni a magyar borok és ételek presztízst Franciaországban.

R. J.: Miért volt ebből a szempontból olyan fontos Franciaország szerepe?

C. Gy.: Ezt nem értették meg. Mondok egy példát, de név nélkül. Találkoztam Bangkokban egy magyar miniszterrel, azt mondtam neki: „Miniszter úr, a magyar mezőgazdasági termékek stratégiájához fel kell használnunk Franciaországot mint kirakatot”. Ott, ha egy magyar bor vagy magyar termék befut, akkor arra az egész

világ felfigyel. A Gault&Millau²²⁴ azt írja, hogy a kecskeméti barack, vagy isten tudja, a spenót vagy a sóska, vagy valamely mezőgazdasági termék milyen fantasztikus, s ezt megmagyarázzák a talajösszetétel szempontjából például. De a magyar miniszter válasza azt volt: „Te Franciaországgal akarsz együttműködni? Ők csinálták Trianont!” Szóval no comment.

R. J.: Milyen egyéb területen próbáltál még segíteni?

C. Gy.: Mondok egy másik példát, amely megvilágítja a hozzáállásomat. A Malév-ügy. Én a Swissair tanácsadója voltam, amikor Svájcban működött a Motivációs és Kommunikációs Kutatóintézetem. A Swissairnek készítettem tanulmányokat a repülő-társaságok képének a lélektani háttéréről, jelentéséről, szemantikai jelentéséről, ha úgy akarod. Ha azt mondd, Lufthansa, Swissair, AirFrance, KLM, az mit mond? Kinek mi jelenik meg? Nem kérték, hogy tegyem bele a Malévet a rendszerbe, de úgy döntöttem, benne lesz, mert kíváncsi voltam. S a Malév mindig az utolsó helyen szerepelt, de nemcsak úgy egyszerűen, hanem közte és az utolsó előtti között hatalmas űr volt.

R. J.: Mi volt ennek az oka a kutatásod szerint?

C. Gy.: Elkezdtem elemezni asszociációs, lélektani tesztekkel, hogy miről is van szó. S kiderült, hogy a mal szó, azaz a szótő az összes latin nyelven betegséget, szerencsétlenséget jelent. Sőt, angolul sem hangzik pozitívan, huszonhét olyan szót találtam, amelyben szerepel ez a szótő.

R. J.: A la male olaszul is rosszat jelent.

C. Gy.: Igen. S azt is tudtuk lélektani tesztekkel bizonyítani, hogy az utazóközönség, bármennyire is biztonságos a repülés, azért fél. Még azok is, aki nagyon sokat utaznak. Azért ez benne van az emberben. S egy olyan légitársaságnak, akinek a nevében benne van ez a mal, male... S a szó végződése is olyan szláv. Teszteltük is, hogy milyen országnak lehet a társasága a Malév? Nagyon kevesen tudták, hogy magyar. Biztos valamilyen szláv, bolgár, orosz, cseh vagy lengyel, a végződés miatt. A mal szó volt az ijesztő az emberek számára. Persze ezt nem tudták megfogalmazni, de az asszociációs tesztek kihozták.

R. J.: Hová fordultál ezzel a kutatásoddal?

C. Gy.: Hazajöttem 1990-ben vagy 1991-ben, már nem emlékszem pontosan, és elmentem a közlekedési miniszterhez, aki Siklós Csaba²²⁵ volt akkor. Fogadott az egyik államtitkárával. Azt mondtam neki: „Miniszter úr, direkt engedélyt kértem a Swissairtől, hogy megmutassam neked a kutatásomnak ezt a részét”. Tudod, ezek bizalmas dolgok, aláírod, hogy a kutatásod csak annak szól, aki megbízott velem.

²²⁴ Nemzetközi gasztronómiai magazin.

²²⁵ Siklós Csaba (Budapest, 1941. augusztus 29. –) mérnök, az Antall-kormány első közlekedési, hírközlési és vízügyi minisztere.

A Swissair marketingigazgatója, akit jól ismertem, azt mondta: „Természetes, mutasd meg nekik! Hogyan is repülhet egy légitársaság ilyen névvel, hogy Malév!” S akkor elmondtam neki mindezt, a miniszter pedig rám nézett és azt válaszolta: „Cey-Bert úr! Nagyon-nagyon köszönjük ezt az értékes információt, ezen el fogunk elmélkedni”. Szerintem azóta is elmélkedik. Aztán a kilencvenes évek elején elmentem a Malév vezérigazgatójához, és ugyanezt elmondtam. Ő meg azt válaszolta: „Hát, kedves Róbert, nagyon érdekes ez az információ, de most annyi belső problémánk van”. Éppen akkor rendeződött az Alitaliával a házasság is. „Nem tudunk ezzel most foglalkozni.” „De hát ez nagyon fontos, itt a névről van szó! Nagyon fontos! Hozzá tartozik a légitársaság képéhez!” S nem történt semmi.

R. J.: Mi lehetett ennek az oka?

C. Gy.: Rájöttem, hogy egyfajta kommunikációs szakadék van köztem és a tárgyaló fél között, legyen az akár miniszter, akár vállalati igazgató. Egyszerűen nem értették az egészet. Ez volt a bor esetében is. Nem értették meg, milyen fontos lett volna kialakítani a magyar borok termőhelyének a képét. Mi alakult ki helyette? A szőlőfajták és a termelők képe. Nagyon jól tudtam, hogy a világon a borokat a termőhelyek alapján osztályozzák, például Bordeaux, Burgundi. Nálunk Tokaj maradt meg egyedül, de a többi teljesen elveszett. Nézz meg egy címkét. Mondjuk, rá van írva, hogy Konyári János balatoni borász, alatta nagyon picivel, hogy Balatonlelle, s ennyi az egész. De talán még azt se írják rá, hogy balatoni. Elveszték a termőhelyek presztízsképei, pedig a legjobb borokat így rangsorolják. Ez alatt van a chilei vagy az ausztrál, ugyan ott is van Cabernet Sauvignon, de az már a másod-harmadosztályhoz tartozik. Nem akartam, hogy ebbe kerüljenek bele a magyar borok, szerettem volna, hogy maradjon az első osztályban, s akkor, a kommunizmus után meg lett volna erre az esély, nem is nagyon sokat kellett volna ebbe befektetni.

R. J.: A távol-keleti kapcsolataid miképpen segítettek volna?

C. Gy.: Megvoltak a kapcsolataim is akkor még a Távol-Keleten, a legjobb szállodák tanácsadója voltam. Vegyük a bangkoki leghíresebb szállodát, amely a világon az első volt a szolgáltatások területén. Az igazgatója egy bajor, német származású ember, aki nekem nagyon jó barátom volt. Azt mondhattam volna neki, hogy szervezzünk egy magyar bemutatót a bálteremben. Ott a bálterem tíz-tizenötezer, vagy több dollár volt egy délutánra. Nekem odaadta volna ingyen, javasoltam is itthon, hogy szervezzünk gasztronómiai és borbemutatókat. Természetesen nem lett belőle semmi. 1990 és 2000 között gyakorlatilag feléltem a teljes vagyonomat. Pedig Magyarországon is megalapítottam a Motivációs és Kommunikációs Kutatóintézetet, csak nem kaptam megrendelést. Hiába voltak nekem a legjobb referenciáim, olyanok, amilyenek itt senkinek nem voltak.

R. J.: Mire tartottak igényt itthon, amennyiben a szakmai tapasztalatod nem kellett?

C. Gy.: Egyre tartottak igényt: a pénzemre. Többször megkérdezték: „Mennyit fektetsz be az én vállalatomba?” Azt hitték persze, hogy hazajöttem, milliárdos vagyok, majd adok nekik mondjuk százmilliót. Még meg is beszéltek egymás között, amint megtudtam: „Robitól kértél ötvenmilliót? És vissza tudod majd neki adni?” „Persze, kértem, de úgysem lesz rá szüksége!” A tudást egyáltalán nem értékelték, s a végén megszüntettem az intézetemet, pedig megalakult az első Orbán-kormány idején az Országimázs Központ. Az is... Imázs... Felháborított a neve, írtam is egy cikket róla. Lehet, hogy nem tetszett nekik. Pedig annyi szép szavunk van, lehetett volna Országkép Központ. A kép egy gyönyörű szó, képben van, képez, képzelet, szemantikailag, lélektanilag nagyon erős szó. Az imázs francia eredetű, az image angol. Miért kellett ez? S azok is, akik ott dolgoztak... Elmentem oda, megmutattam a referenciáimat. Nem akartam igazgató lenni, csak annyit szerettem volna, hogy dolgozzunk együtt. Soha nem válaszoltak, soha nem léptek velem kapcsolatba. S akkor felszámoltam az intézetet, mert borzasztó sok pénzt felemésztett.

R. J.: Hol tudtál könnyebben boldogulni?

C. Gy.: Nekem sokkal könnyebb volt Svájcban, amikor zéróról kezdtem, vagy amikor Franciaországban dolgoztam. Vagy utána zéróról kezdve szintén könnyebb volt, amikor Hongkongban, Japánban, Bangkokban munkálkodtam. Mindenütt elfogadták a szaktudást.

R. J.: Minek tudod be a magyarországi sikertelenséget? Mi ennek a háttere?

C. Gy.: Több oka van. Nem szerették a Nyugatról visszatért szakértőket, bár én Távol-Keletről jöttem haza. Valamiképpen irigyek voltak. Ők ott milyen jól éltek, miközben mi itthon szenvedtünk, most meg a rendszerváltás után itt is érvényesülni akarnak. Nem akartam sem nagykövet, sem államtitkár lenni, csak segíteni akartam. Ez az egyik tényező. Nagy hiba volt az egész, mert abban az időben az Amerikai Egyesült Államokban, Németországban, Franciaországban, Angliában, s másutt is nagyon sok szakértő volt. Ezeket fel lehetett volna használni. A csehek ezt meg is tették, de miért nem tettük meg mi is? Valóban segíteni akartam, de visszautasították. Nyugatról jött haza, 1956-ban elmenekült, disszidens, ugye, ez volt a pejoratív szó. Elég jó a kommunikációs képességem, nem taszítom az embereket a stílusommal, kint sikeres is voltam, elég jó ötleteim vannak, azt hiszem, ezért is irigykedtek rám.

R. J.: Úgy érzed, hogy mivel te emigránsként jöttél haza, az kifejezetten hátrány?

C. Gy.: Bizony, pontosan. Mai napig fennmaradt ez egy kicsit, talán mostanság már annyira nem. 2000-ben végül elmentem tanítani a Kodolányi János Főiskolára.

R. J.: Miért döntöttél a tanítás mellett?

C. Gy.: Úgy gondoltam, ha máshogy nem boldogulok, a jövő magyar generációinak átadom a tudásomat. Tizenkét évet tanítottam, ahol a bor és a gasztronómia történetét adtam át a hallgatóknak, de ebben magyar történelem és magyarságtudat is

volt. Úgy gondoltam, erre nagy szüksége van a fiatalságnak. Nagy sikerei voltak az óráimnak, én elég szenvedélyesen tudok beszélni, tele volt az előadóterem, még olyanok is beszöktek az óráimra, akik nem is jelentkeztek hozzám. Ez is baj volt, mert ez meg a kollégáim féltékenységét váltotta ki. Engem ez nem érdekelt, megmondtam a főigazgatónak, hogy tanítok, nem akarok tanári kongresszusokra járni velük. Hagyjanak tanítani, s ha ez így megfelel, akkor szívesen jövök. A belső politikával, tanárok közötti csetepatékkal nem akarok foglalkozni. Hál' istennek, ezt tiszteletben tartották. Csak az őszi szemeszterben adtam elő, aztán levizsgáztattam a társaságot januárban, majd elmentem három hónapra a szokott kis burmai falumba. Ezt is elfogadták. Ez volt tehát a következő lépcső. A harmadikat olyan hat-nyolc éve kezdtem el, ez pedig a történelmi regények írása.

R. J.: Hogy érzed, milyen hatást fejtettél ki oktatóként? A tanítványaid tudják közvetíteni az értékeket, amiket átadsz?

C. Gy.: Azt hiszem, a tehetségesebbek követik azt, amit átadtam a borok és a gasztronómia területén, hogy miként is lássák ezeket az összefüggéseket. De a nemzeti érzés kérdésében is ezt tapasztaltam.

R. J.: S a könyveid, azokról milyenek a visszajelzések?²²⁶

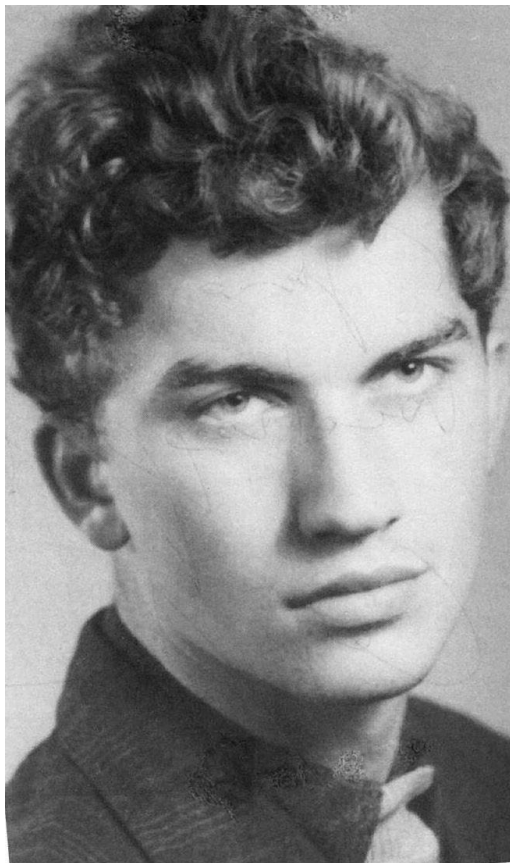
C. Gy.: Nagyon jók. Fantasztikus az egész. Megtaláltam az utamat, mert Magyarországon eddig sok csalódás ért minden területen, s én tulajdonképpen nem vagyok egy tanártípus, de ezt a feladatombnak tekintettem. Megtaláltam azt az utat, amely bennem van, és mindazt a tapasztalatot, amit tanultam, társadalmi, vallási, filozófiai szinten bele tudom tenni a regényeimbe. Különösen Erdélyben jók a visszajelzések. Székelyföldön voltam egy kéthetes körúton nemrég. Képzeld, színházban lépek fel Kézdivásárhelyen, egyedül vagyok a színpadon, hatalmas tömeg, s megint előjön belőlem a szenvedélyes előadó. Amúgy jól érezted, hogy a magyarországi hazajövetelem csalódás volt. Nem használhattam ki a kapcsolataimat, de ez hál' isten arra kényszerített, hogy belekezdjek a könyvírásba, amely egy sikertörténet.

R. J.: Mi okozta számodra a legnagyobb csalódást a rendszerváltozás után?

C. Gy.: Erről sokat beszélgettünk Pongrátz Gergellyel. Az mindenképpen fáj, hogy azok, akik részesei voltak az 1956-os szabadságharc megtorlásának, semmilyen büntetést nem kaptak. Nem arról van szó, hogy azt vártuk volna, hogy börtönbüntetést kapjanak, de legalább egy bíróság által kiállított papír járt volna nekik, amelyben tudatják velük, hogy mit is követtek el, s miben voltak bűnösök. Ez azonban nem történt meg, pedig ez lett volna a minimum. Ez kifejezetten fáj az ötvenhatosoknak.

R. J.: Köszönöm a beszélgetést.

²²⁶ Lásd például: Cey-Bert Róbert Gyula: *A pozsonyi csata*. Püski, Budapest, 2013., illetve *A Súlyom Népe*. Püski, Budapest, 2010.

Cey-Bert Róbert Gyula 1956-ban²²⁷

²²⁷ Kép forrása: Cey-Bert Róbert Gyula: „*Adj szabadságot vagy halált!*” Gerilla Lira, Budapest, 2004.

Cey-Bert Róbert Gyula érettségi képei²²⁸

²²⁸ Cey-Bert Róbert Gyula felülről a harmadik sorban középen, illetve a másik képen, az álló sorban baloldaltól a második.

Cserkészavatás a Kammer am Attersee-i gimnáziumban 1958. május 13-án²²⁹

Cey-Bert Róbert Gyula és Pongrácz Gergely az UHFS közgyűlésén²³⁰

²²⁹ Cey-Bert Róbert Gyula az első sorban balról a legelső.

²³⁰ Kép forrása: Cey-Bert Róbert Gyula: „*Adj szabadságot vagy halált!*” Gerilla Lira, Budapest, 2004.

Jelentések Cey-Bert Róberttről²³¹

ÁBTL 3.2.5 O-8-095/3
126–127.

Tárgy: A genfi magyar Diákszövetség tevékenysége

Információs jelentés

Genf, 1964. június 27.

Bara Rudolf²³² nevű jelöltünkől az alábbi információkat szereztük a genfi magyar Diákszövetség tevékenységére vonatkozóan:

„A genfi magyar Diákközösség és a szélső-jobboldali Diákközösség között nagy harc folyik, hogy kik képviseljék ténylegesen a magyar egyetemistákat. A jobboldal egyre nagyobb tért hódít és ma már a harc a Diákközösség létjogosultságáért is folyik. A Diákszövetség tagjai élükön – Cey-Bert Róberttel (Cey Bert [sic!]) Róbert apja a Magyar Futár munkatársa volt. Cey [sic!] az ellenforradalom ideje alatt szökött ki az országból. Genfben szélsőjobboldali, fasiszta nézeteiről közismert. Hosszú ideig „Hungária” jelvénnel²³³ és OAS kalapban járkált,²³⁴) – mindent megtesznek

²³¹ A jelentések igazságtartalma különösen megkérdőjelezhető, annál is inkább, mert az UHFS svájci szervezetét, amelynek Cey-Bert Róbert Gyula is a tagja volt, különösen méltányolta Várallyay Gyula, az UHFS egykori elnöke, aki úgy is megemlítette Cey-Bert Gyula Róbertet, mint befolyásos genfi személyiséget. Lásd: Várallyay Gyula: *„Tanulmányúton” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Budapest, 1992. 76.

²³² Az ügynököt nem tudta azonosítani Várallyay Gyula, de több jelentést is küldött más esetekről is. Lásd: Várallyay Gyula: *’56 Tévúton.* Budapest, 2011. 186.

²³³ Ez a bizonyos Hungária jelvény valójában a koronás magyar címer volt, amely alatt szerepelt a Hungária felirat. Nem politika szervezetekhez volt köze, egyszerűen csak a magyarsághoz tartozást szimbolizálta.

²³⁴ Itt valószínűleg az Organisation de l’armée secrète-re, az OAS-ra gondolhatott az írás szerzője, amely egy francia disszidens szélsőjobboldali alakulat volt. A függetlenségéért küzdő algériai szervezetekkel szemben fejtette ki tevékenységét. A Cey-Bert Róbert Gyula által viselt sapka azonban nem OAS kalap volt, hanem egy akkor Svájcban divatos modell, amely a svájci sapkára hasonlított, azzal a különbséggel, hogy a hátulján két zsinór lógott. Nincs tehát valóságtartalma ennek az információnak sem, pusztán Cey-Bert Róbertet igyekszik nacionalista ötvenhatos ellenforradalmárnak beállítani a dokumentum. A jelentés távlati célja, hogy az UHFS-t és a hozzá tartozó genfi diákszövetséget szélsőjobboldali szervezetnek állítsák be. Ez azért is elképzelhetetlen, mert amennyiben létezett volna ilyen magyar emigránsszervezet Svájcban, maguk a svájciak szüntették volna be

annak érdekében, hogy a Diákközösség és a MEFESZ baloldali vezetőit lejárassák. Ebben nagy segítséget kapnak a Nyugat Németországban megjelenő „Nemzetőr” c. laptól. A lapban Tollas Tibor²³⁵ tollából egymás után jelennek meg a MEFESZ-t és a Diákközösséget támadó cikkek. Bara Rudolf információi szerint Cey Bert Róberték minden áron bizonyítékokat akarnak szerezni arra vonatkozóan, hogy a MEFESZ és a Diákközösség vezetői közül egyesek kapcsolatot tartanak a berni magyar követséggel. Cey Bert kijelentései szerint ilyen bizonyítékokat bármikor fel tudnak mutatni, de még korainak tartják nyilvánosságra való hozatalát. A MEFESZ vezetői, de a Diákközösségen belül is vannak olyan személyek, akik a SUISSE c. svájci lapban Cey Berték által elhelyezett és leközzölt cikk miatt – ami a Diákközösséget támadta és valótlan adatokat tartalmazott – sajtópert akarnak indítani. Bara szerint ezt Cey Berték provokációs célzattal dobták be a közvéleménybe. Ezzel azt szeretnék elérni, hogy az ügyet bíróság tárgyalja és bizonyító eljárásként nyomozást vezessenek be [sic!]. Bara szerint a Diákszövetség felélénkítését és tevékenységét a svájci rendőrség irányítja.²³⁶ Így akarják meggátolni a genfi magyar egyetemisták és szervezeteinek balra tolódását. Céljuk a baloldali diákok megfélemlítése. Cey Bert és társai nyíltan hangoztatják, hogy egyes személyek felé a rendőrség kérésükre nyomozást folytat.

Megjegyzés: az információ megbízható forrásból származik, de még nem ellenőrzött a svájci rendőrség beleavatkozására [sic!] utaló tény. A diákszövetség alapító tagjai a következők: Cey Bert Róbert, Goda György, Kékessy Dezső,²³⁷ Keresztes András, Piszár Csaba, Kiss Gábor, Németh János, Paulovits István, Pécsi László,

a működését, mivel kényszerben ügyeltek a semlegességükre.

²³⁵ Kecskési Tollas Tibor (Nagybarca, 1920. december 21. – München, 1997. július 19.), ’56-os emigráns, költő, a *Nemzetőr* kiadója, irodalmi szervező. „1938–41-ben a budapesti Ludovika Akadémia növendéke volt. 1941-ben hadnaggyá avatták. Részt vett a II. vh.-ban. 1944 áprilisában csendőr főhadnagy és szakaszparancsnok lett. 1945-től a demokratikus honvédségnél szolgált. 1947-ben elbocsátották, majd letartóztatták és tíz évi fegyházra ítélték, háborús bűncselekmény miatt. 1956-ban az ítéletet megsemmisítették, mert jogellenes volt. A váci börtönben több kézíratos kötetet szerkesztett. Ezek anyagát később kiadta Füveskert címmel. Az 56-os forradalom után Nyugatra menekült. A Füveskert munkatársaival 1956 decemberében megalapította a *Nemzetőr* című lapot, amely 1957 óta Münchenben jelenik meg. Ennek, valamint idegen nyelvű kiadásainak felelős szerkesztője és kiadója. Szerkesztette a Füveskert lírai antológia magyar és más nyelvű kiadásait, a *Gloria victis* című antológiákat, valamint a *Nemzetőr* évkönyveit. Köteményei és prózai írásai a *Nemzetőr*ön kívül számos más nyugati magyar lapban és folyóiratban is megjelentek.” A Szabadságharcos Világsszövetség és a Volt Magyar Politikai Foglyok Világsszövetsége vezetőségének tagja volt. Borbándi Gyula: *Nyugati Magyar Irodalmi Lexikon és Bibliográfia*. Letöltve: <http://mek.oszk.hu/04000/04038/html/t.htm> (2016–12–06.)

²³⁶ Elképzelhetetlen a svájci semlegesség miatt.

²³⁷ dr. Kékessy Dezső (1938. július 10. –), mikrobiológus, a tiszafüredi református egyház presbitere, a Magyar Köztársaság párizsi nagykövete (1998–2002).

Széles András, Rubovszky István. A felsorolt személyek a genfi egyetem hallgatói. Személyükre vonatkozóan még részletes információval nem rendelkezünk. Ellenőrzésüket megkezdtük.

Aláírás
Sasvári,
illetve Légrádi

ÁBTL 3.2.5 O-8-095/4

111.

Szigorúan Titkos!

Információs jelentés,

Genf, 1965. június 6-án

Bara nevű kapcsolatunktól: A genfi magyar Diákszövetséget a MEFESZ mint hivatalos egyetemi ifjúsági szervezet nem ismeri el. Így a MEFESZ júliusi közgyűlésén résztvenni [sic!] nem tudnak. A Genfben szokásos „Kermes”-en a magyar Diákszövetség kiállítást tervez. Cey Bert Róbert, a Diákszövetség jelenlegi vezetője a genfi egyetemen újabb szervezetet „Centre Europe” néven szeretne alakítani.²³⁸ A vezetőséget már megválasztották, Cey Bert lett az elnök, de a tagság toborzása vontatottan halad. A „Centre Europe” tagjai nem csak magyarok, hanem abban részt vesznek svájciak és idegen állampolgárságú személyek is. A szervezetnek szélső-jobboldali jellege van. Cey Bert Róberték a „Centre Europe” szervezetét akarják felhasználni arra, hogy őket a svájci Diákszövetség elismerje. Amíg ez nem történik meg, tájékoztató és propaganda tevékenységet csak az egyetemen belül végezhetnek.

Az információ megbízható forrásból származik, ellenőrzött.

Aláírás
Sasvári

²³⁸ Az állításoknak ezúttal is pusztán az a célja, hogy Cey-Bert személyét erőteljesen kriminalizálja. A magyar emigráns diákság Genfben két részre szakadt, az egyik a nemzeti-konzervatív vonalat erősítette, miközben a másik inkább baloldali és liberális volt.

„No de a Stockholmi Operánál ötven-ötvenkét évesen nyugdíjazzák az énekeseiket, hát olyan énekes nincs, aki ötvenévesen abbahagyja az éneklést, akkor vagyunk a csúcson. Úgyhogy én a kisebb-nagyobb koncertjeimet énekelem még ma is.”

INTERJÚ TÁLAS ERNŐVEL

2015. november 10.

Életrajz:

1926-ban született Jászladányban. Földműves családból származott, de édesapja 1946-ig vasúti tisztviselőként dolgozott. Elemi iskoláit a Ligeti Iskolában végezte el. 1936-ban beiratkozott a Jászapáti Királyi Katolikus Széchenyi István Gimnáziumba. 1944-ben, az érettségi után a Budapesti Műszaki Egyetemen folytatta a tanulmányait. A zene iránti vonzódása miatt végül nem maradt a műszaki pályán, Walter Margit zeneakadémiai tanárnő tanácsára azonban nem zenei foglalkozást választott magának. 1946-ban beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre, a mai ELTE német-olasz nyelvtanári szakára. Ezt követően a Budapest, XIII. kerületi Gömb utcai Általános Iskolában kezdett el magyart és történelmet tanítani. 1956 júniusában végezte el a Zeneakadémiát. 1956. november 20-án emigrált Magyarországról. 1956. november 30-án érkezett meg új választott hazájába, Svédországba. 1957. február 1-től a Stockholmi Királyi Operaház tenor ösztöndíjasa volt. Két évet töltött itt, majd svédországi turnéra indult egy Broadway-operett feldolgozásával, amelyet később egy németországi utazás követett, ahol a Münsteri Operaház szerződtette. Később dalénekesként dolgozott, s több lemezfelvétel is készült szereplésével, de a svájci és a svéd rádióban is szerepelt. Minden fellépésén énekelt magyar dalokat is. Az emigráns magyar szervezetek hívására az ötvenhatos forradalommal kapcsolatos megemlékezéseken is fellépett. 2005-ben, második felesége halála után költözött haza Magyarországra. Jelenleg is vállal szerepléseket. 2013-ban jelent meg zenei pályáját feldolgozó önéletrajza.²³⁹

²³⁹ Tálás Ernő: *Énekes életem*. Budapest, 2013.

R. J.: Milyen családból származol?

T. E.: Tulajdonképpen redemptus parasztcsaládban születtem 1926-ban. Ez annyit jelent, hogy Mária Terézia 1745-ben kiadta ezt a törvényt, most kaptam meg a szövegét valahonnan ajándékba, ami szerint a redemptio az akkori jobbágyságra vonatkozik, és akiket feloldott Mária Terézia azzal, hogy aki tudja, vásárolja meg azt a földet, amit művel. A jobbágyok akkor önálló paraszttá váltak. Hát ezek közé tartozott az én családom is, a nagy Tálások, és erről még bizonyíték is van. Kun Szabó Ferenc Jászföld című könyvének a függelékében, tehát az utolsó oldalakon vannak a Jász községekből azoknak a családoknak a nevei, akik ilyen redemptióval szabadultak a jobbágyságtól, s a Ladány, Kisér, Apáti községeknél, mert így nevezték őket, köztük van Ladánynál a Tálás név is, azaz az én családom, a Tálások. Ők már évszázadok, talán évezredek óta éltek ott és művelték a földjeiket, s ahogy mondom, ennek az ivadéka vagyok én is.

R. J.: Hogyan élted meg tulajdonképpen az 1945 utáni időszakot? Mik voltak azok, amik problémát okoztak az akkori életedben?

T. E.: Elbocsájtották az édesapámat a vasúttól, mert ő vasutasnak tanult, nem művelte a földjét. Jászladány vasúti forgalmát irányította. Az a vonal, amelyen én nyolc éven keresztül jártam a gimnáziumba, Jászladányról Jászapátira, 25 kilométer. Mint kis nebuló, aki tízéves korában kezdte negyedik elemi után az első gimnáziumot, egészen az érettségig jártam ezt a vonalat, naponta oda-vissza. S édesapám, aki itt forgalomirányító főnök volt, néha-néha látta, hogy még a vonat bent áll és a gyereke szalad, szólt a mozdonyvezetőnek: „Hallod-e, ott szalad a fiam, várjál már egy kicsit, ne indulj még!”

R. J.: Mikor bocsájtották el őt?

T. E.: 1946-ban. Tizenöt évig volt a MÁV-nál, tizenöt évig dolgozott ott, három apró iskolás gyereket tartott el, mégis elbocsájtották a biztos, nyugdíjas állásából.

R. J.: S mit csinált utána? Hogyan éltetek?

T. E.: Utána az egyik rokon meghívta valamelyik nagy gyárba kapuőrnek, ha jól emlékszem.

R. J.: Tehát akkor portás állást kapott végül is.

T. E.: Olyasmit, igen, s abban dolgozott nyugdíjazásáig.

R. J.: Miből éltetek gyakorlatilag?

T. E.: Abból a kis földből, amit ő kiadott árendába az egyik rokonnak, bejött egész évben a liszt, a búza, az élelmiszer, szóval így megvoltunk. Aztán ő is kapott valami kis nyugdíjat is ezután, de korán elment, mert alig volt fél éves nyugdíjas hatvanöt évesen. Nem érte meg a hatvanhatodik életévét.

R. J.: Mi történt veled ezután?

T. E.: Tizennyolc éves koromra, érettségi után nagy tervekkel beiratkoztam az egyetemre.

R. J.: Melyik egyetemen volt ez?

T. E.: Akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem volt, nem ELTÉ-nek hívták. 1946-tól 1950-ig ott tanultam. 1944-ben érettségiztünk, a mi osztályunk volt a Horthy-korszak utolsó érettségiző osztálya 1944-ben. 1926-ban születtem. Az ellenőrök még ma se hiszik el, hogy én a következő nyáron, ha isten is úgy akarja, betöltöm a kilencvenediket.

R. J.: Reméljük, hogy így lesz.

T. E.: Most így készülök a nagy kilencvenesre. Akkor talán még átveszem a gyémántdiplomámat a Zeneakadémia Nagytermében, mert az aranydiplomámat már átvettem az ELTÉ-n is mint tanár.

R. J.: Hogyan lettél végül operaénekes?

T. E.: A Zeneakadémia egyik tanára meghallgatott,²⁴⁰ tizenkilenc évesen, s azt mondta: „Fiam, érdemes a hangoddal foglalkozni, de a művészpálya eléggé rögzös, úgyhogy azt ajánlom, szerezz magadnak előbb tisztességes foglalkozást”. Hát ez a tisztességes foglalkozás lett a tanári pálya. Tehát beiratkoztam a mai ELTÉ-re, 1946-tól 1950-ig jártam oda, elvégeztem és megkaptam a német-olasz szakos gimnázium tanári diplomámat.

R. J.: S mit tanítottál?

T. E.: Magyart és történelmet.

R. J.: Hol, melyik iskolában?

T. E.: A Gömb utcai fiú általánosban kaptam állást. A nyolcadikosokat tanítottam, alig tíz évvel voltam idősebb náluk, s a német-olasz szakos gimnáziumi tanári oklevellel rám bízták őket azzal, hogy „Na, most a nyolcadikosokat átveszed és tanítasz nekik magyar irodalmat meg történelmet” – 1945-ben. Tehát pontosan az ellenkezőjét annak, amit én nyolc éven át a gimnáziumban tanultam.

R. J.: Milyen volt ez az időszak?

T. E.: Csupán egy leckével voltam előbb, mint a növendékeim. Úgyhogy én már beiratkoztam a zeneakadémiára is, és csak egy évig tanítottam a Gömb utcai fiú általánosban. S akkor az olasz nemzetiségű énektanárom a Zeneakadémián azt mondja nekem: „Tálas, a tanári pálya nagyon sok beszéddel jár, az nem tesz jót az énekesnek, úgyhogy hagyja ott azt a pályát”. Hát én szépen felmondtam, beiratkoztam a Zeneakadémiára, és azt is elvégeztem. Még hat évet rátettem, és azt is befejeztem, s 1956 júniusában megkaptam a diplomámat.

R. J.: Azért látom, minden 1945 után jelentkező nehézség ellenére, hogy hagyta valamilyest érvényesülni. Tudtál tanulni, egyetemre járni, s az egyetlen trauma, ami benneteket ért, az édesapád elbocsátása volt. Mikor gondoltál először arra, hogy emigrálsz Magyarországról?

²⁴⁰ Walter Margit.

T. E.: Ez a gondolat lényegében 1956 nyarán ért meg bennem.

R. J.: S miért? Mi volt ennek az oka?

T. E.: 1956 júniusában lediplomáztam, két egyetemi diploma volt már a kezembben, 1950-ben a tanári diploma a Pázmány Péter Egyetemről, és 1956-ban egy másik a Magyar Királyi Zeneakadémiáról, ami most is ki van írva, Magyar Királyi Zeneakadémia, a nagyhomlokzaton. Ezzel a két diplomával a zsebemben 1956. november 4-én, amikor a szovjet tankok elkezdtek lövöldözni Budapestet, azt mondtam, hogy én itt nem maradok. Elég volt a tíz esztendő belőlük. S 1956. november 20-án disszidáltam Svédországba.

R. J.: Jó, még ne szaladjunk ennyire előre. Engem az érdekelne, hogy ha amint mondtad, ez már 1956 nyarán megfogalmazódott benned, akkor azért emigráltál, mert úgy gondoltad, külföldön jobban tudnál érvényesülni, mint itt? Vagy fojtogatott a légkör? Mi volt az oka?

T. E.: Én azért is, amit az előbb is mondtam, nem akartam tovább maradni, elég volt az a tíz év, amit 1946-tól 1956-ig átéltem. S ugye 1956. november 4-én a szovjet tankok is véget vetettek az álmainknak.

R. J.: Tüntetésekben, a forradalmi eseményekben részt vettél?

T. E.: Nem szerettem az ilyeneket.

R. J.: Tehát akkor ettől, mondjuk így, távol tartottad magad. Maximum csak passzív szemlélő voltál?

T. E.: Csak messziről néztem az eseményeket. Úgyhogy neki is indultam, úgy, mint kétszázezer honfitársam. Csornáig elmentem vonattal és autóval, majd Csornától nem tudom, milyen falvakon kifelé Nyugat felé, amerre lemegy a nap.

R. J.: Hogyan mentél el Magyarországról?

T. E.: Egy csoporttal együtt.

R. J.: Csak csoporttal mentél? Volt egy vezetőtök is?

T. E.: Persze, volt.

R. J.: Hogyan fogadta a családot, hogy elmenekülsz Magyarországról?

T. E.: A családdal nem is közöltem, még édesanyámmal sem, hogy ki akarok menni. Mondom, ha elfognak a határon és visszahoznak, bedutyiznak, akkor ne ott vegyenek rólam tudomást, ezért inkább nem szóltam, hanem a Szabad Európán keresztül Münchenből, amikor már odáig eljutottam, akkor üzentem nekik. Ám azt ők nem is hallották.

R. J.: Az osztrák menekülttáborba kerültél?

T. E.: Természetesen.

R. J.: Hová pontosan?

T. E.: Az ott volt...

R. J.: Eisenstadtban voltál? Gyűjtőtáborban?

T. E.: Valami gyűjtőtábor volt ott a közelben, amikor átjutottunk ezen a pallón...

R. J.: A Hansági-főcsatornán? Andauban voltál?

T. E.: Igen, azon. Odavittek bennünket Bécshez közel, a klosterneuburgi nagy kasszárnnyába, amit az oroszok egy évvel azelőtt hagytak el, de Budapesttől már nem mentek tovább kelet felé. Úgyhogy végre aztán odavittek minket, és akkor jött a Svéd Vöröskereszt. És tudod, a Svéd Vöröskeresztnek a vezetője ki volt? Gróf Teleki Ella.²⁴¹ Ő kérdezte, ki akar Svédországba menni, én meg, jó diákhöz híven, feleltem a kezemet, jelentkeztem.

R. J.: S miért Svédországba akartál menni?

T. E.: A semlegesség az, ami engem vonzott. Tetszett, hogy semlegesek. Egy ország, amely mind a két világháborút elkerülte. Hogy ott micsoda óvatosság van, sokan gyávaságnak is nevezik, az engem nem érdekelt. Ella asszony még kérdezte is: „Hát maga operaénekes? Svédországban mindössze három operaház van, Stockholm, Göteborg és Malmöben, miközben Németország és Ausztria tele van velük. Minden kis állam, nagyváros megtartotta az operáját, miért nem inkább itt marad?” „Nem, nem”, válaszoltam, „Németország nekem tűzfészek”.

R. J.: Tehát nem vonzott a német mentalitás. Mikor érkeztél meg Svédországba?

T. E.: A svéd semlegesség vonzott, és oda sikerült is átmennem. 1956. november 20-án hagytam el Budapestet, tíz nap múlva már Stockholmiban voltam.

R. J.: Még azért, ne haragudj, de kissé visszatérnék Ausztriára, mert egy-két dolog érdekel. Ha találkoztál osztrákokkal Bécsben, milyen volt a magyarok fogadtatása? Ők milyenek voltak?

T. E.: Úgy fogadtak bennünket Svédországban is, meg Ausztriában is, mint hő-söket. Én menekült vagyok, no de az ötvenhatos menekülteket kifejezetten szerették.

R. J.: Milyen volt azoknak a fiataloknak a hangulata, akikkel megismerkedtél a táborban? Bizakodóak voltak? Hova szeretett volna menni a többség? Milyenek voltak az előzetes várakozások?

T. E.: Hát voltak, akik tovább akartak menni, nem akartak maradni, de én minden-képpen Európában akartam maradni. Mit keressen egy európai műveltségű egyén akár Amerikában, akár Ausztráliában? Ott pláne az volt a másik a lehetőség.

R. J.: Igen, de sokan az Amerikai Egyesült Államokba akartak menni.

T. E.: Európában akartam maradni, ezért lett Svédország.

R. J.: Értem. Svédországban tulajdonképpen hogy alakult az életed? Egyből sikerült az operaénekesi pályád, vagy kellett esetleg fizikai munkát végezned, esetleg másfajta tevékenységet is folytattál, olyasmit, amire nem számítottál?

T. E.: Bizony, bizony, hát ez a veszély megvolt mindenki számára, legyen orvos, ügyvéd, vagy tanár. Legtöbbször ugye mosogatással, pincérkedéssel, takarítással, s effé-

²⁴¹ Gróf Teleki Ella (Budapest, 1918 – Baden Baden, 2004).

léssel kezdték az emigrációt. Én? Próbát énekeltem a Stockholmi Királyi Operaház igazgatójának, s az eredménye két ária eléneklése után egy ösztöndíjas szerződés volt.

R. J.: Tehát azt lehet mondani, hogy végül is ez egy sikertörténet volt a te szempontodból?

T. E.: Óriási. Hát nálam boldogabb ember nem volt, hogy most végeztem júniusban és február elsejével már a Stockholmi Királyi Operaház tagja vagyok, mint ösztöndíjas.

R. J.: Hogyan jelentkeztél oda? Magadtól mentél oda, vagy beajánlottak?

T. E.: Nem, én magam mentem. Vittem magammal egy magnószalagot néhány áriával, amit itthon vettem fel a Zeneakadémia nagytermében, szegény Rieger Tibor tanár úrnak, a korrepetitoromnak a zongorakíséretével. Ezt a szalagot elküldtem Set Svanholmnak,²⁴² aki a világ egyik legnagyobb hőstenorja, Wagner-tenorja volt a maga idejében, aztán operaigazgató lett 1956-ban, vagy 1957-ben, pár évig. Ő hallgatott meg és ő maga ült a zongorához, én meg csak néztem, hogy egy operaigazgató leült oda.

R. J.: Ez már 1957 eleje volt ugye?

T. E.: 1957 februárjában történt mindez. Mégsem, ez január közepe volt.

R. J.: Január közepe.

T. E.: S aztán az ösztöndíjas szerződést február elsejével írták ki. Nos, hát ez a Set Svanholm Pesten is énekelt a háborús években, 1941-42-ben, és nagyon büszke volt arra, ezt maga mesélte nekem, hogy Kodály Zoltán őt barátjává fogadta. A Psalmus Hungaricus tenor szólóját magyarul énekelte Set Svanholm.

R. J.: Akkor volt egy magyar zenei kapcsolat Svédországban?

T. E.: Pontosan.

R. J.: Miben mutatkozott ez meg?

T. E.: Ebben is. És hogy érdekesebb legyen a dolog, Set Svanholm még idézte is a magyar szöveget a Psalmusból, hogy „Istenem, Uram, kerlek tegedet”, hát én mosolyogtam a bajuszom alatt, hogy a szöveg ugyan magyar, de a kiejtés, az messze áll

²⁴² Set Svanholm (1904. szeptember 2. – 1964. október 4.), svéd tenor. Először általános iskolai tanár és orgonista volt, mielőtt elkezdte volna a profi énekesi karrierjét, mint bariton. Hat évvel később a hangja magasabb tartományokba jutott, ennek köszönhetően 1936-ban tenorként debütált a Stockholmi Operaházban. 1935-ben egy vendégszereplés után a Bécsi Operaházban maradt egészen 1945-ig. Az 1938-as salzburgi fesztiválon hívta fel magára a figyelmet, amikor Walert játszott a Nürnbergi mesterdalnokokban. 1942-ben a Bayreuthi Fesztiválon Wagner Ring-ciklusában Siegfried szerepét játszotta, majd csatlakozott a Metropolitan Operaházhoz 1946-ban, ahol egészen 1956-ig énekelte Siegfried, Trisztán, Parsivál, Radames, Canio és Manrico szerepeit. Időnként fellépett Bécsben, illetve a londoni Covent Gardenben és a milánói Scalában is. 1957-ben nevezték ki a Stockholmi Opera igazgatójává. Classical CD Review <http://www.classicalcdreview.com/set.htm> (letöltve: 2016-07-09)

a magyartól. Ezt is énekelte, de Radames szerepét is énekelte az Aidában, a pesti operában, 1941-42-ben.

R. J.: S ezek után hogy alakult az életed? Kikkel dolgozhattál együtt?

T. E.: Mondhatom, hogy nyílegyenes volt az életem. Kisebb szerepeket énekeltem, álltam a színpadon Jussi Björlinggel,²⁴³ a svéd énekessel. Ez a csodálatos olasz tenor-hang abban az északi hideg klímában, hogy hogyan termett meg? Nicolai Gedda²⁴⁴

²⁴³ Jussi Björling (1911–1960), svéd tenor. Az édesapja, David is tenor, illetve énektanár volt, aki a kisgyermek hangképzését oktatta. Három legidősebb gyermeke, Olle, Jussi, és Gösta már 1915-ben felléptek első előadásukon, egy templomban. Édesapjukkal turnéztak 1919 és 1921 között Svédországban, majd az Amerikai Egyesült Államokban is előadásokat tartottak. Jussi 1928-ban kezdte meg a tanulmányait a Stockholmi Konzervatóriumban, 1930 augusztusában debütált a Stockholmi Királyi Operában, Mozart Don Giovanni előadásán. Már 1929-ben elkezdett tenor hangfelvételeket készíteni, majd 1930-ban készítette el az első operalemezét. 1931-ben Svédországon kívül, a koppenhágai Tivoli színpadán adott szólóestje hozta meg az áttörést. Folytatta az éneklést a Stockholmi Operában is. 1931-ben fellépett a Tell Vilmosban, a Sevillai borbélyban, 1932-ben a Rigoletto és a Szerelmi bájital következt. 1932-ben a Traviata, a Rómeó és Júlia, majd a Tosca operákban énekelt. Több lemezt is készített Svédországban a népszerűbb operákból, ezenkívül még Erik Odde álnéven táncdallemezeken is szerepelt. A Stockholmi Operában is töretlenül emelkedett a karrierje, ahol több új szerepben is felléphetett, így 1934-ben az Álarcosbál, a Faust, a Bohémélet és a Nyugat lánya, majd 1935-ben a Parasztebecsület, az Aida és a Trubadúr, 1936-ban pedig a Bajazzók és a Pillangókisasszony című operákban. 1936-ban először turnézott Közép-Kelet-Európában, 1937-ben fellépett Magyarországon is. Ugyanebben az évben eljutott az Amerikai Egyesült Államokba is. Itteni turnéján szerepelt szólóesetekben, rádiókoncerteket is adott, és debütált a Chicagói Operában. 1938 novemberében a Metropolitan Operaházban debütált a Bohémélet szerepében. Ezt követően mint vezető tenor minden évben visszatért újabb szereplésekre, kivételt képezett a második világháború időszaka. 1939-ben lejárt a folyamatos szerződése a Stockholmi Királyi Operával, de ezután is gyakran visszatért vendégszereplőként. 1940 őszén debütált a Bohémélettel a San Francisco-i Operában. A II. világháború idején, 1941 tavaszán visszatért Svédországba, s többnyire itt is maradt a háború idején. Két évvel később, 1943 tavaszán debütált a Firenzei Operában a Trubadúr előadásával. 1945 októberében tért vissza az Amerikai Egyesült Államokba, ahol a következő éveket töltötte, operaelőadásokkal és koncertekkel, miközben nyaranta Svédországban tartózkodott. 1946 augusztusában énekelt először a milánói Scalában, ahol második alkalommal 1951 május-júniusában, az Álarcosbál előadásában léphetett fel. 1953-ban még egyszer szerepelt a Metropolitan Operaház évadán a Faust előadásán, ám ezt követően egy gégegyulladás miatt probléma keletkezett a hangjában. 1954 őszén szerepelt először Dél-Afrikában. Puccini Bohémélet című operájában szerepelt a legtöbbször. A Bohémélet teljes anyagát rögzítette 1956-ban New Yorkban, mely minden idők egyik legnépszerűbb operalemeze lett. Élete utolsó éveit is az Amerikai Egyesült Államokban töltötte énekléssel, miközben szívproblémákkal küzdött. 1960 márciusában szerepelt utoljára a Stockholmi Királyi Operában, a Trubadúrok előadásán. Az utolsó szólóestje is Stockholmban volt 1960. augusztus 20-án. 1960. szeptember 9-én kora hajnalban, álmában hunyt el. Harald Henrysson: *Jussi Björling*. In: Jussi Björling Society <http://www.jussibjorlingsociety.org/biography.html> (letöltve: 2016-07-10)

²⁴⁴ Nicolai Gedda (Stockholm, 1925. július 11. –), svéd tenor., születési neve Harry Gustaf Nikolaj Gädde, valós családneve Ustinov. Egyike a legismertebb tenoroknak. Gedda az édesanyja családneve volt, ezt használta a hivatásos karrierje során. Édesapja orosz származású, aki az orosz polgárháború idején menekült Svédországba, egy helyi bank tisztviselőjeként dolgozott Stockholmban. Egy nap egyik gazdag ügyfele meghallotta, hogy az a vágya, hogy hivatásos énekes legyen, és felajánlotta,

svéd tenor is ott volt, aki még most is él valahol Franciaországban vagy Svájcban. Ő még a kocsiját is felajánlotta, amikor a próbát énekeltem és este mentem a koncertterembe, Stockholmban. Most is tartom vele a kapcsolatot. A Magyar Rádiónak azon rádióműsorait, ahol Gedda lemezeiből játszanak, kivágom a tévé- és rádióújságból, s elküldöm neki, aminek nagyon örül. Hát igen, ő egy évvel idősebb nálam. A „g”-t „j”-nek ejtik a svédek amúgy. Valójában ő orosz apa és svéd anya származéka, tulajdonképpen az édesanyját hívták Geddának. Az édesapja nevét nem tudom, de azzal a névvel nem akart karriert csinálni.

R. J.: Turnéztatok? A svédek elengedtek?

T. E.: Igen, a svéd opera elengedett engem fizetés nélküli szabadságra. S ez ment az egész életemen át.

R. J.: Hová tudtál eljutni?

T. E.: Utaztam Amerikába, utaztam Németországba, olasz színpadokon énekelgettem, s mint nyugdíjas visszaérkeztem a svéd operához is.

R. J.: Milyen a svéd vendégszeretet?

T. E.: Igen... Azt mondanám, hogy különösen nagylelkű, de sajnos most ráfizetnek a nagy szociális jólétkönyságra.

R. J.: Ám akkoriban, az ötvenes-hatvanas években?

T. E.: Hát akkor még nem volt ilyen drasztikus. Te, a svédek voltak olyan naivak, hogy aki megjelent menekültként a svéd határon, nem kérdezték, hogy honnan jön, miért jön, azt mind beengedték. S most ott tartanak már, amint a magyar tévé is közölte, hogy „Többet nem tudunk beengedni”. Hát jönnek Afganisztánból, Ázsiából, Afrikából – mondd, mit csinál majd egy muzulmán Svédországban? Új kultúra, más kultúra, más szokások. Nem tudom, mi lesz Svédországban.

hogy fizeti a Carl Martin Oehmann tanár által adott énekórákat, aki az 1920-as évek Wagner előadásából jól ismert tenor volt, ekkor már a Stockholmi Konzervatórium oktatója. 1952 áprilisában, mindössze huszonhét évesen debütált a Stockholmi Operában. Egy stockholmi meghallgatáson felkeltette Herbert von Karajan karmester figyelmét, aki egyenesen magával vitte Olaszországba, s Rómában, Torinóban, Milánóban is bemutatta őt a koncerteken, illetve az operadarabokban. 1953-ban debütált a milánói Scalában. 1954-ben szerepelt először a Párizsi Operaházban. Az elkövetkező néhány évben folyamatos szerződése volt a Párizsi Operával, ahol főelőadója volt Mozart műveinek és a francia operáknak. 1957-ben a Bécsi Állami Operaházban Don José szerepét énekelte a Carmenben. 1957 áprilisában szerepelt először az Amerikai Egyesült Államokban, a Pittsburghi Operaház Faust előadásán. Ugyanezt a szerepet játszotta a New York-i Metropolitan Operaház előadásán 1957 novemberében. Egy évvel később, 1958 januárjában ugyanitt Anatóliaként szerepelt Samuel Barber Vanessza című operájában. A szerepét kifejezetten számára írták. Számítalan nyelvből járatos, az olasz, francia, német, angol, latin, héber, skandináv nyelvek mellett természetesen anyanyelvi szinten beszél svédül és oroszul. Nyelvismerete lehetővé teszi, hogy szinte a teljes operavilág repertoárját énekelhesse. Több mint kétszáz hangfelvételt készített és idős korában is komoly előadásokban szerepelt. Bach-Cantatas <http://www.bach-cantatas.com/Bio/Gedda-Nicolai.htm> (letöltve: 2016-07-10)

R. J.: Számított az a szemükben, a munkáltatóid szemében, vagy akikkel kapcsolatba kerültél Svédországban, hogy te 1956-ban jöttél Magyarországról? Érdekelte őket az, hogy mi történt itthon Magyarországon, s hogy te miért jöttél el?

T. E.: Úgy tekintettek rám, mint egy magyar származású svéd énekesre, de elsősorban a szakmai képzettséget és tudást várták el, s hát ezzel nálam nem volt baj.

R. J.: Olyan svéd énekesként tekintettek rád tehát, aki magyar származású, de annyira nem számított a származásod?

T. E.: Pontosan. Én vagyok az egyetlen magyar tenorista, aki nyugodtan, tényként emlékezhetek úgy, hogy én a Stockholmi Királyi Operaház magyar tenorja vagyok.

R. J.: S mikor lettél svéd állampolgár? Mikor kaptad meg?

T. E.: Hát azt öt-hat... Vagy nem, hét év után kaptam meg. 1957-ben érkeztem meg és 1964-ben lettem svéd állampolgár.

R. J.: 1964-ben. Gondolom, akkor 1964 után jöttél haza valamikor először Magyarországra.

T. E.: Igen, 1966-ban, már svéd asszonnyal megházasodva. Akkor még vonattal utaztunk haza. Fiatal férj, a svéd feleséggel... Kissé borzongtam, amikor Hegyeshalomnál bejöttek a kocsiba a határőrtilsztek, aztán nagyokat tisztelegve néztek és adták vissza az útleveleinket.

R. J.: Milyen apropóból érkezted először haza? Édesapád halála miatt esetleg?

T. E.: Hát nem, azon már 1963-ban túl voltunk, és ahogy mondtam, 1966-ban, vagy lehet, hogy 1965-ben jöttem először haza a szökésem után.

R. J.: S milyennek találtad mindazt, ami itt fogadott? Erre számítottál, vagy sokkal rosszabbra?

T. E.: Hát igen, ugye akkor volt a Rákosi-rendszer, amikor eljöttem.

R. J.: S akkor elkezdődött a Kádár-korszak. Milyennek találtad, amikor hazajöttél?

T. E.: Mindenütt jól fogadtak, nem kérdezősködtek, úgyhogy semmi baj nem volt.

R. J.: Felvetted a kapcsolatot esetleg énekesekkel, vagy olyanokkal, akiket ismertél?

T. E.: Hát persze, ez is megtörtént. Az egyik kollégám Berczelly István,²⁴⁵ ő basszusbariton, akivel most is jó barátságban vagyok, nálam tíz évvel fiatalabb, és még

²⁴⁵ Berczelly István (Budapest, 1938. szeptember 9. –), basszusbariton operaénekes. „Énektanulmányait Feleki Rezső, Jámor László és Szabó Miklós irányításával folytatta. 1965 és 1970 között a Debreceni Csokonai Színház tagja, ahol első jelentős alakítása Mozart Don Giovannija volt. 1970-ben szerződött az Operaházba, melynek azóta is tagja. Az operarepertoár csaknem valamennyi jelentős bariton és basszus szerepét énekelte. Az elmúlt években az alábbi szerepekben lépett fel: Petur, II. Endre (Erkel: Bánk bán), Öreg pap (Mozart: A varázsfuvola), Főinkvizítor (Verdi: Don Carlos), Borisz (Szosztakovics: Kisvárosi Lady Macbeth), Hermann örgróf (Wagner: Tannhäuser), Wotan (Wagner: A Nibelung gyűrűje), Pogner (Wagner: A nürnbergi mesterdalnokok), Klingsor (Wagner: Parsifal). Oratóriuménekesként is gyakran fellép, több hangfelvételt is készített”. A Halhatatlanok Társulata <http://www.orokostagsag.hu/index.php?page=show&id=27> (letöltve: 2016-07-10)

mindig kitűnően énekel. A Mozart Requiemet hallottam vele az elmúlt vasárnap a Mátyás-templomban, és ragyogó formában van, közel a hetvenöthöz. Hát övele tartom a kapcsolatot. Aztán ott volt a tenor kollégám, Bartha Alfonz,²⁴⁶ Fonzi barátom, aki nemrég halt meg. Istenem, hogy rohan az idő. Hasonló lírai tenor volt, mint én. Talán szerencséje volt, hogy nem maradtam itthon, így legalább nem alakult ki valami rivalizálás, de én soha nem irigyeltem a kollégáimat, hogy több tapsot kapnak, mint én. Én is kaptam eleget, ők is, úgyhogy mindenkinek voltak sikerei.

R. J.: Mennyire érdekelt a magyarországi kulturális élet, a Kádár-korszaké, a magyar opera?

T. E.: Érdekelt és figyelemmel kísértem. A zenei életről volt értesülésünk, s én is figyeltam a magyar operát és az énekeseket. Voltak, bizony, voltak akkor szép előadások. Simándy József²⁴⁷ is akkor énekelt, és az a Svéd Sándor,²⁴⁸ aki akkor volt a fénykorában.

²⁴⁶ Bartha Alfonz (Madaras, 1929. október 13. – Budapest, 2013. április 2.), operaénekes, tenor. „Ének-tanulmányait Baján, Pilinszky Zsigmond irányításával kezdte, majd 1950 és 1953 között a Magyar Rádió Énekkarának alapító tagja volt. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán 1955-ben diplomázott Révhegyi Ferencné és Luigi Renzi növendékeként. Előbb a debreceni Csokonai Színház, majd 1959-től a Magyar Állami Operaház magánénekes. 1960-ban elnyerte a budapesti Erkel-énekversenyt, 1961-ben a hertogenboschi versenyt I. díjjal. Rendszeresen pódiumra lépett oratórium- és dalénekesként, számos külföldi turnén vett részt. 1967-ben Liszt Ferenc-díjjal tüntették ki. Bartha Alfonz Réti József mellett az 1960-as, '70-es évek kiemelkedő lírai tenorja volt. Repertoárján elsősorban a Donizetti-, Mozart- és Rossini-szerepek domináltak, de nagy sikerrel énekelte Lenszkijt (Csajkovszkij: Anyegin), Alfrédot (Verdi: Traviata) és Gounod Faustjának címszerepét is. Nyugdíjba vonulása után is gyakran fellépett az Operában, kisebb karakteralakításokkal örvendeztetve meg a közönséget.” Opera-Világ <http://operavilag.net/kiemelt/elhunyt-bartha-alfonz/> (letöltve: 2016-07-10)

²⁴⁷ Simándy József (Kistarcsa, 1916. szeptember 18. – Budapest, 1997. március 4.). „Négy elemi, majd négy polgári végzet, utána a Szürketaxi vállalatnál autószerelést tanult, ott is dolgozott 1939 őszéig. A hajdani Városi Színház szerződtette »kardalos segédszínésznek«. Egy évvel később az Operaház kórusába került. A Zeneművészeti Főiskolán dr. Székelyhidy Ferenc növendéke. Vaszy Viktor 1945-ben szólistának szerződtette a Szegedi Nemzeti Színház operatársulatába; a Magyar Állami Operaház 1947 tavaszán vendégnek, majd tagjai sorába szerződtette. Turiddun és Don Josén kívül néhány év alatt a következő szerepekben láthatta a közönség: Lohengrin, Gabriele Adorno, Vlagyimir (Igor herceg), Radames, Walther von Stolzing, János (Az eladott menyasszony), Manrico, Fialta legény (Kodály: Székely fonó), Rotarides (Kenessey: Az arany meg az asszony), Don Carlos, Mantuai herceg, Lenszkij, Riccardo, Erik, Bánk bán, Oleg Kosevoj (Mejtusz: Az ifjú gárda), Florestan, Gyuri (Polgár Tibor: Kérők), Tamino. 1956 őszétől évekig »ingázott« Budapest és a müncheni Operaház között; odakint több olyan szerepet énekelt, amelyeket itthon soha: Edgardo, Alfredo (Traviata), Olasz énekes (A rózsaszalag), Rinuccio. További szerepei a Magyar Állami Operaházban: Gyula Márton (Hajdú Mihály: Kádár Kata), Hunyadi László, Otello, Des Grieux, Murat (Erkel: Brankovics György), Cavaradossi, Canio, Homonnay (A cigánybáró). Simándy József 1953-ban Kossuth-díjat, 1962-ben Érdemes Művész, 1964-ben Kiváló Művész címet kapott. 1973 novemberében vonult nyugdíjba, de továbbra is gyakran fellépett az 1980-as búcsúelőadásig.” Budapest Music Center <http://info.bmc.hu/index.php?node=artists&table=ZENESZ&id=498> (letöltve: 2016-07-10)

²⁴⁸ Svéd Sándor (Budapest, 1906. május 29. – Bécs, 1979. június 9.), „Tanulmányait 1924 és 1929 között Szabados Bélánál a Zeneakadémián, majd Olaszországban – Sammarco és Stracciari irányí-

R. J.: Meghívtak esetleg valamikor valamilyen előadást tartani, vagy erről nem volt szó? A Kádár-korszakban kerestek itthonról?

T. E.: Nem. Én inkább Németországban énekeltem a főbb szerepeket.

R. J.: Opera-vendégszereplésre sem hívtak meg soha ide?

T. E.: Nem. Itt Magyarországon akkoriban nem énekeltem operában. Itt csak ilyen koncertekre hívtak meg később.

R. J.: Mikor volt az első ilyen meghívás?

T. E.: Még körülbelül a 1970-es évek elején.

R. J.: Akkor sem számított az ötvenhatos menekülésed? Szüleidet zaklatták az emigrációd miatt?

T. E.: Nem, egyáltalán nem. Ők nem kerültek semmiféle bajba, még a rendőrség se kérdezte ki őket.

R. J.: Nem érdekelte őket túlzottan?

T. E.: Nem, ez egyáltalán nem számított. Volt két húgom. Most már ők is, és az édesanyám is meghaltak. Szóval az öttagú, szép családból, három gyerekből, most már csak én vagyok. Látod ezt a két gyűrűt? Ez két házasság, két asszony emléke. Mind a kettőt eltemettem. Az első az egy fiatal svéd lány volt, akitől hat év gyermektelen házasság után szétváltunk. Néhány év szünet volt utána, aztán Stockholmban találtam egy magyar menyecskét, akivel még tizenöt évet leéltünk

R. J.: Emigráns volt ő is, ötvenhatos?

T. E.: Ötvenhatos volt ő is.

R. J.: Mi történt a második feleségeddel?

T. E.: Tizenöt évet leéltünk, és egy otthoni baleset vitte el. Képzeld el, takarítás közben felállt egy székre, hogy a szekrényről leemeljen egy nehéz vázát, azt valahogy leütötte, az millió darabra tört, s ő egyensúlyát veszítve belezuhant ebbe a fürtemes üvegtörmelék-tömegbe. Ahogy a rendőr elmesélte, az orvosi vizsgálat szerint az ütőereket átvágta az üveg.

tásával – végezte. 1928-ban debütált Budapesten. [...] Fellépett az 1929-es, Sergio Failoni által vezényelt A végzet hatalmában. [...] 1931-ben ugyancsak Failoni segítette színpadra (mint a 19. századi operarepertoár egyik újra felfedezettjét) a Don Pasqualet, amelyben a két ifjú tehetség – Orosz Júlia és Svéd Sándor – aratta Donizetti számára a legnagyobb sikert. Hamar „elcsábították”: igazi világnagysággá nevelte az Operaház. [...] 1936-ban a bécsi Staatsoper tagja lett, majd 1940-től 1950-ig a Metropolitan gárdájához tartozott. Közben több ízben vendégszerepelt Olaszországban, többek között a Scalában, ahol a Tell Vilmos címszerepében aratott hatalmas sikert. 1950-től 1956-ig újra a budapesti opera tagja volt. Azután külföldön élt és tanított, s még a hetvenes évek elején is hazajárt vendégszerepelni. [...] Kossuth díjas-, Erdemes művész, a bécsi Staatsoper »Kammersängere«” In: Kőfalvi Veronika: *Amit még tudni érdemes... Svéd Sándor operaénekes, Operaslagerek*. <http://operaslagerek.network.hu/blog/operaslagerek-klub-cikkei/amit-meg-tudni-erdemes-sved-sandor-operaenekes> (letöltve: 2016–07–10)

R. J.: Jézusom...

T. E.: Ott helyben elvérzett, nem is voltam otthon. A fia volt otthon, ő hívta a mentőt, és akkor a mentős megállapította a halál beálltát. Képzelted, egy ember elvérzik, és nem tudnak rajta segíteni.

R. J.: Európai magyar emigráns szervezetek kérésére szerepeltél-e bárhol kint?

T. E.: Hogyne.

R. J.: Melyek voltak ezek? Svédországban is turnéztál?

T. E.: Svédországban a fővárosban is és a fővároson túl is. Csináltam egy óriási svédországi turnét egy magyar operettel,²⁴⁹ amit egy magyar szerző, Sigmund Romberg, Romberg Zsiga²⁵⁰ szerzett, magyarul egy olyan magyar zsidó, aki az 1920-as években, a nagy-nagy kivándorlás idején hagyta el az országot. Négy-öt nagy karmester is így tett, köztük olyanok, mint Reiner Frigyes,²⁵¹ Széll György,²⁵² tehát ők is ilyenek voltak. Szóval egy fél tucat jó magyar karmester mind kiment és világkarriert csinált. Én is ezért mentem Amerikába, legalább hat ízben átrepültem az óceánon.

R. J.: Akkor voltál kinti amerikai-magyar szervezeteknél? Melyek voltak ezek, emlékszel még?

T. E.: Hát például Clevelandben van egy magyar társaság, a Hungarian Association. Clevelandben negyvenezer magyar élt már akkor.

R. J.: Igen.

²⁴⁹ Desert Song – Sivatag dala operett.

²⁵⁰ Sigmund Romberg (Romberg [Rosenberg] Zsigmond, Nagykanizsa, 1887. július 29. – New York, 1951. november 9.). Édesapja zenész, édesanyja háztartásbeli volt. Hegedülni tanult hatéves korában, nyolcévesen zongoraleckéket vett. A szülei beírták az eszéki reáliskolába, mert mérnököt akartak nevelni belőle. Az iskola zenetanára, amikor meghallotta hegedűjátékát, feloldotta azt a szabályt, hogy csak ötödikes évfolyam után lehet valaki az iskolai zenekar tagja. Tanulmányait Pécssett, a műszaki egyetemen folytatta, a diplomát azonban a bécsi Politechnische Hochschule-ban szerezte meg. Barátságot kötött Kálmán Imrével és Lehár Ferencsel is. Bécsben folytatta zenei tanulmányait, Victor Heubergnél kezdett el zeneszerzést tanulni. 1909-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, New York-i éttermekben és kávéházakban kezdett el zongorázni. A Bustanoby's étterem szalonzenekarának a karmestere lett, s elkezdte a saját szerzeményeit is beépíteni a repertoárba. Ekkoriban kezdett elterjedni az éttermi táncolás is, ez nem kis részben neki volt köszönhető. A tánczenéinek köszönhetette, hogy a Broadway felismerte tehetségét. 1914-ben megírta az első musicaljét: a The Whirl of the Word hatalmas siker lett. Ezután ontotta magából a sikeres dalokat és musicaleket, még az első világháború alatt is. A legsikeresebbek között megemlíthető az 1924-ben színpadra vitt The Student Prince és az 1926-ban bemutatott Desert Song operettje is. A hangosfilm megjelenésével elkezdték művei megfilmesítését is. A Desert Song több nagy sikerű filmfeldolgozást is megért még az 1950-es években is. Az Up in the Central Park című Broadway darab lett az utolsó színpadi sikere. Halála előtt fejezte be az utolsó zenés musicaljét, a The Girl in Pink Tights-t. Lásd: Takács István: Színészkönyvtár <http://www.szinezskonyvtar.hu/contents/p-z/rombergelet.htm> (letöltve: 2016-07-10)

²⁵¹ Reiner Frigyes (Budapest, 1888. december 19. – New York, 1963. november 15.), karmester.

²⁵² Széll György (Budapest, 1897. június 7. – Cleveland, 1970. július 7.), karmester.

T. E.: Úgyhogy az egy félig magyar város. Aztán ott van egy ugrásra Toronto, Kanadában, ott is a magyar egyesületeknél énekeltem több ízben, és hát a nyugati parton is, Los Angelesben.

R. J.: Ötvenhatal kapcsolásban hívtak meg?

T. E.: Igen, általában mindig az október 23-i ünnepségre mentem.

R. J.: Mikor döntöttél úgy, hogy hazaköltözzöl Magyarországra?

T. E.: Amikor a feleségem meghalt, istenem, az is régen volt már, tíz éve özvegy vagyok. November 25-én, Katalin napján lesz az a gyásznap, amikor az otthoni stockholmi lakásban megtörtént az, és én akkor azt mondtam: „Minek maradjak itt?” A svédek elfelejtik a nyugdíjsaikat, legyen az tanár, ügyvéd, orvos, menjen nyugdíjba, maradjon nyugton, jöjjenek a fiatalok. No de a Stockholmi Operánál ötven-ötvenkét évesen nyugdíjazzák az énekeseiket, hát olyan énekes nincs, aki ötvenévesen abbahagyja az éneklést, akkor vagyunk a csúcson. Úgyhogy én a kisebb-nagyobb koncertjeimet énekelem még ma is.

R. J.: Éreztél olyasmit, hogy van egyfajta üvegplafon, amit nem engednek átlépni?

T. E.: Én nem éreztem semmi ilyesmit soha.

R. J.: Milyen környezetben élsz most?

T. E.: Keresztlányom családja közelében, ők az egyetlen rokonaim. Ő a nagyobbik húgom lánya, állatorvos lett. Van egy nagy fiuk, nemrég végezte el az egyetemet, valamilyen közgazdasági fakultást. Itt élnek a szülők is, a fiú is. Rengeteget segítenek, látogatnak, soha nem jönnek üres kézzel. Szerezték egy lakást nekem Budán, a Labanc úton kifelé, Budakeszi felé. Ez egy új építésű, alig tízéves ház, egyidős velem, azt lehet mondani.

R. J.: S hol érzed magad otthon? Gondolom, Svédországban is megfordulsz azért még.

T. E.: Hát...

R. J.: Hol érzed magad otthon inkább?

T. E.: Én otthon vagyok mind a két helyen.

R. J.: Kettős identitásod van, kettős kötődésed alakult ki?

T. E.: A svédeknél állampolgár vagyok, és ezt meg is akarom tartani, mert nézd, magyar menekültként érkeztünk oda ötvenhatban.

R. J.: Igen, értem.

T. E.: S úgy fogadtak, mint a hősöket. Azért, hogy ott menedékjogot kaptunk, a hálámat azzal is kifejezem, hogy nem hagyom ott őket a slamasztikában, mármint megmaradok magyar-svéd állampolgárnak is. S ez nekik is jó, mert a svéd nyugdíjasokat megadóztatják a svédek. A nyugdíj, a svéd nyugdíjunk egyharmada elmegy az állami adórendszerbe. A többi pénzt, a nyugdíjunk kétharmadát tesszük be a svéd bankba.

R. J.: Emlékeznek még Svédországban a magyar ötvenhatra? Vagy már nem téma?

T. E.: Ó...

R. J.: Már nem téma? Nem érdekli őket?

T. E.: Dehogy.

R. J.: Az idősebbek, vagy a fiatalabbak is, akik nem is éltek, a szüleik által azért tudnak róla valamit?

T. E.: Kevesebbet, de azért igen. Ezt a bántalmat nem lehet elfelejteni. Az egész világra kihatott. S ha nem is kaptunk segítséget a Nyugattól, mindenesetre a pecsétünket odatettük a történelemre.

R. J.: Hogyan állítod össze a szerepléseid repertoárját?

T. E.: Nézd, a műsoraimat mindig úgy állítom össze, hogy magyar szám, magyar dal, akár opera, akár operett, akár népdal, az minden külföldi műsorba kerül. Amerikától Németországon át Svédorszáig a műsor valamennyi része magyar. De Svédországban természetesen svéd dalokat is énekelek.

R. J.: Ez teljesen természetes.

T. E.: S hát az ugye nagy szám, ha egy külföldi énekes megszólal svédül, vagy Schubert-dalt ad elő németül, Debussyt franciául.

R. J.: Milyen nyelven szeretsz énekelni?

T. E.: Én szeretek mindent eredeti nyelven énekelni. Nézd, a komponista a saját nyelvére komponálja a szerzeményeit, és az mindig az anyanyelvén szól a legszebben.

R. J.: Magyarországról mikor jöttek megkeresések? Mikor fedezett fel újra a hazád, mikor lett itthon érdeklődés a művészeted iránt?

T. E.: Hát tulajdonképpen központi és állami szervezetekkel nem nagyon tartok kapcsolatot.

R. J.: Tehát akkor ez még nem történt meg, azt mondhatjuk?

T. E.: Nem, de nem is hiányzik, mert privát vonalon van annyi barátom, kapcsolatom, hogy nem hiányzik a meghívás.

R. J.: Értem.

T. E.: Van annyi meghívásom, hogy néha kettő-három között is lehet válogatni. S amikor elmegyek szerepelni valahová, mondjuk egy nagyvállalathoz, van, aki csak bámul: „Jé, kilencvenhez közeledik, és még énekel, mit akar ez még?”

R. J.: Különösnek találják?

T. E.: Nem is hiszik el.

R. J.: Mennyire okoz a szereplés nehézséget?

T. E.: Még mindig szeretek énekelni, még tartom a magam nívóját már a kilencvenhez közeledve is, fiatalosan, de azért nem úgy, mint negyven évvel ezelőtt.

R. J.: Az énekléshez további jó egészséget kívánva, köszönöm a beszélgetést.

Óbudai Társaskör, 2002. január 13. Dombóvári Gábor műsorvezető (balra)
és Staffan Carlson svéd követ (jobbra) társaságában

„Aztán rájöttem, ez olyan, mint a biciklizés, az ember nagyokat esik, utána felpattan és karikázik vidáman tovább.”

INTERJÚ KOVÁCS ATTILÁVAL

2015. november 18. és 2016. január 25.

Életrajz:

Kovács Attila 1940-ben született Budapesten. Édesapja Kovács Ödön hangversenyszervező, dzsesszdobos, akit a II. világháború után, 1948-ban népbírósi perbe fogtak „németbarátság” és zsidó zenészek hátrányos megkülönböztetése miatt. A bíróság nem találta megalapozottnak a vádat és felmentették. Kovács Ödön végül hosszan tartó súlyos betegség után, 1950-ben elhunyt. Ezt követően egy ideig édesanyja egyedül nevelte, ám sok emlékekkel kötődik nevelőapjához, Kalocsai Józsefhez is. Iskolai

tanulmányait 1946-ban kezdte el Budapesten, a Hernád utcai Általános Iskolában. Később a budapesti Barcsai utcai Madách Imre Gimnázium tanulója lett. 1956-ban, mindössze tizenöt évesen résztvevője és szemtanúja az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek. 1956. október 30-án csatlakozott a Wesselényi utcai felkelőcsoporthoz, majd nemzetőr lett. A fegyveres harcok végén a Royal Szálló nemzetőrcsoportjában tevékenykedett. Tizenhatodik születésnapján, 1956. december 27-én határozta el, hogy emigrál Magyarországról. Az első szökési kísérlete nem sikerült. 1957. január elején az osztrák határon fogták el a szovjet katonák. Később ismételen megpróbálta a menekülést. 1957. január 17-én érkezett meg újabb kalandok után Ausztriába. Az eisenstadti gyűjtőtáborból Franciaországba került, szerette volna befejezni gimnáziumi tanulmányait. A Le Secours Catholique segítségével 1957. február elején Párizsba utazott, ahol egy katolikus gimnáziumba került. 1957 őszén nem folytathatta itt tovább a tanulást. Kérése szerint lehetősége nyílt egy képességfelmérés után, hogy középiskolába járjon az észak-franciaországi Le Cateau-ban. 1960-ban és 1961-ben sikeres érettségi vizsgákat tett. 1962 és 1965 között a United States Line hajózási társaságnál dolgozott. 1965-1966-ban egy külkereskedelmi cégnél megtanulta az afrikai áruszállítás fortélyait. Ezt követően 1970-ig egy francia exportszál-

lítmányozási cégnél osztályvezetőként dolgozott, illetve a vállalat vezetőjét is helyettesítette. 1969-ben külkereskedelmi főiskolai diplomát szerzett. 1971-ben megházasodott és Új-Kaledóniába költözött, ahol hajózással, kereskedéssel foglalkozott egészen 1977-ig. 1972-ben saját vállalkozásba kezdett, amely az 1973-as negyedik arab-izraeli háború gazdasági következményei miatt csődbe jutott. 1974-ben született meg lánya – Arméle, aki jelenleg logisztikai ügyintézőként dolgozik Franciaországban –, illetve ekkor nyerte el a francia állampolgárságot. Később 1984-ig az Új-Hebridákon dolgozott, a Sofrana hajózási társaság leányvállalatát vezette. 1985-ben Szingapúrba utazott, ahol barátjával létrehozta a Sudexport közvetítő kereskedelmi céget, amely Kambodzsában folytatott sikeres üzleti vállalkozást. 1993-ban hazatért Magyarországra. Jelenleg feleségével Solymáron él.

R. J.: Kedves Attila, vázolnád nekem egy kicsit a családi háttered?

K. A.: Apai nagyapám a monarchia hadseregében szolgált mint magas rangú altiszt. Nem tudom pontosan, milyen rangja volt, de kardot hordott, fegyvermester volt. Körüljárta az országot, egy-két évre egy-egy ezredhez került a fegyverzet ellenőrzésére, átvizsgálására. Felesége, a nagymamám Kárpátalján született, Nagybocskóban. Ám, ahogy a nevüket nézem, és ahogy mondták is nekem, lengyel származásúak voltak, onnan vándorolhattak Kárpátaljára, mert nagyanyám családnéve Nalevajkó. Nalevajkó feltűnik a lengyel történelemben is, ő volt az első kozák atamán, aki fellázadt a lengyel uralom ellen, ezért 1597-ben Varsóban lefejezték. Különben a nagyszüleim gazdálkodók voltak. Nem lehettek különösebben gazdagok, bár jól éltek, voltak lovaik is, de nem voltak jómódúak. Az első világháború után a nagyapám már nyugállományban volt. 1856-ban született, az első világháborúban részt vehetett mint fegyvermester, arra biztosan szükség volt. Nagyszüleim tizenhárom fiúgyerekéből négy gyermek érte meg a felnőttkort, a két első és a két utolsó, a közöttük lévő kilenc meghalt különböző járványokban, kisebb-nagyobb korokban. Azt mesélték nekem, hogy volt egy év, amikor nagyanyám hat kisfiát is elvesztette. A megmaradt négy gyermekből a két elsőszülött fiú már fiatal házas volt, amikor bevonultak az első világháborúba katonának, mindketten elestek. Budapesti kórházban haltak meg harctéri sebesülésük miatt, az egyik a galíciai offenzíva idején fagyott be egy jeges mocsárba, ahol súlyosan, menthetetlenül megsérült a tüdeje, a másik pedig egy évre rá a doberdói fronton kapott halálos sérülést, egy gránát temette be. A két utolsó gyerek közül apám volt az idősebb. A nyolc polgári elvégzése után először a Ruggyantagyárba²⁵³ került tisztviselőnek, ám csibész, vagány fiú volt, nagyon

²⁵³ A Ruggyantagyár a budapesti Józsefvárosban működött, 1949 decemberében államosították. A gyár a későbbi híres Taurus Gumiipari Vállalat jogelődje volt.

jóképű férfi lett, és inkább az éjjeli életet választotta. Summa summarum, beiratkozott a zeneiskolára. A dzsessz akkor kezdett kialakulni, ott volt dzsesszdobos-képzés, és mint zenész dolgozott az iskola elvégzése után.

R. J.: Egész életében zenészként dolgozott ezután?

T. T.: Végig, 1944 decemberéig. Mindig jobboldali ember volt, erősen jobboldali érzelmű, ám nem volt soha aktív politikus. Lehet, hogy valamilyen pártnak, vagy a Turulnak²⁵⁴ a tagja volt, azt hiszem, a Turulban lehetett, mert gyerekkoromban megtaláltam a turulos sapkáját, amelyet elégettek otthon, de ez 1945 után történt. Pártpolitikában nem vett részt. 1939-1940-től a sorsa jóra fordult, szakmailag befürtött. Rengeteget játszott a régi magyar filmekben. Statisztacsoportokat szervezett, mert nagyon divatosak voltak a zenekarok. Egyikben-másikban maga is szerepelt, de a nagybátyámat néha még ma is látom ezekben a filmekben trombitásként, vagy mint aki pengeti a gitárt. Ugyanakkor 1944-ben volt tánczenekara, amely játszott a Magyar Rádióban. Ez volt a Magyar Rádió Kovács Ödön Tánczenekara. Ezt magam is hallottam 1944 tavaszán, amikor játszott a zenekara. Fellépett a Hungária Szállóban is, de a fő helye, ahol szerepelt, az az Alpesi Falu mulatóhely, mely az Angol Parkban volt, a megszűnt Vidámparkban. Itt volt a zenekar, görlok, kabaré, és a többi. Ami őt személyesen illeti, korán megbetegedett, lehet, hogy az éjjeli élet, a nehéz körülmények miatt. Tüdőbajban szenvedett, amely Magyarországon népbetegség volt akkor, és gyomorbajt is kapott. Katona nem volt, nem is lehetett volna, nem hívták be. Az ostrom alatt már súlyos betegen feküdt az ágyban, amikor az utcai harcok folytak. Emlékszem rá, hogy egyszerre vért hányt és vért köpött. Akkor túlélte, de csak 1950-ig élt.²⁵⁵ A háború után apám rögtön az új rendszer látóterébe került mint szélsőjobboldali érzelműnek nyilvánított ember. Ugyan el nem vitték, de többször volt a rendőrségen.

R. J.: Népbíróság elé állították?

K. A.: Igen, 1948-ban volt a per. Nem volt soha pártnak a tagja. Szemére vetették a németbarátságot. Dolgozott az UFA-nak.²⁵⁶ Az UFA filmeket forgatott Magyarországon, zenei aktivitása volt, hangversenyeket rendezett. Apám tehát dolgozott a németeknek.

²⁵⁴ Turul Szövetség, jobboldali, radikális egyetemi diákmozgalom, amely 1919 és 1945 között fejtette ki a tevékenységét. Az 1946-ban benyújtott népügyészégi vádirat szerint Kovács Ödön a Turul zenei szakosztályát vezette. Lásd: BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 3. A népbírósról hozott törvény a Turul demokráciaellenes, fasiszta szervezetnek tartotta. A Turul zenei szakosztálya még azelőtt feloszlott (1940 tavasz), mielőtt Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállt volna.

²⁵⁵ Kovács Attila édesapja 1904-ben született.

²⁵⁶ Universum Film AG, 1917-ben alapított német filmgyártó cég. A német társaság Magyarországon komoly filmszínházi beruházásokat is finanszírozott. 1930-tól egészen 1945-ig a tulajdonában volt az Uránia Tudományos Színház [Uránia] UFA Filmpalota néven. Egy darabig birtokolta a későbbi Szikra Mozit is.

R. J.: A „németbarátságot” büntette a népbíróság. Lett-e valamilyen következménye az eljárásnak?

K. A.: Megtiltották azt, hogy dolgozzon, rendőrségre kellett járnia. 1948-ban volt a pere. Felmentették.²⁵⁷ A dolognak a pikantériája az, hogy németbarátságért és szélsőjobboldali érzelmeiért állt a bíróság elé. Ugyanakkor a zenekarában sok volt a zsidó származású, akik közül többen elvittek munkaszolgálatra. Zsidó származásúak nagymértékben jelen voltak a zenész szakma minden szegmensében. Amíg a zenekar működött, apám mindig folyósította az itthon maradt családtagjaiknak a fizetésüket.²⁵⁸ Nem tudom, mi mentette meg, ez vagy más.²⁵⁹ A felmentése ellenére is, úgy emlékszem, nem dolgozhatott tovább mint zenész. Ezzel vége is volt a karrierjének. A történet tehát hamarosan véget ért. Édesapám 1950. február 10-én, negyvenöt évesen meghalt.

R. J.: Az anyai rokonságról is beszélne a számunkra?

K. A.: Áttérve a családom anyjai oldalára, anyai nagyszüleim nagyon szegények voltak. Mondhatnám azt, hogy budapesti proletárok. Nagyanyám Nádudvaron született. Dédapám juhász volt, dédanyám pedig korán meghalt, csak tizenkét éves volt a nagyanyám. Dédapám nem tudott mit kezdeni egy serdülőlánnyal Nádudvaron, ezért elküldte szerencsét próbálni Budapestre, a keresztanyjához. Munkásként vagy cselédként dolgozott, erre nem emlékszem. Itt ismerkedett meg a nagyapámmal, aki Budakeszire való törvénytelen sváb gyermek volt, Peck Mihálynak hívták. Sápka-

²⁵⁷ A Budapesti Népbíróság 1948. február 27-én hozott határozata a következőket tartalmazza: „A népbíróság a tárgyalás adatai, nevezetesen a lefolytatott bizonyító eljárás során egyetlen megnyugtató bizonyítékot nem észlelt [sic!] vádlott tagadásával szemben. A kihallgatott tanúk a vádirati tényállást egyetlen vonatkozásban sem igazolták, ennélfogva a népbíróságnak [sic!] vádlottat az ellene emelt vádak alól megnyugtató bizonyíték hiányában a rendelkező részben felhívott törvényhely alapján fel kellett mentenie”. Lásd: BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 5. Lásd az iratot interjú végén. Gyakorlatilag a per során nem sikerült bizonyítani, hogy Kovács Ödön bármilyen módon gátolta volna a zsidó származású zenészek, énekesek álláshoz jutását. Saját zenekarában is voltak zsidó származásúak, illetve fellépett zsidó származású művészekkel is, ezt az egyes koncerteket hirdető plakátokkal bizonyítani tudták. [Csatolva az interjú végén] Az egész eljárás azonban alkalmas volt arra, hogy egy halálos beteg embert éveken keresztül ártatlanul hurcoljanak meg, illetve családját megbélyegezzék. Valószínűleg az eljárást a háború utáni törlesztés szándéka, az egykor sikeres zenész szakmai renoméjának tönkretétele motiválta, mindezt csak a politikai beállítottságára alapozva. A kitűzött tárgyalási napot többször is el kellett halasztani Kovács Ödön súlyos tüdővérzése miatt. Lásd a tisztiorvosi igazolásokat BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 81., illetve 85. A betegség és a meghurcolás következményei miatt nem tudott a továbbiakban dolgozni sem.

²⁵⁸ Valóban akadt olyan zsidó származású mentőtanú, aki azt állította, hogy Kovács Ödön megígérte, folyósítani fogja a fizetését családja számára azután is, hogy elvitték a munkatáborba. Ez szerinte nem valósult meg, de azt állította, hogy Kovács Ödön számos alkalommal fedezte a zenekarban való szereplését is. Lásd: BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 45.

²⁵⁹ Gyakorlatilag a vádirat egyetlen pontját sem tudták bizonyítani a Budapesti Népbíróságon.

készítőként dolgozott Budapesten, négy gyermekük, a családja számára, 1914-ig. Édesanyám a harmadik gyermekük volt. Nagypapát nagyon korán, már 1914. július 27-én behívták katonának. A harminckettes gyalogezredben szolgált, az 1930-as években igazolták azt, ami történt vele. A kapott dokumentum szerint Przemyszl-ben²⁶⁰ fogságba esett és eltűnt. Nagyanyám itt maradt négy gyermekkel. Szerencsétlenségére felajánlották neki, hogy szeretne-e járulékot az eltűnt katonaférje után, vagy beéri a végkielégítéssel. Nagyanyám bátor volt, ezért inkább a végkielégítést kérte, azzal, hogy ez egy nagy összeg, azt beteszi a bankba, s mire a gyerekei felnőnek, lesz egy kis tökéjük, hogy elinduljanak az életbe. Ám a korona inflációja miatt egy gyufás skatulyát vehettek érte. A négy gyermekéből mindegyik becsületes, rendes karriert futott be, szakmát tanultak nagyon korán. Édesanyám csak két polgárit végzett, ezzel végezte el a kötelező hat osztályt, többre nem futotta. Túl fiatal volt ahhoz, hogy inas legyen, ezért két évig dolgozott egy virágboltban kisegítőként, kifutólányként. Mesélte nekem, hogy karácsonykor késő este vitte a virágcsokrokat a kivilágítatlan országúton, és sírt, hogy valaki megtámadja és kirabolja, elveszik a kis pénzt, amit szerzett. Tizennégy éves korában a kalapkészítő szakmában lett inas, tizenhat éves korában végzett. Nagyanyám nagyon ragaszkodott a gyermekeihez. Az első gyermekét, édesanyám nővérét 1919-ben kivitték Svájcba. Egy gyermektelen bankárcsalád magához vette. Nevelőnőt kapott, három évig ott élt, és örökbe akarták fogadni, de nagyanyám nem engedte, visszakerült hozzá. Második gyermeke, Jani nagybátyám egy vagány gyerek volt. Imádta a biciklit. Elment a postához dolgozni, ahol mint kifutófiú táviratokat kézbesített, de ott is sportolt mint kerékpáros. A 1930-as években volt egy ötnapos biciklis verseny, amelyet ő nyert meg, mint a posta sportolója.²⁶¹ Lehet, hogy a Tour de France mintájára szervezték, ezt nem tudom. Aztán a postánál kiképezték gépjárművet vezetni, és azzal hordta a csomagokat. Befutott egy tisztességes karriert. A legfiatalabb nagynéném elment inasnak, szűcssegédnek, aztán megismerkedett egy zsidó származású fiatalemberrel, akivel megházasodott. Nagyanyám a háború utáni kezdeti években úgy kereste a kenyerét, hogy mosni járt. A többi gyereket elvitték ide-oda, mert soványak voltak, de anyukám pufók volt, ezért mindig otthon maradt. Emlékezett rá, hogy kuplerájokból szedték össze a lepedőket és azokat mosták. Édesanyám megismerte édesapámat, összeházasodtak, öt év múlva születtem csak meg. Ahogy az ilyenkor lenni szokott,

²⁶⁰ Przemysl lengyel város, amelyet 1915. március 22-én közel fél éves ostromot követően foglaltak el az orosz cári csapatok.

²⁶¹ Peck János az 5. Tour de Hongrie (1930. szeptember 4-8.) ezüstérmese lett, de a Postás színeiben tagja volt a csapatversenyt megnyert alakulatnak. Egy korabeli vicc is született a sportlóról. „Melyik az a Peck? Amelyik olyan peckesen ül a gépén”. Lásd Tour de Hongrie oldal. In.: <http://www.tourdehongrie.hu/5-tour-de-hongrie-indul-az-otnapos-1930/> (letöltve: 2016-02-04)

édesapámnak volt egy táncosnő szeretője, Erzsinek hívták. Anyukám megorrolt édesapámra, és 1945-ben, a budapesti ostrom után azt mondta neki: „Itt hagylak, amit főztél, add is meg!” Apám rimánkodott neki: „Ne csináld ezt velem! El kell vennem ezt a nőt!” Anyámat nem érdekelte, otthagya. Apám elvette ezt a táncosnőt. Különbön nagyon rendes lány volt. Úgy látszik, nagyon szerethette apámat, mert miért kötötte volna magát egy halálos beteg, egzisztenciát veszített emberhez? Ez hihetetlen volt, így mégis elvette az apám. Szerencsére sikerült neki találnia egy szerződést táncosnőként 1948-ban, Olaszországban. Elment az országból és nem láttuk többet. Anyám nem költözött vissza apámhoz, de amikor haldoklott, ápolta az utolsó percéig. Szüleim mind a ketten egyszerű sorba születtek, de mindig sokkal többre vágytak. Azt mondták, hogy az ember, ha dolgozik és akar, fel tud emelkedni. Egész életükben erre törekedtek. Anyám sokat olvasott, az első, amit megvett, egy Tolnai-sorozat volt. Rengeteg könyvet vásárolt.

R. J.: Sokat hivatkoztál előzetes beszélgetéseinkben a budapesti ostromra. Bár kisgyermekként élted meg, de milyenek az emlékeid erről a szörnyű eseményről? A megszálláskor mi történt veletek?

K. A.: A bombázásokkor a Keletinél laktunk, a Verseny utcában. Emlékszem, hogy lementünk sokszor a pincébe. Rengett a fal, hullott a vakolat, amikor eltalálták a rendező pályaudvart. A házunkat nem találták el, de apám úgy határozott, hogy a családot le kell költöztetni vidékre. Lementünk Tinnyére. Volt ismerősünk, és ajánlottak egy házat. Ott voltam édesanyámmal és nagyanyámmal, apám nem tartott velünk, ő fent dolgozott Budapesten. Egészen addig Tinnyén voltunk, amíg a front közeledett. Apám nem hagyta el a fővárost, úgy határozott, hogy visszavisz minket Budapestre. Az utolsó légitámadáskor, ami Budapestet érthette, fent maradtunk a Verseny utcai ötödik emeleti lakásban nagyanyámmal. A lift nem működött, nagyanyám nem tudott levinni, a szüleim nem voltak otthon. A lakás a pályaudvarra nézett. Emlékszem rá, hogy nagyanyám bedugott a fürdőszobai szennyesruha-kosárba, a mosdó alá, és megtöltötte a fürdőkádat vízzel. A bombázás folyt, a pályaudvart támadták, ki volt világítva, ezt úgy hívták, hogy „Sztálin-gyertyák”.²⁶² A lakásban az ablakok mind kimentek, én meg azt kiabáltam, hogy „Segítség! Segítség, ötödik emelet hat!”, mert ott laktunk. Egyedül voltunk, meg voltam rémülve. A mögöttünk lévő ház telitalálatot kapott. A Keleti pályaudvart szétbombázták, több találatot is kapott. A lakók, mivel észrevették, hogy nem mentünk le, a bombázás szünetében feljöttek értünk. Ezután átköltöztünk a legfiatalabb nagynénémhez, a Dembinszky utcába. Eredetileg ő a Garay utcai lakásában lakott, de a mellette lévő ház bombata-

²⁶² A Sztálin-gyertyák olajégők voltak, amelyet ejtőernyőkkel dobtak le a bombatámadás előtt. A célt jelölték meg ezzel a módszerrel.

lálátot kapott, és az a lakás, ahol ő élt a beteg nagyanyámmal, szintén megsérült, kidőlt a fala. Nagyanyám egyébiránt 1944 áprilisában, rákban meghalt. Mint hadiözege, aki négy hadiárvat nevelt a hazának, abban az utólagos tisztességben részesült, hogy díszsortúzzal búcsúztatták. Ekkor már volt gettó, és azt mondták a nagynénémnek, költözzön át a VII. kerületi Dembinszky utcába. Ez egy szoba-konyhás lakás volt, egy zsidó család lakta eredetileg, akiket ekkora már kitelepítettek. Anyámék féltek, hogy történik velünk valami a pályaudvar közelsége miatt, ezért költöztünk mi is oda. Annál is inkább, mert akkor már a nagyanyám halálos beteg volt. Az első emeleti lakás előnyös volt a számunkra, mert a nagyanyám is le tudott menni a pincébe. Nekem felállítottak egy ágyat a folyosóra nyíló előszobában. Nagyon kevéssel az ostrom kezdete előtt már itt laktunk.

R. J.: Szovjet katonákkal is találkozta az ostrom során?

K. A.: Hajjaj... A Dembinszky utcában voltunk, a harcok nagyon kemények voltak. Ne felejtsük el, ott veszett el a Ligetben a budapesti rendőrség színe-java. A Dembinszky utca ott van a Liget sarkán. Mielőtt a harcok idáig jutottak volna, mi a lakásban voltunk, egészen addig, amíg egyszer leesett egy akna a ház udvarára. Én ott voltam a kiságyamban, amikor a bejárati ajtó üveges része beszakadt és betértette a teljes ágyamat, sírtam, de egy karcolásom sem esett. Ezt követően mentünk le a pincébe. Nagyon hosszú idő telt el, miközben közeledtek felénk a harcok, vagyis nekem annak tűnt, legalább három-négy napig ott voltunk a pincében. Három dologra nagyon jól emlékszem. Víz már nem volt, édesanyám havat szedett össze az udvaron és az utcán. A havat a lakás fürdőkádjában gyűjtötte, hogy legalább valami vizünk legyen. Miközben szedte a havat, körülötte lőttek. Lóhúst is hozott, amikor visszajött, mert a katonák egy sérült lovat megöltek az utcán, és bajonettel osztogatták a húst. Érdekes, gáz még volt, akkor ettem először lóhúsból fasírtot. Nagyon finom volt különben. S a harmadik emlékem, hogy ebben az időben a Vöröskeresztől még járták a pincéket, és zabpelyhet osztogattak a gyerekeknek, én is kaptam belőle. Az is jó volt. Amikor a harc elérte az utcánk szintjét, a házmaster beszögezte a kaput kívülről, nehogy az oroszok betörjék a kaput. Igen ám, de másnap reggel bementek a szomszéd házba, és úgy tudom, a kedves szomszédok megmondták, hol kell áttörni a falat, hogy hozzánk átjussanak, mert nálunk van pia meg nők. Erre kibontották a falat és bejöttek. A mi pincénk, ahol feküdtem anyámmal és a nénémmel, rögtön ott volt, aztán jött egy géppisztolyos orosz, fülembe cseng ma is az első csodálatos orosz szó: „Császi” – óra. Anyám, nagynéném odaadták neki. Később jöttek többen is, és megint hallottam a csodálatos orosz kultúra megnyilvánulását: „Bárizsnyi, dáváj!” Ezzel összeszedték a pincéből a nőknek egy részét. Elvitték őket. Egy orosz elvitte anyámat is, és megerőszakolta. Ám szerencséje volt, ez fent a házban történt, talán valami altiszt lehetett, nem tartott a többiekkel, és anyám megszabadult tőle. Lejött

vissza a pincébe, engem félre is vittek, amikor a többi nő is visszaérkezett órák múlva, mert olyan állapotban voltak. Kikerültünk a pincéből. Édesanyám első dolga volt visszamenni a Verseny utcába. A harcok még folytak. Román katonák lehettek a lakásban, bár akkor már nem tartózkodtak ott. Borzasztó állapotokat talált utánuk. „Kulturáltan” szétszórták a könyveket, az ingeket használták az ülepük kitörlésére, odapiszkítottak a szobába. Ezt édesanyámék feltakarították. Egy-két napig tartott, míg rendbe rakták a lakást. Visszajöttek apámért, hogy mehetünk oda. Velem jött apám, én akkor négyéves voltam, 1944. december 27-én töltöttem a negyedik életévemet. Emlékszem, az apám a vállamra támaszkodott, úgy mentünk végig az utcán. A Verseny utcai pincében volt szerencsére tüzelő, a bútorokat nem égették el. Máshol nem voltak ilyen szerencsések. Ezzel ért véget számunkra az ostrom. Az a nagynéném, akinek zsidó férje volt, Pollák László, sárga csillagos házban lakott a Csengery utcában. Nagyon szerettek engem, nem volt saját gyerekük. Lászlót elvitték a gettóba, az ostrom alatt megpróbált hazaszökni a feleségéhez, ám elkapták a nyilasok és félíg agyonverték. Később az oroszok felszabadították a gettót. Ott tényleg beszélhettünk felszabadításról, s ő még életben volt. Hazahozták a többiek, a nagynéném mellette volt, amikor meghalt.

R. J.: 1945 után mi történt veletek? Mire emlékszel ezekből az időkből?

K. A.: Édesanyám talált rögtön munkát egy kalaposnál, ez volt a szakmája. Ha jól emlékszem, a New York Palotának valamelyik emeletén lehetett. Aztán a Síp utcában is dolgozott, a háború előtt is ott tevékenykedett, egészen addig, ameddig ezt az üzletet nem államosították. Emlékszem, édesanyám nagynénémrel 1945 elején járt batyuzni vidékre, élelmiszert szerezni. Ez februárban lehetett. Vonattal utaztak, fagyban. Így jöttek haza vajjal és egy kis krumplival. Elcserélték, amijük volt, fehérnemű, gyűrű, fülbevaló. Étel nemigen volt, de egy dolgot be tudtak szerezni, a kukoricát, és azt még le is kellett darálni egy kézi darálóval. Ezen én reggeltől estig daráltam a kukoricát. Annyi puliszkát azóta sem ettem, mint 1945-ben. Az egyetlen dolog a puliszka, amit a mai napig nem is szeretek megenni. 1946-ban, ahol laktunk, a Hernád utcában, volt egy iskola is. Mondtam édesanyámnak, hogy szeretnék iskolába menni. 1946. december 27-én töltöttem be a hatodik életévemet. Édesanyám azt válaszolta, hogy még kicsi vagyok hozzá, de végül elvitt, és az iskolában megkérdezték: „Mit tudsz?” Elmondtam nekik a Petőfi Falu végén kurta kocsma című versét, és korengedménnyel felvettek. 1948 májusában már érezhetőek voltak a változások. A keresztapám, Kalocsai József, aki az idősebb nagynéném férje volt, bekerült a kommunista pártba. Ő szociáldemokrata volt. A dolog azért volt érdekes, mert amikor a háború alatt a szegény nagyanyámnál összejött a család, akkor a három lánytestvérnek ott voltak a férjei, és nagy békességben leültek. Az egyik jobboldali volt, a másik szocdem, a harmadik zsidó, de mind a hárman nagyon szerették egymást, nem volt semmi probléma.

R. J.: Később mi lett a keresztapáddal, Kalocsai Józseffel?

K. A.: A nevelőapám lett.

R. J.: Voltak problémái a Magyar Dolgozók Pártjával?

K. A.: Nem, de 1956-ban az első dolga volt, hogy kivette a helyi párttitkár irodájából a kartotékját, amelyre rá volt írva: „Éberség”. A párttitkár nem volt ott, és persze sokan megnézték az anyagaikat.

R. J.: Vele beszélgettél politikai kérdésekről kiskamaszként?

K. A.: Persze, mindig kritizálta a kommunistákat, soha nem tetszett neki, amit csináltak. Sőt, 1951-ben behívták tiszti iskolába, mint légvédelmi tisztet. Osztályelsőként végzett és főhadnagyként kellett volna leszerelnie, de azt akarták, hogy legyen politikai tiszt. Ezt kategorikusan visszautasította, így hadnagyként vagy alhadnagyként szerelt le. Otthon azt mondta, hogy többre becsüli a szakaszvezetői rangját a Horthy-hadseregben, mint a hadnagyit a Rákosi-rendszerben.

R. J.: Érte valamilyen atrocitás a Rákosi-rendszerben a családot?

K. A.: Édesapámmal kapcsolatban lettek gondjai édesanyámnak. Amikor édesapám meghalt 1950-ben, édesanyám a Haris közben valamilyen ruhaipari vállalatba került, de nem mint varrónő, hanem mint bérelszámoló. Egyszer az egyik főnöke oda-jött hozzá azzal, hogy „Te annak a Kovács Ödönnek a neje vagy?” Anyám azt mondta, hogy igen. Erre felment a párttitkárhoz, és azt mondta, túrhetetlen, hogy itt dolgozik ennek a szélsőjobboldalinak a felesége. Már elváltak öt éve, apámat 1948-ben felmentette a népbíró, és 1950-ben meghalt. Ráadásul édesanyám sohasem politizált.

R. J.: Mi lett az ügy vége?

K. A.: Kirúgták. Elment egy kiállítástervező vállalatba, ott dolgozott utána a Gyáli úton.

R. J.: Hová mentél továbbtanulni?

K. A.: Először nagyon fontos volt nyolcadikban belépni úttörőnek, hogy tovább-mehessek. Ezt megelőzően cserkész, farkaskölyök voltam, még illegálisan is, 1949 áprilisáig. Az úttörőnek való belépésem nyolcadik utolsó félévében, kényszerből megtörtént, s utána sikerült a Barcsai utcai Madách Imre gimnáziumba kerülnöm. Ám még nyolcadikban, tizenhárom éves koromban részt vettem egy szabadságharcos kiképzésben. Kispuskával én voltam a legjobb lövész az iskolában, ami nagyon ritka dolog volt. Kaptam egy belépőt a Honvéd lövészegyletbe, kijártam a Marczibányi térre rendszeresen lőni. Adtak egy kispuskát és löszert, aztán ott pufogtattam egy fél évig, egészen a gimnáziumig. Abban a szerencsében volt részem, hogy a kétszeres olimpiai bajnok sportlövő Takács Károly tanított meg pisztollyal lőni. Ám ezt a sportot abba is hagytam. A szabadságharcosoknál megtanultam, hogy kell kezelni egy fegyvert, szétszedni egy zárat, hogy kell vigyázni rá, hogy kell célozni, az elemi dolgokat, és kész.

R. J.: Politikai oktatás volt?

K. A.: Csak a megszokott politikai szövegek: „Védjük a szocializmust!” Mindenki tudta, hogy szólni nem lehet egyébként egy szót sem. A gimnáziumban nemigen tündökölttem. Édesapám meghalt, nála nagy fegyelem lett volna. Édesanyám, nevelőapám dolgozott. Figyeltek ugyan rám, de én nagy zsvány voltam. Elemiben már keményen iskolát kerültem. Hamis feladatokat készítettem otthon, ha kérdezték, mi volt a lecke az iskolában. Amikor édesanyám ezt megtudta, elvert, mint kocsis a lovát, de a nádpálcánál jobban fájt, hogy lebuktam édesanyám előtt. Mindig múzeumokba jártam. Ismertem majd’ az összes budapesti múzeumot. A gimnázium alatt dzsúdóztam. Az ifjúsági országos bajnokságon 1955-ben és 1956-ben bronzérmert nyertem, pedig még korosztály alatt voltam. Eközben nagyban készültem a Budapest-bajnokságra, azt igazán meg akartam nyerni, így jutottam el az 1956. október 23-i tüntetésig. Nálam volt a dzsúdószerelésem is, mert úgy volt, utána megyek edzeni. Az iskolából volt megszervezve, hogy megyünk, a párttitkár kísért minket. Különben ő egy helyes fiatal nő volt, nem volt vérmes politikai agitáció abban a gimnáziumban. Azért jött, mert nem lett letiltva a tüntetés, és mi az iskolában szervezkedtünk, hogy megyünk a Petőfi-szoborhoz, így elkísért minket. Aztán a demonstráción szétszéledtünk, s mindenkit elveszített.

R. J.: Nevelőapád tudta, hogy mész a Petőfi-szoborhoz?

K. A.: Nem tudom, nem beszéltünk róla, én az utolsó pillanatban határoztam el, hogy naná, hogy megyek. Nevelőapám ugyan párttag volt, de a pártról soha egy dicsérő szót nem hallottam tőle. Szocialista érzelmű ember volt, de nem volt kapitalizmusellenes. Nem volt magántulajdon-ellenes, sőt... Neki biztos lett volna egy könyvkötő vállalkozása, ha engedik.

R. J.: Meddig voltál jelen az október 23-i eseményeken?

K. A.: Végigjártam az ottani Canossát. Végigjártuk a körutat és a Kossuth Lajos utcát, utána vissza a Bajcsy-Zsilinszky útra, majd át a Margit hídon a Bem-szoborhoz. Már a Bajcsy-Zsilinszky úton elkezdődött a „Ruszkik, haza” és „Rákosinak kötelet” rigmusok skandálása. Nagyon elcsodálkoztunk és hatalmas lelkesedéssel csatlakoztunk hozzá, mert ilyesmi nem volt, hogy önkéntes felvonulás legyen Budapesten, azt eddig mindig kikényszerítették. Hirtelen ráébredtünk, hogy mi is tudunk ilyet önállóan, kényszer nélkül, saját erőből, ki mertük mondani, amit gondoltunk, és még nem csapott ránk senki sem. És mindannyian ugyanazt éreztük. A Bem téren volt a laktanya, kiabáltunk a katonáknak, hogy jöjjenek le, és dobják le a sapkarózsáról a vörös csillagot. Volt, aki levette és eldobta. Aztán mentünk a Kossuth térre. Nagy Imrét akartuk hallani, sokat vártunk, aztán amikor megérkezett, semmitmondó dolgokat mondott, igen is, nem is, olyan langyos volt az egész. Innen mentünk a Sztálin-szoborhoz, akkor már naplemente volt, akkor gyújtották meg a *Szabad*

Nép lapokat egyesek. Amikor odaértünk, már nagy tömeg volt, ott voltak a teherautók, akasztották a kábelt a szoborra és próbálták lehúzni. Elpattant a kábel, szerencsére nem vágta le valaki fejét. Ismert a történet. Ám akkor hallottuk, hogy Gerő Ernő beszélt az este nyolc órai hírekben és lefasisztázott bennünket. Hatalmas felzúdulás tört ki a beszéd tartalma miatt, és többen mondták, hogy menjünk a rádió mellé. Velük tartottam, mások ott maradtak és döntötték a szobrot. Nem tudom, ez mikor lehetett, ám ha Gerő a nyolcas hírekben mondta, nyolc óra húsznál nem lehetett korábban, mire kijutott a térre, s mire megbeszéltük és elindultunk, este fél kilencnél korábban nem lehetett. Órák nem volt. Felültünk két teherautóra, de először a lengyel nagykövetségre mentünk és ott kiabáltunk: „Lengyel–magyar barátság, magyar–lengyel szabadság, veletek vagyunk!” Nem volt semmi, a lengyelek nem mertek kijönni. Kimentünk a Teleki térre, ott állt egy villamosremiz. Kiabáltuk, hogy arról is verjük le a csillagot, aztán nem emlékszem, hogy ez megtörtént-e. Végül elindultunk a rádióhoz. Leszálltam valahol a Múzeum körúton. A Bródy Sándor utca elején két Vipon égett. Tudod, mi az? Ez az amerikai Dodge Weapons Carrier, csapatszállító teherautó. Magyarul Viponnak ismertük. Könnygáz volt az utcában, fiatalok voltak távolabb. Halottakat nem láttam. Az egyik Viponban láttam két kulacsot, egyet magamhoz vettem, ez nálam volt akkor is, amikor elhagytam az országot. Láttam egy katonai hátizsákot is, gyakorlógránát volt benne. Nem értettem, hogy ha a katonákat kiküldik ide, miért kaptak ilyet? Rögtön felismertem a gránátot, ilyet dobáltunk a szabadságharcos kiképzésen. Különből láttam, hogy lőttek a rádióból, de nekem riasztólövéseknek tündek. Nem láttam, hogy valaki megsérült volna. Katonák sétáltak a Bródy Sándor utca és a körút sarkán. Karabély volt a vállukon, valószínűleg a pilisvörösvári páncélosegységhez tartozhattak. Nem gyalogsági puskájuk volt. Senkinek nem adták oda a fegyverüket. Kérték tőlük, de azt mondták, nem adhatják oda, mert bajba kerülhetnek. Későre járt, és úgy véltem, nagyon kikapok anyámtól, veszélyesnek éreztem a helyzetet. Végigmentem a körúton, elértem a Puskin utcát, amikor láttam egy eszeveszett lövöldözést a rádiónál. Nem tudom, ez mikor történhetett, olyan este fél tízkor lehetett. Nem láttam semmilyen fegyverosztogatást. Az később lehetett. Szóval hazamentem a Verseny utcába.

R. J.: Milyen jelentősebb eseményen vettél még részt a forradalom idején?

K. A.: 1956. október 25-én számomra úgy tűnt, vége van az eseményeknek. Láttam az embereket gyülekezni egy tank és a páncélkocsik között az Astoria környékén, elkezdtünk az oroszokkal beszélni, akkor még én is tudtam oroszul. Egy srác már felmászott, és mivel nem esett baja, én is felléptem a páncélautóra. Többen is ezt tettek, olyan ötven-ötven lehattunk egy-egy ilyen páncélautón. Elkezdtek agitálni az egyik fiatal ruszkit, hogy „Nézd meg, diákok vagyunk, nincs itt semmilyen fasiszta, titeket csak ámítanak”. Az egyik tankon idősebb diákok, egyetemisták tárgyaltak

a tankparancsnokkal, aztán felolvasták a tizenhat pontot. Ez előttem történt. Tüntetés szerveztek a Parlamenthez. Én maradtam, a tüntetés ott van, gondoltam, ott lesz később is. Tovább agitáltam a fiatal orosz katonát. Mondtam neki: „Mi van nálad? Ez egy gépkarabély? Ilyet még sohasem láttunk. Mutasd meg, hogy működik.” Erre elővette, „Nézd, itt kell levenni a tárat, itt kell irányítani a tüzet”. Mindezt barátságosan. Éppen kezdtünk volna elindulni a Parlamenthez, amikor többen rohantak, hogy belelőttek a tömegbe, tömeggyilkosság. Rohantam én is a többiekkel a Kossuth térre. Lövéseket nem hallottunk. Óvatosak voltunk azért, nehogy ránk lőjenek. Az Alkotás utcában, majdnem a térnél, jött egy magyar őrnagy aktatáskával. Rárohantunk és kiabáltuk neki: Tudja, mi történt?” Meglepődött, hogy nem. Nekiestünk, hogy „Szégyellj magad, azzal a vörös csillaggal a sapkádön. Vegyétek el a pisztolyát!” A tiszt nagyon megijedt, de aztán levetették vele a csillagot, ám a pisztolyát megtartva mehetett tovább, nem történt vele semmi atrocitás. Kiértünk a térre, és ott voltak a halottak. Láttam, ott voltak az árkádok alatt is. Ott feküdt hét holttest. Két csoportban, hárman közülük nem tudom, hogy estek el, lehet, megsebesültek, eljutottak odáig, és ott estek össze. Emlékszem, volt köztük egy negyvenes nő szürke tweed-kosztümben és tiroli vadászkalapban. Szemben láttuk a többi holttestet, de nem mertem kimenni a térre. Az emberek azt mondták, hogy innen, a Földművelésügyi Minisztériumból lőttek, és az oroszok visszalőttek rájuk. Sebesültek már nem voltak, de azt mondták, hogy tizenhárom teherautónyi sebesültet vittek el. Érdekes, hogy milyen gyorsan ott voltak, míg az emberek a Kossuth Lajos tértől elfutottak a körútig és odaértünk, addig már elszállították a sérülteket. Halottak voltak a villamosmegállónál, a másik oldalon egy épület falánál is voltak emberek. Láttam egy fiatal férfit és egy nőt, talán a férfinál volt egy fényképezőgép, és próbálta közelebről fényképezni a halottakat, amikor lőttek egyet. Elriasztották azokat, akik dokumentálni akartak. Nem lőtték le őket, de riasztólövéseket adtak le. Visszafordultam én is, és kijutottam a Nyugatihoz.

R. J.: Mikor gondoltál először arra, hogy fegyvert szerzel magadnak és beállsz valamelyik szabadságharcos csoportba?

K. A.: Viszonylag későn, mert kezdetben úgy tűnt a számomra, hogy legyőzik az ellenállást. 1956. október 28-án, vasárnap döntöttem el, hogy megyek, fegyvert szerzek és magam is beállok a szabadságharcosok közé. Otthon hallgattuk a rádiót, és akkor Nagy Imre is megváltoztatta a hozzáállását már az egészhez. A kormány másfépp viselkedett a felkelőkkel szemben. Gondoltam, hogy ez nem egy kis dolog. Elhatároztam, hogy megyek, anyámnak nem szóltam semmit. Hétfőn reggel nekiindultam a Kilián, Corvin környékére fegyvert szerezni. Odaértem a nagykörútra, ott már voltak kiégett tankok, halott oroszok és magyarok, főként magyar civilek, akiket lelőttek. Elértem a Horváth Mihály térig, ekkor lövöldözés tört ki, és láttam, hogy

fegyveresek vannak a Baross utca sarkán. Kérdeztem, mi történt. Itt van néhány orosz, mondták és beszaladtak egy házba. Ott voltak a Corvinból a fegyveresek. Körbevették őket, láttam a nyomjelzős szovjet lövedékeket. Eltartott pár percig, amíg egyszer csak vége lett és hoztak két orosz. Az emberek nagyon meg akarták őket verni. Ám a fegyveresek ezt nem engedték, és végigvitték őket talán a Kisfaludy utcán. Ott futottam mellettük. Beszélgettek velük és cigarettát adtak nekik. Na, jó, ezt megelégteltem, és átmentem a másik oldalra. Odakerültem a Valéria sörözőhöz. Sétáltak ott fegyveres srácok, kérdeztem, hol lehet fegyverhez jutni, de azt mondták, hogy nincs, meg kell várni, amíg az oroszok jönnek, hogy azoktól elvegyék. Várakoztunk egy ideig, de nem történt semmi sem. Csend volt. Ez hétfőn délelőtt történt. Egyszer csak nagy csörömpölés a Boráros tér felől, és jött két szovjet tank. Mit csináljak? Befutottam a Valéria sörözőnél a házba. Az emberek bementek a pincébe, de engem nem engedtek be, azt mondták, nem ott lakom. Akkor már lőtték az oroszok a házat. Bebújtam a lépcsőházba, a lépcső alá. Zengett körülöttem minden, hullott a vakolat. A Valéria sörözőbe egyenesen belelőttek, nagy kaliberű ágyúval. Nemcsak azt támadták, de ott kellett várnom egy ideig. Nem tudom, mennyit pontosan, de nekem nagyon hosszúnak tetszett. Az ágyúzás végén kimerészkedtem. Kimentem az utcára, két srác hozott egy géppuskát. Tankra szerelhető, de nem nehéz géppuska, hanem egy 7.62-es kaliberű géppuska volt. A kilőtt orosz tankról szedték le. Kint, a söröző mellett állt a két tank. Ennek a fényképét mindenhol lehet látni. Tulajdonképpen két rohamlöveg volt, 120 vagy 122 mm-es ágyúkkal. Egyrészt a sörözőt lőtték, mert úgy kellett fordulniuk, ha a Kilián laktanya sarkára akarnak tüzelni, hogy a Valéria söröző mellé kerüljenek. Ezért a körülöttük lévő épületeket lőtték, hogy a felkelőktől megtisztítsák a környéket, utána odafordultak és elkezdték lőni a laktanyát. Akkor omlott le a Kilián laktanya sarka. Előtte is voltak kísérletek erre. Addig egészen jó állapotban volt, csak a felső emelet omladozott, de lent szilárdan állt. Ez a két rohamlöveg akkor nagy pusztítást végzett benne. Háromszorosa volt az addiginak. Pontosán nem tudom, hogyan tették őket ártalmatlanná, hogy az egyiket a Falábú²⁶³ lőtte-e ki az ágyújával, vagy sem. A felkelők azt mondták, hogy az egyiket ők dobták ki köteggránáttal, azt dobták a láncaltalpra. Az egyikről lefutott a láncaltalp, nagyon jó állapotban volt, nem gyulladt ki, a másik csatlakozott hozzá, el akarta vontatni, s akkor lelőhettek a járművel érkezett orosz kiskatonákat, vagy elfogták őket, nem tudom, de holttestet nem láttam. Elfoghatták mindegyiket, mert feladták a tankot. Az emberek felmentek a járműre és dobálták ki a cuccokat. Zsákmányoltam egy táskát, amelybe tojásgránátokat lehet tenni. Fel is használtam később. Álldogáltam az ágyú mellett, és egyszer csak egy hatalmas robbanást hallottam. Nem láttam

²⁶³ Lásd a 222-es lábjegyzetet.

semmit, csak eszeveszett villanást és fekete füstöt. Elkezdtem valahová rohanni, vagy húsz métert szaladtam. Megtapogattam magam, megnéztem, megvan-e minde-nem. Nem történt semmi, csak az egyik fülemre nem hallottam három-négy napig. Kiderült, hogy az egyik felkelő felment az ágyúhoz, és mivel töltve volt, meghúzta a löveget. Szétroncsolta a csuklóját. Ott húzták ki a lövegből előttem, rácsapódott a kezére a lövegzár. Bementem a Corvinba, fegyverhez szerettem volna jutni, de azt mondták, nincs. Hazamentem, és másnap hallottuk, hogy a kormány máshogy áll az egészhez, de azt nem hallottuk, hogy lesz nemzetőrség, vagy hogy kivonulnak az oroszok. A harcok még nem értek véget, az oroszok még nem vonultak ki, és akkor már feltétlenül akartam csatlakozni egy felkelőcsoporthoz. Akkor mentem a Köztársaság térre, október 30-án. Emlékszem, hogy a Mosonyi utcai rendőrlaktanya első emeleti ablakából lőszereket dobáltak le az ablakból a felkelőknek. Akkor értem oda, amikor vége volt az ostromnak. Van egy olyan történetem, amiről soha senki sem beszél. Azt is mondták már nekem a történészek, hogy nem igaz, pedig a szemtanúja voltam. A pártház előtt állt legalább kettő vagy három teherautó. A pártszékházból gránátokat dobáltak rájuk, alattuk sebesült felkelők voltak. Élve égtek el. Annak egy olyan büze volt, amelyet, aki már érzett, soha nem felejt el. Én előtte már a körúton éreztem ilyet, hetekig kaparja az ember torkát. Amikor a kegyetlenkedésekről beszélnek, azt elfelejtik, hogy ennek azért volt előzménye. Elegendő csak a lelőtt vöröskeresztesekre gondolni. Egyébként ott voltam, amikor kihozták a kommunistákat, a civileket, és megint voltak emberek, akik meg akarták verni őket, de a fegyveresek ezt nem engedték. Legfeljebb egy-egy ember kapott pofont. Nem tudom, hogy bent mi történhetett. Lehetek egyedi esetek is. Az ostrom alatt állítólag egy vagy kettő halhatott meg. Ha egy vagy kettő halt volna meg, akkor nem adták volna meg magukat olyan könnyen, és tankkal is lötték volna őket. Véleményem szerint nagyon sokan nem lettek meglincselve, inkább többen halhattak meg az ostrom alatt. Az logikus is. Különben a sebesülteket nem bántották. Halottgyalázás, az tényleg történt. Volt két holttest, akiket felhúztak. Ezek a képek szerepeltek a Fehér könyvben is. Tanúja voltam, amikor az egyik ember rámutatott egy másikra, és azt mondta: „Fogjátok el, mert ez egy kommunista!” A fegyveresek odarohantak, megfogták, kérték, hogy igazolja magát. Odaadta az igazolványát, és átnézték, majd ez egyik azt mondta: „Igen, ez egy kommunista, egy egyszerű párttag”. Azt is hozzátette annak, aki meggyanúsította az embert, hogy „Maga itt ne rendelkezzen, menjen innen!” A másiktól azt kérte, hogy ne járkáljon ilyen papírokkal, menjen haza inkább. Nagy leszámolásokat, önbíráskodásokat nem láttam. Aztán hazamentem, és újra elszöktem, hogy most már csatlakozom egy csapathoz. Este visszamentem a Köztársaság térre. Felvettem a járdáról egy gyalogsági puskához tartozó szuronyt, de hozzáragadt a kezem, mert tiszta véres volt. El is dobtam, a kezemet letöröltem. Elmentem a Wesselényi utcába, ott

lakott a nagynéném is, és ott csatlakoztam a Wesselényi utcai csoporthoz. A fegyveresek nagy része nem tartózkodott akkor még ott. Volt ott egy fiatalabb felkelő, aki megmutatta, hogy kell használni a gránátot. Hoztak vacsorát a fegyveresek, máig is emlékszem rá, krumplifőzelék volt és egy nagy szelet kenyér. Beszélgettünk Kovács Dezsővel,²⁶⁴ aki lényegében vezette az ostromot. Azt mondta személyesen a kegyetlenkedésekről, hogy ezt nem kellett volna, ez gyilkosság volt. Azt is mesélte, hogy 240 löszert lőtt el az ostrom alatt.²⁶⁵

R. J.: Mi történt veled 1956. november 4-én?

K. A.: Engedélyt kértem a nemzetőrcsoporttól, amelyhez tartoztam, hogy hazamehetek-e elbúcsúzni anyámtól. Elengedtek, azt gondolták, hogy berezeltem. Hazarohantam, és ahogy átmentem az Almássy téren, láttam egy kamiont, amely vidékről érkezett. Tudtam, hogy onnan hoztak élelmet. A pufajkám volt rajtam, fegyvert nem vihettem magammal. Odamentem és megkérdeztem, hogy élelmiszert osztanak-e? „Igen. Akarsz-e egy kacsát?”, kérdezte, aki osztogatta az élelmiszert. „Jó, igen!” Nem egész kacsát kaptam, félbevágta. Valamilyen sátorlap is volt nálam. „Na, add ide a sátorlapodat!”, mondta, majd belevágott vagy öt kiló krumplit. Futottam haza a fél kacsával meg öt kiló krumplival, és mondtam édesanyámnak, hogy jöttem elbúcsúzni. Nevelőapám is ott volt, megkérdezte, mit szeretnék. Kértem rumos meggyet. Kaptam egy egész bögrével. Nevelőapám azt javasolta, ne menjek ki ebben a ruhában, legyen nálam civil ruha, mert ha így bárhol meglátnak, elkapnak, agyonlőnek. Nekem adta egy rövid kabátját. Ennek a kabátnak sajtós története van: egy német katonáé volt, akit a 1945-ben, a kitöréskor megsebesítettek valahol Óbudán, szétlőtték a lábát. Nevelőapám anyjához került, ott halt meg a szerencsétlen. Utána maradt egy Wehrmacht-köpeny, amit a háború után nevelőapám természetesen szétszedett, aztán átszabták egy rövid kabátnak.

R. J.: Nincs pozitív története.

K. A.: Az nincs. Ebben a Wehrmacht-köpenyben mentem vissza harcolni, meg felvettem egy munkásnadrágot is. Viponra ültünk, a rajomból csatlakoztunk néhányan, hogy átmenjünk a Jókai térre. Az emberek már akkor építették a körúton a barikádot. Ott volt a szobornál két halott, nem tudom, milyen sorozatot kaphattak, de oldalról érte őket a lövés. Talán nyomjelzős lehetett, mintha átszántottak volna rajtuk. Néztam a két szerencsétlent egy darabig. Hátral volt egy épület, talán partház lehetett, és onnan hoztunk el fegyvereket. Gránátokat is, abból tettem el magamnak is. Visszamentünk a Royalba, és rám bízta, hogy hátul őrizzem az utcát. Hallottuk

²⁶⁴ Kovács Dezső (1920-1958), eredeti foglalkozása hőszigetelő, a Wesselényi utcai csoport vezetője. 1958. október 7-én kivégezték.

²⁶⁵ Az MSZMP budapesti pártközpontjának ostroma, 1956. október 30-án.

messziről a csatazajt, de nem történt semmit. Az este, ahogy bementünk a körletbe, a raj egy része jött vissza, és azt mondták, hogy az Almássy téren belefutottak egy aknatámadásba. Leugráltak az autóról, de senkinek semmi baja nem esett. Lehet, azt gondoltak, hogy még mindig az Almássy téren vagyunk, ezért azt keményen megaknázták. Ez volt vasárnap este. Következő nap, hétfőn, kikerültem a körúti front-részre. A balkonon foglaltam helyet, és jött egy szovjet páncélautó, lehet, hogy volt tank is. Elkezdtek löni, én is tüzeltem, akkor löttem először és utoljára a forradalom alatt. A páncélautónak nyitott volt a teteje, bele is lehetett löni, ha ott pattognak a golyók, tudnak nagy bajt csinálni, de elég messze volt, vagy 250 méterre. Éppen kilöttem egy tárat, amikor kaptam a fejem fölé egy sorozatot, csak úgy porzott a fal. Behúzódtam a szobába újratárazni, kinéztem, de már nem volt semmi. Megfordultak, elmentek, és utána elkezdtek nagyon aknázni. Nagyon aknázták a Royalt, omlott a fal. Másnap reggel, bár vitatják a történészek, de én emlékszem rá, hogy Kovács Dezső velünk volt. Akkor a rajomból csak heten voltunk. Korán reggel utasított minket, hogy foglaljunk löállást. A Hársfa utca belefut a Király utcába, azzal szemben volt egy ház, ma is ott van, annak az első emeletén van egy erkély. Ott, abban a lakásban foglaltunk állást, mert onnan tudtunk volna löni a körút felé, ha jön egy kocsi, meg ha valami jön a Liget felől, arra is tudunk löni, de főképpen, ha a másik oldalról megtámadják a Hársfa utcát, akkor vele szemben vagyunk. Viszont fegyverünk nem volt sok, mert csak puskáink voltak és egy géppisztolyunk, mindez hetünknek. Nem mentünk volna sokra, de istenem, ott voltunk. Nem történt különösebb dolog, még lejjebb is voltak felkelők, egy házban, amely a Hunyadi térre nézett, és ott lehetett valami, mert golyószóróval leadtak egy-két sorozatot. Délután egyszer csak eszeveszett csörömpölést hallottunk, jöttek a tankok a Fásor felől. Elővettük a benzines palackokat, gyorsan kibiztosítottam egy-két gránátot. Jöttek a tankok, te atyaúristen... Félttem, ez egy nagyon kemény dolog. Ott volt ez a három monstrum, de nem a T-34-esek, hanem a T-54-esek. Nem mertünk kimenni az erkélyre. Keller Jóska azt mondta, támadjuk meg az utolsót, és a kezébe kapott egy palackot. Én meggyújtottam neki, és amint úgy éreztük, hogy kettő már elment, és jön a harmadik, ő kiugrott és ledobta. Mellément. Ennyi. A tankok elmentek, a srácok lövöldöztek még rájuk, nem tudom, minek, mert nem voltak gyalogosok. Aztán nem láttunk semmit. Jött az este. A srácok elkezdték kilövöldözni az utcai lámpákat, hogy ne legyen világítás. Ostobaság volt végeredményben, mert így jobban láttuk volna őket a házból, mint ők minket lentről. Este járőröztünk a Dohány utcától a Rottenbiller utcáig, de csend volt. Visszafelé találkoztunk egy járőkelővel, aki arról tájékoztatott minket, hogy a Baross téren a felkelőket szétverték az oroszok. Másnap reggel, már november hetedikén, lementünk körülnézni. Parancsnokság már nemigen volt. Szétszéledt a társaság. A rajból ketten maradtunk a Szepesi Jóskaival. Átöltöztem civilbe, elin-

dultunk hazafelé. Végül kiértünk a Bethlen Gábor térre. Lövöldözés volt a Baross téren, ezek szerint november 7-én még nem verték szét teljesen az ellenállást. Kódorogtunk a környéken. Tankokat láttunk egyiket a Rákóczi úton. Arra sem lehetett menni. Kimentem a Garay piac felé, át akartunk menni a Murányi utcába. Megint lőttek a Baross tér irányából. Átmentem távolabb a Sajó utca felé, kimentem a Dózsa György útra és vissza. Odaértem a Thököly úti kereszteződéshez, és mit látok? Egy teljes szovjet konvoj szétlöve. Ott volt kamion, légvédelmi ágyú, rengeteg halott, páncélautó, legalább kettő kiégve. Atyaúristen, itt mi történt? A helyi ellenállócsoporthoz mentem. Azt hiszem, ez volt a legnagyobb összecsapás 1956. november 4. után. Sok orosz halott volt. Nem időztem sokat, de rengeteg volt a halott. Aztán hazamentem a Verseny utcába. A szakaszparancsnokom, Szepesi Jóska nem mehetett haza, megsebesült, kötés volt a fején. Gyanús lett volna, feljelentették volna, ha észreveszik, ezért velem tartott. A szüleimhez nem tudtam hazamenni, a pincében voltak. Szétlőtték a lakást. A két szoba két belövést kapott. Az első gránát a tető alá futott be, ott robbant fel, így életben maradt a nagybátyám, aki az ablak alatt aludt különben. A másik volt a nagyobb, oda csapott, ahol a szüleim aludtak volna. Mindez november 5-én hajnalban történt, csak amikor a nevelőapám látta, hogy tankok vonulnak a Kerepesi úton, még november 4-én, azt mondta, hogy ebben a szobában nem alszunk, mert idelehetnek egyenesen. Ezért a hallban aludtak, az én ágyamban. Ha otthon vagyok, akkor meghalnak. Ám így, amikor a belövést kapták, ott volt a fal, nekik nem történt semmi bajuk. Mondtam nekik, hogy fegyver van nálam. Megijedtek: „Atyaúristen, azt rögtön dobd el! Mindenkit kivégeznek, ha itt megtalálják! Mindenki látta, hogy fegyver van nálad, hiába rejtegeted a kabátod alatt!” Odaadtam a fegyvert, majd a nagybátyám, nevelőapám elfűrészelte, levitték és eldobták. Otthon maradtunk először a pincében egy napot, aztán hoztam kenyeret a kenyérgyárból a családnak. Szombaton reggel csendesedtek a harcok, felmentünk, és hallottam, hogy a körút felől keményen géppuskáznak. Muszáj volt visszamennem. Édesanyám maradásra akart bírni, de Szepesivel visszamentünk a Royalba. Ott már alig lézengett néhány fegyveres. Magamhoz vettem a régi puskámat, körbejártunk, de már nem volt semmi tennivaló. Elhatároztuk, hogy végleg hazamegyünk. S akkor történt az, hogy leraktam a puskámat egy kapualjban, és rögtön utána találkoztam egy szovjet katonával, aki elengedett minket. A harc itt számomra véget ért.

R. J.: Gondoltál-e arra már az 1956-os forradalom előtt is, hogy valaha emigrálni fogsz a hazából? Eszedbe jutott ez egyáltalán gyerekként?

K. A.: Először 1950-ben fogalmazódott meg bennem az a vágyálom, hogy Magyarországon kitör egy forradalom, és én abban harcolni fogok. Ezekről éveken át álmodtam. Ugyanakkor sokat kerültem az iskolát. Főképpen az általánost. Sokat jártam helyette múzeumokba. Nagyon gyakran voltam a Nemzeti Múzeumban, de jártam

könyvtárba is, ahol többek között olvastam Kittenbergernek az afrikai vadászatait és útleírásait. Ezenkívül volt egy iskolatársam, Micsinai Tamás, aki később elhíresült Mikes Tamásként mint III/III-as besúgó, film is készült róla azzal a címmel, hogy „Micsinai, mit csinálsz?” Akkor még nem volt besúgó, de nagy szövege volt. Jól szituált családból származott, a második világháború után úgy nevezték, reakciós. A könyveit szívesen kölcsönadta. Megkaptam tőle Teleki Sámuel afrikai utazását és Stanley ugyanilyen témájú könyvét Kongóról.

R. J.: Afrikáról álmodoztál?

K. A.: Afrikáról álmodoztam. Lehet, van benne nagyon sok atavizmus nagyapám fegyvermestersége miatt, ám engem nagyon korán elkezdtek érdekelni a fegyverek és a vadászat. Tizenkét éves korában kaptam egy légpuskát. Nagyon jól lőttem. A magam módján jártam vadászni is, nem sokat lőttem, nem szerettem össze-vissza lövöldözni, de lelőttem egy-két énekesmadarat, amit ma már nagyon sajnállok, akkor viszont trófeának tekintettem, és a zsebpénzemből kitömettem őket egy preparátorttal. Az álmom mindig megvolt arra, hogy elutazok külföldre. Nem arról volt szó, hogy itt hagyom Magyarországot, egyszerűen világot akartam látni, mindenáron. Az egyik indítók, hogy szerettem a sportot és jó felépítésű srác voltam. Az ötvenes években, a Rákosi-rendszerben a lehetőség arra, hogy elhagyjuk Magyarország határait, az élsportban volt meg. Mai tapasztalatommal úgy látom, ez egy nagyon szerény és nagyon egyszerű lehetőség volt, ám akkoriban számunkra ez kincsnek számított.

R. J.: Hogyan határozta el, hogy elmenekülsz az 1956-os novemberi eseményeket követően?

K. A.: Nem magamtól határozta el, hogy elmegyek Magyarországról, először Mayer nagybátyám öccsével találkoztam, aki annak idején muszos²⁶⁶ volt, és részt vett a rádió ostromában is. Ő mesélte el nekem, hogy a Lámpagyárból kaptak sorozatlövő fegyvereket. Mikor behatoltak a rádióba, akkor sérült meg. Láttam is a sebeit, felülről lőtték át a combját, a ballonkabátján keresztül. Rögtön kórházba került. Tehát ez október 24-én hajnalban volt. Vele november huszadika körül találkozhattam. „Mi megyünk Nyugatra”, mondta, „jobban jársz, ha jössz velünk te is. Elviszlek.” Nemet mondtam neki.

R. J.: Miért döntöttél így?

K. A.: Egyrészt anyám miatt. Egyedüli gyerek voltam, nem akartam őt magára hagyni. Volt bennem egy kis dac is, hogy mindenki elhagyja az országot, maradjon azért itt valaki. Kedvem lett volna menni, de így határozta. Mayer nagybátyám öccse elment, később infarktusban halt meg Ausztriában. Hírt kaptunk róla. Vissza-kerültem az iskolába, de nem volt tanítás eleinte. Szepesivel szervezkedtünk. Ő talál-

²⁶⁶ Munkaszolgálatos a II. világháborúban.

kozót szervezett Kovács Dezsővel és Kovács Imrével,²⁶⁷ aki a másodparancsnok volt. Azt hittem egészen az utóbbi évekig, hogy testvérek. A Munkás utcában találkoztunk velük november huszadika körül. Kovács Dezső azt mondta, hogy ha lehet, tart-suk a kapcsolatot, de további fegyveres ellenállásról nincs szó. Amennyiben nem tudtuk jól elrejtteni a fegyvereket, akkor semmisítsük meg. Nekik vannak fegyvereik, és várják a pillanatot, de most csendben kell maradnunk. Ekkor láttam utoljára Kovács Dezsőt és Kovács Imrét. Szepesivel néha találkoztunk. Egyszer még fel is ajánlotta, hogy menjünk vidékre pálinkát szerezni. Ennek semmi köze a forradalom-hoz, ennek ahhoz van köze, hogy közeledett a karácsony, statáriális állapotok voltak, és semmit nem lehetett kapni. Szepesi ismert valami falut, elmentünk oda vonattal, televásároltuk magunkat borral, pálinkával, kisüstivel, és mielőtt hazaértünk volna, a Keleti előtt kiugrottunk a vonatból, aztán százszázalékos haszonnal értékesítet-tük az italokat a Teleki téren. Na, jó...

R. J.: Élelmесek voltak.

K. A.: Igen. Valahogy élni kellett, és még nem volt iskola, el kellett tölteni valami-vel az időt.

R. J.: Kerestek már ekkor név szerint? Mennyire féltél attól, hogy megtalálnak?

K. A.: Nem gondoltam én erre. Fegyver nem volt nálam, azt eldobtam, a házban is csak a kabát alatt volt. Nem lehetett rám bizonyítani semmit. Látni nem látták, csak gyaníthatták, ám a szüleim utána kidobáltak mindent. Otthon nem volt semmi, csak sejtették, hogy valahol voltam. A Kádár-kormány hivatalosan bejelentette, hogy aki november 10-én délig leteszi a fegyvert, annak semmi baja nem eshet. Én a Royalt délelőtt fél tizenegy-tizenegy körül hagyhattam ott. Elég botor voltam ahhoz, hogy ne féljek. Akkor még nem ítélték el a forradalmat, akkor még forradalomról, megté-vedt fiatalokról beszéltek. Gondoltam, akit nem kaptak el, azt a társadalom megbékí-tése céljával békén hagyják, és annyi. Helyreállt a rend. Naivan bíztam, de nem nyi-tottam ki a számat, nem mondtam, hogy mit is csináltam. Az iskolába is kezdtem visszajárni december elején. December 27-én, a születésnapomon édesanyám külön meghívott a Thököly úton egy presszóba. Ma már nem létezik. Csodálkoztam is, hogy külön leült velem. Azt mondta nekem, hogy nagyon aktívan keresik azokat, akik fegyveresen vettek részt a forradalomban. Nevelőapámtól tudhatta ezt. „A VII. kerületben voltál, téged sokan láttak”, mondta. A nagynénémnél is láthattak, hiszen a nagynéném házában is jártam a Wesselényi utca és Dob utca sarkán. Fegyverrel is voltam ott. Látásból is felismerhettek volna. Sokan felismerhettek, a házban is. Arra mutatott mindez, hogy előbb-utóbb valaki feljelent. Édesanyám azt mondta, hogy

²⁶⁷ Kovács Imre (1929-1958), vasesztergályos, Kovács Dezső egyik helyettese. 1958. október 7-én ki-végezték.

jobb lenne, ha kimennék külföldre. Azt válaszoltam neki, „Ha úgy gondolod, anyám, akkor elmegyek”. Megmondom őszintén, hatalmas kő esett le a szívemről. Felszabadított a felelősségem alól, amit anyámmal szemben éreztem. Tudom, hogy ez hatalmas áldozat volt a részéről, de nem játékból mondta. Mindezt éppen a tizenhatodik születésnapomon. Ám a sors közbelépett. Nagyon szerelmes voltam egy kislányba, és úgy határoztam, hogy nála fogom tölteni a szilvesztert. Ott volt a mamája és mi ketten. Szólt a rádió, táncoltunk és beszélgettünk. Nem túl régóta ismertük egymást. Édesanyám haragudott is rám, mert az utolsó szilvesztert nem töltöttem vele. 1957. január másodikán elindultam. Bakancs és az ajándékkucsma, valamint egy pár disznóbőrkesztyű volt nálam.

R. J.: A barátnődnek elmesélted a tervedet?

K. A.: Nem beszéltem vele erről. Elmentem. Édesanyám elkísért a Déli pályaudvarhoz, ám onnan nem indult vonat. Felszálltam a villamosra, és ő végig ott nézett utánam, amíg a villamos elment Kelenföld felé. Kelenföldön felszálltam egy nyugat felé tartó vonatra. Az egész vonaton csak a disszidensek voltak, meg a kalauzok, ez gyorsan kiderült. Nem tudom, merre mentünk, vagy Sopron, vagy Szombathely lehetett a végállomása. Tudtam, hogy a határon már rengeteg embert elfogtak és visszafordítottak. Az nem lett volna jó, ha elmegyek a vonatvégállomásig, mert ott rögtön leszedtek volna.

R. J.: Tudtad, hogy Győrtől visszaállították a határsávot? Milyen módon jutottál el a határra?

K. A.: Tudtam, ezért nem akartam Győrön át a Hegyeshalom felé tartó vonatra szállni. Azt meg sem próbáltam. Valamilyen megállónál, ahol nem volt épület, ki se volt írva a neve, sokan szálltak. Kérdeztem tőlük, miért szálltak le. Azt mondták, hogy jó lenne nem elmenni a végéig, mert leszednek bennünket. Távol vagyunk, de talán gyalog meg lehet közelíteni a határt. Nagyon okosnak találtam ezt a megoldást, és szálltam velük. Ám a magyarok különös viselkedéséhez hozzátartozik, hogy akkoriban volt egy sláger, amelyet éppen akkor írtak át egy külföldi dalból. Egy ilyen érzелgős, honvágyas dal volt, még ki sem jutottak Nyugatra, de már ezt énekelte mindenki a vonaton. Hozzácsapódtam egy kisebb csoporthoz, összesen négyen voltunk. Azt mondták, nem tudják, pontosan merre kell menni, de velük tartottam gyalog egy behavazott úton. Éppen akkor szállt le az éjszaka. Órákon keresztül bandukoltunk falvakon át, soha sehol senki. Néha jött egy gépkocsi az úton. Azt már messziről lehetett hallani, mert lassan jöttek, a hó miatt. Nem világítottak túlságosan előre. Amint hallottuk, hogy jön, szétszéledtünk és lefeküdtünk a hóba. Amint elment, mentünk tovább. Fagyott, nagyon hideg volt és fáradtak voltunk. Nekem mindig mondták, hogy ha bármilyen fáradt vagyok is, nem szabad lefeküdni, nem szabad pihenni, mert megfagyok. Aki ezt nem érezte, az nem tudja megérteni, milyen ez,

amikor már valóban akármilyen is van, már olyan fáradt vagy, hogy bárhol lefeküdnél, aludnál. Különböző nem fáztunk, csak le szerettem volna pihenni, aludni egy kicsit, de nem lehetett. Már lehetett vagy éjfél, megállás nélkül mentünk, de nem bírtuk tovább. Beértünk egy faluba, ahol volt egy ház a falu szélén. Bekopogtunk, hogy fáradtak vagyunk, gyalogoltunk, de nem mondtuk, hogy a határhoz megyünk, azt mindenki tudta természetesen. Könyörögtünk, engedjenek be valahová, hogy ott töltsük az éjszakát. Azt válaszolta egy nő, hogy szó sem lehet róla, letartóztatják őket. Ám ott van a csűr, menjünk be oda, ha elkapnak bennünket, mondjuk azt, hogy feltörtük, és ők nem is tudtak róla. Ott volt az a pajta, volt benne szalma. Fel voltunk öltözve, nem fagyunk meg. Ott elég jól átaludtuk az éjszakát. Reggel kijött az asszony megnézni, hogy vagyunk, hozott meleg teát és zsíros kenyeret is, és azt tanácsolta, vigyázzunk, hogy ne lássa meg senki, menjünk ki az útra, és a faluból távozzunk. Elvergődtünk egy másik faluba dél körül, ahol ki volt írva egy épületre, hogy vendéglő. Be volt zárva, de bekopogtunk. Egy asszony lakott ott a lányával, ott kifizettük az ételt. Valamilyen ebédet készítettek nekünk. Nem profitált belőlünk, de megmutatta, merre kell tovább menni. Egyszer elértünk egy olyan faluba, ahol lehetett látni fellőtt világító rakétákat is. Ez már éjfél körül lehetett, már megint nagyon fáradtak voltunk és egy másik faluban is kopogtattunk egy faluszéli házba. Ott egy ember nem engedte, hogy a házába bemenjünk, ellenben egy istállóban meleg trágyára szórt szalmát, ott aludtunk. Másnap reggel beengedtek minket a házba is, ahol kiszárítottuk a cipőket, zoknikat és kaptunk enni. Azt javasolta, hogy várjuk meg az estét, és megmutatta az utat a határhoz. Egy kilométert mehettünk este a kis csapáson, amikor egyszer csak azt hallottuk, „Sztoj!” és a fejem fölé lőttek egy sorozatot. Ketten vagy hárman tartóztattak fel minket. Megfogtak és visszavittek bennünket a közeli faluba, egy iskolába. Másnap kihallgattak bennünket.

R. J.: Bántottak? Milyen körülmények között tartottak fogva?

K. A.: Nem bántottak, nem szidtak össze, csak feltettek néhány kötelező kérdést. Két napig voltunk ott, de enni nem adtak, mert nekik sem volt. Mivel éhes voltam, kértem az őrőt, mire hozott nekem egy fekete kockakenyeret, amelyből levágott egy szeletet. Megkóstoltam, de azt mondtam, na, erre még nem fanyalodtam rá. Becsomagoltam és eltettem. Felültettek minket egy teherautóra, hogy elvigyenek egy magyar központba, átadni a magyar hatóságnak. Egy tiszt, a sofőr és két katona kísért minket. Végül átadtak minket egy gyűjtőhelyen a magyaroknak. Este volt már, ezért nem tudom, ez pontosan hol lehetett. Kihallgattak a magyar nyomozók is, igyekeztem megjátszani az ostobát, hogy azt hittem, nyugaton kolbászból van a kerítés. Úgy tettek, mintha elhitték volna. Azt is állítottam, hogy azt mondták, nyugaton ösztöndíjakat kapunk, én meg tanulni szerettem volna és utazni. Elvártam volna két-három pofont, de nem kaptam. Átvittek minket egy leponyvázott teherautóval...

Valahol azt láttam egy táblán, Kapuvár. Egy gimnáziumba vittek minket és beszél-lásolták a társaságot egy osztályterembe, szalmazsákokon, férfiakat, nőket együtt. Itt voltam néhány napig. Kétszer adtak enni egy nap. A mosdók el voltak dugulva, bűz és szenny fogadott. Később feltettek egy-egy csoportot a Budapest felé tartó vona-tokra. Nem marhavagonok voltak. Engem is hazaküldtek egy ilyen szerelvénnel. Nem volt tele a vonat. Nem tudtam, mi lesz a vége az egésznek, internálnak,²⁶⁸ vagy szabadon engednek. Sok bizodalمام nem volt, ezért úgy döntöttem, jobb, ha meg-szököm. Mivel a Keleti felé mentünk, és nekem ebben már gyakorlatom volt, a va-gonnak abban a részében pedig, ahol tartózkodtam, nem volt őr, így kimentem, kinyi-tottam az ajtót, és ahogy lassított a vonat, kiugrottam. A pályaudvaron keresztül hazamentem, percekben belül otthon voltam. Édesanyám felsikoltott, amint meglátott. Pontosan tíz napot lehettem távol. Olyan 1957. január 12. vagy 13. körül történhetett mindez.

R. J.: Újból kellett próbálkoznod?

K. A.: Igen ám, és akkor most mit csináljunk? Most már fel vagyok írva, tudnak rólam, akár értem jönnek, akár nem. Menni kell ismét. Jó, de hogyan? Másnap érke-zett Szepesi, hogy megkérdezze édesanyámat, átjutottam-e vagy nem, van-e rólam hír? Találkoztunk, azt mondta, van egy lehetőség, elég rizikós, de bejöhet. Valamikor holnapután indul egy vonat a ferencvárosi rendező pályaudvarról Nyugatra. Ez az első vonat, amely a forradalom után exportáruval indul Franciaország felé. Azt állí-totta, lehetséges, hogy fel tud tenni rá, de Hegyeshalomig ne menjek el vele, mert ott nagyon át fogják vizsgálni. Másnap hozott egy vasutaskabátot és egy vasutaskucsmát, de azt mondta, csomagot ne vigyek, mert feltűnő. Csak olyan kis csomag lehet, ami egy vasutasnál nem probléma. A zsákmányolt kulacsomba beletöltöttem egy liter szilvapálinkát, még három szál kolbász, egy váltás ing, zokni és alsónadrág, ennyi, ami belefért a sporttáskámba, amelyet kicsire össze lehetett hajtani. Ezzel indultam el másnap hajnalban. Még találkoztam a szerelmemmel, kóboroltunk a Népstadion körül, elmeséltem neki, hogy elmentem, akkor nem sikerült, de most megint meg kell próbálnom. És akkor először meg mertem csókolni... De elhagytam, elmentem megint... A pályaudvarra a hátsó kapun mentünk be. A főbejáratnál ott álltak a pu-fajkások. Ott állt egy szimpatikus orosz is. Elkezdtünk beszélgetni vele, hogy „Hideg van, de nekem menni kell dolgozni”. A Szepesi adott neki egy laposüvegből inni. „Fázol, akkor nesze! Ilyenek a magyarok!” Erre az orosz azt válaszolta, „Szerbusz, táváris!”, és már nem kért tőlünk semmit, bementünk. A büfében is ott voltak a puffa-jkások, de már nem ellenőriztek senkit. Vettünk egy kávét és vártuk a vonatot. Ez egy

²⁶⁸ Az internálás intézménye 1952-ben megszűnt, az 1956 utáni megtorlások részeként közbiztonsági őrizetet hoztak létre.

nagyon hosszú szerelvény volt, ha nem is ötszáz, de négyszáz méter talán. Két Kandó mozdony húzta. Az elejét szinte nem is lehetett látni. Először a pufajkások ellenőrizték. Egyes vagonok le voltak plombálva, mások nem. Amelyik nem, abban lovak voltak, nem zárták rájuk az ajtókat, hogy lélegezni tudjanak. Szepesi azt javasolta, hogy a lovakhoz menjek, mert ott be lehet jutni, aztán el is tűnt. Hat-hét kocsival az utolsó előtt felugrottam. Szerencsém volt, hogy csak kicsit félttem a lovaktól. Volt egyszer egy barátom, aki nagyon ostoba volt, mert tizennégy évesen még mindig negyedikbe járt, ez még 1949-ben vagy 1950-ben történt. Ám felvették a lovas ávosokhoz. Ő elvitt engem a Tattersallba,²⁶⁹ mutatta nekem, hogy át lehet bújni a hasuk alatt, meg nem bánt, ha nem birizgálom a farukat. Nagyon óvatosan a leghátsó állathoz mentem, majd a fejéhez álltam, és valóban nem láthatott ott meg senki. Tudtam, hogy Győrben meg fog állni a vonat. Ez így is történt. Én meg szépen leszálltam a pufajkások előtt, akik ellenőrizték a szerelvényt. Vasutasruhában voltam, és nem érdekelte őket egy vasutas. Elvégeztem a dolgomat, aztán beszálltam egy fűkezőkabinba. A vonat elindult. Addig vártam, amíg el nem kezdett lassítani. Amikor már olyan sebességre fűkezett, hogy megkockáztathattam, kiugrottam a fékkabinból, majd futottam néhány métert, és eldobtam magam egy hóbuckába. Vártam, hogy elmenjen a vonat. Mindenhol mező vett körbe. Aztán elindultam, mert láttam egy kastélyszerű épületet. Ott a konyhában egy asszony gyúrt valamit, s elkezdett velem kiabálni, hogy mit keresek ott, tűnjek onnan, mert hívja a rendőröket. Ha akarok valamit, akkor menjek be a faluba, azoktól kérdezzem. Elindultam az úton, és beértem Levél községbe. Az első házba bekopogtam. Kijöttek, kérdezték, hogy látott-e valaki, s mivel azt mondtam, nem, beengedtek. Kérdeztem, merre van a határ. Felajánlottam, hogy fizetni is tudok, ha elvisznek a határhoz. Volt nálam pár száz forint, az akkori-ban nem volt kevés pénz. „Nem, nem”, mondta a férfi, „mert már vittünk át embereket és le is buktunk. Inkább elmagyarázom magának, hogyan kell menni”. Elmagyarázta és le is rajzolta, aztán összetépte és kérte, mondjam vissza neki. Elég egyszerű volt az egész, jóformán csak északra kellett menni, bár volt egy-két buktató. El kellett érnem a Lajta partját, és azt kellett követni, az osztrák határon át. Kaptam teát, talán még zsíros kenyeret is. Nagyon szívélyesek voltak, azt kérte, hogy ha elkapnak, akkor tartsam a számat. „Maga engem nem látott, a többi a fejében van, ha az megmaradt, akkor jó”, mondta. Megvártuk a naplementét, a férfi kiment, körülnézett a faluban, és azt javasolta, most menjek. Az út egy töltésen át vezetett. Átfutottam le a töltésen, le a mezőre és azon keresztül. Egyszer odaértem egy tanyához, már holdvilágnál, amely tulajdonképpen egy határőrlaktanya volt. A kutyák megszimatoltak, lehettem tőlük vagy kétszáz méterre. Elkezdtek eszeveszetten

²⁶⁹ Mai elnevezése Nemzeti Lovarda, a Keleti pályaudvar közelében, a Kerepesi úton található.

ugatni. Lefeküdtem a barázdába, kijöttek az örök, de talán azt gondolhatták, hogy az állatok csak a Holdra ugatnak. Talán ők is fáztak. Látni nem láttak semmit, visszamentek. Fél óráig ott maradtam a hóban, aztán óvatosan visszakúsztam, hogy megkerüljem a helyet. Beértem egy erdőbe, de felriadtak a varjak a fejem felett. Nagyon megijedtem, mert miközben lopakodtam előre, akkor történt mindez. Fél percre múlva ráébredtem, hogy még nincs itt senki, gyorsan továbbmentem, nehogy észrevegyenek. Végül megtaláltam a Lajtát. Követtem, volt egy híd rajta, amin átmentem, és láttam a drótkerítés-maradványokat. Láttam egy fényt is, és egy épületre ki volt írva: Coca-Cola. Na, mondom, „Biztos jó helyen járok. Kint vagyok”. Bementem oda, ez egy kocsmá volt. Megszólítottam a kocsmárost, aki látott már menekültet, akkoriban rengetegen voltunk, egyébként beszélt magyarul, talán magyar is volt. Útbaigazított a rendőrsre, hogy ott jelentkezzem. Az őrsön meg sem kérdezte a rendőr, ki vagyok, mi vagyok, papírokat se kért, a faluba irányított egy iskolába, ott gyűjtötték a menekülteket. Nem voltak sokan. Egy teremben olyan húszan voltak ott. Aznap éjjel velem együtt összesen négyen érkeztek. Még két férfi, és egy egyedülálló nő.

R. J.: Melyik gyűjtőtáborba kerültél?

K. A.: Eisenstadt.

R. J.: Hová szeretett volna menni a többség? Hogyan vélekedtek a további sorsukról a menekültek?

K. A.: A többség Amerikába és Kanadába szeretett volna menni, de akkor már mindenki tudta, hogy nem lehet eljutni oda. Vagy csak nagyon nehezen.

R. J.: Az osztrákok hogyan fogadták a magyarokat? Jóindulatúak voltak?

K. A.: Teljesen nem lelkesedtek azért, de mondjuk azt, hogy jóindulatúan semlegesek voltak.

R. J.: Félték a szovjetektől, hogy lesz valamilyen retorzió, ha segítenek?

K. A.: Nem tudok róla...

R. J.: A menekült magyar társaidról milyen véleményed alakult ki?

K. A.: Nagyon vegyes társaság volt, mindenki szeretett volna menni valahová. Nagyon össze voltunk zsúfolva az eisenstadti táborban. Férfiak, nők vegyesen, emeletes ágyakon, elválasztás nélkül. Mosakodni sem lehetett. Az élelmezés rossz volt. Nem kritizálhattuk. Istenem, ha menekülsz, nem válogatsz.

R. J.: Meddig tartózkodtál Eisenstadtban?

K. A.: Nem sokáig. Január 17-án este léptem át az osztrák határt, és január 27-én már Franciaországban voltam.

R. J.: A francia lehetőségről hogyan értesültél?

K. A.: Ezt még Eisenstadtban tudtam meg. Nem mondtam, hogy hová akarok menni, igaz, meg sem kérdezték tőlem. S amikor tájékoztattak, hogy lehet Franciaországba menni, igent mondtam. Franciaország Európa, kimondottan se Amerikába,

se Kanadába nem akartam menni. Kanadában folyton hideg van, és a trópusok vonzottak inkább. Az Amerikai Egyesült Államokról a szovjet propagandából leszűrtem annyit, hogy nem lehet álomvilág. Később rá is jöttem, hogy igazam volt. Én nagyon szeretem az amerikaiakat, vannak jó barátaim, de inkább nem élek köztük. Más az én beállítottságom. És jobban is éreztem magam a franciáknál vagy az angoloknál.

R. J. Franciaországban hová kerültél?

K. A.: Strasbourgban egy laktanyába kerültünk. Nők, férfiak külön. Ez egy átmeneti dolog volt. Még a családoso is külön voltak. Nagyon tiszta és rendezett körülmények fogadtak minket. Kevés katona tartózkodott a laktanyában, kiürítették.

R. J. Meddig voltál itt?

K. A.: Nem sokáig, lehetett egy hét maximum.

R. J.: Mit szerettél volna? Mire gondoltál?

K. A.: Tanulni szerettem volna. És láttam, hogy Strasbourgban rögtön toborozták a hajóépítő műhelyekbe a segédmunkásokat. A munkától soha nem féltem, dolgoztam már keményen, de úgy voltam vele, ha meg tudom úszni és tanulhatok, akkor inkább tanulnék, mint ezt, mert nem tudom, mikor keveredhetek ki belőle. Persze, ha muszáj, akkor muszáj, de ha nem, akkor inkább tanulnék.

R. J.: Mi történt végül is?

K. A.: Kaptam egy ötletet, hogy menjek el a strasbourgi katolikus egyházhoz segítséget kérni. Elmondtam nekik, hogy szeretnék Párizsba menni, mert ott vannak az iskolák. Kaptam tőlük egy vonatjegyet és egy levelet a Le Secours Catholique-hoz, a karitászhoz, hogy ott tudok aludni a menhelyükön. Aztán isten hírével útnak engedtek. Azt még elmesélem, hogy a strasbourgi laktanyába három napig be voltunk zárva. Kihallgattak bennünket. Ezután kaptuk meg az ideiglenes tartózkodásra szóló három hónapos papírunkat, és ezután mehettünk ki a városba. Egyébként ki is vittek minket egy kisebb turistaútra, megmutatták a katedrális. Tisztelettel viseltetek irántuk. A laktanyában nagyon jó étkeztetést kaptunk. Mondtam, milyen világ ez itt? Kétszer adnak húst naponta? Délben is, meg este is? Ilyen nem volt a kommunista Magyarországon. Különbözn még vörösbort is kaptunk az ebédhez, két és fél decit! De végeredményben a gimnáziumot szerettem volna folytatni.

R. J.: Sikerült elérni a célotat?

K. A.: Igen, sikerült. A Le Cateau gimnáziumba jártam vidékre, az elhíresült Le Cateau-Cambrésis-be, ahol 1558-ban II. Henrik, I. Erzsébet és II. Fülöp aláírta a békét. Ám előtte volt egy párizsi periódus, mert ebbe az iskolába csak 1957. október végén kerültem. Ugyanakkor Párizsba utaztam 1957. február elején. Ott leszálltam a vonatról. Volt pénzem, mert adtak segílyt, s amíg a többiek Strasbourgban elitták a kocsmában, én minden garast összeraktam, és a papoktól is kaptam, hogy taxival menjek el a Le Secours Catholique-ba. Beültem egy háború előtti régi Renault

taxiba, az engem el is vitt oda. Jelentkeztem és beírtak. Nagyon nagy fegyelem fogadtott. 110 fiú volt egy hálóteremben. Ötvenöt emeletes ágy, körkörös hideg vizes mosdókkal, nem volt meleg víz. Mögötte egy külön teremben az illemhelyek helyezkedtek el. Mindenkinek jutott egy kis ötven centi széles fémszekrény, amelyet lakattal lehetett zárni. Reggel hétkor ébresztettek. Legeslegkésőbb kilenckor vagy fél kilenckor el kellett hagyni a hálótermet. Este hétkor vagy nyolckor nyitották a kapukat, de kilenckor be is zárták. Aki nem ért oda időben, az már nem jöhetett be.

R. J.: Hogy boldogultál a francia nyelvvel?

K. A.: Úgy, hogy találkoztam ott egy lengyel hölgygel, aki tudott oroszul. Valamennyit még én is beszéltem, elboldogultam vele. Rögtön betettek egy katolikus iskolába. Kaptam valamilyen francia szótárt, próbálgattam használni. Odahaza harmadikos gimnazista voltam, de egy nyolcadikosnak megfelelő osztályba kerültem. Nagyon jó öreg tanító volt abban az osztályban. Akkor nekem már feltűnt, hogy mennyire pimaszak a francia diákok a tanárral szemben. Mi is voltunk rosszak Magyarországon, ám ennyire?! Szemet szűrt ez az általános pimaszság. A többiek írtak, és a tanító adott nekem egy szöveget franciául. „Másold le!”, kérte. Nem értettem belőle semmit, de lemásoltam. Ám lassan az egyik szót a másik után felismerem. Az iskolai növendékek érdeklődtek irántam, az udvaron a nagyobbakkal beszélgettünk. Mindenféle disznóságot akartak nekem megtanítani, ahogy ez szokás. És ebben az iskolában volt két magyar srác is. Na, jó...

R. J.: Menekültek voltak?

K. A.: Igen, de már régebb óta ott voltak. Azt hiszem, a magyar gimnáziumban itthon is tanulták a nyelvet. Már viszonylag jól is beszéltek franciául.

R. J. Segítettek neked beilleszkedni?

K. A.: Á, dehogy...

R. J.: Miért? Nem voltál szimpatikus nekik?

K. A.: Igen, úgy látszik. Magasabb rendűnek érezték magukat. Volt valamilyen gazdag nagybácsijuk, aki várta őket São Paulóban. Valami prolinak nézhettek. A kisebb még nem is annyira, de a nagyobb, aki majdnem egyidős volt velem, nagyon lekezelően bánt velem. Próbálta érvényesíteni a felsőbbrendűségét.

R. J.: Mennyi idő volt, amíg megtanultad a nyelvet?

K. A.: Hónapok. Ellenben a francia fiúk közül nagyon sokan nagyon jól viszonyultak hozzám. Meghívtak a családjukhoz ebédre. Az egyiküknek volt egy Lambrettája.²⁷⁰ Magasabb osztályba járt, de tudod, az iskolaudvaron ismerkedtünk. Elmentem a családjához, jó francia ebédet kaptam. Még egy kis zsebpénzt is adtak. Elvitt a fiú a Lambrettával Versaillesba, megnéztük a tükörtermet. Az az egyedüli

²⁷⁰ Robogó.

autóút volt oda, mentünk rajta a robogóval. Volt egy másik fiú is, aki meghívott. Kedves srácok voltak. Középosztálybeli családok, nagyon rendesek, jó szívvel viseltettek irántam.

R. J.: Pozitívan viszonyultak hozzád, a magyar ötvenhatos menekülthöz?

K. A.: Igen, ők igen, miközben a magyar menekülttársaim semmibe néztek. Na, jó, hát nem baj, nem sértődtem meg, csak szerettem volna megemlíteni. Akkoriban Franciaországban két iskolaszüneti nap volt, a csütörtök és a vasárnap. Csütörtökön nem ebédelhettem az iskolában. Mellesleg a menhelyen vacsoráztam mindennap. Volt ott egy apácázárda a szomszédban. Mondták nekem, hogy ott ebédeljek, ha zárva van az iskola. Ám nagyon jó volt ott is az ebéd. Ott találkoztam öreg orosz I. világháborús menekültekkel, öreg orosz nénikkel beszélgettem oroszul. Mivel volt egy kis pénzem, bár nem sok, mindennap lehetett filmszínházba menni. Elmentem moziba, nem nézték, ki jön ki a műsor után, ezért előfordult, hogy kétszer is megnéztem egy előadást. Néztem a filmeket franciául, meg néha ment angol feliratos film is, azt a nyelvet is próbáltam megismerni. Vissza akarok térni arra, hogy a menhelyen nagy fegyelemben éltünk. Amennyiben valaki kimaradt egy vagy két éjszakát, az már nem mehetett vissza. Nem volt mese. Én ezt nagyon jól tudtam és vigyáztam is magamra. Voltak magyar srácok, meg nem csak magyar srácok, akik meg akarták nézni a párizsi örömlányokat. Izgatta a fantáziájukat, mert voltak sztriptízes helyek, ahol ki voltak rakva a fotók. Én nem mentem. Nem akartam, hogy kirúgjanak. Vasárnap kimentem az ócskapiacra, ma is ott van. Mondták nekem, hogy menjek ki oda, mert ott olcsón lehetett kapni dolgokat. Nekem voltak cuccaim, amiket hoztam Ausztriából, de nem álltak valami jól. Eladtam ezeket a ruhákat az araboknak, a kapott pénzből vasárnap megebédeltem egy vendéglőben. Egy dolog azonban megrengtetett. Azt hidd el nekem, hogy én arabot addig sohasem láttam. Nem is tudtam, kik azok. Ezek munkások voltak számomra a zsidvásáron. Mondtam is magamban, „Atyaúrsten, ilyen a francia munkásosztály?” Később rájöttem, hogy mindegyik arab. Ahogy múlt az idő, egy-két hónap után, mivel én jó viselkedtem, meghívtak ide-oda. A pénzből fodráshoz jártam. Még voltak kézi mosodák a zolai időkből,²⁷¹ a saját zsebpénzből, abból a kevésből, két inget kimosattam, keményített gallérral. Vasárnaponként abban jártam. Készíttettem egy nadrágot és egy zakót. Mindezt a segélyből, amit összegyűjtöttem. Semmi haszontalanságra nem költöttem. Mindig jól néztem ki. A nadrágot a matrac alatt vasaltam, a cipőmet kipucoltam. Engem ezért mindig meghívtak. Voltak ezek az úriasszonyok, akik meghívtak magyar menekülteket. Emlékszem, egy helyen meginvitáltak magyar zenészeket,

²⁷¹ Émile Zola (1840-1902), francia regényíró. A Patkányfogó című regényében olvashatunk egy olyan kézi mosodáról, amelynek a másával találkozhatott Kovács Attila is.

egy kvartettet, de csak három vonós tagja volt. Tehetséges fiatal magyar zenészek játszottak egy teadélutánon, fizettek is nekik. Meghívtak magyar menekülteket is, én is elmentem. Kaptunk enni, és beszélgettünk. Elég az hozzá, azt mondták, kapok egy szobát egy állami tanácsosnál, Párizs legjobb negyedében, s lett egy tíz négyzetméteres saját padlásszobám a tető alatt. Azt hittem, rögtön elrepülök a boldogságtól, mint a pacsirta. Amikor oda kerültem, még jártam iskolába. Ugyanakkor kaptam az iskola mellett ingyen tanórákat az Alliance Francaise-on. Oda jártam ötször egy héten, minden este, franciát tanulni a nulláról. Ám akkor már volt egy kis gyakorlatom. Nagyon gyorsan haladtam Ez volt a szerencsém, hogy nagyon jó közegbe kerültem. És engem figyeltek, hogy viselkedem, ne felejtse el, hogy csak tizenhat éves voltam. Ebben a házban kaptam lehetőséget is. Segíteni kellett a takarításban, főleg ablakokat tisztítani. Négy és fél, ötméteres belmagasságok voltak, erre a cselédnők már nem voltak képesek. Mindenhol a házban engem kértek meg erre. Nemhogy pénzt kaptam, hanem ennivalót adtak, meg ruhákat. Ami jól állt, azt megőriztem, ami nem, azt meg eladtam a piacon. Összegyűjtöttem a pénzt magamnak. Így telt az idő egész 1957 nyarán. Elküldtek két hétre hat másik magyar menekülttel együtt egy nemzetközi sporttáborba. Először itt voltam vakáción, 1947 óta. Szeptemberben visszamentem a katolikus iskolába, ahová jártam. Jelentkeztem, nem tudták, ki vagyok, aztán azt mondták: a tanulásnak számomra vége. Inkább szólnak a szociális dolgozóknak, hogy valamilyen manuális munkát találjanak nekem.

R. J.: Gondolom, ez eléggé megijesztett. Mihez kezdte ezek után?

K. A.: Volt Franciaországban egy szervezet, az idegen munkások társadalmi biztosítása.

R. J.: Ez egy szakszervezet volt?

K. A.: Nem szakszervezet volt. Lényegében a bevándorlókat felügyelő és segítő állami szervezet. Ettől kaptam havi jövedelmet, nem egészen fél havi minimálbérnek megfelelő pénzt. Ezt azóta kaptam, hogy megérkeztem Franciaországba. Ezt mind félretettem. Ők voltak a felelősök értem. Ezért bementem hozzájuk és megkérdeztem: „Mit fogok csinálni most? Mert azt mondták a papok, hogy nem járhatok hozzájuk iskolába”. Azt válaszolták, várjak, majd lesz valami, és majd szólnak nekem. Néhány hétre rá volt egy felmérés. Három vagy négy magyar sráccal kerültem oda. Lehet, akadt több ilyen is, mert a Laci barátom is volt egy hasonló. Pszichológiai teszteket töltöttünk ki.

R. J.: Képességeszteket?

K. A.: A képességeket és az IQ-t mérték, meg a franciatudásunkat vizsgálták, éppen abban a pillanatban. Engem elfogadtak. Átmentem, azt hiszem, egy a háromhoz volt az arány. Átvettek egy bentlakásos észak-francia gimnáziumba. Mondtam is, hogy „Látod, velem nem szúrtak ki a papok!”

R. J.: Más magyarok is voltak ott?

K. A.: Igen, volt ott más magyar is. Tiszai László barátommal aludtunk egy hálóteremben, akinek egy hete hoztuk haza a hamvait. Nagyon kedves gesztus volt tőlük, hogy egy másik magyar menekülttel lehettem együtt a gimnáziumban, de megmondom őszintén, ha nincs ott magyar menekült velem, akkor is mentem volna. Mielőtt elmentünk a gimnáziumba, a bevándorlókat segítő szervezet elvitt minket egy üzletbe, ahol többé-kevésbé felöltöztettek. Nekem voltak ruháim, nem túl sok, de azért kaptunk nadrágot, zakót, esőkabátot, alsóneműt, inget. Így engedtek el minket Le Cateau-ba Tiszai László barátommal, aki két évvel idősebb volt nálam. Ő 1938. november 29-én született. Budapesten harmadikos gimnazista lettem volna, míg ő Tokaj-Hegyalján negyedikes gimnazista volt. Őt felvették egy harmadiknak megfelelő osztályba, ám akkor az már érettségiző osztály volt. Tudnod kell, hogy akkori-ban a francia rendszerben, és kicsit még ma is, bár nem annyira, dupla érettségi volt kötelező. Ez azt jelenti, hogy harmadikban le kellett érettségizned minden tantárgyból és francia nyelvből. És ugyanezekből a tantárgyakból ismét le kellett érettségizned egy évvel később, ez nagyon fontos volt.

R. J.: A minősítés miatt?

K. A.: Igen. Negyedikben csak annyi volt a különbség, hogy francia nyelvből már nem kellett felelni, ám az filozófiával lett helyettesítve. Ebben a kurzusban a modern fakultást választottam, így tett Laci is. Itt két idegen nyelv volt kötelező. Laci tanult németet Magyarországon, s mivel a magyar nyelvet elfogadták első nyelvnek, kellett egy második. Ő be tudott kapcsolódni a német tanulásába. Egy-két évig azt már tanulta, ellenben én nem tudtam. Nekem csak az orosz volt, de azt is nagyon gyatrán tudtam. Szóval ezt felejsük el, de a magyar rendszernek megfelelő nyolcadikos osztályba helyeztek, itt kezdettem tanulni angolul, ezért raktak vissza. Megkezdődött a tanulás, hát őszintén, az első nap majdnem sírva fakadtam. Csak az két óráig tartott, amíg a másfél oldal leckét természettudományból elolvastam. Nagyon nehéz volt. Aztán rájöttem, ez olyan, mint a biciklizés, az ember nagyokat esik, utána felpattan és karikázik vidáman tovább. Nagyon gyorsan ment később, hetek alatt, és nem szenvedtem, mindent megértettem. Persze maga a francia volt a legnehezebb. Nagyon jó voltam szavalásból, Molière, Racine, Corneille... Mindez ment nekem. A második legjobb voltam az osztályban. Egy fél jeggyel értékelték rosszabbra az akcentus miatt. Eljött a téli szünet, akkor elküldtek minket. Egy katolikus család fogadott be, egy textilgyáros család, a belga határhoz közeli Roubaix-ban volt textilgyárunk. Kétheti vakációt töltöttem ott. Három gyerejük volt, egy tizenkét éves kislány, egy tizennyolc éves fiú és egy húszéves lány. Kedvesek voltak, a karácsonyt náluk töltöttem, családi körben. Az év vége jól sikerült. Jó jegyeket szereztem, a tanárok meg voltak velem elégedve. Elhatározták,

hogy ugratnak egy évet. A magyar rendszernek megfelelő nyolcadik osztályból másodikos gimnazista lettem. Angolból kitűnő voltam. Olyan jól ment, hogy ámbár évet ugrottam, de bőségesen jó voltam a második osztályban is. Nyáron még nem töltöttem be tizenennyolcat, nem küldtek el dolgozni, de fizettek nekem egy francia magántanárt, hogy segítse a francia nyelvtanulást. Mindezt az állam pénzén. Nem túl sok órát vettem, és a tanár sem sokat foglalkozott velem. Adott azért feladatokat, meg La Fontaine-t kellett megtanulni, ami sokat segített, hogy elsajátítsam a XVIII. századi francia nyelvet. Adott tehát némi segítséget, de nem túl sokat, a francia olvasással azonban tudtam magam fejleszteni. Így kerültem már egy osztállyal feljebb, de ez 1958-ban volt.

R. J.: Találkoztál Tiszai Lászlón kívül más magyar menekültekkel is?

K. A.: Le Cateau körzetében megismertem egy cigány származású családot. Fia-talok voltak, húsz-huszonöt évesek. Jugoszlávián keresztül jöttek. Valami gyárban dolgoztak. Az asszony terhes lett az első gyermekével, és tolmács kellett. 1958 tavaszán történt mindez, ha valami kellett, engem hívtak fel, hogy tolmácsoljak. Ez a magyar cigány családfő az egyik legjobb munkás volt. Egy évet dolgozott és vett maguknak egy kocsit. S mielőtt elmentem volna a városból, három és fél, négy év alatt már házat vett magának, három gyereke volt. És vett egy akkora autót, ha nem is újat, amivel már ez egész családját tudta utaztatni.

R. J.: Beilleszkedett.

K. A.: Beilleszkedett, mint kétkezi munkás, dolgozó ember. Voltam egyszer-kétszer náluk. Meghívtak. Szépen nevelte a gyermekeit. Megtalálta a helyét. Ennyit arról, hogy van, aki be tud illeszkedni, amennyiben akar, és van, aki nem. Nyáron pedig egy francia családnál laktam. Elvált nő volt, aki két gyermekével és az apjával lakott. Árva gyerekeket nevelt. Vakáció idején az iskolában nem maradhattam, az állam fizetett neki, hogy kiadjon nekem egy szobát. Ez tulajdonképpen a saját szobája volt, azt kiürítette nekem, és ő a nagyszobában aludt a gyermekeivel. Igen ám, de onnan nem lehetett megszökni csak úgy. Ebben segített nekem ez a Le Cateau-i cigány srác, aki úgymond meghívott magukhoz. Ő volt ennek az akciónak a felelőse. Ezáltal fel tudtam szökni Párizsba autóstoppal, és aztán gyorsan vissza Észak-Franciaországba. Így tudtam intézni ezeket az ügyeket.

R. J.: A francia gimnazista diákok hogyan fogadták a magyar menekülteket?

K. A.: Három kategóriát tudok megkülönböztetni. Az első, akik kimondott jóindulattal és barátsággal fordultak hozzánk. Meghívtak minket a családjukhoz egy-egy hétvégét ott tölteni, vagy ebédelni. Ez olyan tíz százalék. Meg kell említenem az angol tanárnőnket, aki nagyon kedvesen viselkedett velünk, és meghívott minket egy évben kétszer ebédelni vagy vacsorázni. A 85 százalék jóindulatú semleges volt, nem törődtek velünk, olyanok voltunk, mint a többi. És akadt egy nagyon pici,

icipici rész, aki próbált minket szurkálni, csipkedni, lebunkózni. Nagyon kevés. Ám nem foglalkoztam velük, ostoba ember mindenhol van. Magyarországon is.

R. J.: Az érettségihez közeledve milyen további terveid voltak? Hová szeretnél volna menni?

K. A.: A karrierben az lett volna a lehetőség, hogy érettségi után megyek az egyetemre. Sajnos nekem az egyetem nemigen tetszett. Főképpen azért, mert Magyarországon régész szerettem volna lenni, bár tudtam, hogy nincsen nagy jövője. Igaz, nekem ezek a kalandos hivatások tetszettek, kicsi koromban katonatiszt is szerettem volna lenni. Jogász, orvos szóba sem jöhetett. Nem sok lehetőség maradt. A külkereskedelem tetszett volna, ám nem voltam jó matematikából. Számolni szerettem, a számtan ment, fejben problémákat megoldani, az ment, ám az algebra és a képletek nem érdekelték. Nagyon szerettem volna a külkereskedelmet választani, mert a franciát megtanultam, és szerettem volna több nyelvet is tanulni.

R. J.: A nyelvtanulás jól ment?

K. A.: Igen, csak hogy Franciaországban egyetlen olyan egyetem létezett, ahol lehetett volna külkereskedelmet tanulni. Nagyon jó hírű iskola volt, és különösen nehezen lehetett bejutni is. Érettségi után nem vettek fel senkit. Előkészítőt kellett végezni egy-két-három évig ahhoz, hogy megméresd magad és felvegyenek. Olyan jó nem voltam, hogy sikerüljön, és nem tudtam volna fizetni éveket sem. Laci barátom akkor már elment orvostanhallgatónak, mert neki az volt a célja, hogy orvos legyen. Láttam, hogy milyen nyomorban élt, és azt mondtam, köszönöm, ebből nem kérek. Majd csak találok valamit. Keresek munkát, aztán meglátom, milyenek a lehetőségek. És érdekelt a hajózás, mivel azért is választottam Franciaországot, az volt az egyik ok, hogy voltak gyarmatai. Kisgyerekkorban arról álmodoztam, hogy egyszer eljutok a trópusokra. Mindig vonzott a hajózás, az ültetvények és a tenger... Az egzotikum. Ám előbb vissza kell térnünk 1959-hez. Második gimnázium után azt mondták, hogy ez eddig nagyon szép, de „Eszed a köztársaság kenyerét, így el kell menned nyáron dolgozni”. Mondtam, nagyon jó, semmi probléma. Segítséget kértem azoktól, akiknél Párizsban laktam, az állami tanácsos feleségétől. Volt egy lánya, aki utánanézett egy olyan szervezetnek ahol fiatalok dolgoztak. Ez egy nemzetközi szervezet volt, a Concordia. Ez a társaság angliai munkákra közvetített táborokba fiatalokat. Ott mezőkön kellett dolgozni, gyümölcsöt, zöldséget kellett szedni, konzervgyárban kellett dolgozni. Mindezt idénymunkában. A hölgy elintézte nekem, hogy odamehettem. Az utat ki kellett volna fizetni, de a francia állam nagylelkűen kifizette nekem az utazást oda-vissza. Norfolkba kerültem, ott dolgoztam és pénzt is kerestem. Voltam olyan okos, hogy olyan vegyes tábort válasszak, ahol lányok is akadtak. Nagyon jó hat hetet töltöttem ott. Egy kurzus három hétig tartott. Ám én mondtam nekik, hogy menekült vagyok, adjanak nekem két kurzust. Ezért hat hetet kaptam.

R. J.: Mennyire volt nehéz volt ez a munka?

K. A.: Amikor dolgozni kellett, akkor nagyon kellett, a palántázólapát feltörte a kezemet, csupa vér volt a tenyerem. Zsebkendővel kötöttem be. Egy pajtában laktunk, ahol hideg vízzel mosakodtunk. Az étkezés angol volt... Ami... Na, jó, nem panaszkodom rá, ám a francia kollégiumi étkezéssel nem lehetett a minőségét összehasonlítani. Meg lehetett enni. Estenként, ha adódott egy kis időnk, táncoltunk, szórakoztunk a lányokkal. És ekkor történt az életemben egy nagyon fontos esemény. Felajánlották, hogy meg lehet tekinteni egy mintafarmot. Egynapos körutat szerveztek busszal, ahol meg lehetett nézni kisebb városokat. Jelentkeztem magam is. A mintafarm egy angol kisnemesé volt, másfél ezer hektáron gazdálkodott, ez Angliában nagyon komolynak számított. Volt mellette egy falu és egy pub is, ami az övé volt. Néztük a díjnyertes tenyészállatait, disznókat, juhokat. Volt egy erdőszete is, vadászmesterekkel. Ezt már csak később tudtam meg. Jött a birtok tulajdonosa és meghívott minket a pubjába egy sörre. Franciául jól beszélt és ismerkedett velünk. Amikor megtudta, hogy magyar menekült vagyok, elkezdett érdeklődni. Mielőtt elmentünk volna, kértem, adjon néhány percet és hallgasson meg, mondtam neki, hogy angolul tanulok, és az nekem nagyon fontos. Megkérdeztem, nem tudna-e munkát adni nekem a saját birtokán jövő nyáron. Azt válaszolta, hogy most ezt nem tudja, és arra kért, hogy írjak neki karácsony tájékán, akkor majd biztosabbat tud mondani. Megkaptam tőle a névjegykártyáját. Visszakerültem Franciaországba, az első érettségi éve következett a gimnáziumban. Sikeresen leérettségiztem. Írtam Angliába az úrnak. Azt válaszolta, hogy az ő birtokán nincs munka, de a húgának is volt egy birtoka, a tengerparthoz közel, amelyet ő vezetett, és ott tudott munkát adni. Örömmel elfogadtam, megint kifizette az állam az útiköltségemet. Megírtam neki, mikor érkezem, kijött elélem kocsival a vasútállomásra, kivitt a birtokra. Ez kedves volt tőle. Jó nagy, több száz holdas birtokon találtam magam. Ott volt egy vikendháza parkkal, éppen akkor építették, abban tartózkodott. Anglia egyik legnagyobb húsimportőreként működtek. Irodájuk volt Londonban is, családi vállalkozásban dolgoztak. Bentley-vel járt. Az udvarházban csíkos nadrágos inas szolgált fel. Tudod, ez olyan, mint azokban a viktoriánus korban játszódó filmekben.

R. J.: Úgy érzem, nagyon megtetszett neked ez a világ. Milyen tapasztalatokat szereztél?

K. A.: Igen, nagyon tetszett, de keményen kellett dolgozni. A paraszt ott is paraszt. Például ez volt az utolsó év, amikor a búzát még zsákokban tárolták. Egy zsákban körülbelül 100 kilogramm búza volt. Külön géppel, olyan számszerűszerű tekerős géppel kellett felemelni a zsákot olyan magasra, hogy fel tud venni a válladra, majd egy pallón kellett felvinni az első emeletre. Tizenkilenc éves, jó kondival megáldott fiatalember voltam, de fél napig cipelni 100 kilós zsákokat, felvinni

a válladon egy pallón, nem gyenge gyerekeknek való. Többek között ott tanultam meg vezetni. Először traktort kellett vezetni, nem vezettem autót, de traktort megtanítottak vezetni. Adtak egy Fergusont, azzal kellett dolgozni. Egy krumpliföldön a napszámosok után kellett összeszedni a krumplis zsákokat. Igen ám, de egyedül voltam, mert a béres, akivel dolgoztam volna, beteget jelentett. Na, most képzeld el, beállítod a traktort minimális sebességgel a barázdába, futsz a traktor mellett és dobálsz fel a krumplis zsákokat a platóra. Amikor látod, hogy eleget dobáltál fel, vagy a traktor túlment, vagy nem a barázdában van, felugrasz a traktorra, megállítod, elrendezed a zsákokat, aztán folytatod tovább. Nem ez volt a baj, de nekem nagyon finom diákujjaim voltak, a bőröm nagyon érzékeny volt. A zsákok, mint a csiszolópapír, lemarták az ujjam hegyéről a bőrt. Borzalmas fájdalmaim voltak, csorgott a könnyem, amikor raktam a zsákokat, de mindegy, megoldottam a feladatot. Később megtanultam Landrovert is vezetni. Ez nagyon hasznosnak bizonyult, mert amikor visszamentem az iskolába, le tudtam tenni a jogosítványt. Így töltöttem a nyarat.

R. J.: Milyen haszna lett a későbbiekben ezeknek a tapasztalataidnak?

K. A.: Történt valami, amely ezt a kapcsolatot ezzel az úrral a későbbiekben nagyon komollyá tette. Hétvégeken találkoztam vele, mert amikor nem akadt társasága, meghívott egy-egy vacsorára és elbeszélgetett velem Magyarországról, a kommunizmusról. Érdekeltek ezek az ügyek. Különben a háborúban hadifogságba esett, a japánoknál építette a burmai halálvasutat. Egyszer-kétszer volt garden party is, ahová szintén meghívott egy-egy italra, s elbeszélgettem az úriemberekkel és úriasszonyokkal. Már a vége felé haladt a munkám, amikor azt mondta, hogy a közelben lesz egy nagy mezőgazdasági vásár, ahol az ő állatai is szerepelnek, díjakat is osztanak. „Érdekelne-e?” Persze, hogy érdekel”, válaszoltam. „Na, jó, akkor elviszlek.” És hogy ezért péntek, szombat, vasárnap nem fogok dolgozni, de ne izguljak, mert ki lesz fizetve a munkanapom. Azt válaszoltam, hogy ezt nem fogadom el, mert nagyon örülök a meghívásnak, de hogy munka nélkül fizessenek, az majdhogynem sértés. Úgy láttam, ez tetszett neki. Ezzel megszületett egy nagyon fontos kapcsolat. Nem fogtam fel, de megbízhatónak tartott. Visszakerültem Franciaországba, jött a második érettségi éve. Ez is sikerült, elhatároztam, hogy találok valamilyen munkát.

R. J.: Mezőgazdasággal is szeretnél volna foglalkozni?

K. A.: Szerettem volna, de csak ha lett volna birtokom, nem úgy, mint zsellér. Kerestem egy átmeneti állást egy párizsi kapcsolatomon keresztül, s beajánlottak mint iskolai felügyelőt egy párizsi tanintézménybe. Bár az utolsó évben, amikor érettségiztem, már abban a gimnáziumban, ahol tanultam, kaptam egy felügyelői állást. Ez nagyon jó volt, mert kaptam segítyt is, mivel az iskolaigazgató nem jelentette, hogy nekem már van állásom. Az iskolában kaptam egy külön szobát,

felügyelő voltam egy évig. Sőt, mivel a felügyelői fizetésemet nyáron is kaptam, már úgy érettségiztem, hogy saját autóm volt. Azzal mentem a spanyol tengerpartra. Miközben megkaptam ezt a párizsi iskolai felügyelői állást, próbáltam kitalálni, mi is legyen. Ám egy pimasz gyereknek adtam egy fülest, és rögtön kirúgtak. Mindezt három hónap után. Tudod, hogy van, mi, magyarok nem tűrjük a pimaszságot. Franciaországban megütni egy gyereket, akármilyen pimasz is, azért rögtön keresztre feszítenek. Nem vertem meg, csak lekevertem neki egyet. Beárult az anyjának, ő meg az igazgatónak, én meg repültem. Semmi probléma. Kerestem egy másik helyet. Így kerültem el egy amerikai hajózási társasághoz. Ez a híres United States Line. Két hajójuk volt, a kékszalagos *United States*, meg az *Amerika*. Egy olyan osztályhoz kerültem, ahol az utasoknak kellett a kabinokat kiosztani.

R. J.: Azt lehet mondani, hogy egy ügyfélszolgálatra kerültél?

K. A.: Igen, az utazási irodához kerültem. Telefonon és írásban foglaltak az utasok. Reméltem, hogy valamikor a Freighthez kerülök.

R. J.: Az áruszállításhoz?

K. A.: Igen, és ekkor nyílt alkalmam találkozni a windsori herceggel, VIII. Eduárd volt brit királlyal. A harmincas években járt Magyarországon is. Lefokozták, az amerikai felesége miatt.²⁷² Herceg lett a királyból. Vele volt Wallis Simpson, a felesége.²⁷³ Szerencsém volt, én meg egy másik francia úr lettünk kijelölve, hogy fogadjuk és kísérjük a kupéba. A hordároknak mutattuk meg, hová kell tenni a csomagjaikat. Egy aranyos, kedves, mosolygós öregúr, akinek egy rosszindulatú hárpia volt a felesége. Nem mondott semmit, de ahogy nézett... Attól csak rettegni lehetett. Mondtam is magamban, hogy ez a kedves öregúr hogyan tudott ilyen csapdába esni, hogy lefokozták egy ilyen hölgy miatt.

R. J.: Milyen érdekesebb magyar vonatkozású történeted van a munkád kapcsán?

K. A.: Magyar vonatkozásban 1963-ban találkoztam egy magyar emigráns hölgygel, aki az Amerikai Egyesült Államokba tartott Magyarországról. Akkor már haza lehetett jönni. Amerikai állampolgár volt, Los Angelesből érkezett, ott volt sztriptíz-táncosnő. Mindez a téli szezonban történt, és akkor leválasztottak kabinokat. Az első és a másodosztályú kabinok másod- és harmadosztályba kerültek. Így nekem módomban állt a hölgyet, aki harmadik osztályra szóló jeggyel rendelkezett, egy első osztályú kabinban elhelyezni, ahol volt zuhanyzó meg minden. A honfitársainkat ott segítsük, ahol tudjuk.

²⁷² VIII. Eduárd (1894-1972). Mivel VIII. Eduárd nem arisztokrata nőt választott feleségének, aki ráadásul többszörösen elvált asszony volt, sem az anglikán egyház, sem a brit kormány nem fogadta el a választását, sem azt, hogy rangon aluli morganatikus házasságot kössön, ezért 1936. december 10-én lemondott a trónról.

²⁷³ Wallis Simpson (1896-1986).

R. J.: Akad olyan esemény a franciaországi életemben, amelyre nem szívesen emlékszel? Amennyiben igen, akkor megosztanád velünk?

K. A.: Volt egy autóbalesetem.

R. J.: Mi történt pontosan?

K. A.: 1964. november vége felé Tiszai László barátom születésnapja közeledett. Meghívtam őt a barátnőjével magamhoz vacsorázni. Ezt követően el akartam őket vinni szórakozni, ám Párizson kívül. Kocsiba ültünk, s ahelyett sajnós, hogy a szélesebb főutakat választottam volna, inkább egy rövidebb útvonalú mellékutcára tértem. Az utca egyirányú volt és csak hét méter szélességben húzódott, két járdával együtt. Időszakonként ezt az utat más utak keresztelték derékszögben. Abban az időben a városon belül a sebesség hatvan kilométer per órára volt korlátozva. Mindez a külvárosban történt, az út nem volt kivilágítva, de különben haszontalan is lett volna, olyan sötét volt. Úgy haladtam az úton, hogy a kereszteződések előtt lassítottam, fényszóróval jeleztem, s ha nem válaszoltak rá, gázt adtam. Hirtelen az egyik utcából elém vágódott egy gépjármű. Csak egy fehér villanást láttam, aztán a nagy csapódást éreztem.

R. J.: Megsérült bárki is?

K. A.: Sajnos nagyon szomorú vége lett. Az én autóm csak megfordult az ütközéstől. Kiugrottunk, odarohantunk segíteni a másik autóhoz. Egy fehér Volkswagen bogár volt, amely a járdához csapódott, s kiestek belőle az emberek. Hárman voltak benne, egy férfi és két nő, és mind a hárman meghaltak sajnós. Különben azért el kell mondani, hogy az egy olyan hely volt, ahol senki sem járt azokban az órákban. Ez később bizonyítást nyert. Mivel jobbkez-szabály volt, ez ellenem szólt. Az is igaz, hogy nem haladtam meg a hatvan kilométer per órát, olyan ötvennel mehettem, de egy ilyen szűk utcában... Be kell vallanom, ez túl gyors volt számomra is. A mi kocsinkban is mindhárman gyengébben, de megsérültünk. Bevittek minket a kórházba. Én sérültem meg a legjobban, mert az ütközésnél felcsapódott a műszerfal, és a térde-men lett egy lyuk, amelyet meg kellett operálni. Az orvos megoperált és gipszbe tettek.

R. J.: Rendőrségi ügy lett belőle, gondolom.

K. A.: Igen, négy napra rá, amikor még gipszben volt a lábam, jöttek a rendőrök, s letartóztattak. Úgy vittek el toló kocsi-ban egy rabbörtönbe. Ez a rabbörtön a Notre Dame mellett volt, Párizs legrégebbi kórházában, a Sacré Dieu-ben, amelynek a börtönrésze a tető alatt volt. Ide általában azokat hozták, akik a rendőrökkel való tűzharcban sérültek meg. Tiltott volt a kommunikáció. Amint lábra tudtam állni, levették a gipszet, és elvittek a híres Santé-ba. Ott már akkor is túlzsúfolt volt a börtön, mert egy tíz négyzetméteres cellában hatan voltunk. Volt két emeletes ágy, ahol négyen voltak, a másik kettő pedig a földön aludt matracokon, amelyet aztán reggel felszedtünk.

R. J.: Kik közé kerültél?

K. A.: A börtönőrök voltak olyan rendesek, hogy nem aljas gazemberek közé raktak. Két elhíresült francia gengszterrel voltunk együtt. Ők eredetileg lányok futtatásából, meg védelmi pénzek szedéséből, illetve saját éttermeikből éltek meg. Ebben a cellában nagy fegyelem volt. Az egyik gengszter francia volt, meg a másik is, de ő valójában észak-afrikai zsidó származású volt. Emellett egy arab strici, egy idősebb korzikai betörő, egy fiatalabb francia betörő, s jómagam osztoztunk a cellán.

R. J.: Mi lett az ügyből?

K. A.: Négy hetet töltöttem már itt, amikor a szakértőktől kezdtek beérkezni az iratok a vizsgálóbíróhoz. Lett tanúm arra, hogy jeleztem, mielőtt a kereszteződéshez értem volna. Az is kiderült a vérvételek után, hogy az elhunyt sofőr vére az akkor megengedett 0,8 ezrelék alkoholszintet jóval meghaladta, miközben az enyém ez alatt volt bőségesen. Elkerültem az alkoholos állapotban elkövetett halálos baleset-okozás vádját. Ugyanakkor ez az elhunynál fennállt, s a szakértők megállapították, hogy nagy sebességgel jött. Ez így is volt, mert látni sem láttam semmit, csak egy villanás volt az egész, s akkoriban nem volt senki sem bekötve. Így megosztott felelősséget állapított meg az ügyész, s hat hónap felfüggesztett büntetést kért, de végül négy hónapot kaptam felfüggesztve, illetve három évre bevonták a jogosítványomat.

R. J.: Mennyire viselt meg?

K. A.: Ez az ügy engem nagyon megviselt, azt hiszem, sohasem dolgoztam fel teljesen. Túléltem, de utána teljesen máshogy viszonyultam az autóvezetéshez. Erkölcsileg is nagyon megviselt mindez. 1966-ban volt csak a tárgyalás, akkor voltak a választások is, amelyet De Gaulle megnyert és a kisebb büntetésekre amnesztiát adott. Ennek köszönhetően 1966 végén már nem volt priuszom sem.

R. J.: Mikor kaptad meg a francia állampolgárságot?

K. A.: Nagyon későn, 1974-ben, amikor a lányom született.

R. J.: Addig menekültstátuszban voltál?

K. A.: Igen, menekültstátuszban voltam. Kértem az állampolgárságot 1968-ban, de nem adták meg.

R. J.: Indokolták, hogy miért nem kaptad meg?

K. A.: Nem különösebben, nem mondtak semmit, azt mondták, kérvényezzem később.

R. J.: Nem is tudtál volna hazajönni 1974-ig? Nem volt francia útleveld?

K. A.: Nem is akartam hazajönni. Miután láttam, hogy a hajóstársaságnál egyre kevesebb lehetőség akadt, mert egyre több a személyszállító repülő, kerestem egy másik társaságot. Találtam egy olyan vállalkozást, amely külkereskedelemmel foglalkozott Afrikában. Ennek nagyon örültem, gondoltam, talán eljuthatok Afrikába is. Ez egy olyan társaság volt, amelynek Afrikában voltak raktárai. Ott felvásárolták

a különböző trópusi terményeket, kávé, kakaó, földimogyoró, pálmaolajat, szeszamagokat, kis csilipaprikákat, nyersbőrt, kopál gumit, és a többi. Oda kerültem a termékosztályra asszisztensek. Ez nekem nagyon tetszett. Később, amikor egy ilyen jellegű, de már saját vállalatot vezettem, pont erre az ismeretre volt szükségem, amit itt szereztem. Azt nagyon kevesen ismerték Franciaországban, hogyan kell megszervezni egy ilyen üzletet. Nagyon értékes tapasztalatokat szereztem, és természetesen magasabb fizetést is kaptam, mint az amerikai hajóstársaságnál.

R. J.: Nagyjából meddig dolgoztál itt?

K. A.: 1966 októberéig.

R. J.: Egy évet körülbelül? Miért kellett innen eljőnnöd?

K. A.: Másfél évet töltöttem ott körülbelül. A baj az volt, hogy amint Afrika felszabadult, egyre több pénzért egyre kevesebb terméket adtak. Ez a termékosztály kezdett leépülni. Mivel a vállalat is nehezebb periódusba került és nem volt olyan sikeres, mint annak előtte, ezért elhatározták a munkaerő-csökkentést. Mivel aki utolsónak jött, az elsőnek megy, ezért egy nap behívták, és azt mondták, hogy „Kovács, magára már nincs szükségünk, mehet le a fizetéséért, aztán isten hírével. Meg voltunk magával elégedve, ajánlólevelet is adunk, de nem tudunk több munkát adni”. Nem tudom, hogy valóban így volt, vagy pedig a szakszervezet intézte, hogy engem rúgjanak ki. Itt is, mint mindenhol máshol, szakszervezet működött, és a szakszervezet vezetője kommunista volt. Nem is tagadta, és azt is tudta, hogy én ki vagyok. A lényeg az, hogy egyszer volt valamilyen sztrájkra buzdítás. Nem tudom már, mit is szerettek volna, talán több fizetést. Jöttek, hogy „Holnap sztrájk lesz!” Mondtam nekik, hogy aláírtam egy szerződést, ezért a munkáért ennyi fizetést kapok, a munkámat elvégeztem, a fizetésemet megkaptam. Kérdeztem: „Minek sztrájkoljak?” Azt válaszolták: „Ha nem sztrájkolsz, majd meglátod, ki leszel rúgva!” Másnap bementem, de senki nem volt bent, hazamentem én is. Csak akartam arról is beszélni, hogy működnek a francia szakszervezetek. Felvettem a fizetésemet, de nagyon elkeseredtem, szerettem ezt a munkahelyemet. Másik munkahelyet kerestem. Vissza kell, hogy térjek 1964-re. Nyílt egy állam által finanszírozott esti főiskolai külkereskedelmi kurzus Párizsban. Erre én beiratkoztam. Azoknak a számára nyílt a kurzus, akik érettségiztek, és akik már a szakmában, vagy a szakmához közel dolgoznak. Két oldalról is érintett, tehát logikus volt a jelentkezésem. Két idegen nyelv kellett, nekem megvolt az angol, és felvettem a spanyolt. Utólag ezt nagyon sajnálom, a németet kellett volna, ezt majd elmondom, miért. Egy ideig úgy volt, hogy kimegyek Argentínába. Szerettem volna Dél-Amerikába is menni, ezért választottam a spanyolt.

R. J.: Dolgozni szerettél volna Dél-Amerikában?

K. A.: Élni, dolgozni és karriert építeni. Akkor már nagyon jól beszéltem angolul. Angol kereskedelmi vizsgám is volt a British Chamber of Commerce-től. Az angol

baráttal, az angol úrral megmaradt a kapcsolat, egyrészt járt Párizsban, másrészt meghívott egy ebédre vagy egy vacsorára, a barátnőmmel is. Kaptam privát megbízásokat is tőle. Komolyan segített nekem. Voltak Franciaországban is üzleti kapcsolataim, és besegítettem neki. Új munkahelyet kerestem, és találtam is egy francia exportvállalatnál. Mindenféle építkezési és házfelszerelési anyagokat exportált a francia gyarmatokra, a karibi szigetekre, Martinique-ra és Guadeloupe-ra, Francia-Guyanára Dél-Amerikában, Tahitire és Új-Kaledóniába. Ide már mint számlázási osztályvezető lettem felvéve, a számlázási és szállítmányozási osztályt kellett vezetnem. Nem volt nagy osztály, voltam én és két gépirónő. Nekem kellett azzal foglalkozni, hogy a megrendelt áruk honnan, hová kerülnek, merre mennek, mi van a papírokkal, és számláztam is. Ez egy nagyon fontos pozíció volt. Jó fizetést kaptam. Később átkerültem a kereskedelmi osztályra, és amikor a főnök nem volt ott, akkor a vállalat kereskedelmi, szállítmányozási és számlázási osztályát is vezettem.

R. J.: Ez tehát 1966 környékén kezdődött. Meddig tartott?

K. A.: 1970-ig voltam ott. Akkor az történt, hogy összevesztem a főnökömmel. Ez a főnököm egy nagyon rendes, jószívű, de indulatos ember volt. Rendszeresen megvendégelt minket, amikor valamilyen kliens jött, francia ebédek voltak déltől délután négyig. Át voltunk itatva ilyenkor, mint a szivacsok. Egy nap egy klienssel ő ment el ebédelni, rendesen ivott, és amikor visszajött, kért egy dossziét. Én számoltam ki benne az adatokat, az árak voltak benne, amelyek erre az ügyfélre vonatkoztak. Láttam, hogy az árakat kijavítottam, kérdezte, miért. Mondtam, hogy elsőre hibásan számoltam, de észrevettem és kijavítottam helyesre. Minden rendben volt. Mégis legorombított a kliens előtt. Akkor azt mondtam, hogy „Köszönöm szépen”, letettem a dossziét, vettem a kalapom és otthagytam a vállalatot. Másnap reggel beadtam a felmondásomat. Ilyen körülmények között ilyen vállalatnál nem maradok. A főnököm azt mondta: „Rendben van, de nekem egy hét múlva el kell utaznom egy hónapra, mi lesz a vállalattal?” „Semmi probléma”, válaszoltam, „a felmondólevelem itt marad, egy héten belül elindulsz, én meg addig itt maradok, amíg nem vagy itt, nem akarok rosszat a cégnek. Amikor visszajössz, egy hétig tart, amíg átadok mindent, és akkor elvállunk”. Beleegyezett. Ezt be is tartottam, aztán mint a legjobb barátok váltunk el. Ilyen az élet. Akkor elhatároztam, hogy továbbmegyek és megpróbálok bejutni egy nagyon neves iskolába, ahol a topmenedzsereket készítik fel. Nem tudom hallottál-e már róla? Úgy hívják, Insead, Fontaneblau-ban található.²⁷⁴ Ez egy posztgraduális képzés.

R. J. A párizsi külkereskedelmi főiskolát mikor fejezted be?

²⁷⁴ Az Insead üzleti egyetem, a világ egyik leghíresebb felsőoktatási intézménye, amely a világ minden részéről várja a tehetséges és az üzleti élet iránt érdeklődő diákokat.

K. A.: 1969 környékén fejeztem be, mert amikor dolgoznom kellett, volt, hogy közben abba kellett hagynom a tanulást. Mivel az Insead külkereskedelmi menedzsmentre, nagyvállalatok igazgatására alapult, az én főiskolai végzettségem nem lett volna elég. Ám mivel volt főiskolai végzettségem és ugyanakkor a szakmában felelős pozíciót foglaltam el, így felvételizhettem. Hiába volt posztgraduális képzés, volt egy felvételi vizsga. Elmentem oda, ám három nyelv kellett: a francia, az angol és a német, ellenben én a német helyett spanyolul tudtam. Próbáltam valamit tanulni németül pár hónap alatt. Nagyon gyengén ment. Minden vizsgán sikeresen átmentem, az IQ-teszten, a matematikán, a szövegértésen angolból, a közgazdasági ismeretekből, de a német nyelvtudásra nullát kaptam. Nem vettek fel. Az iskola igazgatásában volt egy magyar, aki engem külön behívott, és azt mondta: „Nézz ide, nagyon szépen átmentél mindenből. Igaz, hogy a németből nem vagy sehol sem, de ha megtanulsz egy év alatt nagyjából németül, akkor nem lesz semmi problémád jövőre a felvételin.” Mondtam, jó, de aznap este elmentem táncolni Fontaneblauban, és megismertem a későbbi feleségemet, így az Inseadból nem lett semmi. Ugyanakkor a legjobb francia barátom, akinek az apjának volt egy öntödéje Carcassonban, Dél-Franciaországban, azt mondta nekem, hogy az apja betegeskedik, hetvenéves volt az öreg, a gyár nem ment valami jól, így megkérdezte, hogy nem mennék-e le neki segíteni átvenni a gyárat. Nekem megtetszett ez a gondolat, odamentem. Nagyon rövid ideig, de nagyon kitűnő életem volt.

R. J.: Mennyi ideig tartott?

K. A.: Pár hónapig, fél évig. Kaptam egy kétszobás legénylakást, a főterre nézett. A családi antik bútorokkal volt berendezve. Az építészmérnök bátyja csinósította ki a lakást. Volt két autóm, egy régi sport Jaguárom és egy Mini Cooperem, azokat magammal vittem. Tudtam lovagolni és vettem egy hátaslovat. Mielőtt mentünk volna a gyárba, a barátom családjánál reggeliztem. Aztán nekiálltam a gyár dolgait intézni. Kérték, nézzünk bele a számvitelbe a jövedelmezőség ügyében. Két hónapja voltam ott, amikor a tulajdonos, a barátom apja megbízott, hogy készítsek egy tanulmányt a pénzügyekről. Kimutattam ebben, hogy a gyár nem keres pénzt, de nem is veszít. Pont olyan periódusban voltunk, hogy ha nem akar pénzt veszíteni, be kell zárni a gyárat, vagy valami másba kellett volna fogni. Kisebb méretű öntödék akkor már nemigen léteztek, lefutóban volt ez a szakma, át lehetett volna állni művészi és dekorációs öntvények készítésére. A barátom túl nehézkesnek gondolta ezt, és az édesapja bezárta a gyárat. Nos, akkor most mit csináljunk, ha már itt vagyunk? Eldöntöttem, elmegyek Új-Kaledóniába. Az előző vállalatomnál kiépítettem oda egy kapcsolatot is, egy kínai kereskedő volt, aki azt mondta, sok lehetőség van Új-Kaledóniában, s egy olyan srác, mint én, jó lehetőségeket találhat. Csak egy probléma volt: nem voltam francia állampolgár. Engem nem engedtek oda.

R. J.: Nem volt francia vízumod?

K. A.: Nem, nekem tízéves tartózkodási engedélyem volt akkor Franciaországban. Úgy hívták, hogy rezident privilegie, tehát privilegizált rezidens voltam. Ám Új-Kaledónia gyarmat, külbirtok volt. Akárkit oda nem engedtek be. Akkor határoztam el, hogy elmegyek oda. Tudattam a kedves barátnőmmel. Nem csinált jelenetet, nem zokogta magát halálra. Azt mondta: „Ha menned kell, akkor mész, és milyen szerencséd van.” „Miért?”, kérdeztem, „Te is elmennél szívesen? Elhagynád édesapádat és édesanyádat, Franciaországot?” „El én!” „Te is eljönnél velem?” „Ha viszel, akkor veled megyek”, válaszolta. „Ha viszlek? Jó, máshogy nem viszlek, csak a feleségemként.” Húsz másodperccel azelőtt még nem is gondoltam rá, és kész, megkértem a kezét. Feleségem azóta is, negyvenöt éve hűségesen, zokszó nélkül követ az útjaimon. Így kerültem Új-Kaledóniába. Nem volt egyszerű ügy, először egy világ körüli útra kellett mennem, mivel a francia hatóságok azt mondták, csak úgy kapok beutazási engedélyt és letelepedést Új-Kaledóniába, ha egy oda érvényes szerződést tudok felmutatni.

R. J.: Munkaszerződés kellett? Ezt hogyan tudta megoldani?

K. A.: Igen, egy ottani szerződés kellett. Ezt nem lehetett úgy megoldani, hogy újságokban keresek valakit és arra írok, ez nem létezik. Ezért úgy gondoltam, csinállok egy világ körüli utat. Ha elindulsz Új-Kaledóniába, az olyan messze van, hogy ha odaérsz, már jössz is vissza. Tehát hajóval elmentem Marseille-ből Új-Kaledóniába, és onnan vissza Ausztrálián, Indonézián, Szingapúron, Thaiföldön...

R. J.: Mennyi időt vett ez igénybe?

K. A.: Nyolcvan nap

R. J.: Akár Phileas Fogg. Ez 1971-ben történt?

K. A.: Igen. Ez pontosan nyolcvan nap volt, abból negyven nap a hajóút. Szerencsém volt, a legjobb barátommal együtt mentem. Volt egy másik francia barátom is, akinek az apja a francia tengerészet nyugalmazott admirálisa volt. Megszervezte nekünk az egészset, kedvezményes másodosztályú jegyet kaptunk. Hajóval Marseille-ből, Gibraltáron keresztül mentünk Funchalba, az Madeira, ott megálltunk egy napra, aztán tovább a Sargasso-tengeren át Guadeloupe-ba. Ott is töltöttünk egy napot, majd Colombón és a Panama-csatornán át a Csendes-óceánra, aztán a Marquises-szigetek, majd Tahiti, s onnan Új-Hebridák következett, míg végül megérkeztünk Új-Kaledóniába. Ott találkoztam a kínai barátommal, aki meghívott egy barátjának a partijára. Ő éppen akkor nyitott egy hotelt. A kínai barátom bemutatott ennek a hoteltulajdonosnak. Megkérdezte, honnan jövök, még nem látott itt. Mondtam, hogy Franciaországból érkeztem és munkát keresek. „Beszélsz angolul?”, kérdezte. „Kitűnően”, válaszoltam, „sőt, diplomám is van belőle.” „Milyen végzettséged van?” „Külkereskedelmi”, mondtam neki. „Na, jó! Értesz a hajókhöz is?”, faggatott. No, itt

egy kicsit hazudtam, azt mondtam, hogy igen, mert a United States Line-nál dolgoztam két évig. „Azért, mert tudod, egy hajóstársaságnak vagyok az igazgatója. Ha akarod, holnap gyere be az irodámba és beszéljük meg a dolgokat.” Nagyon nagy csibész volt egyébként, nulláról indult, nyolc általánosa volt és onnan lett multimilliomos. Azóta legenda lett a csendes-óceáni térségben, egy könyvet is írtak róla.²⁷⁵ Volt akkor ott egy kis hajóstársasága, ami már kezdett jól menni, és kaptam tőle egy állást, kereskedelmi ügynök lettem.

R. J.: Meddig voltál ennél a vállalatnál, mi volt a társaság neve?

K. A.: Kezdetben két évig voltam itt, de aztán visszakerültem hozzájuk. Ez a Sofrana hajózási társaság volt.

R. J.: Pontosan mi volt a feladatod?

K. A.: Mindent csináltam. A munkaszerződésben az volt benne, hogy kereskedelmi ügynök és minden olyan tevékenység, amelyet a képzettségemből vagy tapasztalatomból képes vagyok elvégezni.

R. J.: Ezek szerint gyakorlatilag minden.

K. A.: Ez azt jelentette, hogy néha elmentem a papírokkal Sydneybe vagy Új-Zélandba a hajóstársaság dolgait rendezni, utána meg odaálltam, amikor a cementet rakodták, és feljegyeztem, hány zsák jön fel és megy oda. Az első karácsonyom helyett még én is rakodtam a cementet. Még volt a hajóban húsz vagy harminc tonna, a rakodómunkások dülöngéltek a fáradtságtól, és még aznap éjjel ki kellett rakodni. Otthagytam a jegyzetelést és lementem magam is pakolni. Ilyen munkákat is végeztem, ez is hozzátartozott. Előfordult, hogy amikor a hajókat ki kellett rakodni, nem volt elég raklap. Raklapokat kellett lopni az építkezésekről, hogy annyi legyen, hogy ki tudjuk rakodni. Különben hatalmas összegbe került volna raklapok nélkül kiüríteni a hajókat. Amit csak el tudsz képzelni, mindent lehetett dolgozni.

R. J.: Mennyi időt töltöttél Új-Kaledóniában?

K. A.: Hat évet. Volt egy saját vállalkozásom.

R. J.: Ezek szerint 1971-től 1977-ig tartózkodtál Új-Kaledóniában. Mesélnél a vállalkozásodról?

K. A.: Igen, volt egy saját vállalkozásom is, amely végül tönkrement. A legjobb francia barátom is benne volt, tudod, akinek az édesapja bezárta az öntödét. Valamit szeretett volna a külkereskedelem területén. Azzal keresett meg, hogy találkozott francia kereskedőkkel, akik nyersbőrt kerestek, nyers marhabőrt szerettek volna vásárolni. Tudta, hogy Új-Kaledóniában voltak ültetvények, és sok a szarvasmarha, szóval érdekelte, van-e a lehetőség innen nyersbőrt szerezni. Megkérdeztem valakit, hogy mi is a helyzet a nyersbőrökkel errefelé. Azt mondták, azelőtt eladták őket,

²⁷⁵ Gaspar (Bill) Ravel alkalmazta Kovács Attilát.

azonban a II. világháború alatt amerikai dél-csendes-óceáni főparancsnokság volt Új-Kaledóniában, őszvéreik is voltak, amelyek behozták a kullancsokat. Ezek kilyukasztották, megsértették a bőröket, nem tudták eladni, ezért abbahagyták, kidobták őket. A barátom azt mondta: „Jó, de gondolom, manapság már el lehet őket adni”. Tudod, valamiképpen mindig a jó helyen kell lenni, jó pillanatban. Ekkoriban a franciák atomkísérleteket folytattak a Csendes-óceánon, ezért az angolok, de főképpen az új-zélandiak és az ausztrálok bojkottálták a francia kereskedelmet. Az a hajótársaság, amelynél én dolgoztam, azzal foglalkozott, hogy a hajókat Új-Zélandban meg Ausztráliában megrakodták, és vitték szerteszéjjel az árut a csendes-óceáni szigetvilágban.

R. J.: Ez mikor volt, 1974-ben?

K. A.: Nem. Ez 1972 nyarán történt. Tovább már nem lehetett rakodni. A hajók üresen álltak, és Új-Kaledóniának szüksége volt élelmiszerre, többek között húsrá. Elég az hozzá, nekünk volt egy kis hajónk hűtőkapacitással, leszerződünk egy új-hebridai ültetvényessel Santóban. Eladott egy csomó szarvasmarhát, s mert a hajó úgysem tudott dolgozni, odamentünk a levágott marhákért. Mivel nem volt tárolási lehetőség, ezért azt a hajó rakterébe helyezték, és amikor megtelt hússal, akkor visszatért Új-Kaledóniába. Azt mondták nekem, hogy a helyzet miatt vegyek ki kényszerszabadságot, különben nem tudnak fizetni. Igen, de mondtam nekik, hogy nekem az a tervem, hogy a hajó vigyen el Új-Hebridákra, mert ott bőröket akarok vásárolni. „Jól van”, válaszolták, „menjél!” Megérkeztem és megbeszéltem az ültetvényesekkel az üzletet, azonban ők is kidobták a bőröket, így én ezeket összeszedtem, azzal, hogy ha el tudom adni, akkor legközelebb fizetek értük. Azt mondták, hogy rendben, ez nagyon jó. Vágták a marhákat a szabadban, én vettem a sót, a vadászkesemmel tisztítottam a bőröket, besóztam, behajtogattam őket. Aztán kivittük a kikötőbe, összeszedtem vagy két tonna bőrt, két raklapra rakattam őket. Éppen akkor jött egy hajó, amely Franciaországba tartott, és elvitték fedélzeti áruként, mert kicsit bűdös az ilyesmi. A barátom megüzente, hogy minden rendben van, eladta mindet, és kérdezte, mennyit tudok küldeni még. Megszerveztem az egészet. Küldtem a bőröket, jött a pénz folyamatosan, nekem pedig egyre több ügyfelem lett Új-Kaledóniában és az Új-Hebridákon.

R. J.: Ez 1972-től teljesen a te vállalkozásod lett?

K. A.: Igen, egészen 1974-ig. Dolgoztam a Sofránánál is kezdetben. A kettőt együtt csináltam.

R. J.: Itt is dolgoztál és ott is?

K. A.: Igen, ezt is dolgoztam, miközben azt is csináltattam a többiekkel. Vettem a sót és fizettem a mészárosokat, akik vágták a marhákat. Ki kellett volna dobniuk a bőröket, de így ez nekik mellékes pénzt jelentett. Ezzel a bőrral foglalkoztak egy

kicsit, ahelyett hogy kidobták volna a szeméttelre. Jó pénzt kaptak érte. Nagy terveim voltak, mert tudtam, hogy ez nem mehet így, csak egy darabig. Így csak minimális pénzt adtak a bőrökért, mert nem voltak válogatva, volt, amelyik ki volt lyukasztva, volt, amelyik nem. Volt olyan, amelyiket nagyon összeszurkálták a kullancsok, meg olyan, amelyik nagyon jó állapotban volt. Meg voltak együtt vastag bikabőrök és vékony borjúbőrök, tudod, hogy van ez. Az volt a terv, hogy beszerzek gépeket, és az első munkát valahol Új-Kaledóniában végzem el. Szörtemen a bőröket és az első cserzési alapfolyamatot is ott végeztetem el. Egyrészt lecsökkentem a súlyt, amit szállítani kell, így a bőr már háromszor annyit ér, másrészt ki is tudom válogatni, és akkor már nem azt a pénzt kapom, hanem a többszörösét. Felmondtam a munkahelyemen, s ahogy ezt megtettem, kitört az újabb, 1973-as arab-izraeli háború. Az olajárak felmentek, a nyersanyagárak lezuhantak. Százhús tonna bőröm volt a tengeren, ami nem volt még eladva. Hirtelen ezek a hibás bőrök elértéktelenedtek, annyira lement a bőröknek az ára, hogy a bőrgyárak nem vették át, mert olcsóbban kaptak jó minőségű árut, így nem vacakoltak az ilyen nyersanyagokkal. Százhús tonnát ki kellett dobni, minden pénzünk ebben volt, az is, amit előzőleg kerestünk. Annyi pénzem volt már addigra, hogy házat akartunk építtetni, a telek már megvolt, mindenünk ráment. Akkor született a lányom, annyi pénzem nem volt, hogy kifizessem a kórházat.

R. J.: Visszamentél a Sofranához?

K. A.: Nem mentem vissza, mert szégyelltem magam. Teljesen tönkrementem, a feleségem a kórházban, telkem már nincs, a kocsim már ráment, állásom már nincs, pénzem sincs, tartoztam a banknak. Bementem a munkaközvetítő irodába, hogy állást keresek. És az első, amit megkérdezett tőlem az ott dolgozó nő, hogy beszél-e angolul? „Kitűnően”, válaszoltam. „Jó, mert fent van egy amerikai bányásztársaság, valakit keresnek irodai munkára.” Felmentem, és egy olyan cég volt, amely Új-Kaledóniában nikkelle folytatott kísérleti bányászatot. Vizsgálták, hogyan lehet alacsony fémtartalmú földből nikkelt bányászni és feldolgozni. Rögtön felvettek, itt a helyi logisztikával kellett foglalkoznom. Élelmet kellett vásárolnom a tábornak, alkatrészeket kellett kivinnem a repülőtérről a bányába. Szállítmányozás is, meg minden egyéb a feladataim közé tartozott.

R. J.: Meddig voltál ennél a cégnél?

K. A.: Jó másfél évet, aztán a projektnek vége lett. Az volt a terv, hogy ha kapnak bányászati engedélyt Új-Kaledóniában, akkor maradnak, ha nem, akkor meg kidolgozták azt a technológiát, amelyet máshol alkalmaznának. Azt mondták, ha maradhatnak, akkor elküldenek Denverbe egy hat hónapos képzésre és az új bányához kerülhetek, de ebből nem lett semmi, nem kapták meg a bányászati engedélyt. Ezután volt egy rakományozó társaság, amely hajőgynökséget akart nyitni. Ez azért fontos,

mert a hajóügynök dönti el, ki fogja azokat a hajókat rakodni, amelyekben az üzlet van. Kerestek valakit, és akkor jöttem én. Írtam egy lengyel társaságnak, hogy jöjjenek Új-Kaledóniába, felajánljuk a szolgáltatunkat. Szereztem nekik egy lengyel társaságot, ez volt a Polish Ocean Line. Ők meg eközben a japánokkal is együtt dolgoztak. Itt vezettem a hajózási ügynökséget.

R. J.: Hogy hívták ezt a társaságot?

K. A.: Már nem emlékszem, valamilyen Cato. Körülbelül másfél évig voltam itt, amikor felhívott a volt főnököm a Sofranától azzal, hogy „Idefigyelj, szükségem van rád, eleget bohóckodtál már. Nyitok egy irodát, és trópusi termékekkel akarok foglalkozni.”

R. J.: Így visszamentél a Sofranához?

K. A.: Igen, visszamentem. Annak ez egy leányvállalata volt, de ez csak egy név, én voltam az egyedüli alkalmazottja. Elküldtek egy nagy kereskedelmi körútra a Csendes-óceánon keresztül: Új-Hebridák, Salamon-szigetek, Bougainville és az egész Új-Guinea, utána meg Rabal, New Bretagne. Ezeket a helyeket végigjártam, üzleteket keresni. A legjobb kapcsolatot Új-Hebridákon sikerült kialakítani. Úgy határoztak, hogy az ott székelő helyi kooperatívokkal létrehozunk egy közös vállalkozást. Ehhez mi adjuk a hajókat, és finanszírozzuk a termékek megvásárlását, ők eladják azokat az árukat, amelyekre az embereknek mindennap szükségük van, a benzint, a rizst, a lisztet, a konzerveket, a bozótvágó kést, mi pedig felvásároljuk tőlük a trópusi termékeket, amelyeket mi fogunk külföldi piacokon tovább értékesíteni. Ez egy nagy dolog volt. Akkoriban két nagy cég monopolizálta a szigeteken a kereskedelmet, az egyik angol-ausztrál volt, a másik francia. Akkor már tudtuk, hogy önállóak lesznek ezek a szigetek, amely meg is történt 1980-ban.²⁷⁶

R. J.: Ez az üzlet akkor szépen futott, és mi történt végül?

K. A.: Szélnek eresztettek a végén. Ez egy nehéz vállalkozás volt, amely egy zseniális ötletnek volt az eredménye. Csakhogy általában a zsenik, akik kiötlik a dolgokat, nem képesek rendesen kivitelezni az elgondolásaikat. Ez is egy ilyen zseniálisan kigondolt üzlet volt. Ebbe bedobtak minket a feleségemmel, mert ki más lehetett volna a titkárnőm. Ma már úgy mondanánk, ő volt az adminisztratív igazgató, én pedig az ügyvivő igazgató. Egy-két franciát és angolt hoztak. Egy franciát, aki könyvelt, egy angolt, aki technikai főnök, meg egy másikat, aki hajógépész volt. Rajtuk kívül a többieket helyben kellett megtalálnom. A cél az volt, hogy a másik két társasággal versenyre keljünk, és ha lehet, legyűrjük őket, mire meglesz az önállóság. Mi a bennszülöttekkel, az angolok és az ausztrálok által finanszírozott kooperatívokkal szövetkeztünk ötven százalékbán. Az én főnököm elég hebehurgya volt, mert a kivi-

²⁷⁶ Az Új-Hebridák mai elnevezése: Vanuatu.

telezést eléggé elszúrta. Három évig veszekedtem vele, de ő volt a főnök, hiába mondtam neki, hogy húzzuk meg magunkat egy kicsit, mielőtt nagyobbat lépünk. Nem kell ráijeszteni a többiekre, mert ezek mindent bedobnak ellenünk és kinyírnak minket. Elég az hozzá, hogy a vállalat évekig veszteséges volt. Akkor jött a függetlenség, és az a párt került hatalomra, akik mögött mi álltunk. Belőlük lettek a miniszterek. Lejártak a kikötők menedzselésére és rakodására kötött szerződések is, új vállalatot választottak. Ők ránk gondoltak, s ezt meg kellett szerveznem. Igen ám, de ekkor kitört a forradalom, a santói rebellió.²⁷⁷ A feleségem ült a rádió mellett és dekódolta a francia csendőrök kommunikációját. A vállalat azonban a tönk szélére került, miközben a kezünkben volt két nemzetközi kikötőnek is a rakodási joga. Angolul erre azt mondanánk, hogy *mismanaged conception*.²⁷⁸ Százezer dolláros tőkével indult a vállalkozás, de több mint egymillióval tartoztunk a banknak. Semmi nem volt, amit el lehetett volna adni, semmilyen érték. A vállalati főnökömmel találkoztunk, és azt mondta, hogy a vállalatot bezárjuk, senkinek nem tudunk fizetni. A bankok huszonnégy órán belül lehúzzák a redőnyt, én pedig most fogok behajózni egymillió dollár értékben árut, vegyek magamhoz annyi pénzt, amennyit tudok és menjek el Dél-Amerikába, különben rajtam verik el a port. Az igazgatótanács képviselői már lemondtak. Azt válaszoltam, hogy ezt a játékot nem játszom, ha kell, tartom a hátamat, ám nem nyúlok a kasszához, még elég hosszú az életem, nem tudnék ezzel együtt élni. S ekkor jött egy mentőangyal a bankárom személyében. Felhívott, ő egy fiatalember volt, neki tartoztam a pénzzel, s nagyon megijedt, mivel neki is az egész karrierje lógott a levegőben. Eljött hozzám és azt kérdezte: „Attila, mit csináljunk?” Azt válaszoltam neki: „Semmit, holnap le fogsz állítani, és a vállalat megbukott, kész. Minden igazgató felmondott, egyedül vagyok.” „Te nem látsz valami lehetőséget?” „Azt nem, én nem hazudtam neked soha, most sem teszem. Nem tudom, mit lehetne tenni, főképpen, mert te két nap múlva zárolsz.” „De ha nem zárollak, van valami?” „Igen, most hajózok be, a lengyelekkel éppen leszerződtem, olcsón fogják elszállítani a koprát.”²⁷⁹ Főképpen a santói forradalom alatt felhalmozódott árut. Nincs annyi hajó, amennyi árum lenne. Az ellenfeleimnek, a konkurenseimnek is adok el helyet a hajón az áruiknak. Abból ennyi pénz jöhet be. Nem elég, mert utána forгатni kellene, csak léptünk egyet, de megint ugyanott vagyunk.” „Tudod mit, itt meghúzzunk egy vörös vonalat, ahol tartoztál. Nem adok több pénzt. Ám ha vissza tudsz jönni, akkor addig adok, amíg ezt a vörös vonalat ismét el nem éred.”

²⁷⁷ Vanuatu több szigetből áll, a legnagyobb szigeten, Espiritu Santón 1980. május és augusztus között lázadás tört ki a Vanuatutól való elszakadás reményében. A vanuatui kormány végül Pápua Új-Guinea fegyveres segítségével verte le a felkelést.

²⁷⁸ Egy vállalat rossz felfogás, elgondolás alapján történő vezetése.

²⁷⁹ A kókuszdió kiszárított belseje.

R. J.: Mennyire sikerült végrehajtani a tervet?

K. A.: Akkor ez bejött. Mondtam már neked, hogy a piacokat, a koprát és a kakaót ismertem. Rájátszottam és bejött, logikusan. Nagyobb nyereséggel adtam el az árut. A többieknek is nyereséggel adtam el az áruikat, helyreállítottuk a vállalatot. Én kezdtem el ezt az egészet, mert senki nem volt ott. A bankárom nagyon mosolygott, a pénzét visszafizették. Új kölcsönöket adott, minden a legjobban alakult. Az árakat nem emeltük fel, de tartottuk. A gépesítéssel extra jövedelmet szereztünk. A forradalom után a forgalom is helyreállt. Az egyre több árut mi rakodtuk le és fel, a mi kamionjaink szállították ki. Két éven belül az ország legnagyobb és legsikeresebb vállalata lettünk. Kicsi az ország, de ez mégis lényeges. Hajójavításba is kezdtünk. Mások hajóját is kezdtük javítani. A mérnökeimmel gépeket vettünk egy elhagyott bányából. Esztergagépet is vettünk, esztergáltuk, javítottuk a hajókat, és rengeteg pénzt spóroltunk ezzel. Az apósom volt főnöke és az én főnököm jó barátságba kerültek. Apósom már meghalt akkor. Ő utánunk jött Új-Kaledóniába, egy Mercedes-Audi-Peugeot-Nissan kirendeltségnek volt a művezetője. Az apósom főnökének az Új-Hebridákon volt kirendeltsége, de ez pénzt veszített. Azt mondta, hogy társuljunk ötven-ötven százalékban, mi adtuk az igazgatóságot. A feleségem lett kiválasztva, neki kellett megszerveznie az egészet, volt egy japán művezető is. Megszerveztük az alkatrészekkel való ellátást jutányosan, repülőgépekkel. Elegendő az hozzá, hogy egy év alatt helyre lett állítva a vállalkozás, sikeres lett. Közben a saját vállalatom is egyre sikeresebb lett. Koprát, kakaót adtunk el, kakaót készítettünk, amelyet a bennszülöttektől vásároltam. A régi vágyam, hogy ültetvényes legyek, sikerült. Építettem egy szárítót és kifejlesztettem az erjesztést, majdnem száz százalékos nyereséggel dolgoztunk. Megdupláztuk a befektetett pénzt, a vállalkozás nagyon felfutott.

R. J.: Gondolom, ahogy ilyenkor lenni szokott, jöttek a problémák.

K. A.: Igen, mert azok a nagyfőnökök, akik akkor elbújtak, kezdtek szépen visszajönni és bele akartak szólni. Eléggé hajlíthatatlan voltam. Leállítottam őket, hogy ha nem voltak itt, amikor helyreállítottam a vállalatot, nyereségessé tettem, akkor úgy lesz, ahogy szeretném. Csakhogy nem voltam egyedül, politikai gond is volt. A kooperatívokat Ausztrália finanszírozta, miközben mi francia vállalat voltunk. Elég rossz szemmel nézték a háttérből, hogy a politikai és gazdasági körben pont a franciákkal társulnak azok, akik a bennszülött kormány mögött álltak. Ugyanakkor az én vállalatomon belül volt egy összetűzés is, személyeskedések és más vélemények voltak. Kaptam egy olyan igazgatót, aki ellenem dolgozott. Ezek a csoportok összefogtak. Azon a napon, amikor 1984 karácsonyán bejelentettem, hogy a vállalat a legsikeresebb évét zárta, a bevétel harminc százaléka tiszta nyereség, és kértem, hogy a szerződésemet hosszabbítsák meg három évvel, szélnek lettem eresztve hat hónapi fizetéssel.

R. J.: Mivel indokolták ezt?

K. A.: Azt mondták, nagyon jó fiú voltam, de nem tartanak tovább rám igényt. A legnagyobb vezetőm nem akarta ezt, politikai botrány is lett belőle. A bennszülötteket vezető párton belül is vita volt. A belügyminiszter a barátom volt, a pénzügyminiszter a vállalatban dolgozott. Ők mind ismertek. A másik oldal sem volt egyedül, voltak olyanok is, akiket az ausztrálok támogatták. Képzeld el, végül azt az ausztrált, aki a kooperatívok igazgatója volt és ezt az egészet elindította ellenem, kiutasították az országból, mielőtt nekem is menni kellett volna. Én is mentem utána persze. Visszatértem Franciaországba, előtte két hónapig laktam egy csodálatos helyen, a főnököm kölcsönadta a penthouse-át Új-Kaledóniában. Nyolcszáz négyzetméter, a tetőn beépített úszómedencével, de utána vissza kellett menni Franciaországba. Útban hazafelé megálltam Szingapúrban, ahol találkoztam egy kedves kínai barátommal. Segítettem neki, hogy talpra álljon, levált a régi vállalatáról. Kakaót adtam el neki, ez mentette meg. Megbízta benne. Amikor meséltem neki, hogy visszamegyek Franciaországba, nem mondott semmit, csak később felhívott. És azt mondta, van egy szervezési lehetőség főképpen Kambodzsában, amely teljesen el volt zárva a világtól, ahová ő mint szingapúri állampolgár nem mehetett, mert Szingapúr nem ismerte el, de én mint francia állampolgár beléphetek. Azt javasolta, hogy ötven-ötven százalékban indítsunk egy vállalkozást, gazdagok nem leszünk, de megélünk, társuljunk. Beleegyeztem, és hazajöttem Magyarországra, hogy a kambodzsai nagykövetségről kérjek vízumot.

R. J.: Ez 1985-ben volt?

K. A.: Igen, akkor már francia állampolgár voltam.

R. J.: Akkor jöttél először haza Magyarországra?

K. A.: Nem, nem, 1976-ban jöttem haza először. Anyukám nagybeteg volt, nevelőapám írt, hogy nem tudják, mi lesz. Repülőre ültem a feleségemmel és a kislányommal, s eljöttünk Magyarországra.

R. J.: Történt veled valami különös eset itthon?

K. A.: Nem, nem, semmi nem történt. Csak éppen október 23-án léptem magyar földre. Csupán a rendőrségen kellett jelentkezni, mivel a szüleim lakására mentem, senki hozzám nem szólt. Tudtam azért, mire kell vigyázni. Szóval 1985-ben hazajöttem Budapestre, bejelentkeztem a kambodzsai nagykövetségre, és kértem, hogy adjanak vízumot. Mondtam egy kis szöveget, és adtak vízumot. Aztán, alighogy visszatértem Párizsba, jelentkezett a vanuatui pénzügyminiszter, éppen Párizsban volt valamilyen összejövetelen, és azt mondta, hogy mióta elmentem, a vállalat bajba került, szeretnék, ha visszamennék. Azt válaszoltam neki, hogy elkéstél egy hetet, elígérkeztem Szingapúrba a barátomhoz. Úgyhogy a vállalatot hat hónap múlva felszámolták, még annyi pénzük se maradt, hogy kifizessék a munkásokat. Ennyi.

Na, jó, aztán elkerültem Szingapúrba és elkezdtek a vállalkozást. A lényeg az volt, hogy el kellett jutni Kambodzsába és onnan megrendeléseket kellett szerezni.

R. J.: Mi volt ennek a cégnek a neve?

K. A.: Sudexportnak hívtuk a céget. Aki Kambodzsában kicsit is intelligens volt, az beszélt angolul vagy franciául. Mindkettővel jól boldogultam, és küldtem a kambodzsai export-import állami vállalatnak mindent, amire csak szükségük volt. Főképpen alkatrészeket kellett szerezni a vállalataiknak, meg alapanyagot, gyógyszer-gyárba kis ampullákat, amit küldtem nekik Franciaországból. Generátor-alkatrészeket szállítottunk, kenőolajat a Shelltől, Nissan autókat is. Megmaradt a Nissan-kapcsolatom, kizárólagosságot kaptam tőlük Kambodzsára. Leszállítottam nekik ezeket az autókat, onnan megvettük a nyersgumit, amit elvittünk Szingapúrba, s eladtuk a Michelinnek, meg akinek szüksége volt rá. Ez majdnem nyolc évig tartott. Csak amikor a kommunizmus összeomlott, és nekem nagyon jól kezdett menni az üzlet, nem volt szükség tovább ilyen közvetítőkre. Az üzletemnek vége lett, mert kaptak egy csomó pénzt ingyen, és természetesen onnan hoztak anyagot, ahonnan a pénzt kapták. Egyes gyáraikat nem is fejlesztették tovább, új gyárakat hoztak létre. Úgy határoztam, hogy hazatérek és megpróbálok érvényesülni Magyarországon.

R. J.: Ez mikor volt?

K. A.: 1993-ban.

R. J.: Franciaországban hogyan kezeltek téged, franciának vagy inkább magyar menekültnek?

K. A.: Franciának kezeltek, de tudták, hogy idegen vagyok. Lehet, hogy munkát talán nehezebben kaptam, mint a franciák, ám ahol dolgoztam, ott soha semmilyen problémám nem volt. Mindenütt jól fogadtak és megbecsültek. Abszolút nem mondhatok semmi rosszat róluk. Megkülönböztetést nem éreztem.

R. J.: 1993-ban mennyire különös vagy furcsa világ fogadott Magyarországon?

K. A.: Furcsa volt. Itthon is idegen voltam. Ez egy egészen más világ volt.

R. J.: Éreztették veled, hogy idegen vagy?

K. A.: Nem tudom. Nem túlságosan, de nem volt túl jó helyem. Ezen nem érdemes siránkozni. Hátrányos megkülönböztetésben nem részesültem. Magam is éreztem azért, hogy kilógok én ebből. Nem ebben nőttem fel. Az itteni intrikák és a többi... Tudtam, mire megy ki a játék, de kívülálló voltam.

R. J.: 1993 után mihez kezdte Magyarországon?

K. A.: Két évig próbáltam különböző vállalkozásokat felépíteni. Az egyik esetben felkértek Szingapúrból, hogy menjek el egy nyugat-afrikai körútra, hátha létre lehetne hozni egy hajózási kapcsolatot árucserével az ottani országok és Szingapúr között. Elmentem erre az útra, de sajnos, bár végigjártam Nyugat-Afrikát, ami számomra nagyon érdekes volt, üzletileg nem találtam semmi érdemleget. Ez egy

finanszírozás volt a szingapúriak számára. Utána megbízást kaptam egy francia bútorgyártótól, hogy próbáljunk bútort gyártani Magyarországon. Lapra szerelt áru-ról lett volna szó, erre volt piacuk. Franciaországban és ahhoz tartozó területekre kérték a kizárólagosságot. Kilenc hónapig dolgoztam ezen a projekten, bejártam egész Magyarországot, és a nagykanizsai gyárat találtam olyannak, ami ennek megfelelt. Egy konténernyi árut el is küldtem nekik. Az anyaggal meg voltak elégedve, a csomagolásban találtak problémát, de azt mondták, azt nagyon egyszerűen ki lehet javítani.

R. J.: Sikerült beindítani a gyártást?

K. A.: A franciák kértek, hogy rendezzem meg a következő találkozót a gyárral, amikor leadták volna az első három-négyszázezer dolláros megrendelést. Mire bejelentettem a gyárnak, nekem kijelentették: a nagykanizsai gyár fel lesz számolva. Tehát a bútorgyárat felszámolták. Azt a gépsort is felszámolták, amely ezeket az árukat gyártotta, amire nemcsak itt Franciaországban, hanem Németországban is lett volna kereslet. Oda már exportáltak, de itt nem törődtek vele, bezárták a vállalatot. Négyszáz ember került az utcára, én is itt maradtam meztelenül. Kilenc hónapig dolgoztam a semmiért. Becsületére legyen mondván a franciáknak, hogy a költségeimet megfizették, de természetesen semmilyen fizetést nem kaptam, csak akkor kaptam volna, ha lett volna valamilyen üzlet. S akkor már két éve voltam itt. A szingapúriak ismét megkerestek, hogy nagy mennyiségű műtrágyát szeretnének hajóval a harmadik világba eljuttatni. Találtunk lehetőséget az oroszoknál. Moldvában volt egy tárgyalás, és aláírtunk egy több mint ötvenmillió dolláros szerződést. Csak leérdeklődtem a háttérét, mert volt egy barátom Moszkvában, aki a Moscow Turkish Bank igazgatója és attasé volt Kambodzsában a volt szovjet nagykövetségen. Kiderült, hogy csak ígérgetnek, s ha a piac megfordul és az ár nem kedvező, akkor semmit sem fogunk látni belőle, egyből tönkremehetünk. Ezen megbukott az egész üzlet. Addigra feléltem az összes tartalékomat. S akkor meghallottam a rádióban, hogy az amerikaiak Taszáron tolmácsokat keresnek, ezért elmentem oda. 2002-ig ott voltam. Onnan mentem nyugdíjba 62 évesen. Van is egy nagy magyar nyugdíjam: harmincezer forint havonta. Tizenhatezerrel kezdtem.

R. J.: S a francia nyugdíjad?

K. A.: Egy kevés... Nagyon keveset dolgoztam Franciaországban.

R. J.: Akkor most miből tartod fent magad?

K. A.: Franciaországi befektetéseimből élek. Ingatlanba fektettem be, amikor az jól ment. Ám mivel most nem tudok ezekből megélni, mert a francia szocialista kormányzat megötszörözte az adókat, eladom majd őket.

R. J.: Köszönöm a beszélgetést.

Kovács Attila édesapja: Kovács Ödön

Kovács Attila 1957-ben

Nb.X.1826/1946/6

Budapesti Népbíróság.

A Magyar Köztársaság nevében!

Népellenes bűntettek miatt Kovács Ödön elne indított bünyben megtartott nyilvános tárgyaláson a népbíróság meghozta a következő ítéletet:

A népbíróság aszabadlában lévő Kovács Ödön vádlottat, aki 1904. július 2-án Jászberényben született, budapesti illetőségű és lakos, VII. Verseny u. 18. magyar állampolgár, magyar anyanyelvű, nő, 1 gyermek atyja, hangverseny rendező foglalkozású, 4 középiskolát végzett, a nemzeti zenedén 3 évet végzett, katona nem volt, vagyonatlan,

az 1948. évi VII. tc. által 1 törvényre emelt 17. § 4. és 2. pontjaiban meghatározott népellenes bűntettek miatt ellene emelt vádak alól a Bp. 326. § 2. pontja alapján felmenti.

A felmerült 45 Ft 40 fill. büntetői költség a Bp. 482. § alapján az államkincstárnak terheli.

A népbíróság a jogerős ítéletet a budapesti népbíróssággal és az államrendőrség budapesti főkapitánysága államvédelmi osztályával közölni rendeli.

Indokolás:

A budapesti népbírósság 1946. Nu 6150/1 sz. a. kelt vádiratában a Nbt. 17. § 4. és 2. pontjaiban meghatározott népellenes bűntettek miatt emelt vádat a vádlott ellen. A vádirati tényállás szerint a vádlott Budapesten a háború alatt közlekedésről meg nem határozható időben, de már a zsidótörvények életbeléptetése után többek előtt államdóan azt hangoztatta, hogy a törvények érvénytelenek és hogy 1 év múlva egyetlen törvény lesz: "Mars ki a zsidókkal". 1944. márciusában az Arizona mulatóban azt hangoztatta, hogy a háborút csak a németek nyerhetik meg, szidta az angolszászokat és az oroszokat, dicsoította a német hadsereget, az egész német rendszert és hitelt, aki az egyetlen ember, aki Európát megmentheti. Továbbá 1939-ben közreműködött, hogy valósítsák meg a zenei kamarát, a zsidókat illető leg numerus nullussal a zsidó zenészeket ~~XXXX~~ elbocsátatta és a Turul zenei szakosztályát szervezte és vezette.

A népbíróság a tárgyalás adatai nevezetesen a lefolytatott bizonyító eljárás során egyetlen meggyújtató bizonyítékot nem észlelt, vádlott tagadással szemben. A kihallgatott tanúk a vádirati tényállást egyetlen vonatkozásban sem igazolták, emellett a népbírósnak vádlottat az ellene emelt vádak alól meggyújtató bizonyíték hiányában, a rendelkezésében felhívott törvényhely alapján fel kellett mentenie.

Az ítélet részletesebb ~~XXXXXX~~ és kimerítőbb indokolása a Te 113. § alapján szükségtelen.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvény és rendelet helyeken alapulnak.

Budapest, 1948. évi február hó 27. napján.

[Signature]
népbíró

[Signature]
népbíró
[Signature]
népbíró

[Signature]
a tanács elnöke
[Signature]
népbíró

Végzés.
Az ítélet jogerős.
K. u. f.

[Signature]
a tanács elnöke

Budapest Főváros Levéltára:

Kovács Ödönt felmentő népbírószági ítélet

BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 5.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KERÜLETÉNEK TISZTI ORVOSA

R-179

szám

1947 t. o.

Tiszti orvosi bizonyítvány.

(Kiadott)

Kovács Ödön

céljára.)

tiszti orvos az 1936: IX. tc. és ennek végrehajtása tárgyában kiadott 900/1936. B. M. sz. rendeletben, illetőleg a 100/1939. B. M. sz. rendelet 6. és 7. §-ában kapott felhatalmazás alapján ezennel igazolom, hogy

születésű,

42 éves

Kovács Ödön

a ker.,

alatt lakik és foglalkozása

Kovács Ödön szolgálatban van a Magyar Honvédségben, mint katonai orvos. Tiszti orvosi igazolást és nyilatkozatot nyújtott be.

Személyazonosságát

igazolta.

Budapest, 1947. évi

hó 28-án

[Handwritten signature]

ker. tiszti orvos

A ker. elöl. 1216. sz. 278. §-a. értelmében

81

Budapest székesfővárosi köznyomdájában — 90798

Budapest Főváros Levéltára:

1947-ben kiállított tiszti orvosi bizonylat Kovács Ödön betegségről

BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 81

KOVÁCS „ZENESERVICE”
RENDEZÉSE

1944. március 18-án este 1/27-kor a Vigadóban tartandó

„JAZZ REVÜ”

SZIMFÓNIKUS JAZZ EST

MŰSORA:

1. Magyar Filmzenekar — vezényel Martiny Lajos
 - a) Signál
 - b) In The Mood Swing Martiny hangszerelés
2. Várady György énekel
 - a) Egy nap a világ De Fries Károly—Vaszary János
 - b) Oly szép volt Machében—Zoltay
3. Magyar Filmzenekar
 - Vilja-dal Lehár—Martiny
4. Károlyi Kató énekel (Fényes)
 - a) Szép esténk lesz — dal Horváth Jenő
 - b) Vallomás Gade—Zoltay
5. Pécsi Óreg Diákok
6. Rátkay Márta énekel (Zongor Kálmán Miklós)
 - a) Szerelmi álmok Liszt—Kálmán (jazz-átírat)
 - b) Mancika Békeffy—Visky
7. Magyar Filmzenekar
 - Dal a »Bob herceg« c. operettből Huszka—Martiny
8. Latabár Kálmán énekel
9. Magyar Filmzenekar
 - Signál
10. Pécsi Óreg Diákok
11. Hlászny harm. trió Modern egyveleg
12. Kelly Anna
 - a) Aranysárga falevél
 - b) Féltékenység
 - c) Violetta
13. Solymossy—Martiny 2 zongorás jazz
 - Col Porter egyveleg
14. Solthy György énekel
 - a) Ha egyszer elmúlt a nyár
 - b) Szegény bolond szívem Dolecskó—Segesdy
15. Rácz Vali énekel
16. Pethes Sándor — paródia, a »mozi«
17. Kiss Manyi
 - a) Kis lebűj a tanyán Máté—Segesdy
 - b) Kelemen — fox Sztérynyi Dezső

SZÜNET.

F.k.: Kovács Ödön

MAY RT. BUDAPEST

Budapest Főváros Levéltára:

Bizonyíték arra vonatkozóan, hogy Kovács Ödön zeneszervezői munkája során nem tett megkülönböztetést a zsidó származású művészekkel szemben

BFL XXVI. 1. a. 1826/1946. 85

„Az életemet úgy töltöttem, hogy Hitler Európájában születtem, aztán már gyerekkoromban a szövetséges hatalmak bombáztak, majd Sztálin alatt nőttem fel, később úgy kezeltek, mint osztályellenséget, aztán az FBI figyelt engem, mint gyanús kommunista ifjút, a magyar államvédelem pedig mint amerikai kémgyanúst.”

INTERJÚ DR. GÖRÖG ISTVÁNNAL

2015. november 20. és 2016. április 13.

Életrajz:

Görög István 1938-ban született. A gimnáziumi tanulmányait 1952-ben kezdte el, 1956 szeptemberében a Miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem²⁸⁰ hallgatója lett. Ott egyetemi hallgatóként vett részt az 1956-os forradalom és szabadságharc történéseiben, a helyi rádió munkáját segítette nyelvtudásával. 1956. november 4. után Ózdra ment a nagybátyjához. Nagyjából két hetet töltött itt, majd a menekülés mellett döntött. 1956. december 1-én Ausztriába érkezett, majd 1957 januárjában az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Néhány héttel később, 1957 februárjában elkezdte az egyetemi tanulmányait a kaliforniai Berkeley Egyetemen. Az ösztöndíj akkor ott ismeretlen volt, így először mosogatóként, majd később ipari technikusként kereste meg a megélhetéshez szükségeseket. 1961-ben BSc, majd 1962-ben MSc diplomát szerzett. Ugyanebben az évben kapta meg az amerikai állampolgárságot is. A Berkeley Egyetemen védte meg elektromérnöki PhD fokozatát 1964-ben. Ezt követően ipari kutatóként és mérnökigazgatóként dolgozott. 1964 és 1991 között a David Sarnoff Kutatóközpontban tevékenykedett, amely korábban az RCA amerikai elektronikai cég központi kutatóintézeteként működött.²⁸¹ 1980-tól

²⁸⁰ 1952 és 1956 között így hívták a Miskolci Nehézipari Egyetemet, amely 1990-től Miskolci Egyetem néven folytatja a működését.

²⁸¹ Többek között a színes televíziót ebben az intézetben találták fel és fejlesztették ki. A globális ipari átalakulások következtében az RCA 1987-ben megszűnt és a kutatóintézet az SRI „contract research” szervezet része lett.

a David Sarnoff Kutatóközpontban egy kutatórészleg laboratóriumának igazgatója lett, s a technológiai fejlesztéseken, valamint a kutatáson kívül ennek piacosítását és pénzügyeit is irányította. Különbőféle állami és szövetségi szervezetek tanácsadójaként is működött. 1992 és 2006 között a francia Thomson cég lancasteri (USA, Pennsylvania) laboratóriumának a vezérigazgatója lett. A laboratórium évi milliárd dolláros forgalmú gyártmányfejlesztéseiért, gyártásáért és a világviszonylatú piaci támogatásáért lett felelős. Pályafutása alatt negyvenöt amerikai egyesült államokbeli, valamint számos európai és ázsiai szabadalmat szerzett találmányaival. Egy korai szabadalma tartalmazza a ma széleskörűen alkalmazott találmányt az üvegszálas lézersugarakkal működő kábeltelevíziós rendszerekről. 2012-ben az Amerikai Szabadalmi Hivatal (USPTO) és a budapesti amerikai követ díszvendége volt Budapesten mint magyar–amerikai feltaláló a magyar–amerikai Szellemi Tulajdon (Intellectual Property, IP) Egyezmény aláírásakor. 1965-ben látogatott először haza. 2006 és 2009 között alapítója és elnöke volt a CAPA Technologiesnak, amely energiahatékony kijelzőkkel és a napenergia felhasználásával foglalkozott. Ma is az Amerikai Egyesült Államokban él, de rendszeresen ellátogat Magyarországra is. Nős, három gyermek édesapja.

R. J.: Kedves István, sokat emlegetted nekem előzetesen édesapád állásvesztését.

G. I.: Ez ennél kicsit azért komplikáltabb... Sokkal komplikáltabb. Ehhez azért ismerned kell a családunk történetét. Az édesapám apja osztrák születésű, de svájci származású volt. Úgy hívták, hogy Staub Móric.²⁸² Tizenöt évesen érkezett édesanyjával Magyarországra, magyar rokonokhoz. Aztán tanító lett, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Magyarország első darwinistája. Ő volt a nagyapám. Amikor meghalt, az édesapám, Staub Károly tizenhat éves volt.

R. J.: Miért változtatta meg a családnevét az édesapád Görögre?

G. I.: Édesapám 1888-ban született, Staub Károlyként, utána lett Görög, de a dátumot pontosan nem tudom... Az én születésem előtt volt. Azt tudom pontosan, hogy mint első világháborús huszár hőst vagy tisztet, a bajtársak a vitézi rendbe ajánlották. Igen ám, de amikor fel akarták avatni, azt mondták, hogy Staub Károly nem lehet vitéz, az csak magyar lehet. Azt mondta, rendben van, az édesanyjának a neve Görög, budapesti görög család voltak, üvegesek a belvárosban. S akkor felvette a nevét, így lett belőle Görög, bár ő főleg úgy írta, hogy Dr. Görög Staub Károly,

²⁸² Staub Móric (1842-1904), paleobotanikus, pedagógus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Lásd részletesebben a Magyar Életrajzi Lexikonban, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC-13280/14106.htm> (letöltve: 2016-04-21)

aztán Dr. vitéz Görög Staub Károly, később csak Dr. Görög Staub Károly, a segéd-munkás. A család, édesanyám is, én is, mi mindannyian csak Görögnek írtuk magunkat.

R. J.: Mi történt az édesapáddal a nagyapád halála után?

G. I.: A nagyapám tanár volt a Mintagimnáziumban.²⁸³ A Mintagimnázium tanári karának segítségével apám oktató lett Wekerle²⁸⁴ miniszterelnök otthonában a legkisebb fia tanítójaként. Ott töltötte az életét, életre szóló barátságot kötött a tanítványával,²⁸⁵ és hatalmas tisztelettel volt Wekerle Sándor felé. A házában nőtt fel az apám, aztán ügyvéd lett, de a miniszterelnök buzdítására később az ügyvédi pályáról áttért a kormányzati pályára, a pénzügyminisztériumban dolgozott. Közben jött az első világháború, s Wekerle elintézte, hogy a fiával együtt vonuljanak be. Kifizette a Ludovikára az összes költséget. Szegény nincstelen árva apámból ludovikás lett. Ekkor még ügyvéd volt. Az I. világháború alatt Lengyelországban elfogták az oroszok, felderítőtsízt volt, felderítőcsapatot vezetett. Három évig volt hadifogoly Szibériában. Szibériából az orosz forradalom, illetve az orosz polgárháború alatt szökött vissza Magyarországra. Az öreg Wekerle még élt, nem sokáig, de addigra az édesapám jó nevű pénzügyminiszteri tisztviselő lett. Egészen miniszteri tanácsosi pozícióig jutott. Moszkvába is eljutott mint a pénzügyminisztérium adószakértője. Ez a hitleri idők kezdete volt, amikor Hitler és Sztálin még szövetségesek voltak. Az apám elment a magyar küldöttséggel Moszkvába, és amikor visszatért, a dolgok megváltoztak. Felajánlottak neki, hogy legyen a Szegedi Kenderfonógyár²⁸⁶ vezérigazgatója. Ezt vissza akarta utasítani, ezért felment a vezetőjéhez, de ott gratuláltak neki. Ezt apám zokon vette, mert úgy érezte, hogy Moszkvában megtette a minisztérium

²⁸³ Ma az ELTE Trefort Ágoston Gyakorlóiskola.

²⁸⁴ Wekerle Sándor (1848-1921), dualizmus kori politikus, pénzügyminiszter, miniszterelnök. Görög Staub Károly iránta való tiszteletét tükrözte 1930-as években megírt Wekerle Sándor-életrajza is, mely később egy Wekerle-dédunoka által képekkel kiegészítve 2011-ben megjelent a Helikon Kiadó Kft. Kiadásában. Lásd: Görög Staub Károly – Patay Géza: *Wekerle Sándor*. Budapest, 2011.

²⁸⁵ Wekerle Géza (1894-1971), nagybirtokosi életmódot folytatott. Az akkori budapesti ifjak közül a társasági élet kiemelkedő jelensége volt. 1913-14-ben huszártiszti iskolát végzett, nemsokára huszárhadnagy lett. Az I. világháború kitörése után összekötőtisztként teljesített szolgálatot, 1916-ban kitüntették. A háborús összeomlást az ukrajnai fronton élte meg, és csak 1918 karácsonyán tért vissza Magyarországra. A Tanácsköztársaság idejét a Temesvár melletti Klopódián töltötte, majd 1919 nyarán utazott a családi birtokukra, Dánosra, majd Budapestre. 1920-ban megházasodott, Vásárhelyi Erzsébetet, Eckhardt Tibor korábbi feleségét vette el. Nem foglalkozott politikával és 1944 után sem hagyta el az országot. Lásd: Géza Andreas von Geyer: *Sándor Wekerle (1948–1921)*. München, 1993.

²⁸⁶ Az 1877-ben alapított Szegedi Kenderfonógyár új igazgatója az 1948-as államosítás után munkásigazgató lett. Lásd a továbbiakat: Első Magyar Kenderfonó Zrt., letöltés ideje: 2016-04-21 <http://www.kenderfono.hu/hu/cegunkrol/cegtortenet/>

számára a kötelezettségét, és azt várta, hogy a minisztériumi főnökségen azt mondják majd, hogy „Arról szó sem lehet, hogy elmenjél, maradjál itt”. Ezzel szemben gratuláltak neki. Végül apám elfogadta a kendergyár igazgatói posztját, ekkor már 1940 volt. Ott is jöttek a zsidóüldözések, mentette őket a gyárban. A gimnáziumi osztálytársa, kebelbarátja, Rusznyák István,²⁸⁷ aki a Magyar Tudományos Akadémia elnöke lett később, nálunk bujkált Szegeden. A háborút átértük, az apám nem ment Nyugatra a németekkel, bár kellett volna. Egy perzsaszőnyeg-batyuval érkezett haza a nyári otthonunkba, Csömörrre, minden egyéb Szegeden maradt.

R. J.: Az 1944-45-ben történt szovjet megszállásról milyen emlékeid vannak?

G. I.: Örültem, hogy a bombázásoknak vége lett. Az orosz katonák randalírozása ezt az örömet hamar feledtette. Nagybátyámat az utcáról elvitték, hónapok múlva tért vissza, olyan rossz állapotban, hogy nem ismertem meg.

R. J.: A II. világháború után mi történt veletek?

G. I.: Édesapám kezdetben a Szegedi Kenderfonógyár vezérigazgatója maradt.²⁸⁸ Aztán a gyárat államosították, de még mindig vezérigazgatóként dolgozott,²⁸⁹ majd az államosítások után, 1949-ben, az már nem B-lista²⁹⁰ volt, nem is tudom, minek hívták, de végül kirúgták.²⁹¹ A kirúgás után a pénzügyminisztériumban végzett munkája miatt kapott nyugdíjat, illetve talált magának hamarosan egy nappali vagy éjjeli őri állást, ott kezdett írni Gulliver-stílusban a kommunizmusba való átmenetről. 1950 körül vagyunk, 1951-ben vagy 1952-ben, ám akkor kiderült, hogy megbízhatatlannak találták mint éjjeli őrt, és a nyugdíját is elveszítette, amelyet a Pénzügyminisztériumból kapott.

R. J.: Milyen más kellemetlenségek történtek veletek a Rákosi-rendszerben?

G. I.: Mi 1951-52-ben nagyot buktunk, az összes vagyona elment a családnak. Minden államosítottak. Éppen elegendő volt számunkra a hely a budapesti anyai nagyszülői lakásban. Azt hittük, kitelepítenek minket, össze voltunk csomagolva. Való-

²⁸⁷ Rusznyák István (1889-1974), orvos, egyetemi tanár, az I. és II. számú Belklinika igazgatója. 1945-től a Magyar Kommunista Párt tagja, 1949-től 1970-ig a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Lásd részletesebben: 1956-os Intézet – Oral History Archívum, <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/rusnyak.htm> (letöltve: 2016-04-21)

²⁸⁸ A Szegedi Kenderfonógyár igazolóbizottsága 1945 nyarán áthelyezésre ítélte. Valószínűleg a gyárban maradhatott, de már nem vezérigazgatóként. A Horthy-korszakban komolyabb politikai tevékenységet nem tudtak rábizonyítani, de mivel a vitézi rendnek, illetve a Magyar Élet Pártjának a tagja volt, elmarasztalták. Lásd az Igazoló Bizottsági döntésről szóló dokumentumot az interjú végén.

²⁸⁹ Elképzelhető, hogy az „áthelyezése” után nem volt alkalmasabb ember a pozícióra, és neki kellett intéznie a vezetői ügyeket. Dokumentumokat erre vonatkozóan nem találtunk.

²⁹⁰ 1945-46-ban a közalkalmazottak és közhivatalnokok létszámának csökkentésére bizottságokat hoztak létre, amely A-, B- és C-típusba sorolta a közszférában dolgozókat. Ezzel politikai tisztogatást végeztek, mert a B- és C-listára felvett alkalmazottak java része a Horthy-korszak apparátusához tartozott.

²⁹¹ Valószínűleg a teljes régi vezetést lecserélték, amint a gyár élére munkásigazgató került.

színűleg két okból nem került rá sor. Az egyik ok Rusznyák protekciója lehetett, én erről meg vagyok győződve. Volt egy gimnáziumi kávéház, ahová – bár apámnak nem volt elég pénze – beült vele. Rusznyákot az ÁVÓ hozta... Szóval volt köztük időnkénti kapcsolat. A másik ok, hogy a családi lakásunkban sokan éltünk, főleg a kitelepítések idején, s azokat dobták ki vagy vitték el, akinek jó volt a lakáshelyzete. Nálunk ez nem állt fent. Egy unokatestvéremet elvitte az ÁVÓ. Mi osztályszempontból osztályellenségek voltunk.

R. J.: Úgynevezett X-es voltál?

G. I.: Igen. Egy időben irtóztam, féltem, hogy apám bejön a gimnáziumba. Én állandóan alkudoztam, s főleg értelmiségiként éltem a középiskolában. Időnként beírtak X-esnek, de akkor felszólaltam ez ellen. Borzasztóan féltem, ha az apám bejön, az én segédmunkás apám... Akkor egyből visszatesznek X-esnek. Van erről egy érdekes történetem is, ez még 1952 szeptemberében volt, akkor mentem a gimnáziumba, ahol az első osztályfőnöki órán az osztályfőnök rögzítette az ábécé sorrendjében az adatokat. Amikor hozzám ért, megkérdezte végül a legfontosabbat, hogy édesapám mivel foglalkozik. Segédmunkás, válaszoltam, de tovább faggatott, az érdekelte, mit dolgozott a háború előtt. Amikor megtudta, hogy vámszakértő volt a pénzügyminisztériumban, tovább kérdezett, és amikor kiderült, hogy a II. világháború után vezérigazgató volt, ahogy később négyszemközt mondta, X-esnek jegyzett be. Itt is erősködnöm kellett, hogy értelmiséginek legyek beírva.

R. J.: Gondolom, nem volt egyszerű az egyetemi felvételig sem.

G. I.: Azért mentem Miskolcra, mert a családi összeköttetéseken keresztül visszairgáltak a miskolci dékáni hivatalból, hogy amennyiben a Miskolci Rákosi Mátyás Kommunista Egyetemen az én érettségi eredményemmel, bizonyítvánnyommal kérvényezem a felvételemet, akkor semmi sem számít, a származásom sem, mert a hozzám hasonló kitűnően érettségizett budapestit a Miskolci Rákosi Mátyás Kommunista Műszaki Egyetem akkor még tárt karokkal várta.

R. J.: Máshová nem is próbáltál felvételizni előtte?

G. I.: Azt mondták, ne is próbáljam. Ne is próbáljam, mert sehová se fogok eljutni, ha megpróbálom Budapesten. Ha Miskolcra megyek, rendben lesz, noha én itt, Budapesten elektromérnök akartam lenni, ott meg, ha jól emlékszem, marógépeket kellett volna tervezni. Azt mondták, lehet, később feljuthatok Budapestre, de 1956 nyarán, ha kérvényezem Miskolcot, akkor garantáltan felvesznek. Kész, jó napot. Nem voltam botor mást tenni. Az én generációmban kialakult a Rákosi-rendszerben egy ilyen túlélési érzékenység. Állandóan figyelni kellett mindenre, amely tulajdonságnak aztán a későbbiekben is hasznát vette az ember.

R. J.: A forradalom alatt és 1956. november 4. után reménykedtél, hogy Magyarország kap valamilyen segítséget?

G. I.: Kicsit visszalépek a történetben. Leutaztam vonattal Miskolcra az egyetem kezdetekor, még a forradalom előtt, lementem vonattal, ott voltam a diákszálláson. Két héten belül fertőző májgyulladást, hepatitiszt kaptam. Akkor azt mondták, hogy vagy kórházba kell mennem Miskolcon, vagy ha az édesanyám le tudja igazolni, hogy el tudnak szigetelni, akkor hazamehetek. Érdekes módon hazaengedtek vonattal. Édesanyám elment valahová a kerületben, és kapott egy orvosi igazolást, hogy el tud otthon szigetelni, jöjjenek haza. A forradalom előtti hónapban elszigetelten, betegágyban éltem, Budapesten. Durván egy hónap alatt felgyógyultam, s azt hiszem, 1956. október 21-én utaztam vissza vonattal Miskolcra. Azokban a hetekben, amíg az ágyban feküdtem, akkor voltak az előzetes mozgalmak. A kishúgom elég aktív volt, állandóan hozta nekem a híreket. Nem jöhetett be a szobámba, de ott kellett állnia az ajtó előtt. Én voltam tizenennyolc, ő tizennégy éves, éppen elkezdte a gimnáziumot. Ő szolgáltatta nekem a napi híreket, hogy mi történt. Visszamentem Miskolcra, és 1956. október 23-án meghallgattuk Gerő Ernő²⁹² nagyon durva beszédét. Valamilyen enyhülést vártunk, és akkor ezt a durva beszédet kaptuk. Ömlöttünk a diákszállóból az aulába, hallgattuk a híreket a hangszóróból Budapestről. Nagy volt a lelkesedés és a zűrzavar. Ám akkor még számomra minden bizonytalan volt, nagy volt az óvatosság bennem, amely az előző négy évben kialakult. Természetesen lelkesedtem, ám vigyáztam is, de egy-két nap után teljesen enyém lett a forradalom. Beleolvadtam és a részese lettem.

R. J.: Mivel foglalkoztál a forradalom alatt?

G. I.: Bekerültem a rádióhoz, mert az egyetemen volt egy rádió. Tudtam valamenynyire angolul és németül. Hallgattuk a híreket, és én fordítottam magyarra őket. Nem volt más hírszolgálat. A forradalom alatt itt dolgoztam, főleg este és éjjel. Voltunk az ÁVO-nál is, onnan hoztuk a fegyvereket, lőszerem nem volt, de puskám igen. Az ÁVO-nál ládában, zsírozva el voltak csomagolva a puskák. Ott lógott később az emeletes ágyamon. Kipucoltam és felakasztottam az emeletes ágy fasarkára. Nekem nem volt télikabátom, de egy ávóstól kaptam egy új kabátot, rangjelzések nélkül. Abban szöktem később. 1956. november 4-én hajnalban a rádiószolgálaton vagyok, amikor megszólalt az SOS. A világ összedőlt bennem. Az előző tíz napban érzelmileg teljesen fel voltam dobódva. Eszembe se jutott, hogy elmenjek Magyarországról. Ez az én országom volt, itt voltam otthon. Végre életemben először éreztem így. Nem bombáztak sem az angolok, sem az amerikaiak, amit gyerekkoromban átéltem, s nem voltak orosz katonák sem.

²⁹² Gerő Ernő mint a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára 1956. október 23-án beszédet mondott este nyolc órakor a rádióban. A beszéd a felvonulókát fasisztának bélyegezte. Minden interjúalany ezt a beszédet említette a forradalom gyűjtőpontjának.

R. J.: Megfordult a fejedben még a forradalom előtt bármikor is, hogy emigrálsz?

G. I.: 1956-ban lettem tizennyolc éves, idős szüleim mindketten magyar hazafinak tartották magukat, akik sohasem mondták, hogy emigrálnának, nem volt közeli rokon vagy ismerős, aki 1945 után és 1956 előtt távozott volna. Az egyetemen volt olyan csoport, akik mentek a Bükkbe, ilyen ellenállócsoporthoz volt. Próbáltam hozzájuk csatlakozni, de csak óvatosan, ám miután elsőéves voltam és a forradalom előtt egy hónapot betegen otthon voltam, nem akadt kapcsolatom. Az egyetemen voltam két hetet, utána egy hónapig feküdtem hepatitiszrel, aztán ott voltam a rádiónál. Engem senki sem ismert. Végül elutasítottak. Nem formálisan adtam be a jelentkezésemet, ez egy kis csoport volt. Próbáltam beszélni idősebb diákokkal, de félretoltak. Ott maradtam pár napot az egyetemen, de egyre rosszabb lett a helyzet. Nem tudtam, mi fog történni, kicsit még vártunk, hogy talán valami lesz. Mivel helyben még lehetett mozogni, ezért elmentem Ózdra, ahol a nagybátyám főmérnök volt. Kérték, hogy ne menjek ki. Az oroszok még nem értek oda. Engem ott senki nem ismert, akkor meg ott sétált volna egy két méter magas gyerek. Megmutatták, merre menjek a Bükkbe a házuktól, ha menekülni kell, de egyébként ne menjek ki. Egy hetet, vagy durván tíz napot, de lehet, két hetet is ott töltöttem náluk. Sétáltam körbe a szőnyegen, és hallgattam főleg az Amerika Hangját, vagy a Szabad Európa Rádiót, azt hiszem. Ebben az időben már sok volt az emigráns. Kezdetben ott érlelődött meg bennem, hogy elindulok, de nem akadt kivel ezt megbeszélnem, csak önmagammal tudtam társalogni. Végre, amikor eldöntöttem önmagamban, hogy megyek, elmondtam a nagybácsimnak. Meglepetésemre nem azt mondta, hogy maradjál, vagy azt, hogy eszedbe se jusson elmenni, ehelyett azt mondta, ha az ő Péter fia egy kicsit érettebb lenne, megkért volna, hogy vigyem magammal. Azt hiszem, ezer forintot és egy gyűrűt adott az útra. Hazamentem Budapestre mint ózdi gyári munkás, ezt a nagybátyám intézte el nekem, kaptam egy helyet mint rakodómunkás egy ózdi anyagszállító teherautón. Hivatalos papírom volt arról, hogy pótalkatrészekért megyek Budapestre. Fent Budapesten baráti és családi körben körülnéztem, és édesanyám elküldött a te igazgatóhelyettesed²⁹³ édesapjához, az öreg tűzoltófőnök Bandihoz, és mit mondott az édesapja? Ugyanazt, amit az ózdi nagybátyám mondott. Végül elmentem.

R. J. Úgy gondoltad, hogy nem lesz a továbbiakban folytatása a forradalomnak?

G. I.: Ózdon érlelődött meg bennem, a szőnyegen járkálva, hogy itt már ez elvezett. Bizonyos mértékig, a szökés után inkább, halvány érzés volt, hogy talán valami lesz. Ez az érzés fogott el, amikor Ausztriából mentem vonaton a németországi Bremerhavenbe. Ugyanakkor én már a világ másik végére mentem. Az, hogy a forradalomból valami lehet, azt hiszem, 1956. november 4-én megszűnt bennem.

²⁹³ Marinovich Endre, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgató-helyettese.

R. J.: Hogyan tartottad a szüleiddel a kapcsolatot?

G. I.: Óvatosan, csak nagyon óvatosan. Az első küldeményem egy hátizsák volt, amelybe beletettem az ávóskabátot. Kivéve egy inget. Egy FEDOSZ-ingem volt.²⁹⁴ Máig is megvan... Nem tudom, hol... Minden mást, amiben jöttem, egy hátizsákba tettem, és minden levél, minden nélkül hazaküldtem.

R. J.: Szüleidet érte valamilyen retorzió, amiért elmenekültél Magyarországról?

G. I.: Ez egy érdekes kérdés. Volt egy levél, amelyet apám írt, vagy lehet, anyám is beleírt. Ezt Miskolcra küldték nekem, és valamikor 1956. november 4. után érkezett meg, de én addigra már nem voltam ott. Amikor 1965-ben először látogattunk Magyarországra a feleségemmel, ezt a levelet akkor adták a szüleim a kezembe. Tehát nem nyitották ki, hanem visszaküldték a szüleimnek érintetlenül. Ezt a levelet kaptam meg kilenc évvel később. Ezt elhoztam és a gyűjteményem része. Bizonyos mértékig nem volt retorzió. Az ávóskabátot, amelyet visszaküldtem és megérkezett, befestették, hallottam később, hogy édesanyám eszeveszetten felbontotta a csomagot, és a kabátot befestette más színűre. Megijedtek tőle. Édesanyám és a húgom részt vettek a tüntetésekben, a húgom naplót is írt. Ő mesélte, hogy amikor a csengőfrász újrakezdődött a pufajkások alatt, az édesanyánk egy este felriadt és felrázta a húgomat azzal, hogy hol van a napló? Elvette és széttépték, lehúzták a vécén. A félelem ilyen szempontból nézve állandó volt. Ám, hogy volt-e tényleges atrocitás, bármiféle? Arról tudtam volna, ha lett volna. Az első időkben nem leveleztem a saját nevemen, azt az állambiztonság is biztosan tudta. Ám, mint előbb mondtam, az édesapám család neve Staub volt. Én ezért Powderként írtam éveken alá a leveleket.²⁹⁵ A Staub németül por, az angolul powder, szóval Görög István helyett Steven Powder küldte a leveleket haza. Eleinte nagyon óvatosan, ahogy angolul is mondjuk, kartá-volságból. Magamról csak átvitt értelemben írtam. Eleinte ők is eléggé óvatosan válaszoltak. Egyszer, emlékszem, édesanyám azt írta, ilyen átvitt értelemben, kartá-volságból, hogy apám most már kezd lábra állni kedvenc fia elvesztése után.

R. J.: Virágnyelven leveleztetek?

G. I.: Igen. S valamikor néhány évvel később kaptam Jugoszlávián keresztül édesanyámtól üzenetet, hogy ha véletlenül eszembe jutna hazajönni, nehogy megtegyem.

R. J.: Féltettek a megtorlástól, hogy ne csaljanak haza?

G. I.: Igen, az anyám volt az egyetlen, aki nem akarta, hogy elmenjek, és pont ő üzentte ezt. Azt még hozzáteszem, kérdezted már, apám 1888-ban született, ő volt a hetedik gyerek. Nagypám, amikor ő született, már majd' ötvenéves volt. Amikor az én

²⁹⁴ FEDOSZ: Fehérneműipari Dolgozók Ktsz.

²⁹⁵ Lásd az interjú végén azokat a leveleket, amelyeket Marinovich Endrének küldött.

nagyapám született, az én dédapám szintén ötven körül volt. Ő Napóleon kora előtt született, az 1700-as évek végén. A nagyapám az 1800-as forradalmi időszakban látta meg a napvilágot. Én száz évvel azután hagytam el Magyarországot, hogy ő ide érkezett.

R. J.: 1965-ben már amerikai állampolgárként érkeztl haza?

G. I.: 1962-ben lettem amerikai állampolgár.

R. J.: Olvastam az írásodban, hogy amikor 1965-ben hazajöttél, akadtak problémáid, kiutéseid lettek. A szokásoknak megfelelően a rendőrségen is kellett jelentkezned. Volt olyan érzésed, hogy valaki megfigyelt, amikor hazajöttél?

G. I.: El kell választani az eseményeket. 1965-ben az ember az amerikai magyaroaktól megkérdezte – már azoktól, akik már jártak Magyarországon – az itteni viszonyokat. S amikor Magyarországra kértem beutazóvízumot, akkor pontosan kitöltöttem az adatlapot, és elmondtam, hogy ötvenhatos vagyok. Nagyon egyszerű az egész, ha már beengedtek, akkor nem kellett semmilyen atrocitástól tartani az út alatt. Amennyiben az ember megmondta egyenesen, ki és mi, amit pontosan megtettem, akkor az amerikai magyar környezet meg volt arról győződve, hogy nem lehet senkinek semmi baja. Ha valaki tagadta, mert mindenkiről mindent tudtak egyébként, akkor az bajba kerülhetett. A másik pedig, hogy voltak olyanok, akiket egészen egyszerűen nem engedtek be. Engem beengedtek, és azt hiszem, hogy a kiutéseim, amelyek a hazaérkezéseimkor kijöttek, inkább a pszichológiámból eredtek, mint az ottani rendszer iránti félelemtől. Amerikai állampolgár voltam, az amerikai feleségemmel érkeztem, Amerikában ledoktoráltam. Valahogy immúnisnak éreztem magam attól, hogy féljek. Ugyanakkor Budapest sötét és bűdös volt. Decemberben érkezünk, s akkoriban szénnel fűtöttek. A feleségemmel még most is emlékszünk a szagra, amely a körúton volt. Omlott a szag a szénkályhákból, az a bűdös tüzelőanyag. Az egész város sötét volt. 1956 decemberében, ahogy átléptem a határt, máig is a legemlékezetesebb képek az agyamban, ahogy gyalogoltam Bécs felé az úton, azok a színek. A benzinkutak ki voltak festve. Nem emlékszem, melyik benzinkút volt pontosan. Élénk színeket láttam, amelyek Magyarországon nem voltak. Ez abszolút nem volt jellemző. S 1965-ben sem voltak élénk színek Magyarországon. Majdnem olyan ronda sötét színű volt az ország, mint amelyet otthagytam. 1965-ben az érzéseim szerint találkozhattam a szüleimmal, testvéreimmal. Mindenki élt, na, jó, egy-két ember már meghalt, de a családom nagy része még élt. Ami engem kiűtött, az valószínűleg az én lelkiütemből, érzelmeimből eredt. Évekkel később tudtam meg, hogy figyeltek. Amerikában és Magyarországon is figyeltek. Az életemet úgy töltöttem, hogy Hitler Európájában születtem, aztán már gyerekkoromban a szövetséges hatalmak bombáztak, majd Sztálin alatt nőttem fel, később úgy kezeltek, mint osztályellenséget, aztán az FBI figyelt engem, mint gyanús kommunista ifjút, a magyar államvédelem pedig mint amerikai kémgyanúst.

R. J. Az Amerikai Egyesült Államokban ezek szerint vizsgálták a viszonyodat a kelet-közép európai kommunizmushoz?

G. I.: Volt komoly átvilágítás, de szerintem ezt jól is tette az Amerikai Egyesült Államok. Mégis mi történt, és hogy történt mindez velem? A végén ebből hasznom is lett, mert ezért nem mentem Vietnamba. Előlről kezdeném. Bizonyos mértékig már beszéltem nyelveket, amikor eljöttem Magyarországról. Bécsben úgy éltem, hogy egy barátomnak volt egy minden hájjal megkent unokatestvére, egy orvos, aki viszont sem angolul, sem németül nem tudott. Én tolmácsként laktam velük a nagynénjük lakásában. Mivel ők Amerikába mentek, velük tartottam, és a tolmácskodásom a hajón is folytatódott, de már nem nekik dolgoztam. Nem magyarok számára, hiszen visszatekintve, a hajón szerintem ott voltak a kémelhárítók, akiket úgy hívtak, hogy employment officers, az állás kereső irodák hivatalnokai, ők interjúztatták a magyar menekülteket. A tíznapos hajóúton, az Atlanti-óceánon keresztül folytak a „beszélgetések”, s nekik tolmácsoltam. Engem is „kádereztek”, de ez egy bolond világ volt, mert ugyanakkor, emlékszem, éppen tusoltam a hajón, amikor jöttek valamilyen amerikai rádiótudósítók, miközben meztelen voltam, és a mikrofont a képembe nyomták. Azért kértek tőlem interjút, mert nagyon kevesen tudtak angolul a hajón. Tizennyolc éves voltam, és kérdeztem is, hogy nem törölközhetek meg? A tusolóban adtam tehát interjút. Ez így ment. Az egész szűrés, ha úgy tetszik, a káderezés, a hajón elkezdődött. Mi, magyarok, borzasztóan vigyáztunk arra, hogy senki se furakodhasson be közénk. Lehet, hogy ez a forradalmi korszakból jött. Miskolcon, 1956-ban a felvonuláson nyolcan összefogódzkodtunk, hogy provokátorok ne furakodhassanak közénk.

R. J.: Ugyanez történt Budapesten is 1956. október 23-án.

G. I.: Igen, pontosan. Ez az emigráció idejéből is elevenen él az emlékezetemben, hogy a nyugati demokráciáknak a kommunizmus elleni védekezés első vonalában mi magunk voltunk. Mert miközben, ha valaki befurakodott volna, azt mi magunk nagyon gyorsan kiszeleztáltuk volna. Részben miért is? Mert a családjainkat féltettük. Attól féltünk, hogy bajba kerülnek. Arról szó sem lehetett volna, hogy a magamfajta tolmács, már a hajón, beengedjen bárkit is, aki gyanús, ha megszimatolja az orra. Ilyen fajta szítálás, illetve szűrés volt a hajón is. Utána a Camp Kilmer-i elosztótábor²⁹⁶ két részből állt. A tábornak volt egy zárt része. A megérkezés után az első öt napon a zárt táborban voltunk, ahol folytatódott az egész. Én arra emlékszem, hogy cowboyfilmeket néztünk, hogy pontosan milyen interjúk voltak a zárt részben, azt nem tudom. Akik kijöhettek a Camp Kilmer zárt részéről a nyitottba, választhat-

²⁹⁶ Camp Kilmer egykori katonai tábor, amely New York közelében a magyar menekültek befogadótáboraként működött 1956. november 21. és 1957. május között.

tak: akinek volt amerikai rokona, az elment, akinek nem, mint nekem, az ott maradt. Tehát ott maradtam. A zárt helyen volt az igazi szűrés, nem tudom, de biztos a kém-elhárítás is ott volt. A fő célja a nyitottnak az volt, hogy valahová eljussunk. Úgy kerültem Berkeleybe, hogy ott felajánlották ezt a lehetőséget. Semmiféle emlékem nincs a nyílt megfigyelésre a zárt Camp Kilmer után, mindaddig, amíg a vietnami háború idején sorozásra behívtak. Diák voltam a Berkeleyben, de úgy emlékszem, állampolgár még nem voltam. Behívtak az oaklandi Army Induction Center-be,²⁹⁷ ahol be kell írni az esetleges kommunista párti kapcsolatokat. Ott jeleztem, hogy én a Kommunista Ifjúsági Szervezetnek²⁹⁸ a tagja voltam.

R. J.: Volt ilyen szervezet az Amerikai Egyesült Államokban is, ez volt a Young Communist League. Az Amerikai Kommunista Párt tagjai fiatal korukban általában ide is beléptek. Ez volt az amerikai DISZ, ha úgy tetszik.

G. I.: Én, mint DISZ-tag, ezt beírtam. Ennek az volt a jelentősége, hogy azonnal hazaküldtek. A katonai kémelhárító szervezet kapcsolatba lépett velem, és azt mondták, hogy emiatt interjút készítenének. Kijönnének hozzám. „Jó, de mikor, mennyi időt vesz ez igénybe?”, kérdeztem. Diák voltam és elfoglalt a tanulás, „Tíz perc?” „Jó, hát annál egy kicsit több.” „Félóra?” „Hát annál is kicsit több.” „Egy-két óra?” „Annyi talán elég lesz”, válaszolták. A lényeg az, hogy ketten meglátogattak és készítettek egy interjút, aztán visszajöttek egy hét múlva, és egy könyvre való paksaméta papírt hoztak. Kérték, olvassam el és javítsam ki, ami nem helyes. Hát, te... Elkezdtem olvasni, de akkor még nem voltak Xerox gépek. Nem tudom, hány példányban, de mindent monogramoznom kellett a margón, amit csak javítottam. Órák után már nem bírtam javítani, azt mondtam, engem már nem érdekel, vigyék el. Nem tudom, mennyi hiba maradt benne. Lényeg, hogy elvitték. Aztán ledoktoráltam, és az iparban egészen más kategóriába kerültem nemzetvédelmi szempontból. Voltak még különféle káderezések bőven, majdnem egész életemen át, mindenféle szinten. Megúsztam Vietnámot, mert a DISZ-nek a tagja voltam.

R. J.: Nem akartak fegyvert adni a kezébe?

G. I.: Majdnem biztos, hogy ha nem vagyok DISZ-tag, vagy nem írom be, akkor engem később elvisznek a vietnami háborúba.

R. J.: Sejtetted, ha azt mondd, hogy DISZ-tag voltál, nem leszel katona? Tudtad, hogy ez lesz az eredmény, vagy becsületesen akartál eljárni?

²⁹⁷ Sorozási központ.

²⁹⁸ Ez a Dolgozó Ifjúság Szövetsége volt [DISZ], amely gyakorlatilag az 1956-os forradalommal és szabadságharcral megszűnt. 1957-ben a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, a KISZ-t alapították meg. Mindkét szervezet célja volt a fiatalság beteretése egy, a párt által irányított ifjúsági szervezetbe, ezzel is megakadályozva az autonóm diákszövetségek létrejöttét.

G. I.: Ezt nehéz megmondani, de egy ember, aki elmegy itthonról tizennyolc éves korában, kicsit agyafürttá válik.

R. J.: Ezért kérdeztem.

G. I.: Majdnem hatvan év távlatából megmondani, hogy ezt pontosan hová is helyezzem? Mennyire volt az? Arra vigyázni kellett a magamfajta embernek, hogy ne hazudjak. Az amerikai rendszerben sok mindent megengednek, de ha ott elkapnak, hogy bármiért hazudok, vagy ha kiderült volna, hogy hazudok az amerikai szövetségi hatóságnak, akkor az amerikai egzisztenciámat veszélyeztettem volna. S akkor még nem voltam állampolgár.

R. J.: Hogyan jellemeznéd az amerikaiak általános véleményét az 1956-os menekültekről?

G. I.: 1957-ben Kaliforniában a diáktársaim úgy tekintették rám, mintha a Marsról érkeztem volna. Az általános és a hivatalos vélemény sokáig pozitív volt, dicsérve a sikeres tanulmányainkat, s az abból eredő pozitív közgazdasági és társadalmi eredményeinket. Ma már csak nagyon kevesen emlékeznek 1956-ra.

R. J.: Kapcsolatba kerültél magyar emigráns szervezetekkel? Amennyiben igen, melyekkel?

G. I.: A San Francisco környéki magyarok néha meghívtak 1956-os emlékünnepekre szónoknak. A UC Berkeley egyetem magyar származású professzorainak, Edward Tellernek²⁹⁹ és a Tobias fivéreknek, Charlesnak és Corneliusnak köszönhetem, hogy 1957 februárjában már ott tanulhattam és egy mosogató állás segítségével az első szemeszterben eltarthattam magam. 1957 júniusában Cornelius Tobias³⁰⁰ professzor segítségével szereztem technikusi állást San Franciscóban és ebből éltem a BSc³⁰¹ diplomám megszerzéséig, majd a Graduate Schoolban³⁰² a PhD-ig tanársegéd, illetve kutatási asszisztens voltam.

R. J.: Mennyire hibáztatták a saját propagandaakcióikat az amerikaiak a magyar forradalom eseményeiért? Éreztek lelkiismeret-furdalást?

²⁹⁹ Teller Ede (1908-2003), atomfizikus. 1925-ben a Mintagimnáziumban érettségizett. Németországban folytatta egyetemi tanulmányait, 1930-ban Lipcsében szerezte meg doktori címét. 1935-ben az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Részes volt a Manhattan terv megvalósításának, amelynek a célja az atombomba előállítás volt. 1952-ben részes volt az első sikeres hidrogénbomba felrobbantásának.

³⁰⁰ Cornelius A. Tobias (1918-2000), atomfizikus. A Budapesti Műszaki Egyetemen kezdte el tanulmányait, amelyet 1939-től az Amerikai Egyesült Államokban a Berkeley-n folytatott. Lásd részletesen: <http://content.cdlib.org/view?docId=hb1r29n709;NAAN=13030&doc.view=frames&chunk.id=div00072&toc.depth=1&toc.id=&brand=calisphere> (letöltve: 2016-04-26)

³⁰¹ Hároméves felsőfokú képzés után kiadott diploma.

³⁰² A diploma után folytatható egyetemi képzés, „ötéves diploma”, „mesterképzés”, illetve doktori iskola megszerzésére irányuló képesítés.

G. I.: Most egészen összekevered az akkori amerikai generációt. Akinek ez eszébe jutott, azok a tanult osztályok voltak. A tanult osztálytól hallottam erre való utalást. Hogy ez mennyire volt mély bűnbánat? Feltétlenül nagy, ha a feleségemet megkérdezed, valószínűleg arra felé hajlana, hogy minket ugrattak az amerikaiak. Ám azt, hogy beugrattak, és átestünk a küszöbön? Inkább az történt, hogy ugrattak. Az emigráns körökben, a mi környezetünkben ez eszünkbe sem jutott. Noha amikor Ózdon voltam, hallgattam a Szabad Európa Rádiót és az Amerika Hangját. Az én távozásomban szerepet játszott az az információ, amelyet attól a két rádiótól kaptam. Eszembe sem jutott nekem sem a baráti körömben, hogy beugrattak vagy átvertek. Az angolok és a franciák, az egy más kérdés, azok vertek át Szuezzel. Ez nálunk, a mi korosztályunkban és a baráti körünkben, bizony felmerült. Ezért vesztettük el a forradalmat.³⁰³

R. J.: Akkor úgy gondolkodtatok, hogy a szuezi krízis akadályozta meg a magyar forradalom győzelmét?

G. I.: Hogyne, mert akkor ugrottak bele az oroszok. A kaliforniai magyar diákok körében, ahol éltem és úgy tetszik, majdnem felnöttem, ebben hittünk.

R. J.: A született amerikaiak is ezt gondolták?

G. I.: A született amerikaiak? Őket ez nem is érdekelte. Abban az időben Kalifornia olyan messze volt Európától. Hallottak a forradalomról. A keleti parton mindenféle egyetemi akciók, illetve ösztöndíjak voltak a magyaroknak.

R. J.: Voltak helyi október 23-i megemlékezések, ahová meghívtak az Amerikai Egyesült Államokban?

G. I.: Mondjuk az ötvenéves jubileumra meghívott a Berkeley. Tartottam előadást is. Mi egymás között akkor nem foglalkoztunk ezzel. Ez szentimentális volt. Mi inkább a lányokkal foglalkoztunk. Forradalom volt, igaz, de mi már azt átéltük. A mi diákkörünket, bár ez sohasem foglalkoztatta, de valószínűleg elvetendő szentimentalizmusnak tartottuk volna. Akkor nem volt biztos, hogy valaha visszamehetünk Magyarországra, és valaha láthatjuk a szüleinket. A hozzáállásunk az volt, hogy ez kész, ennek vége. Az volt a kérdés, mi lesz ma és mi lesz holnap. Az élet olyan

³⁰³ 1956. október 22-én a franciaországi Sèvres-ben tartott megbeszélést a francia, az angol és az izraeli külügyminiszter. Megállapodásuk szerint indult meg 1956. október 29-én a szuezi akció Egyiptom ellen. Valójában sokkal inkább a lengyelországi események – így a nemzeti érzelműnek tartott Władysław Gomułka első titkárnak választása – álltak a támadás időpontjának hátterében. A magyar eseményekről a 1956. október 22-i sévres-i megbeszéléseken nem eshetett szó, nem tudtak arról, hogy másnap kitör a forradalom, a Kádár-korszak propagandája azonban teóriát épített arra, hogy a franciák és az angolok kihasználták az ötvenhatos magyar eseményeket a szuezi akciójuk megindítása során. Lásd: Kecskés Gusztáv: *Utószó: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom*. In.: Denis Lefebvre: *A szuezi ügy*. Budapest, 1999. 136., illetve Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1996. 62.

mederben folyt, hogy voltunk mi, diákok, és volt az emigráció. A mi szemünkben az emigráció is rétegelve volt. Mi számítottunk csak, az '56-os emigránsok. A többiek fura emberek voltak. Voltak a második világháború előttiek, a dipik, aztán az 1947-esek, akik kimentek, mielőtt lezárták a határt, és egy-két lézengő, akik nem alkottak réteget, de 1947 és az 1950-es évek között kikerültek. S aztán ott voltunk mi, az '56-osok. Visszatérve az ünneplésekre. Nekem a testvéreim, szüleim maradtak Magyarországon. Az első években, bár tiszta marhaság volt, mint meséltem már, álnéven leveleztünk. A nyelvezetből is hiányzott a családiasság, de aztán az se hiányzott, csak a Stewen Powder maradt meg. Az ember óvatos volt. Nem akartam semmilyen propagandában részt venni. Nem állt érdekemben. Tanultam, sőt, mindenből ki is maradtam, abból is, amit szerettem volna tenni. Itt volt a diákszövetség például. Később kiderült, hogy ezeket a diákszövetségeket is a CIA fizette. Pedig milyen jó lett volna Kaliforniából elrepülni Chicagóba vagy Washingtonba egy diákszövetségi gyűlésre. Ellenben vagy vizsgáztam, vagy dolgoztam. A berkeleyi diákok igazi tagja voltam, mehettem volna, de ebből teljesen kimaradtam. Aztán amikor harminc évvel később kiderült, hogy a CIA pénzelte, jót nevettem, hogy milyen jó, hogy nem mentem el ezekre a magyar diákszövetségi gyűlésekre. Kerültem a nyilvánosságot, ahol lehetett, nem akartam beszélni nyíltan a rendszer ellen. Egyszer meghívtak San Franciscóban egy ünneplésre egy hotelbe. Azt se tudom már, hogy '56-os megemlékezés volt, vagy március 15. alkalmából rendezték. Nemzeti, zászlólengetős ünnep volt. Gondolkoztam rajta, de valami okból úgy éreztem, hogy durvaság lenne visszautasítani. Abban az időben ide-oda hívogattak magyarok is, meg az egyetemről is. Bizonyos mértékig bemutatható személy voltam. Segítettem, és négy Berkeley-s magyar diákból negyvenöt magyar diák lett. Elkísértem professzor Tobiast, hogy lássák, hogyan is néznek ki azok a magyarok. Ez alkalommal, amikor elfogadtam a meghívást, voltak más diákok is ezen az ünnepen, Pap Jenőnek hívták az egyiket, már ő is meghalt, de akkor segített nekem. Ő valamilyen módon nagyon jól emlékezett a magyar versekre. Érettségi idején mindannyian nagyon jól tudtuk ezeket a híres magyar verseket, aztán két-három év múlva ez alaposan megkopott. Én már nem emlékeztem rájuk. Pap Jenő ismerte őket. Az ő segítségével az egész előadásom tulajdonképpen egy verssorozatokból álló idézetcsokor volt. A magyar történelmet mutattam be a versrészletekkel, de nagyon erősen XIX. századi vonulattal. Petőfi, Arany, Vörösmarty hazafias költeményeiből idéztem. Így kerültem el, hogy ne kelljen olyasmit mondanom, amely ártalmas lehet, hogy ha esetleg a magyar konzulátusról ott ül valaki, ne jelentsen haza Budapestre. Minden ilyet kerültem ezért, nehogy ez visszaüssön a magyar rokonaimra. Nekem azokban az években sokkal több izgalmam volt Magyarország felé, minthogy azon gondolkodjam, hogy az amerikaiak miképpen viselkednek velem.

R. J.: Tapasztaltál-e '56-os magyar menekült származásod miatt pozitív vagy negatív diszkriminációt az Amerikai Egyesült Államokban?

G. I.: Soha semmilyen negatív diszkrimináció nem ért. A mai, amerikai értelemben pozitív sem. Természetesen a magyar '56-os menekültek szállítása és beengedése az országba más emigránsok szemében pozitív diszkriminációnak tekinthető.

R. J.: Mennyire kísérted figyelemmel az Amerikai Egyesült Államok és a kádári Magyarország közötti kapcsolatok alakulását? Fontos volt ez számodra 1956 után?

G. I.: Óriási módon. Hangsúlyozom, nekem mennyire számított a családi kötelékeimből adódóan minden információ. A Magyarország iránti érzelmeim miatt is fontos volt mindez, nem a zászlólengetésre gondolok, mondtam, óvatosnak kellett lennem, de az esetleges és tényleges változások fontosak voltak. Különösen 1965 után, amikortól durván minden második évben hazajöttem, a gyerekeimmel is. Figyeltem, és érdekelték is a változások.

R. J.: Volt olyan érzésed, hogy megfigyeltek itthon?

G. I.: Tudom, hogy megfigyeltek.³⁰⁴ Itthon is és az Amerikai Egyesült Államokban is. Ma már nem vagyok érdekes... És milyen jó is az. Az igazság az, hogy régebben, vagy húsz évvel ezelőtt elhagytam a kutatói állást, és amikor Pennsylvaniába költöztünk, elvállaltam egy mérnöki cég vezetését, amely akkoriban elsősorban francia állami tulajdonban volt. Az kimondottan egy piacra termelő televíziógyártó, elektronikai társaság volt, amely semmilyen honvédelmi célú gyártást nem folytatott sem Franciaországban, sem az Egyesült Államokban. Ott lettem, hál' istennek, eléggé sikeres és viszonylag nagy felelősséggel bíró ember. Lengyelországban, Kínában, Franciaországban, az Egyesült Államokban és Mexikóban voltak embereink. Magyarországon nem működünk.

R. J.: Milyen vélemény alakult ki benned a Kádár-korszakról?

G. I.: Nagyon rossz az első időkről. Később észrevettem, hogy az „Aki nincs ellenünk, az velünk van”-hozzaállás a Rákosi-féle „Aki nincs velünk, az ellenünk van” helyett viszonylag sikeres lett. Magyarországon a korosztályom gyermekeinek nem tanítottak sem 1956-ról, sem más rendszerellenes tevékenységről.

R. J.: A 1990-es években gondoltál-e arra, hogy hazajössz és a te tapasztalataiddal próbálsz segíteni a magyar gazdaságnak? Voltak-e ilyen ambícióid a közép-kelet-európai rendszerváltozások után?

G. I.: Igen is, és nem is. Olyan szempontból nem, hogy a gyermekeim akkor kicsik voltak, három gyermekemet neveltem. Ott volt az egyetem, nekem kellett biztosítani

³⁰⁴ A magyar állambiztonság 1966 januárjában figyelt fel először Görög Istvánra. Valószínűleg az első hazalátogatása után került a nyilvántartásba vett személyek közé. A szolgálatot érdekelték a magyar származású mérnökök vagy egyetemi tanárok, rendőrök, katonák, és azok is, akik valamely egyháznál dolgoztak. Lásd az interjú végén a Görög Istvánra vonatkozó feljegyzéseket.

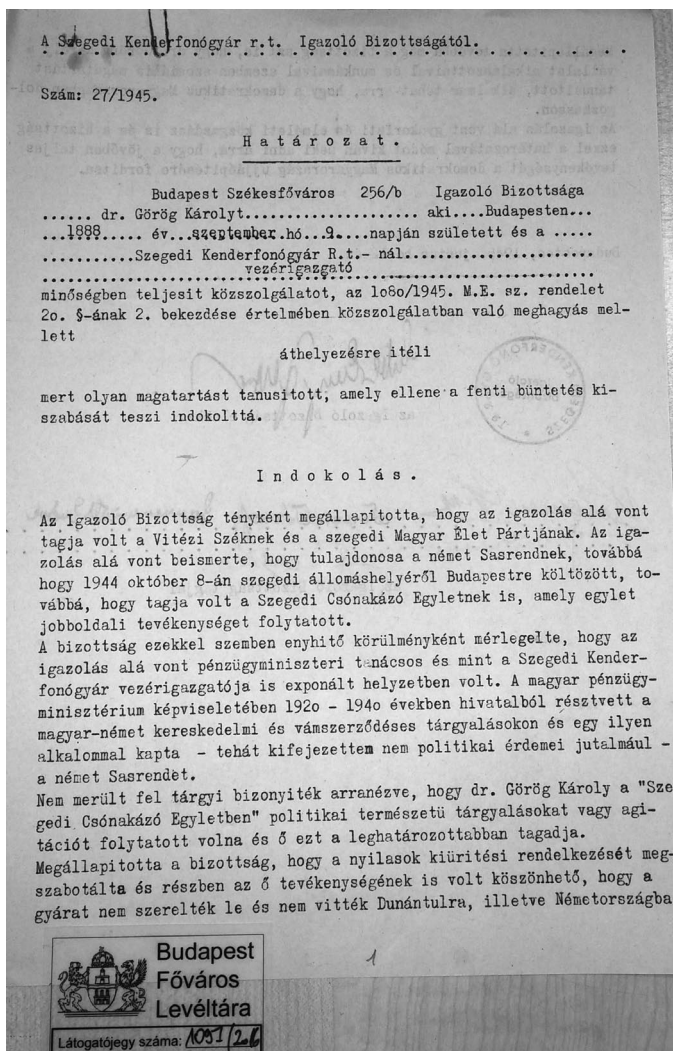
a megélhetést a családom számára. A legfiatalabb, a fiam 1978-ban született. Elsősorban a személyes felelősségem irányította, hogy mit és hogyan tehetek. Akkor még az SRI kutatóintézetnek dolgoztam, és voltam itt többször az ÁPV Rt.-nél, ahol az egyik barátom és egykori osztálytársam, Hajtó Ödön³⁰⁵ is dolgozott alelnökként, bejártam ide onnan, ahol munkálkodtam, és többször beszélgettünk. Azt hiszem, voltak dolgok, amiben tudtam volna talán segíteni. Voltak olyan szakmámba vágó ügyek, amelyekhez jól értettem. Bizonyos mértékig beleláltam és talán itt-ott besegítettem. Bejártam többször is Ödönhöz, hosszas beszélgetések voltak különféle dolgokról, ám az, hogy otthagyjak csapot-papot és jelentkezsek Antall József miniszterelnöknél, hogy a kabinetfőnöke, a rokonom, Bandi keressen nekem valamit? A lehetőség viszsza tekintve igazán meg lett volna. Kereshettem volna alkalmat a Bandin vagy Ödönön keresztül, de alapjában véve a válaszom a kérdésre: nem. Amikor valóban minden megváltozott, akkor telefonáltam a magyar követségre és kiállítottam a magyar útlevelemet, tudniillik az Egyesült Államokban is megváltoztak a törvények. Amikor én amerikai állampolgár lettem, még nagyon szigorúak voltak a törvények, amennyiben valaki amerikai állampolgár volt, nem lehetett más. Aztán kiderült, hogy ez két nemzetre nem vonatkozott: az izraeliekre és a svájciakra. Volt svájci barátom a nyolcvanas években, s mondtam neki: „Nem hiszem, nem lehetsz kettős állampolgár!” „Dehogynem! Jövő héten megyek a svájci amerikai követségre a július 4-i ünnepségre, aztán búcsúzik, s hazamegyek a svájci hadseregbe.” Gondoltam, jó, ezek szerint vannak kivételek. Az elkövetkező években és évtizedekben minden amerikai kormány szerv, tehát a bíróság, a törvényhozás, a Kongresszus és az adminisztráció, a Fehér Ház is megerősítették, annyifajta állampolgárságod lehet, amennyit akarsz. Elegendő, ha Amerikában működsz, akkor amerikai állampolgár vagy. Amennyiben az Egyesült Államokat elhagyod, aztán visszamész, akkor ezekben az esetekben az amerikai útlevelet használod. Amikor ide jövök, akkor Amerikát elhagyom amerikai útlevéllel, a repülő társaságok mindig azt kérik, aztán amikor megérkezem Budapestre, elküldöm a feleségemet az „idegenek közé”, én meg előveszem a magyar útlevelemet és várok rá.

R. J.: Miért nem telepedtél haza Magyarországra?

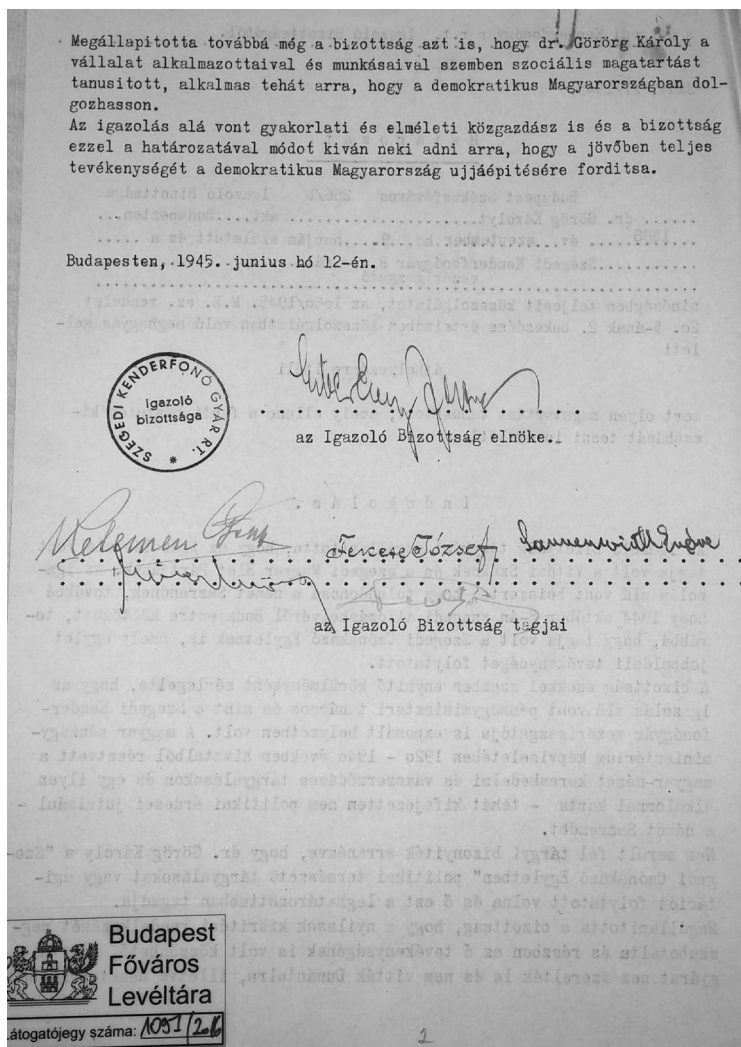
G. I.: Miért kellett volna? Van lakásom Budapesten és Kaliforniában is. A gyermekeim és az unokáim Amerikában élnek. Ott élhetek és annyit, ahol és amennyit akarok. Magyarországon továbbra is bizonytalan a helyzet. Putyin Oroszországa és a most kezdődő népvándorlások kiinduló országai túl közel vannak. Talán huszonöt

³⁰⁵ Hajtó Ödön mérnök. 1961-ben végzett az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Mérnöki Karán, 1969-ben szerzett doktori címet. 1964 és 1968 között a budapesti kelet-nyugati metró statikus tervezője volt. Később a Mérnök Kamara alapító elnöke. Lásd részletesebben: Sínek Világa folyóirat honlapján <http://www.sinekvilaga.hu/123-44120.php> (letöltve: 2016-04-26)

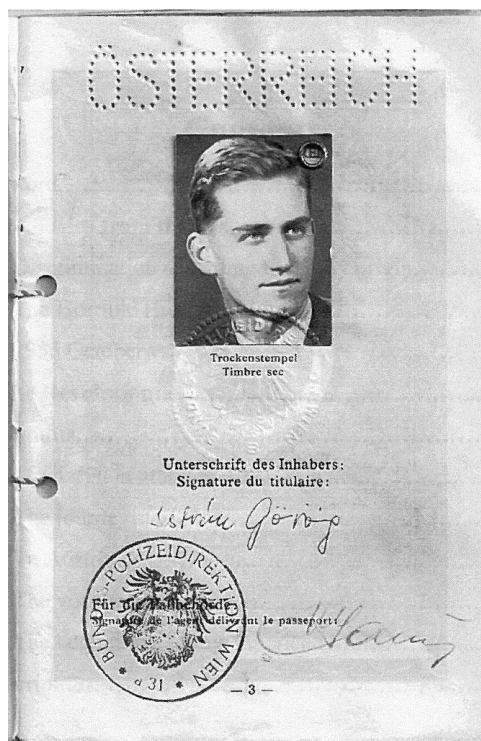
év vagy még több eltelhet, mielőtt az ország társadalmi fejlődése eljut oda, hogy Magyarország fejlett nyugati demokráciának legyen tekinthető. „How do we get to Denmark?”³⁰⁶ Talán soha.

³⁰⁶ Hogyan lehetünk majd valaha olyanok, mint ma Dánia? – Lásd az amerikai politológus gondolatát: Francis Fukuyama: *The Origins of Political Order*, New York, 2011.

Budapest Főváros Levéltára: Dokumentum Görög István édesapjának,
dr. Görög Staub Károlynak az igazolóbizottsági ügyéről
[BFL XV II_1709_1945_igazolásügy_256b-Szegedi Kenderfonógyár_Görög]

Görög István részére készült 1956-os osztrák menekültigazolvány

Dokumentumok Görög István megfigyeléséről

ÁBTL 3.2.5.O-8-073/6/33

II/2 sz. utasítás „A”-tól

Szigorúan titkos!

Zalai elvtársnak!

Washington. Budapest, 1966. február 7.

Tárgy: Érdekesebb személyekről.

Közljük Zalai elvtárssal, hogy a kutató munka során az alábbi személyek látszanak érdekesebbnek a velük való foglalkozásra. A felsorolt személyeket az elvtársak kísérik figyelemmel.

Görög István- /Bpest, 1938.márc.13. Balázs Judit/ mérnök, 1965-ben járt Magyarországon. Princeton N.Y. USA

ÁBTL 3.2.5.O-8-073/6/38, ÁBTL 3.2.5.O-8-073/6/40

I/33 „A” 1966. számú jelentés

SZIGORÚAN TITKOS!

Tárgy: Érdekesebb személyekről

JELENTÉS

Washington, 1966. január 16.

[...]

10./ GÖRÖG ISTVÁN /Budapest, 1938. március 13. Balázs Judit /

1956-os, amerikai állampolgár, fogl.: mérnök: m.h.: Radio Corporation of America, lakás: 4 ½ Evelyn Place, Princeton, N.J.

M.O._i kapcsolata: dr. Görög_Staub Károly, Bp. VIII. Tavaszmező u 1.

Pecsételve Nyilvántartásba véve 5. k

ÁBTL 3.2.5.O-8-073/6/43

Kérjük a névsorról az F. vonalat is tájékoztatni.

Központ által érdekesnek tartott személyekre kérjük feladatokat meghatározni.

Zalai

ÁBTL 3.2.5.O-8-073/6/97

Belügyminisztérium

III/I-5. Osztály

Szigorúan titkos!

BM/III/I. Csoportfőnökség

Nyilvántartó Vezetőjének!

Helyben.

Kérem Vezető Elvtársat, hogy Csáki József r. fhdgy. részére engedélyezzen betekintést Görög István OD-1500/VI. sz. irattári anyagába.

Budapest, 1979. február 2.

Szombath József r. ezds.
osztályvezető

ÁBTL 3.2.5. O-8-073/6/1025

BM/III/I. Csfség

1 Osztály.

Szigorúan titkos!

Szolgálati jegy

Budapest, 1967. november hó 27.

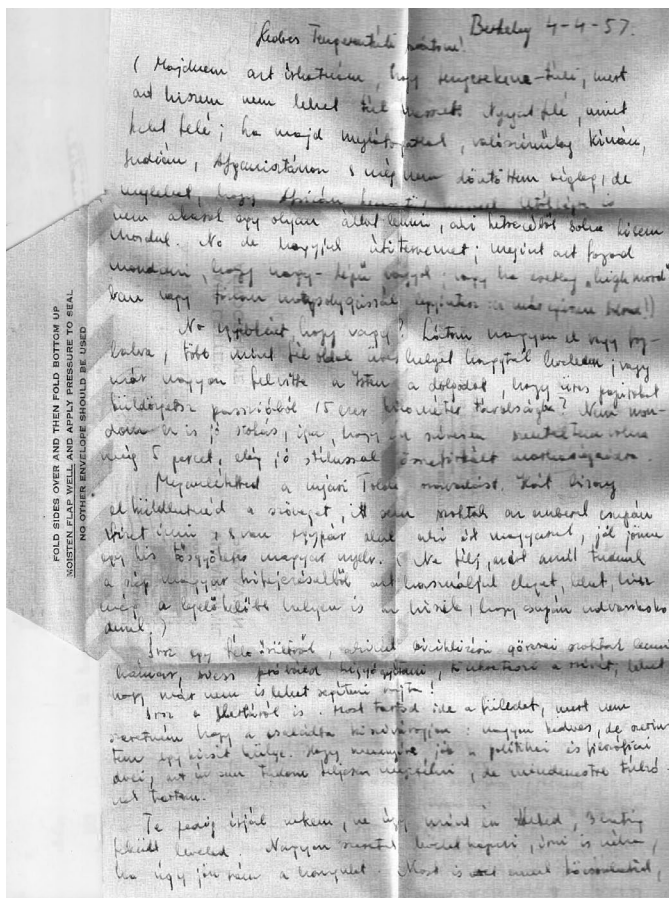
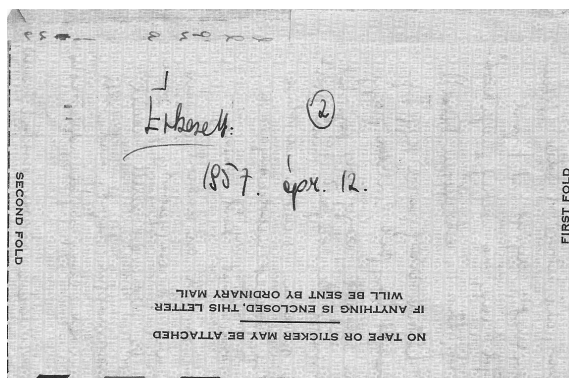
Kérem Osztályvezető Elvtársat engedélyezzen betekintést eljáró beosztottam számára az O-8-73 sz. dossziében Görög Istvánra vonatkozó anyagokba.

Tóth Pál r. ales.
osztályvezető

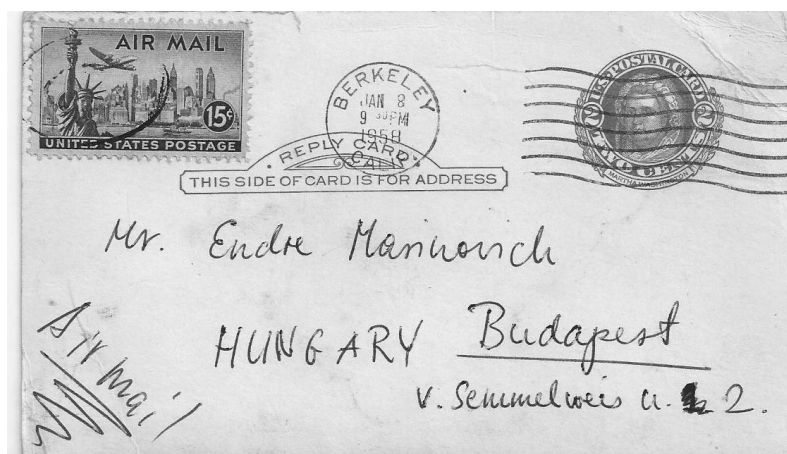
BN.III/I. Csfség

9 Osztály Vezetőjének !

Válogatás Steven Powder – Görög István Marinovich Endrének hazaküldött leveleiből

wishing you a
Merry Christmas
and a
Happy New Year
eres melle nup, jo' arat
mogolast hivai
Mr. Ponder

A szívem ott ver, ahol a szociális ügyek vannak. A gyermekeimnek mindig azt mondom, én krisztusi vagyok, ami az evangéliumban van, az nekem megfelel. Mindegy, hogy jobb- vagy baloldali, csak fel akarja karolni azokat, akiket fel kell karolni.”

INTERJÚ KOSZMOVSKY EDINÁVAL

2016. április 19.

Életrajz:

Koszmovszky Edina 1938-ban született Budapesten. Édesapja, dr. Koszmovszky Tibor ügyvéd, jogtanácsos, publicista, politikus kapcsolatban állt a Nyilaskeresztes Párttal, ennek következményeként Edina keresztapja Szálasi Ferenc lett. Függetlenül attól, hogy Koszmovszky Tibor már nem politizált, amikor Magyarország belépett a II. világháborúba, népbíróság elé került, ahol múltjáért először nyolc-, majd másodfokon hatéves szabadságvesztésre ítélték. Később Recsk következett. Mind ezen származásáért és kapcsolataiért Edina családja osztályidegennek számított, amely komoly nehézséget okozott a megélhetésükben. Edina az általános iskolai tanulmányait követően nem végezhetette el a középiskolát, visszautasították a felvételét. Munkásként dolgozott tovább, majd esti iskolán műszaki rajzoló képesítést szerzett. 1956. október 23-án részt vett a budapesti felvonuláson, ahol tagja volt annak a tízes bizottságnak, amely a rádióba vitte az egyetemi ifjúság követeléseit tartalmazó tizennégy pontot. A pontokat két alkalommal igyekezett beolvasni a Magyar Rádióban, de nem került adásba. Ezt követően kórházban segédkezett véradóként és ápolóként. 1956. november 13-án kényszerből elhatározta, hogy elmene külföldre Magyarországról. A karhatalmisták ekkor már név szerint keresték a rádiónál történtek miatt. 1956. november 25-én érkezett meg Párizsba. 1958 nyarán elvégezte a politechnikumot, majd elkezdett dolgozni a La Société d'électronique et de construction mécanique elektrotechnikai cégnél. 1959-ben megházasodott, négy gyermeke született. 1963-ban Nizzába költözött a család, ahol teológiát hallgatott és különböző bibliai tanulmányokat folytatott. Az 1990-es évektől a nizzai elmegyógyintézetben dolgozott mint lelki gondozó. Ma is rendszeresen hazajár Magyarországra. Mind itthon, mind Franciaországban előadásokat tart az 1956-os forradalommal kapcsolatos emlékeiről.

R. J.: Kedves Edina, kérem, beszéljen nekem egy kicsit a családjáról és a származásáról!

K. E.: Szüleim a 1910-es években születtek. Édesapám egyetemista volt, de külföldön is járt egyetemre, a Sorbonne-on és Cambridge-ben is tanult.³⁰⁷ Külföldi dip-

³⁰⁷ Dr. Koszmovszky Tibor (Budapest, 1910. július 31. – Bécs, 1980. március 9.), ügyvéd, jogtanácsos, a Magyar Nemzetiszocialista Párt egykori párttagja, publicista, külügyi szerkesztő, kiadó, a budapesti indiai nagykövetség ideiglenes hivatalnok, majd állandó, később felfüggesztett, majd felmentett IV. osztályú titkára, emigráns. Régi ügyvédcsaládból származott, kezdetben maga is az ügyvédi hivatást választotta. 1932-ben végezte el a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát. Külföldi egyetemeken, Cambridge-ben és a Sorbonne-on is képezte magát. Takáts Klárával 1932-ben kötött házasságából három gyermeke született. 1938-ban került kapcsolatba Szálasi Ferencel, ekkor lépett be a Magyar Nemzetiszocialista Pártba. 1938-tól 1939-ig a párt egyik vezetőjeként feladata volt a mozgalom értelmiségi szárnyának megszervezése. Szálasi Ferenc 1946. január 3-i vallomása szerint már a szegedi Csillag börtönben ült, amikor Koszmovszky Tibor felkérte újszülött kislánya, Edina keresztapjának, amelyet elvállalt. 1939 februárjában a pártot feloszlatták. Ennek előzménye egy 1939. február 3-i támadás volt, amelynek során a budapesti Dohány utca zsinagógából távozók közé kézígránátokat dobtak, több ember sérülését okozva. Az eseményre adott válasz volt Koszmovszky Tibor internálása is. Összesen három hónapot töltött Kistarcsán, mert segítségére sietett Dr. Budinszky László budapesti ügyvéd, később a Szálasi-kormány igazságügy-minisztere, s ő kérte a Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesületét [MÜNE], hogy járjanak közbe az érdekében. A MÜNE kérte az Igazságügy Minisztériumtól Koszmovszky Tibor szabadon bocsátását, a közbenjárást siker koronázta. 1938 nyaratól a *Magyarság* című nyilaskeresztes lap külügyi szerkesztőjeként dolgozott. 1939. november 4-én mint a *Magyarság* haditudósítója Németországba csempészte Vágó Pál nyilaskeresztes országgyűlési képviselő „*Interpelláció*” címmel megjelent röplapját, amely rágalmazta a kormányt és szoros Hitler melletti szövetséget követelt. Emiatt előzetes letartóztatással börtönbe került. 1939 és 1940 között a *Virradat* című szélsőjobboldali lap szerkesztője volt. 1945. április 19-én felvett vallomása szerint 1940. február 21-én kormányzói pertörőléssel nyerte vissza a szabadságát, mert megfogadta, hogy többet nem folytat politikai tevékenységet. Felesége és apósa is kérték, hogy fejezze be a politizálást. Saját elmondása szerint 1940 novemberében kilépett a szélsőjobboldali mozgalom pártjából, s ezt Szálasival is közölte. Szálasi már a fentebb idézett vallomásában kifejtette: Koszmovszky Tibor nem az eszméhez való hűség, hanem a személyes karrier építésének lehetősége, az érvényesülés miatt csatlakozott csak a mozgalomhoz. Ezt a nézetet támasztja alá Budinszky vallomása is, aki azt állította, meglepve tapasztalta, hogy Koszmovszky 1944-ben már Szálasi- és németellenes kritikákat fogalmazott meg. Ennek ellenére sem Szálasi Ferenc, sem a mozgalom második embere, Hubay Kálmán nem emlékezett arra, hogy Koszmovszky Tibor ténylegesen kilépett volna a pártból. Ez a későbbi perben nehezítette a védekezését. A kiszabadulása után felhagyott a hírlapírással, valamint a direkt politizálással, azonban Szentirmay Félixszel közösen 1940. április 3-án megalapították a *Szenkő Könyvkiadó Vállalatot*, amely elsősorban korabeli idegen nyelvű kötetek fordításával és terjesztésével foglalkozott. A kiadott könyvek jelentős része alátámasztotta a tengelyhatalmak háborús politikáját. 1942-ben adta el a kiadói érdekeltségeit. Ugyanebben az évben repülő-főhadnagyként a keleti frontra rendelték katonai szolgálatra. 1945 februárjában a szovjet titkosrendőrség, az NKVD emberei tartóztatták le Budapesten, onnan került a Politikai Rendészeti Osztályra 1945. április 3-án. A Budapesti Népbíróság 1946. április 8-án hozott határozata nyolc év szabadságvesztésre ítélte népellenes bűncselekmények miatt. Ezt az ítéletet a Népbíróságok Országos Tanácsa Bojta Béla tanácsvezetése mellett 1946. november 13-án hat évre enyhítette, elfogadva azt a védekezést,

hogy Koszmovszky Tibor 1940-ben szakított a nyilasmozgalommal. Ezután a váci és a szegedi börtön, majd a recski kényszmunkatábor, illetve a kistarcsai internálótábor következett. Ez utób-ból szabadult 1951. július 6-án. Elengedésének feltétele volt, hogy ügynökként dolgozzon az állambiztonság számára, a beszervezését az ÁVH II/2. osztálya intézte. Ezt követően a Vörös Csillag Traktorgyárban helyezkedett el vasesztergályosként, majd a Könnyűipari Gépgyárban dolgozott 1956. október 1-ig. „Bajza Sándor” fedőnéven adta a jelentéseit, azonban nem bizonyult túlzottan együttműködőnek, nem szolgáltatott használható információkat az ÁVH számára. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt ismerkedett össze Mohammad Ataur Rahmannel, aki 1956 és 1959 között az ideiglenes ügyvivője volt a budapesti indiai nagykövetségnek. Koszmovszky 1956. október és 1958. december között a nagykövetség mindeneként dolgozott. Volt gépjárművezető, tolmács, fogadta a képviselet fontos vendégeit, szervezte a fogadásokat. Rahman és közte személyes barátság alakult ki, segített az indiai ideiglenes ügyvivőnek, hogy megértse a magyar forradalom jelentőségét, s megmutatta neki a Kádár-féle propagandával szemben a valóságot. Jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Rahman kiállt a magyar forradalom védelmében. Göncz Árpáddal akkor ismerkedett meg, amikor Göncz egy ellenzéki memorandumot juttatott el az indiai külképviseletre azzal a céllal, hogy India közvetítsen a Szovjetunió, a Kádár-kormány és a magyar forradalom képviselői közötti tárgyalásokon a helyzet rendezése érdekében. Göncz 1957. november 27-i vallomásából kiderül, hogy Koszmovszky kulcsszerepet játszott az indiai nagykövetség és az ellenzéki mozgalom kapcsolataiban. Kumara Padmanabha Sivasankara Menon, a Moszkvába akkreditált indiai nagykövet is Budapestre érkezett az események miatt. Erről a következőket vallotta Göncz Árpád: „Menon mindkét budapesti tartózkodása alatt rendszeresen találkozott Rahmannel, részint a Margitszigeti Nagyszállóban, részint az indiai követségen, volt, hogy naponta kétszer is, volt, hogy 2-3 [sic!] naponként. Ebben az időszakban Rahman és köztem lefolyt beszélgetés nagyrészt Menon budapesti programjának lebonyolítása körül folyt. Ezek javarésznél Koszmovszky tolmácsolt. [...] Koszmovszky ebben az időben a követségen nem gépkocsivezető, sokkal inkább titkári feladatokat látott el. Gépkocsit vezetett, tolmácsolt. A találkozók időpontjának egy részét nyilván Rahman tudtával Koszmovszkytól tudtam meg, azon kívül segítségemre volt a követség gépkocsijával a találkozások lebonyolításában.” Másutt Göncz Árpád azt állította, hogy tisztában volt Koszmovszky Tibor politikai múltjával, de ez időközben gyökeresen megváltozott, olyannyira, hogy bevonta a szervezkedésekbe. „...Koszmovszky saját előadásából megtudtam, hogy 1945-ben szabadságvesztésre ítélték, korábbi nyilas tevékenységéért. Szabadulása után vasesztergályosként dolgozott, míg az indiai követségre nem került. [...] Az az elhatározásom, hogy Koszmovszkyt is bevonom tevékenységembe, 1957. január elején alakult ki, mikortöbbiben [sic!] együttlévén Koszmovszkyval, azt a meggyőződést szereztem, hogy Koszmovszky nyilas múltja ellenére nem áll távol az én politikai elképzeléseimtől, korábbi álláspontját revideálta. Ez az elhatározásom akkor szilárdult meg, amikor január folyamán Rahmannel Koszmovszky tolmácsolásában az emigrációról beszélgettünk és Rahman felajánlotta, hogy Koszmovszky gyakori bécsi utazásai folyamán az emigrációval a kapcsolatot kiépítheti és az általam szükségesnek tartott pénzt Bécsből hazahozhatja.” Koszmovszky azonban nem teljesítette Göncz minden kérését, és nem vállalta, hogy az emigráció és magyar ellenzék közötti összekötőkapocsként hozza-vigye az üzeneteket. Göncz Árpád ezért pusztán csak az egzisztenciális okokkal, az indiai nagykövetségen végzett munkájával magyarázta részvételét az eddigi terveiben. Megjegyezhetjük, hogy valószínűleg ezért maradt tüske a rendszerváltás utáni első köztársasági elnöknél Koszmovszkyval szemben. Ám sokkal valószínűbb, hogy Koszmovszky nem egzisztenciális okokból, hanem azért volt óvatos, mert ismét megtalálta a magyar állambiztonság. Nem akarta felhívni a figyelmet azokra, akik a forradalom után az ellenállásban vettek részt. Nem árulta el őket. Rahman előtt is gyanús lett, hogy miközben sok embert letartóztattak, Koszmovszky nem került sorra. Valójában a II/2. osztály alkalmazottjai már 1956

októbertől fel akarták venni vele a kapcsolatot, de ez nem sikerült a számukra, mert Koszmovszky ettől elzárkózott: arra hivatkozott, hogy Rahman különös célzást tett neki bizonyos rendőrségi kapcsolatokra. Nem segített sokat, hogy az indiai követség megbízásából havonta többször is Bécsbe utazott. 1957 februárjában a II/2. osztályban felébredt a gyanú, hogy egykori vonakodó beszervezettjük a Nyugat számára kémkedik. Igazán ekkor kezdték el alaposabban figyelni ismét a tevékenységét, azonban nem ők fogták el. Az őrizetbe vételére 1957. augusztus 21-én került sor. A BM II/4-es osztálya csempészet ügyében nyomozott, s egy megfigyelésük apropóján tartóztatták le Koszmovszkyt, aki pechjére éppen egy II/4. csoportba tartozó beszervezett ügynökhöz vitt Ausztriából levelet. Végül 1957. augusztus 22-én a Fővárosi Főügyészség elrendelte a letartóztatását, amely négy nappal később bekövetkezett. Csempészéssel vádolták meg, s bár szerették volna, de nem tudták rábizonyítani a kémkedést. A csempészést maga is bevallotta. Bécsi útjai során ismerkedett össze Szentmiklósi Tamással, aki ellenszolgáltatás fejében arra kérte, hogy juttasson el budapesti rokonaihoz női karórákat, kínai selyemzsebkendőket. Az így kapott pénzt Edina lánya párizsi taníttatására költötte. Nyolc hét elteltével, 1957. október 26-án szabadon bocsátották. Ezt követően „Bajza Sándor” fedőnéven az első jelentést 1957. november 23-án adta az állambiztonságnak. Ekkor odaadott egy dossziét is, amely a követség épületének alaprajzát tartalmazta. Rahman emlékiratában arra hivatkozott, hogy óvadék fejében engedték el Koszmovszkyt, köszönhetően annak, hogy az indiai nagykövetség minden befolyását latba vetette a szabadon bocsátása érdekében. A korszakban ismeretlen fogalom volt az óvadék. Az állambiztonság azért engedte el Koszmovszkyt, hogy információkat szerezzen; valószínűleg komolyan megzsarolták, s nem hagytak számára semmilyen választási lehetőséget. Ezt igazolja az is, hogy mindeközben folyamatosan gyűjtötték a terhelő bizonyítékokat is ellene. Nem véletlen, hogy Göncz Árpádtól is kicsikarták a fentebb már idézett vallomást, amely kifejezetten terhelő adatokat tartalmazott az ötvenhatos forradalomban vállalt szerepére. Kétségtelen, hogy készültek egy Koszmovszky elleni komolyabb perre is, amennyiben nem teljesíti a titkosszolgálat követeléseit. Koszmovszky maga is utalt Rahmannak arra, hogy nem volt véletlen az elengedése. Erről a következőket vallotta Rahman: „Két-három hónappal azt követően, hogy kiengedték a börtönből, kivitt a kertbe és nagyon biztosan elmagyarázta, hogy nem olyan nagy csoda a szabadon bocsátása. Ennek az volt a feltétele, hogy oda kellett adnia a szekrénykulcsainkat, amikről másolatokat készítettek. Ezt ő megtette, hiszen a szekrényben amúgy se volt semmi, csak adminisztrációs iratok, amelyekkel a kormányuknál még nem tudtak mit kezdeni. [...] Ám most már az igazi dolgot követelik rajta, a széf kombinációját. [...] Megmagyarázta a zsarolóinak, hogy a sifírozó szobához nincs hozzáférése, mert az mindig zárva van. Nem érdekelték őket a nehézségei, és egyre erőszakosabban követelték, hogy teljesítse, amit akarnak, különben elkezdődik a pere”. Koszmovszky valószínűleg nemcsak „Bajza Sándor”, hanem „Sas Pál” fedőnéven is kénytelen volt együtt dolgozni a kádári titkosszolgálatokkal. „Sas Pál” a követségi üzenetek dekódolásához használt sifritábla megszerzése kapcsán a következőt jelentette zsarolóinak. „Ügynökünk megvizsgálta a siffrészobában [sic!] lévő páncélszekrényt, állítása szerint a szekrénynek kulcsa nincs, egy körtárcsa van a szekrényen, 1-100-ig számozással és ezzel nyitják a szekrényt.” Időt akart nyerni, hiszen nem azért dolgozott együtt eddig Rahmannal a magyar forradalom érdekében, hogy elárulja azt, miközben természetesen félt a megtorlástól is. Mindenáron hű akart maradni az ötvenhatos forradalomhoz és szabadságharchoz, amely alaposan megváltoztatta gondolkodásmódját. Mindeközben a Budapesti Fővárosi Bíróság 1958. július 24-i elsőfokú határozatában csempészésért egy év négy hónap szabadságvesztésre ítélte Koszmovszkyt. Ezt az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1958. december 17-én megsemmisítette és a nyomozati szaktól újraindítását kezdeményezte. Az indoklás szerint az ország devizagazdálkodását nemcsak az engedély és vám nélküli behozattal, hanem a kivitellel is megszegte, hiszen magyar menekülteknek juttatta ki itthon maradt rokonaiktól a különféle ruhaneműket és értékeket. Az összes probléma

lomái is voltak, később ügyvéd lett, mint az ő édesapja és a nagyapja, s így tovább. Szóval ügyvédkedéssel foglalkozó család volt. Édesanyám érettségi után kereskedelmi főiskolára ment, ami akkor a lányoknál ritkaságszámba ment. Ám arról szó sem lehetett, hogy dolgozzon, mert az ő családja Takáts-Pintér, és ők gazdagabbak voltak, mint a Koszmovszkyék. Édesanyám ezért megtanult gyönyörűen énekelni, s házi koncerteket adott. Azt hiszem, 1932-ben összeházasodtak, és született egy nővérem 1934-ben, majd én 1938-ban, aztán az öcsénk 1942-ben, de akkor már apánk a fronton volt. Jól menő ügyvéd, jogtanácsos és újságíró volt. Törökbálinton volt a birtokunk, amelyet nagyon szerettem, mert ott nőttem fel, ott voltam gyerek. Szerettem a vidéket, a frissen fejt tejet. Ott tizenhét család lakott, de nem zsellérek voltak, mindegyiknek megvolt a saját háza. A gyerekeikkel együtt voltunk, együtt jártunk iskolába, s amikor apám börtönben volt, hozzájuk jártunk nyaralni. Valamilyen szép emléket tehát őrizhettek ezekből az időkből.

R. J.: Édesapja hogyan került börtönbe? Mit mesélt önnek erről?

K. E.: Apám, mint mondtam, jogtanácsos is volt. Azt nem tudom, hogy Szálasi Ferenczel hogyan keveredett össze, ám tény, hogy amikor 1938-ban megszülettem, őt választották keresztapámnak.³⁰⁸ Erre egyáltalán nem vagyok büszke, sőt, de az a tény, hogy ez így történt. Nem éltem a harmincas évek elején, de apámmal sokat beszéltem erről. Ő azért végig jobboldali beállítottságú maradt. Én meg a krisztusi tanokat követve, inkább középen vagyok, középen ver a szívem. Talán fiatalkoromban a magyarországi kommunizmus is megfertőzött. A szívem ott ver, ahol a szociális ügyek vannak. A gyermekeimnek mindig azt mondom, én krisztusi vagyok, ami az evangéliumban van, az nekem megfelel. Mindegy, hogy jobb- vagy baloldali, csak fel akarja karolni azokat, akiket fel kell karolni. Nekem az már megfelel. Persze bűnös ember vagyok én is, mint Szent Pál írta egy levelében, a jót akarom, és rossz lesz belőle.

megoldása a külföldre menekülés lett. Rahman segítségével 1958 decemberében Ausztriába távozott. Az emigrációt választotta, csakúgy, mint lánya, Edina, és fia, Péter. Ausztriában új életet kezdett, elvált feleségétől és 1960-ban új házasságot kötött. Levelezése szerint a versenyszektorban helyezkedett el. Kezdetben egy vállalatnál volt adminisztrátor, majd egy export-import cégnél dolgozott amerikai referensként. A Budapesti Fővárosi Bíróság végül 1959. június 29-én, immár távollétében találta bűnösnek, „folytatólagosan elkövetett vám bűntettben és külföldi személlyel szemben fennálló követelés be nem jelentésével, s az ezzel történő rendelkezéssel elkövetett devizagazdálkodás érdekeit sértő bűntettben”. Mindezért egy év hat hónap szabadságvesztésre ítélték. Felhasznált források és irodalom: Zinner Tibor: *„Magyarország ismét keresztúthoz ért.”* Kézirat, tervezett, de meg nem jelentetett előszó a Rahman emlékiratai kötetéhez, M. A. Rahman: *Magyarország 1956-1959. Egy indiai diplomata emlékei*. Budapest, 2006. ÁBTL, Koszmovszky Tibor és társai vizsgálati dosszié 3.1.9. V-107364, illetve 3.1.9. V-142387. ÁBTL „Kelway” dosszié 3.2.1. BT-871/A, ÁBTL „Kelway” dosszié 3.2.3 MT-679/1, BFL, Koszmovszky Tibor népbírói és népügyészségi irata XXV. 4. a. 1951/1724., Koszmovszky Edina elbeszélése

³⁰⁸ Lásd a Koszmovszky Tibor életéről készített lábjegyzetet

R. J.: Edina, van esetleg személyes gyermekkori emléke Szálasiról? Van bármilyen emléke, amelyet megosztana velem?

K. E.: Kisgyermekkoromban többször hozott ajándékot a születésnapomra, a térdén lovagoltatott. Nagyjából ez minden, amire emlékezni tudok. Ám történt ennél sokkal sokkal jobb dolog is... Ezt még nem meséltem el senkinek sem, s máig sem értem, miképpen, de ott voltam a kivégzésén. Nyolcéves kisgyermek voltam, amikor valakik elvittek oda, s azt mondták, ott végzik ki a keresztapámat. Nem is nagyon emlékeztem rá már akkor, de sokáig rémálmaim voltak miatta.

R. J.: Kik vihették oda, Edina?

K. E.: Azt nem tudom, de sem az édesanyámra, sem a testvéreimre nem emlékszem, csak erre a jelenetre.

R. J.: Kérem, térjünk vissza az édesapjára. Mi történt vele 1944-45-ben?

K. E.: 1945-ben, már a felszabadulás idején, édesapám otthon volt. Egy ideig az orosz fronton katonáskodott vadászpilóta-pilótaként. A pincében voltunk 1944. december 24-től egészen a felszabadulásig. Nekem az volt a fontos, hogy apu otthon volt, s mesélt nekünk esténként, gyerek voltam. Az utcán éppen takarított, amikor lefoglák. Az utcáról szaladtak be a társai azzal, hogy elvitték a Koszmovszky Tibort, s aztán már haza se jött.

R. J.: Hol laktak pontosan, Budapest melyik kerületében?

K. E.: A XII. kerületben, aztán a XI. kerületbe költöztünk, mert a XII. kerületi, sashegyi lakásunkat szétlőtték. Apu nélkül egy háromkerekű kocsin hoztuk le azt, ami megmaradt a lakásból, és beköltöztünk a XI. kerületbe, ahol Koszmovszky Adolfnak, a nagypapámnak volt lakása és ügyvédi irodája. Aztán 1945-ben édesapámat elítélték nyolc évre, de mivel 1940-ben, tehát tulajdonképpen már a háborús események előtt kilépett a nyilaskeresztes pártból, hat évre csökkentették a büntetését.

R. J.: Ennek következtében édesanyja teljesen egyedül nevelte önöket? Miből éltek meg?

K. E.: Egyedül nevelt minket, s nem kapott semmilyen munkaengedélyt, mert X-es volt, azaz osztályidegen. Nem engedték dolgozni, ezért eladogatásból éltünk meg. Főként én voltam a nagy eladogató.

R. J.: Saját javaik feléléséből éltek?

K. E.: Igen, ami megmaradt a háborúból, aztadtuk el. Ékszer, ezüst, képeket, szőnyegetadtuk el. S aztán kis maszek munkákból éltünk, kötésekből, ilyen kesztyűk, nyuszik húsvétkor, s ezeketadtuk még el. Aztán 1948-ben³⁰⁹ megalakult az

³⁰⁹ Az SKF (Svenska Kullager Fabriken) a Svéd Golyóscsapágy Részvénytársaság, a két világháború között 1929-ben kezdte meg a működését, azonban ezt megelőzően már az Osztrák–Magyar Monarchia idején elindultak a svéd anyavállalattal a kapcsolatok. Ekkor Bécsben működött egy leányvállalat, majd 1917-től Pirkner Konrád vezetésével elkezdődött az SKF termékek magyar-

SKF, ahol a vezérigazgató, Pirkner³¹⁰ a Takáts nagyapámnak volt a barátja. Mert ez egy külföldi vállalat volt, nem esett a magyar szabályok alá, így felvették édesanyámat, mint takarítónőt. Akkor került ismét munkába, nagyon pici fizetésért, félállásban, a vezérigazgató irodáját takarította. Ám ez már jó volt, ha jól emlékszem, 480 forint volt a fizetése havonta.

R. J.: Mikor találkozott édesapjával újra?

K. E.: 1947-ig járhattunk a börtönökbe. Vácott egy nagyon jó börtönigazgató volt, s oda még járhattunk, ott még láthattam. Sőt, kint táncoltam a járdán, és odaengedték a börtönbe zártakat az utcai ablakhoz, ahonnan láthatták. Édesapám cellatársa készített erről egy rajzot is. Aztán 1947-től vagy 1948-tól tiltották meg, hogy a gyermekek látogathassák a szüleiket. Úgyhogy 1948-tól nem láttam már édesapámat, egészen a hazajöveteléig, amely 1952-ban, vagy 1953-ban volt, már Recsk után.³¹¹

R. J.: Hol tudott továbbtanulni? Milyen lehetőségei voltak?

K. E.: A nővérem idejében, aki négy évvel idősebb volt, még működtek az egyházi iskolák, őt édesanyám be tudta íratni az angolkisasszonyokhoz. Ám amikor én mentem volna középiskolába, ez a lehetőség megszűnt. Úgyhogy én elmentem munkáslánynak, mert nem vettek fel középiskolába. Pedig jelentkeztem mindenhová, a legkevésbé kedvelt iskolákba, hogy mehessek tovább. Azt mondták, hogy X-es vagyok, a származásom ilyen, s nem vettek fel sehová.

R. J.: Mi szeretett volna lenni? Milyen pályát képzelt volna el magának?

K. E.: Világéletemben sebész, orvos szerettem volna lenni. S ma is azt érzem, hogy nagyon jó sebész és orvos lettem volna. Ám ez persze megghiúsult, még akkor is, amikor tizennyolc évesen kikerültem, mert ez a négy év hiányzott volna. Belehetett volna hozni, ha nem akartam volna nagyon családot alapítani. Az akkor nagyon hiányzott, mert egyedül mentem el, s mindent itt hagytam.

R. J.: Amennyiben jól tudom, esti tagozaton végzett el valamilyen műszaki iskolát. Miért pont ezt választotta végül?

K. E.: Esti iskolán végeztem el egy műszaki rajzoló tanfolyamot. Itt nem káde-reztek, ide ezért járhattam. Jó eredménnyel végeztem el. Másfél év munkáslányság után elmentem műszaki rajzolóknak, először a Widenta csiszolószerszámgyárba,³¹² és

országi forgalmazása is. 1922-ben megalakult a Greinitz-Pirkner Vaskereskedelmi és Ipari Rt. Itt létesült egy pár főből álló csapágyosztály is, amelyet Pirkner Konrád fia, az SKF későbbi igazgatója, Pirkner Ferenc vezetett. 1948-ban vásárolták meg a Budapest, IX. kerület, Üllői út 55. szám alatti székházat. 1995-ig itt volt a vállalat központja is. Lásd részletesebben: Üzleti Szaknévsor <http://www.uzletiszaknevsor.hu/crmadmin/kulso2/cegadat-5753.html> (letöltve: 2016-07-04)

³¹⁰ Pirkner Ferenc (1897–1958), az SKF magyarországi leányvállalatának igazgatója.

³¹¹ 1951. július 6-án bocsájtották szabadon, lásd a Koszmovszky Tiborról készített 309-es lábjegyzetben.

³¹² A Widenta Csiszolókorong és Szerszámgyár a korszakban a Budapest, III. kerület, Vályog utca 7. szám alatt működött.

onnan 1956. szeptember elsején helyezték át a Kőbányai Porcelángyárba, pont a forradalom előtt.

R. J.: Mennyire mertek beszélgetni otthon a Rákosi-rendszer tarthatatlanságáról?

K. E.: Csak nagyon félve, tartottunk a lehallgatástól és a mikrofonoktól. A kitelepítési határozatot is megkaptuk, de hála az SKF cégnek, a svédeknek, sikerült elkerülnünk az elhurcolást.

R. J.: Milyen körülmények között éltek az 1950-es években?

K. E.: Azért vannak szép emlékeim is. Vitorláztam is a Balatonon, s az első évemben már magyar bajnoknő lettem. Nagyon örültem, mert életemben először ehettem rántott csirkét, miközben otthon nagyon szerény konyhánk volt. S amikor az ember élsportoló lett ezekben az években, akkor már nem nézték, honnan jött.

R. J.: A Rákosi-rendszerben fontos volt az élsport.

K. E.: Ez nekem nagy szerencsém volt, mert így ezek voltak a legboldogabb éveim.

R. J.: Hogyan keveredett bele az 1956-os forradalom eseményeibe? Mi indította el önben, hogy résztvevője legyen a forradalomnak?

K. E.: Azt tudtuk, hogy forrongás van Lengyelországban, mert ott szabadon megválasztottak Gomulkát főtitkárnak,³¹³ és hogy ezért a magyar fiatalok fel fognak vo-

³¹³ Władysław Gomułka (1905–1982), lengyel kommunista politikus. Szülei a születése előtt emigráltak az Amerikai Egyesült Államokba, de illúzióikat veszítve tértek haza. 1917-ben fejezte be az általános iskolát, majd lakatosnak tanult. Tizenhat évesen belépett a szocialista ifjak mozgalmába, 1926-ban tagja lett az illegális Lengyel Kommunista Pártnak, ugyanebben az évben először tartóztatták le. Hivatásos szakszervezeti aktivistaként dolgozott. 1930-ban megválasztották a Vegyipari Dolgozók Szakszervezete országos titkárának. 1932-ban a Łódź-i textilsztrájkban egy rendőr megsebesítette, ettől fogva az egyik lábára sántított. Letartóztatták és négy év szabadságvesztésre ítélték, de két évvel később egészségügyi okok miatt elengedték. 1934 és 1935 között Moszkvában tanult. Hazatérése után folytatta az illegális kommunista tevékenységét Sziléziában, de ismétletlen letartóztatták, és ezúttal hét év börtönbüntetést szabtak ki rá. Amikor a Lengyelországi Kommunista Párt felbomlott, Sztálin utasítására kivégezték a párt legtöbb moszkvai emigráns vezetőjét is, ám Gomułka ekkor börtönben ült. Miután Németország és a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot, kiszabadult a börtönből. Részt vett Varsó védelmében, majd a szovjetek által megszállt kelet-lengyelországi területre menekült, ahol mint kisebb tisztviselő dolgozott a Lwów-i papírgyárban. Amint 1941-ban kitört a háború Németország és a Szovjetunió között, visszatért a politikai szervezőmunkához. Először szülőföldjén, Krosnában szervezett illegális kommunista sejtet. 1942-ben Varsóba utazott, ahol a Lengyel Dolgozók Pártjának kerületi titkára és a Központi Bizottság tagja lett. Később partizánakciókat szervezett a megszálló német csapatok ellen. Miután 1943-ban letartóztatták a párt főtitkárát, megörökölte ezt a pozíciót is. Mihelyt a szovjet csapatok 1944 júliusában ismét lengyel területekre léptek, Lublinba utazott, ahol kommunista túlsúllyal létrehozták az ideiglenes lengyel kormányt, s miniszterelnök-helyettesé, majd a németektől visszaszerzett területek miniszterévé választották. 1945 decemberében a Lengyel Dolgozók Pártjának első kongresszusán a Politikai Bizottság [PB] tagja és a Központi Bizottság [KB] főtitkára lett. Részt vett a kommunista uralommal szemben álló politikai erők eltörlésében, személyesen vezette a Lengyel Paraszt Párt megsemmisítését, támogatta a Lengyel Szocialista Párt és a Lengyel Dolgozók Pártjának

mulni 1956. október 23-án a Bem-szoborhoz, a lengyelekkel való szolidaritásuk kifejezésére. Ezt tudtuk, de hát kimentem Kőbányára dolgozni, és semmi különöset nem tudtam sem a Petőfi Körrel, sem semmiről. Nekem akkor Kőbánya, Budapest, és vasárnaponként a Balaton volt az életem. Akkor 23-án, bizony, ott csüngtünk a tervezőirodában a rádión. Mert – mint az te is jól tudod – ezt a felvonulást először megengedték, majd betiltották aztán újra megengedték.

R. J.: Igen, nem álltak a helyzet magaslatán az MDP vezetői. Ám el kellett játszani, hogy az történik majd, amit ők akarnak. Ha nem engedélyezték volna a felvonulást, akkor is megtörtént volna.

K. E.: Igen, mi a tervezőirodában tudtuk, hogy a felvonulást végül engedélyezték, és a fiatalok felvonulnak. Amikor a munkaidőmnek vége lett, azt hiszem, olyan reggel nyolctól délután négyig dolgoztam, akkor villamossal érkeztem a belvárosba, de tényleg az Alliance Frances franciaórájára mentem, amely nincs messze a Múzeumkerttől, csak a másik oldalon volt. Amikor leszálltam a villamosról az Astoriánál, akkor nem lepott meg a tömeg, s ott szórólapokat osztogattak a fiatalok tizennégy pontról. Tavaly tudtam meg a Műszaki Egyetemen dr. Hajtó Ödöntől, hogy azért lett

egyesülését, miközben felszólalt az erőszakos mezőgazdasági kollektivizálással szemben. 1947 szeptemberében ellenezte a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának [Kominform] megalakítását, valamint kritizálta a szovjet modell követését. Sztálin utasításainak megfelelően nacionalista elhajlónak bélyegezték, és 1948 szeptemberében leváltották főtítkári posztjáról. Amint a két lengyel baloldali párt Lengyel Egyesült Munkáspárt [LEMP] néven összeolvadt, elvesztette helyét a Politikai Bizottságban is, majd 1949-ben megszüntették a párttagságát is. 1951 júliusában tartóztatták le, de végig tagadta bűnösségét. Sztálin halálát követően, 1954 végén kiszabadult, 1956-ban politikai rehabilitációja is megtörtént. Az 1956. júniusi Poznań-i munkásfelkelés után lehetőséget kapott, hogy visszatérjen a hatalomba. Az átélt szenvedései, 1951-es pere és bebörtönzése a sztálinizmus elleni lengyel harc szimbólumává emelte alakját. 1956 októberében visszakerült a hatalomba, beválasztották az LEMP PB-be, illetve a LEMP KB első titkára lett. A megindult lengyelországi változások védelmében szervezte meg a budapesti egyetemi ifjúság az először engedélyezett, majd betiltott, s később újra engedélyezett 1956. október 23-i szimpátiatüntetést, amely elvezetett az ötvenhatos magyar forradalomhoz és szabadságharchoz. Gomulka kezdetben megvalósította a követelések egy részét, megszűnt a Lengyel Római Katolikus Egyház üldözése, megállt a mezőgazdaság kollektivizálása, azonban továbbra sem lehetett szabadon beszélni és nem történtek meg a jelentős gazdasági reformok sem. 1961-től kezdődően a Lengyelországban elkezdett apró reformokat is visszavonták. Népszerűsége rohamosan csökkent. 1968-ban több nagyvárosban diáklázadások kezdődtek a Gomulka-féle politikával szemben. A lázongást elfojtották. Minden nehézség ellenére Gomulka megőrizte vezető szerepét az LEMP-ben. A gazdasági helyzet nem változott, és hiába próbáltak lényeges reformokat bevezetni, 1970 karácsonyára bejelentették az alapvető élelmiszerek árának drasztikus emelését. Ennek hatására sztrájkba léptek a Gdańsk-i és a Szczerzin-i munkások, amely felkelésbe torkolt. Ezt már csak fegyveres erők alkalmazásával tudta leverni az LEMP. Mindez elvezetett Gomulka leváltásához, amely megpecsételte politikai karrierjét is. Lásd: Adam Bromke: *Władysław Gomułka*. In: Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/biography/Wladyslaw-Gomulka> (letöltve: 2016-07-05)

tizennégy pont, mert kétoldalas volt az eredeti, s abban a formában nem tudták kinyomtatni. Tulajdonképpen a tizennégy pont és tizenhat pont ugyanaz, meg is kaptam tőle ezt a tizenhat pontot. Persze akkor októberben a tizennégy pontról szóló röplapot kaptam a kezembe. Ezt odaajándékoztam az ötvenéves évfordulóra a Terror Háza Múzeumnak, úgyhogy ott van kiállítva. Természetesen mindenhol van reprodukció róla.

R. J.: Milyen volt a rádió előtt a fiatalok, a munkások hangulata? Tényleg azt gondolták, hogy a hatalom engedni fog, s megengedi a rádióban beolvasni a követeléseiket? Ez engem mindig foglalkoztatott.

K. E.: Ez elképesztő volt, ez a fél vagy egy óra. Amikor leszálltam a villamosról és megkaptam ezeket a pontokat, akkor persze átolvastam, s teljesen együtt éreztem a követelésekkel, mert ebben semmilyen bosszú nem volt. Nem vagyok bosszúvágyó, fegyvert sem akartam fogni, az veszélyes, ki tudja, akkor ölhettem volna is. Pedig ott osztogatták a fegyvereket is később. A villamosról leszállás és a rádióhoz vonulás között teljesen elillant belőlünk a reszketés, a félelem a rendszertől és a besúgóktól. Ez egy olyan felszabadulás volt, amelyet el sem lehet mondani. Teljesen megévezett az elméletemmel a tizennégy pont.

R. J.: Ez körülbelül hány órákor volt?

K. E.: Még világos volt, olyan este hat óra felé lehetett mindez. Még most is libabőrös vagyok, ahogy belegondolok. Amikor odaértem, akkor a tömeg sodort engem, de semmilyen elképzelésem nem volt semmiről sem. A tömeggel mentem a Nemzeti Múzeumhoz, ahol fiatalok énekeltek, szavaltak, ott már nagyon forrongó hangulat volt, s elhangzott a jelszó, hogy fel kell szabadítani a rádiót. Ez volt az egyetlen mód, mint 1848-ban: a sajtó, akkor a rádió tudta közölni az egész világgal, vagy legalábbis az országgal, hogy itt valami megmozdult. S akkor ez a múzeumkerti tömeg megmozdult és benyomultunk a Bródy Sándor utcába, a rádió elé. Nem tudom, hogy miként, de én az első sorba, majd egy műszaki kocsi elé kerültem. Sipos István,³¹⁴ aki a Hazaérés című filmet rendezte, mondta is, hogy nem vitás, nekem ez volt a hivatásom.³¹⁵ Ez volt a sorsom, nem volt átgondolt az egész egy pillanatig sem. Kérdezték, hogy kinél van a szórólap a tizennégy pontról, s amikor azt mondtam, hogy nálam van, akkor feldobtak a műszaki kocsi tetejére.

R. J.: S valaki mondta, hogy a piros kabátos lány majd felolvassa a pontokat? Kiderült később, ki is javasolta ezt?

³¹⁴ Sipos István, filmrendező (Kolozsvár, 1940 –), 1962 és 1965 között az ELTE népművelési és magyar szakos hallgatója, ezt követően a Színház és Filmművészeti Főiskolán 1969-ben filmrendezői diplomát szerzett. Lásd a részleteket: <http://siposfilm.blogspot.hu/2009/10/szakmai-eletrajz.html> (letöltve: 2016-12-06)

³¹⁵ A film 2006-ban készült el.

K. E.: Mindez már akkor született, amikor nem voltam itthon. A nevemet nem tudta senki, csak láttak a piros kabátban itt is, a rádióban is, a rádió erkélyen is, meg aztán a kórházban. Amikor volt az ötvenéves évforduló, és rendeztek egy találkozót az Olasz Intézetben, ott már valaki tanúsította, hogy abba a kórházba került, ahol én ápoltam, aztán átkerült a Péterfy Sándor utcai kórházba, és már híresztelte, hogy őt a piros kabátos lány ápolta egy budai kórházban. Ez az Ortopédia Klinika volt, ahova először mentem vért adni. Persze nem piros volt az a kabát, hanem sokkal inkább bordó, de lettem vörös hajú lány, piros sipkás lány is.

R. J.: Hogyan került be abba a tízes delegációba, amely a tizennégy pontot vitte a rádióba?

K. E.: A műszaki kocsi az ajtóban állt, hogy lefékezze a tömeget és ne tudjunk a Király utca felé menni. Kirakták a rádiókat az ablakokba, de nem hallottuk, hogy adásba kerültem volna, nem közvetítette a tizennégy pontot, ment tovább az adás. Felhördült a tömeg, hogy „Delegációt a rádióba, a Benke Valériával tárgyalni!”³¹⁶ Ahogy felkerültem a kocsira, úgy le is kerültem, s az ajtó előtt álltam. Hosszas tárgyalás

³¹⁶ Benke Valéria (Gyöng, Tolna vármegye, 1920. június 26. – Budapest, 2009. június 7.). „A szegedi tanítóképzőben megkezdett tanulmányait félbehagyva magántisztviselőként, 1943 szeptemberétől a délvidéki Gádor községben kisegítő tanítónőként dolgozott. [...] 1941-ben lépett be a szociáldemokrata, 1944-ben a kommunista pártba, és a »felszabadulásig nem végzett mozgalmi munkát«. 1944 végétől a Magyar Kommunista Párt megbízásából a Szegedi Területi Szakmaközi Bizottság titkáráként, majd – miután 1945 tavaszán elvégezte a debreceni pártiskolát – Budapesten az MKP központi pártiskolájának tanáráként tevékenykedett. 1946. augusztustól a kőbányai pártbizottság kádere, 1947-től a budapesti pártbizottság instruktora, majd nőtitkárságának munkatársa volt. 1948-tól az egységes nőmozgalom csúcsszervezőjének, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének budapesti titkáráként működött. E minőségében 1949 májusában a Magyar Függetlenségi Népfront listáján bekerült az Országgyűlésbe, amelynek egy ciklus (1953–1958) kihagyásával 1971-ig maradt tagja. 1951. januárban megtették az Országos Béketanács titkárának. [...] 1951. márciusban az MDP KV póttagjává, 1954. májusban a testület rendes tagjának választották. 1954. augusztus 16-án a Magyar Rádió elnöke lett. [...] 1956. október 30-án elnökhelyettesé »fokozták« le, november 6-ától e tisztségben meghagyva kormánybiztosként ismét ő irányította a rádiót. 1957. februárban kooptálták a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságába. 1957. augusztusban az akkortól Magyar Rádió és Televízió nevet viselő intézmény elnökévé nevezték ki. 1957-ben – az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1952-ben megkezdett tanulmányait befejezve – magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1958. január 28. és 1961. szeptember 13. között Münnich Ferenc kormányának művelődésügyi minisztere volt. [...] Ő készítette elő a már utódja, Ilku Pál alatt elfogadott 1961. évi III. törvényt az oktatásról. 1961. novemberől az MSZMP elméleti folyóirata, a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottságát vezette, 1966-tól mint a szerkesztőbizottság elnöke. 1967. április 14. és 1971. május 12. között egyúttal a kollektív államfői testület, az Elnöki Tanács tagja is volt. 1970. novemberben bekerült az MSZMP Politikai Bizottságába, 1970–1975 között a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának is tagja volt. A PB-ből az 1985. márciusi pártkongresszuson maradt ki, KB-tagságát az 1988. májusi országos pártértekezleten veszítette el. 1988. decemberben a Társadalmi Szemle éléről vonult nyugdíjba.” Lásd: NEB honlapja <https://www.neb.hu/hu/benke-valeria> (letöltve: 2016–07–07)

következett, aztán úgy döntöttek, hogy egy tízes delegációt beengednek. Mivel az ajtónál én voltam az egyetlen lány, az udvarias fiúk beengedtek előre.

R. J.: Félt Benke Valéria, a rádió akkori igazgatónője, amikor elé került ez a tíz fiatal? Lehetett látni a rettegést a szemében?

K. E.: Nagyon feszült volt, s látszott rajta a rettegés, de mindig két ávós kísérte. Időnként visszavonult egy ajtó mögé. Nem tudtuk, hogy miért. 2001-ben Kondor Katalintól³¹⁷ tudtam meg, hogy ez az ajtó tulajdonképpen az igazgatói irodába nyílt. Amikor visszavonult, mivel összeköttetésben volt a Belügyminisztériummal, megkapta, hogy mit tehet és mit nem. Tehát az ő keze is kötve volt, igaz, megtehetette volna azt is, amit a Maléter Pál, hogy átáll a fiatalok oldalára, bár akkor őt is kivégezték volna. S lehet, hogy akkor nem is lett volna forradalom, ezt nem lehet tudni.

R. J.: Nos, én inkább azt gondolom, ha be is olvassák a tizennégy pontot, akkor sem akadályozták volna meg Gerő Ernő este nyolc órakor elhangzott beszédét, amely tovább eszkalálta a jogos haragot.

K. E.: Na, s akkor itt volt az egyetlen időpontosítás az est folyamán, mert engem akkor kísértek ki az erkélyre, hogy ismét mikrofonba olvassam be a tizennégy pontot, de a rádióban Gerő beszéde volt közvetítve, ahol csöcseleknek nevezte az utcán tüntetőket. Nem volt karórám, huszonöt éves koromban kaptam az elsőt. Nem is lehetett tárgyalásnak nevezni tulajdonképpen az egészet, mert volt köztünk sajnos valaki, akit Weinwurm Árpád³¹⁸ csak úgy hívott, hogy a beszkártos, s aki üvöltözött, egy nagyon heves fiatalember volt. Azt mindenki tudja, hogy üvöltözve nem lehet tárgyalni. S aztán azt mondták a Benke Valériaék, hogy ennek akkor vége, felkísértek minket az emeletre, ahol kicsi kis műszaki szobák voltak, ott kettéválasztották ezt a tízes csoportot, s két külön szobába kerültünk. Velünk nem volt kísérő, ellenben abban a csoportban, ahol Weinwurm Árpád volt, egy ávós vigyázott rájuk. Ez az ávós égette el azt a listát, amelyet a portán vett el, s a neveiket tartalmazta. Árpád

³¹⁷ Kondor Katalin (Debrecen, 1946. október 7. –), 1971-ben a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát. 1972-től a Magyar Rádió munkatársa. 2001 és 2004 között a Magyar Rádió elnöke volt. In.: *Ki kicsoda 2000: Magyar és nemzetközi életrajzi lexikon*. Főszerk. Hermann Péter, I–II, Budapest, 2009. I. 893.

³¹⁸ Weinwurm Árpád (Budapest, 1939. május 24. – Budapest, 2014. június 11.). Kereskedőcsaládban született. Tagja annak a tízes bizottságnak, amely 1956. október 23-án a rádióban Benke Valériával tárgyalt a tizennégy pont beolvasásának ügyében. Koszmovszky Edina elmondása szerint nem lett semmilyen bántódása a forradalom után. Később a Gyógyszerkutató Vállalat és a Taurus Gumiipari vállalat vegyészeként dolgozott, egészen 1989-es nyugdíjazásáig. A rendszerváltáskor bekapcsolódott a politikai életbe. A FIDESZ támogatásával egyéni képviselő lett 1990-ben. 1990 és 1994 között a Zuglói Önkormányzat Oktatási Bizottságát vezette. Ezt követően mind 1994-ben, mind 1998-ban a FIDESZ zuglói polgármesterjelöltje. Zuglói lapok http://zuglailapok.hu/web/guest/hirmegjelenito?view_article_3s2C=elhunyt-weinwurm-arpad (letöltve: 2016–07–05)

tudta, hogy ez megsemmisült, s bízott abban, hogy nem lesz semmilyen következménye. Nekik nem is lett, de nekem, akit láttak egyszer a műszaki kocsi tetején, egyszer meg az erkélyen is, lett következménye az ügynek. Nem vitás, felismertek.

R. J.: Nekem az a gyanúm, hogy az ön családnéve akár még papír nélkül is megragadhat bárkiben. Ez önmagában is hordozta a sorsot, különösen, mert ennek alapján az édesapja múltja is nyilvánvalóvá vált. Végül hogyan és mikor engedték el önöket?

K. E.: Levezettek minket egy pincebejáraton bekötött szemmel, aztán a hátsó bejáratnál, a Király utcában elengedtek minket. Amikor elengedtek minket, az éjfél körül volt, 11–12 óra körül, azt mondták, menjünk oda, ahová akarunk.

R. J.: A harc mikor kezdődött? Mit láttak belőle?

K. E.: A rádió műszaki szobájából fentről sok mindent láttam. Egy mentőautó érkezett, szoros tömegben keresztül, mondván, hogy megsebesült valaki, s amikor a tömeg szétnyílt, fehér köpenyes géppisztolyos alakok ugráltak ki a mentőautóból. Akkor hallottam az első lövést, de hogy az levegőbe vagy emberbe ment, azt nem tudom. Ezután vittek le minket pánikszerűen, bekötött szemmel a pincebejáratához. Ám akad egy érdekesség: akkor még nem volt mobiltelefon, de Maléter Pál özvegye az ötvenedik évfordulón azt tanúsította, hogy a Parlament előtti tömeg azt hallotta, hogy egy tízes delegációt lefogtak a rádióban, s akkor elindultak a Parlamentiől, hogy kiszabadítsák a delegációt.

R. J.: Hová ment, miután kiszabadult a rádióból?

K. E.: Nagyon hamar meghallottam az ablakokban kirakott rádiókból, hogy nagyon sok a sebesült, s véradókat kerestek. Átmentem a Ferenc József hídon³¹⁹ és bementem a kórházba. Ez azért izgalmas volt, mert nagy volt a lövöldözés a hídon, s fedezék nélkül volt ott az ember, de nem féltem. Átgyalogoltam, s aztán vért is adtam sokszor. Nem tudom, mennyi ideig voltam ott, de amíg tudtam, sokáig, ápoltam és segítettem, amiben tudtam.

R. J.: Milyen eseményben vett még részt a forradalom alatt?

K. E.: Az első esemény, amelyben ezt követően részt vettem, az otthon történt, mert amikor hazamentem a kórházból, fáradtan bedőltem az ágyamba, s aludtam, nem is tudom, mennyit. A ház lakói már ovációval fogadtak, mert akkor már híre ment a történetemnek. Aztán amikor felébredtem, lementünk Győrbe gyógyszerért, onnan Komárom felé jöttünk vissza Budapestre, s láttuk kötelékben a repülőgépeket. Ez akkor volt, amikor az oroszok már állítólag kimentek, de valahogy nem volt jó érzésem az egésztől.

R. J.: Mikor és miért gondolt a menekülésre?

³¹⁹ Szabadság híd.

K. E.: 1956. november 13-án, mert akkor már kerestek az édesapámnál a karhatalmisták, mivel tudták, hogy én voltam ott a rádiónál.

R. J.: Mi volt a fejében ekkor?

K. E.: Csak annyi, hogy menni kell, s akkor én már haza sem mentem, egy zsebkendő sem volt nálam, egy fogkefe sem, semmi. Kint sétáltam korán reggel a Margitszigeten, aztán elindultam. Legelőször motorral, stoppal indultam el. S aztán azok a külföldi delegációk, akiket összegyűjtöttek, a szigeten utolértek, velük töltöttem az előző estét a Margitszigeten.

R. J.: Kik voltak ezekben a delegációkban?

K. E.: Követségi alkalmazottak, meg sokan voltak ott olyanok, akik vízum nélkül érkeztek Magyarországra. Vöröskeresztesek, olyanok, akik segélyszállítmányokat, takarókat hoztak. Várták itt a kiutazó vízumukat. Ezt 1956. november 13-án megkapták, és nagyon hamar utolért engem ez a csoport. Rahman, az indiai nagykövet³²⁰ és a felesége felismert, és felvett a kocsijába.

R. J.: Gondolom, ezt a külföldi csoportot egyáltalán nem bántották.

K. E.: Egyszer megállították a konvojt, de csak egyszer, mert ebben volt vagy harminc-negyven autó, meg kisteherautók. Rahman felesége nagyon félt, hogy esetleg nem miattam állították-e meg őket. Aztán kikérdezték a nagykövetasszonyt és mehetünk tovább.

R. J.: Hogyan élte meg ezt az eseményt? Hová került Ausztriában?

K. E.: Amikor a határon kiszálltam, akkor visszamentem a magyar oldali sorompóhoz, s nagyon sírtam. Akkor én egy életre elbúcsúztam Magyarországtól, mert nem tudtam elképzelni, hogy lesz egy nap, amikor visszajöhetek. Visszaszálltam az autóba, s Bécsben kiraktak.

R. J.: Utána hová ment?

K. E.: Ez azért érdekes, mert az előző este egy, a belga Vöröskeresztnek dolgozó asszony mellett vacsoráztam a Margitszigeti Nagyszállóban. Várta ő is vízumot. S itt is van kontraszt, mert miközben Budapesten, kint minden lerombolva, kosz és vér, a szállodában minden csupa kristály és fény volt. Nem tudom, hogy milyen nyelven beszélünk, de az ember mindenhol feltalálja magát, s vele ismerkedtem össze. Úgy hívták, hogy Yvonne Miesse, tavalý ő is meghalt, mindaddig évente találkoztunk '56 óta. Sétáltam Bécsben, s elkápráztatott minden, mert tizennyolc évesen ilyen kirakatokat látni fantasztikus érzés volt. Akkor már teljesen átjöttem a határon lelkileg is. S egyszer csak találkoztam ezzel a belga asszonnyal, aki megszólított: „Edina! Hogyhogy te itt vagy?” Elmeséltem neki. „S hol fogsz aludni?” „Fogalmam sincs.”

³²⁰ Az indiai nagykövetség ideiglenes ügyvivője volt, tevékenységét lásd részletesebben a Koszmovszky Tiborral foglalkozó lábjegyzetben.

Azt válaszolta, hogy ketten vannak egy hotelszobában egy másik sofőrrel, mert két sofőr volt teherautónként, s kérdezte, hogy befogadhatnak-e. Végül befogadtak, és három napig, amíg el nem mentek Brüsszelbe, velük laktam. Másnap elmentem a bécsi gyűjtőhelyre jelentkezni, hogy menekült vagyok.

R. J.: Kapott valamilyen papírokat, menekültigazolványt?

K. E.: Kaptam egy ideiglenes papírt, hogy menekült vagyok.

R. J.: Mindezt csak az adatainak bemondása alapján?

K. E.: Gyakorlatilag igen. Ott már jelentkeztek bécsi lakosok, hogy befogadnak menekülteket. Amint elment ez a belga asszony és a vöröskeresztes konvoj, én már aznap este a Herrengasse 2. szám alatt aludtam, amely a Burgra nézett. Engem hordozott az isten a tenyerén.

R. J.: Azt lehet mondani, hogy csak az osztrákok jóindulatával találkozott.

K. E.: Ez pontosan így van. Mindenhol a jóindulattal találkoztam.

R. J.: Miért pont Franciaországban telepedett le? Miért döntött így?

K. E.: Itt is kint van a lakásom falán, mert tanulni, nem tudom, akkor tanultuk-e, de már akkor is tudomásom volt az 1789-es francia forradalomról, és főleg az emberi jogok proklamációjáról. És főleg az volt a tizennyolc éves forró fejemben, hogy ha ezt kétszáz évvel ezelőtt egy ország le tudja írni és proklamálja is, az csak demokratikus és szabad világ lehet. Engem ez a tizenhét pont vonzott oda.

R. J.: Mit várt Franciaországtól?

K. E.: Különösebben semmit, elsősorban szerettem volna minél előbb érkezni.

R. J.: Mikor érkezett meg Franciaországba?

K. E.: 1956. november 25-én érkeztem meg Párizsba. Mi voltunk az első vagy a második menekülszerelvény oda. Nagyon megható volt az egész. Különös volt, amikor megérkeztünk Strasbourgba, az állomásra, hangszórókon keresztül bemondták, hogy aki az idegenlégióba menne, az szálljon le. Tudták, hogy voltak, akik börtönökből érkeztek, s ez leginkább nekik nyújtott lehetőséget. Sokan le is szálltak a vonatról. Ám az a tömeg, ami fogadott minket, az a lelkeség, az a hála a szemükben, arra nincsenek szavak. Mindenki akart adni valamit nekünk, menekülteknek, egy narancsot, egy banánt, bármit.

R. J.: Érzett bármilyen lelkiismeret-furdalást a franciákban? Volt ilyen tapasztalat? A szuezi eseményekkel összefüggésben kérdezem ezt.

K. E.: Nem, ott nem. Erre sokkal később jöttem rá. Sajnos a franciák nagyon magyarelleneseek. Ellenben a szuezi események nagyon elterelték a figyelmüket a magyar eseményekről.

R. J.: Amikor megérkezett Párizsba, felvették az adatokat? Készítettek bármilyen interjút? Érdeklődtek, hogy ki mihez szeretne fogni?

K. E.: Amikor megérkezett a vonat, az egész vagon utasait bevitték egy átalakított tornaterembe. Kis ágyak és bokszkok voltak, minket oda vittek. Az első este egy tiszt-

viselő felállt egy dobogószerúségre és felolvasott tíz nevet, köztük az enyémet. Meg voltam róla győződve, biztosra vettem, hogy akkor most engem hazavisznek. A rettegés nagyon sokáig bennem volt.

R. J.: Hogyan választották ki ezeket a neveket? Az osztrákoktól kapott adatokból szűrték ki?

K. E.: Ezt máig nem tudom megmondani. Nem tudom, hogy tízünket miért különítették el. Mondták, hogy menjünk ki, s jött egy rácsos rendőrségi gépjármű, ahová beültettek minket. Tízünk közül senki nem tudta, hogy miért és hová megyünk. Egyszer csak megálltunk, s kiderült, hogy egy hotelbe vittek bennünket. Nyári Judit, egy nagyon jó barátnőm a férjével, Dánielfy Tiborral, akitől már elvált, szintén ebbe a hotelbe jöttek. Ma is összejárunk hárman. Dánielfy Tibor a képzőművészetre járt itthon, s 1954-ben elítélték, mert volt valamilyen politika megmozdulás a főiskolán, amelyben benne volt. 1956-ban a kiszabadult a börtönből, és ment Bécsbe. Nyári Juditot hírből már ismertem itthonról is, mert közös udvarlónk volt, s amikor bediktálta a nevét a hotelben, ismerős lett. „Te vagy az?”, kérdeztem tőle.

R. J.: Utána mi történt?

K. E.: Utána mindennap értünk jött a rendőrökcsi és visszavitt minket a tornaterembe. Ezt követően egy hétig tartott a kikérdezés, fényképezés, ujjlenyomatot vettek. Identifikáltak minket. Egy hét után az egész csoport ment tovább táborba. Ám itt is szerencsés voltam, mert az a magyar származású tolmács, aki segített a papírok kiállításában, azt monda: „Edina! Ne menj te a lágerbe! Mert ha elvisznek Párizsból, akkor onnan már nem lehet visszajönni. Kicsi a lakásom, van három lányom, de gyere hozzánk, biztos, hogy találunk egy francia családot, aki befogad!”

R. J.: Mikor érkezett tulajdonképpen Párizsba?

K. E.: 1956. november 25-én érkeztem tehát Párizsba, egy hét volt a papírok kiállítása, ezért 1956. december 2-án már ennél a tolmácshölgnél voltam. Ez a lakás Párizs külvárosában volt. Ezután megismerkedtem egy bárónővel, akit úgy hívtak, Madame Daltroff, s ő komolyan foglalkozott a magyarokkal. Annyira emlékszem még, hogy egyszer csak azt mondták, hogy bemutatnak egy francia családnak. Igaz, hogy ők egy pólyásgyermeket akartak, de kicsit nagyobbra sikerült. Azt kérték, hogy menjek el hozzájuk bemutatkozni, ami megtörtént. Azt tudom, hogy a karácsonyt, 1956. december 24-ét én már ott töltöttem, családi környezetben.

R. J.: Tartja velük a kapcsolatot?

K. E.: Mi az, hogy! Ők lettek a szívcsaládom. Tőlük hívtam fel az otthoniakat, hogy jelezzem számukra, jól vagyok.

R. J.: A családjával mi történt, miután távozott Magyarországról? Az édesapjáról tudom, hogy bebörtönözték.

K. E.: Édesapámat újra bebörtönözték, de ez más miatt volt. Együtt volt Göncz Árpáddal is. Apu nagyon erősen befolyásolta az indiai ügyvivőt, Rahmant, hogy 1956 nem ellenforradalom, hanem forradalom volt. S amikor Rahman kiment Nehruval³²¹ tárgyalni, meg is győzte erről. Akkor határozta el Nehru, hogy külpolitikai-lag elváltnak a Szovjetuniótól. Ezt az édesapámnak tudták be, és bebörtönözték.³²² Az országból Rahman szabadította ki.

R. J.: Édesanyja hogyan vészelte át ez az időszakot?

K. E.: Mivel ő is négy nyelvet beszélt, mint apám, így amint megszületett az indiai nagykövetség, ott azonnal titkárnő lett, ezért neki nem lett bántódása. Az öcsém később menekült el Magyarországról, 1957 januárjában, s direkt ahhoz a családhoz ment, ahol én laktam egy hétig, s akik odavoltak értem, mert három öreglány lakott együtt, hogy „Na, most van egy lányunk”, s nehogy a lány hamar elmenjen. Az öcsém végül tényleg a fiuk lett. Ő sok fiatalhoz hasonlóan ott volt a Köztársaság téren az ostrom után. Az amerikai újságírók lefényképezték a holttestekkel, fegyvert adtak neki, meg ilyen horrorképeket is készítettek vele, kést adtak a kezébe, hogy ott boncolja a hullákat. Azért is menekült el, mert félt attól, hogy ezek a képek majd előkerülnek valahonnan. Wittner Mária³²³ is azt mondta, hogy amerikaiak készítették ezeket a képeket vele is, aztán majd ezért Magyarországon felakasztották az embereket.

³²¹ Dzsaváharlál Nehru (Alláhábád, 1889. november 14.– Újdelhi, 1964. május 27.). Édesapja híres ügyvéd volt, az egyike Mahatma Gandhi jegyzett embereinek. Tizenhat éves koráig angol nevelő-nők és oktatók tanították. Ezt követően Angliában folytatta a tanulmányait. Először a Harrow bent-lakásos fiúgimnáziumban tanult, majd ezt követően Cambridge-i Trinity Kollégium tanulója lett. Később a londoni Temple-ben jogot tanult, mielőtt 1912-ben visszatért Indiába. 1917-ben született meg gyermeke, Indira, aki később hozzá hasonlóan India miniszterelnöke lett. A független India első miniszterelnöke volt. 1919-ben csatlakozott az Indiai Nemzeti Kongresszushoz és Mahatma Gandhi függetlenségi mozgalmához. A függetlenségi harc során összesen kilenc alkalommal ítél-ték börtönbüntetésre. Mindig a baloldali politikai mozgalmakhoz kötődött, a marxizmussal a be-börtönzése során ismerkedett meg. A marxizmus némely nézetét magáévá tette, másokat elvetett. 1928-ban kinevezték az Indiai Nemzeti Kongresszus elnökének. 1931-ben, édesapja halála után még inkább részese lett a Kongresszusi Pártnak, és közelebb került Gandhihoz. 1931 márciusában jelen volt, amikor aláírták a Gandhi-Irwin megállapodást, amely fegyverszünetet jelentett Nagy-Britannia és az indiai függetlenségi mozgalom között. Ez nem jelentett megoldást, és 1932-ben mind Gandhit, mind Nehrut letartóztatták. Az 1930-as évek derekától a függetlenségi mozgalom-ban mindenki Nehrut tartotta Gandhi utódjának, 1941 januárjában maga Gandhi is kijelentette ezt. A II. világháború alatt ismét bebörtönözték Gandhit és Nehrut, mert továbbra is India független-ségét követelték, s nem támogatták Nagy-Britannia fegyveres harcát. A II. világháború után két évvel Nehru a független India első miniszterelnöke lett, de el kellett fogadnia, hogy az egységes India helyett megalakult a muszlim Pakisztán is. Biography <http://www.biography.com/people/jawaharlal-nehru-9421253#pre-political-life> (letöltve: 2016-07-05)

³²² Lásd részletesebben a Koszmovszky Tiborral foglalkozó lábjegyzetben.

³²³ Wittner Mária (Budapest, 1937. június 9. –), ötvenhatos forradalmár. „Apját nem ismerte, anyja dajkaságba adta. Kétévesen karmelita zárdába került. 1948-ban ismerte meg anyját, aki rövid idő

R. J.: A nővérével mi történt?

K. E.: A nővérem akkor esett teherbe. Neki nem esett bántódása, ám amikor a férje disszidált 1970-ban, aki az IBM-nél dolgozott, lettek problémák. Ipari kémkedést kértek tőle, azt még elfogadta, de amikor arra vonatkozó utasításokat talált az íróasztalán, hogy egyes kollégái ellen írjon jelentéseket, azt már nem vállalta, s kint maradt. A nővérem egy utazási irodánál dolgozott, de ezt követően a karrierje stagnált, kisebb fizetéseket kapott, a fiait, Telegdy Lászlót és Telegdy Andrást, akik a forradalom után születtek, nem vették fel egyből az egyetemre, csak hosszas-hosszas tornamutatványok után.

R. J.: Mennyire volt nehéz a francia nyelvet megtanulni? Azért is kérdezem, mert Magyarországon ezt egy kifejezetten nehéz nyelvnek tartják.

K. E.: Nem tudom, mert elég sokan választottuk Franciaországot, még akkor is, ha ott éppen baloldali volt a kormányzat. Sokan azt is gondolták, hogy ez cseberből vödörbe jutás lesz. Engem csak a tizenhét pont vonzott. Organizáltak kifejezetten a magyar menekülteknek egy francia-tanfolyamot, s rajtunk próbálták ki az audio-vizuális nyelvtanulási módszert. 1957. júniusban kellett különbözeti vizsgát tenni a Sorbonne-on. Oda is jártunk, egy kis francia irodalmat és történelmet tanulni. Az egész napunk eltelt. Amellett a család, ahol éltem, beíratott plusz nyelvrákra a Berlitz nyelviskolában. Ezért júniusban én már egészen jól beszéltem franciául, s a különbözeti vizsgám is sikerült, ezért kaptam ösztöndíjat. Ám azért nem mentem a vágyott orvosira, hiányzott a latin előképzettségem, meg sok minden más is, és szerettem volna családot is, mert mindent otthagytam Magyarországon.

R. J.: Milyen szakirányban tanult tovább?

K. E.: Műszaki irányban mentem tovább, mert abban volt gyakorlatom. Felvettek politechnikumba, ahol egyenesen harmadéves lettem. Azok a tantárgyak, amelyek

múlva állami gondozásba adta. Gimnáziumi tanulmányait félbehagyva gyors- és gépiróként helyezkedett el Szolnokon, majd a Kunhegyesi Járási Tanácson. 1955-ben fia született, fél évvel ezután Budapestre költözött. Alkalmi munkákból élt. 1956. október 23-án részt vett a tüntetésen, a Rádió ostroma során csatlakozott a felkelőkhöz. Október 24-én a Corvin közben megismerkedett Havrila Béláné Sticker Katalinnal, akivel a következő napokban a sebesültek ellátásában segítettek. Később a Vajdahunyad utcai csoport tagja, társaival 30-án fegyverszerzés céljából elfoglalta a X. kerületi rendőrkapitányság épületét. A november 4-i szovjet invázió során az Üllői úton aknarepeszektől megsebesült, a Péterfy Sándor Utcai Kórházban ápolták. November 9-én megpróbálta elhagyni az országot, de letartóztatták. A kihallgatás után elengedték, újból disszidált, néhány hetet Ausztriában töltött. Hazajövele után segéd munkásként dolgozott. 1957. július 16-án letartóztatták, 1958. július 23-án halálra ítélték. Ítéletét másodfokon 1959. február 24-én életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatták. 1970. március 25-én szabadult. Először varrodában, majd takarítónőként dolgozott. 1980-tól rokkantnyugdíjas. A rendszerváltozás óta aktívan részt vesz több ötvenhatos veteránszervezet munkájában”. Lásd: 56-os Intézet – Oral History http://server2001.rev.hu/oha/oha_display.asp?id=46&lang=h (letöltve: 2016-08-19)

hiányozhattak volna, nem hiányoztak, mert például esztergályosmunkát már végeztem, ezért harmadik év végére elvégeztem az iskolát, s akkoriban annyi munkalehetőség volt, hogy három hely közül is választhattam.

R. J.: Hová ment el dolgozni?

K. E.: 1958-ban mentem el a dolgozni a SACRE-hoz, ez a La Societe d'electronique et construction mecanique, ahol a Véronique úrhajónak gyártották az áramköreit.

R. J.: Tehát ez egy elektrotechnikai cég volt?

K. E.: Igen, és én rajzoltam ezeket az áramköröket. De tényleg azt hiszem, én nem vagyok egy érdekes alany az ötvenhatos menekültek történetében, mert mindenhol csak szeretettel, szimpátiával találkoztam.

R. J.: Erről nincs szó. Meddig volt ennél a cégnél, s miért váltott?

K. E.: Mert 1959-ben megházasodtam, s 1960-ban született az első fiam, Marc.³²⁴ Akkor hazajöttem, mert összesen két hét szabadság volt a szülés előtt és négy hét a szülés után. Otthon kellett maradnom a gyerekekkel. A férjem marseille-i lévén, leköltöztünk oda, a katonasága végén. Ő harminchat hónapig volt katona, harcolt az algériai háborúban. Aztán még három gyermekünk született, Philip, Laurent, Eric, így teljes állásban voltam otthon, s neveltem a gyerekeimet.

R. J.: Meddig tartott ez?

K. E.: Ameddig a legkisebb fiam, Eric lábra nem állt, olyan 1980-ig. Ám közben egy esti tanfolyamon elvégeztem a teológiát.

R. J.: Ez melyik városban történt?

K. E.: Nizzában, mert 1963-ban odaköltöztünk. A nizzai szemináriumban végeztem el a szemináriumot, s különböző bibliai tanulmányokat folytattam. Amikor a legkisebb fiam is kirepült, akkor a nizzai püspök felkért, hogy egy papot helyettesítsek, tulajdonképem a címem lelkész volt. Tudom, ezt otthon nem szeretik, mert Magyarországon a lelkész csak pap lehet. Ám Nizzában, ahová kerültem, ott már nincs lelkész, mert nincs pap, szóval lelki gondozó lettem a Nizzai Elmeógyógyintézetben.

R. J.: Mikortól dolgozik itt?

K. E.: Az 1990-es évektől.

R. J.: Mi történt az öccsével? Hova került végül?

K. E.: Az öcsém Ausztriában magyarul érettségizett. Utána Genfben tanult jogot, s ezt követően elment az Egyesült Amerikai Államokba. Ott a Princeton, a Yale, majd a Harvard egyetemekre járt. Az összes nagy amerikai egyetemen tanult, majd ott mint nemzetközi jogász helyezkedett el. Vitte tovább az édesapánk, a családuk ügyvédi tradícióit. Az Amerikai Egyesült Államokban maradt, amerikai a felesége is, két gyermeke született. Neki már ott vannak a gyökerei. S érdekes, mert az amerikai

³²⁴ 2014. november 29-én meghalt.

magyarok amerikaiabbak az amerikaiaknál is. A második fiam, Philip, aki 1963-ban született, hazajött, magyar felesége lett. Vácon élnek, öt gyermekük született. S ő magyarabb a magyarnál. Azt hiszem, kicsit én is, és a felesége, Ildikó is megfertőzte.

R. J.: Édesapjával mi történt? Hogyan szabadult ki?

K. E.: Aput 1956 után bebörtönözték. Az indiai nagykövetség szabadította ki 1958-ban. Azt találták ki, hogy édesapám ismeri a nagykövetség egy széfjének a kombinációját, ahonnan szükségük van bizonyos iratokra, ezért kérték, engedjék el. Kiengedték a börtönből és az indiai diplomaták kvázi elrabolták.³²⁵

R. J.: Ő hová került végül?

K. E.: Bécsben élt ezután, s ott is halt meg.

R. J.: Mikor jött haza először Magyarországra?

K. E.: 1970-ben voltam itthon először. Akkor kaptam úgymond amnesztiát, s engedték meg, hogy hazajöjjek. Akkor csak huszonnégy órát voltam itt, a férjemmel, Bernarddal, és a három akkor élő fiúkkal. Bernard igazi francia, szóval nem igazán magyarbarát, s nem jött haza velem soha többet. 1970-től 1976-ig megvolt a vízumom, de nem jöttem Magyarországra, mert vele akartam hazajönni. 1976-ban azt mondtam neki, ha nem jössz velem haza, akkor is elmegyek a két nagyfiammal, hogy megmutassam nekik, honnan származom. Ezt követően minden évben hazalátogattam. A kapcsolatunk a férjemmel végül megromlott, s 1996-ban elváltunk.

R. J.: A franciáknak milyen a kapcsolatuk az 1956-ban történekekkel? Mit gondolnak ma róla? Érdekli ez őket manapság?

K. E.: Akik akkor éltek már, azoknak beugrik a történet, főleg az idősebbek tudnak róla. A fiatalabbaknak már nem. Szoktam előadásokat tartani a témában, s akkor azért meghallgatnak, de ha ötven-hatvanmillió emberből ezren meghallgattak, sokat mondok.

R. J.: Előnynek, vagy hátránynak éli meg Franciaországban azt, hogy egykori ötvenhatos menekült?

K. E.: Azt hiszem, itt a befogadás szempontjából óriási szerepe van a kultúrának. Azért nekünk zsidó-keresztény, görög-latin gyökereink vannak, csakúgy, mint a franciáknak. Ebben egyek vagyunk Európában. Ez nem is lehet vitás. Az ötvenhatos múlt ezért se nem előny, se nem hátrány. A pszichiátriai kórházban volt egy ápolói iskola, amely állami diplomát adott, hároméves képzésben, s ahol én a lelkészi tisztségemből adódóan dolgoztam. Bevezettem, hogy az utolsó, harmadik évben mind a három nagy monoteista vallást tanítsák az iskolában. Azért, hogy tudják, hogyan kell viselkedni egy zsidó, egy keresztény, egy muszlim emberrel. A keresztényt se nagyon ismerik, s ott is vannak rituális különbségek, gondoljon csak az ortodoxokra.

³²⁵ Ez nem teljesen így történt, lásd a pontos az eseményeket a Koszmovszky Tiborról szóló életrajzban.

Nagyon sok kapcsolatom lett így muszlimokkal, meg rabbikkal. Tulajdonképpen nagyon rosszul van lefordítva a Korán is. A gyerekeimmel is sok vitám van ebből. Mert mindig kiragadnak egy idézetet, s abból akarják magyarázni az egészet. Ezt nem lehet. Gyakran mondom nekik, hogy menjenek kicsit előbbre vagy hátrább. Mert a Bibliából is ki lehet választani olyan idézetet, amely nagyon bosszúálló szöveg, különösen az Ótestamentumban.

R. J.: Mennyiben lepte meg a Kádár-korszak, amikor először találkozott vele?

K. E.: Három napra jöttünk haza. A férjem nagyon félt, hogy el fognak kapni. Ám én lobogtam a boldogságtól, hogy hazajöhettem, mert három napig csak a családommal voltam, édesanyámmal és a nővéremmel. S akkor, 1976-ban, én nem éreztem olyan nagy változást.

R. J.: Érezte azt itthon, hogy vannak, akik szeretnének önről többet tudni a kelle-ténél?

K. E.: Azt később tudtam csak meg, hogy Franciaországban is figyeltek. Mindent tudtak, hogy hol, mikor, merre voltam, s kivel találkoztam. Amikor először úgy jöttem haza, hogy itt töltöttem október 23-át is, akkor még be kellett jelentkezni a rend-őrségen, s mondták is, hogy nem szabad másokkal összejönni ezen a napon.

R. J.: Ez mikor volt?

K. E.: A nyolcvanas évek derekán történt.

R. J.: Amikor a rendszerváltozás után hazajött, mennyire érezte másnak ezt a világot? Hogyan vélekedett a változásokról?

K. E.: Azt gondolom, hogy 1991. július 30-án, amikor az utolsó szovjet csapatok is elhagyták az országot, akkor győzött az 1956-os forradalom,³²⁶ mert ha elolvassuk a tizennégy pont követeléseit, akkor megérthetjük, hogy aznap teljesült a felszabadulás.

R. J.: S mikor, hogyan „szabadult fel” Koszmovszky Edina 1956-os története?

K. E.: A rendszerváltás idején még dolgoztam, s nagyon kevés időt töltöttem itthon, Weinwurm Árpád pedig csak 2001-ben talált meg. Előtte csak anonim módon, csak családon belül emlékeztünk az eseményekre. Persze elvittem a gyermekeimet a rádióhoz is. Kicsit úgy életem ez az egész, mint a családi történelem része. Szóval akkor volt az igazi felszabadulás részemre, amikor megtalált Weinwurm Árpád, mert akkor már az első évben szerepeltem egy műsorban a Duna Tv-n, amely „Kint és bent” címmel került adásba. Aztán jöttek a könyvek és a filmszereplés, rádió.

R. J.: Akadt bármilyen kellemetlensége a családja múltja miatt?

K. E.: Négy évvel ezelőtt meghívtak, hogy felszólaljak az események ötvenhatodik évfordulóján a Budapesti Műszaki Egyetemen. Először betiltották, s azt mondták,

³²⁶ Viktor Silov altábornagy személyében Záhonynál az utolsó szovjet katona 1991. június 19-én hagyta el az országot.

hogy nem beszélhetek. Készültem persze az előadásra, aztán két nappal előtte kaptam egy telefont, hogy nem beszélhetek. Utána mindenki megmozgatott mindent, s végül négy percet beszélhettem.

R. J.: Kapott azóta ilyen támadásokat?

K. E.: Nem, nem volt ilyen. Az volt egyébként az utolsó év, hogy a televízió élőben közvetítette a Műszaki Egyetemen a felszólalásokat. Azóta minden évben megyek persze, de előadásról már nincsen szó.

R. J.: Köszönöm a beszélgetést, Edina, s remélem, hogy a tízes delegáció utolsó élő tagjaként még sokszor elmondhatja a rádiónál történt eseményeket.

Koszmovszky Tibor

Koszmovszky Edina 1956-ban

Koszmovszky Edina Párizsban

Koszmovszky Edina unokáival

Jelentés Koszmovszky Edinával kapcsolatban

ÁBTL 3.1.9. V-142387 [106, 106/1]

ORFK. II./5-d alosztály.
91-1128/1957

Szigoruan [sic!] Titkos!
Tárgy: KOZMOVSZKY [sic!] TIBOR.
Készült: ORFK. II. Főosztály.
Kutató alosztálya részére [áthúzva]
II/3-a alosztálynak.[kézzel írva]
Radványi e.![kézzel írva]

KÖRNYEZETTANULMÁNY.
Budapest 1957. április hó 10-én

[...]

Leánya:

KOZMOVSZKY³²⁷ [sic] EDINA sz: Bp. VIII. 23, apja: Tibor, anyja: Takács Klára, hajadon, magyar állampolgár és nemzetiségű[sic!], foglalkozása: - gyors és gépiró, volt munkahelye: Widenta Csiszolókorong és Szerszámgyár, /Bp. III. Vályog u. 7, jelenleg Wien-ben él.³²⁸

Az adatszolgáltatók elmondták, hogy iskolai tanulmányainak befejezése után gyors és gépirást tanult, majd elhelyezkedett a fenti gyárban. Pártonkívüli [sic!] volt. Az ellenforradalom idején nem tartózkodott a lakásán. „Mária” elmondotta, [sic!] hogy részt vett a Stúdió³²⁹ ellen intézett támadásban. A Stúdió védelmére kirendelt egyik

³²⁷ A családdal foglalkozó legtöbb jelentés minőségéről csak annyit állapíthatunk meg, hogy képtelenek helyesen leírni a megfigyelt családnevét is.

³²⁸ Már 1956. november 25-től Párizsban tartózkodott.

³²⁹ A Stúdió elnevezés a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai elnevezése az iratban. Látható, hogy tudták Edináról, szerepet játszott az 1956-os forradalom és szabadságharc október 23-i, rádiónál történt eseményeiben.

ezredes elvtársat mellenfogta, [sic!] majd az alábbiakat mondta neki „magyar ember vagy te?” Az ellenforradalom leverése után apját az Indiai konzulátus gépkocsiján Bécs-be vitte. Értesülésünk szerint Edina több nyelvet beszélt.

Készült: 2 pld. 2. oldal

1”

1 ORFK. II/5 Osztály. Nyt-nak.

Nyt. sz: 22-TJ/TJ.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára:

Nagy-Britannia Titkos Ügyiratok 1948–1961, XIX-J-1-j 32. doboz

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára:

„Kenyon Frank” dosszié, ÁBTL 3.2.3 Mt/186/3

Objektum dosszié Amerikai–Magyar Emigráció I. kötet: ÁBTL 3.2.5 0-8-073/1

Objektum dosszié. Svájci magyar emigráció ÁBTL 3.2.5 O-8-095/3 /

Varjú László: ÁBTL 3. 1. 5. – O-15 267.

Koszmovszky Tibor és társai vizsgálati dosszié ÁBTL 3.1.9. V-107364, ÁBTL 3.19. V-142387.

„Kelway” dosszié, ÁBTL 3.2.1. BT-871/A, ÁBTL3.2.3 MT-679/1

Budapest Főváros Levéltára:

Dr. Görög Staub Károly Igazolóbizottsági ügye BFL XVII_1709_1945_igazolás-
ügy_256b-Szegedi Kenderfonógyár

Dr. Koszmovszky Tibor népbírói és népügyész irata BFL XXV. 4. a. 1951/1724

Idősebb Németh Bálint népbírói iratai BFL XXV.1.a. 1946/3185

Kovács Ödön népbírói iratai BFL XXVI. 1. a. 1826/1946.

Visszaemlékezések:

Cey-Bert Róbert Gyula: *„Adj szabadságot vagy halált!”* Gerilla Líra, Budapest, 2004.

Görög István: *Életünk, Addendum, 1956 és az emigráció.* 2012. kézirat.

Király Mária: *Így történt.* Novum Kiadó, Neckenmarkt, 2015.

Németh Bálint: *1956 Budapest, Széna-tér.* Szeged, 2015.

M. A. Rahman: *Magyarország 1956–1959. Egy indiai diplomata emlékei.* Budapest, 2006

Tálas Ernő: *Énekes életem.* Budapest, 2013.

Újságcikkek:

- [Név nélkül]: Szemle, *Népszava*, 1899. 01. 03. 2.
- [Név nélkül]: Párizsi Tudósítónk jelenti, *Népszava*, 1929. 10. 25. 10.
- [Név nélkül]: Szétesőben az egész fajvédő mozgalom, *Népszava*, 1931. 04. 08. 7.
- [Név nélkül]: Szombaton hivatalosan is megindítják a zsidóüldözést, *Népszava*, 1933. 03. 31. 2.
- Kálmán Elemér: A föld alá épített város, *Népszava*, 1936. 11. 22. 7.
- [Név nélkül]: Német előrenyomulás Tráciában, *Népszava*, 1941. 04. 09. 2.
- [Név nélkül]: Súlyos elhárítóharcok a sztálingrádi és toropeci arcvonalkanyarulatokban, *Népszava*, 1942. 11. 29. 2.
- [Név nélkül]: De Gaulle bizottságának elismerését közli Roosevelt beszédében? *Népszava*, 1944. 02. 12. 2.
- [Név nélkül]: Külpolitikánk fogyatékosai, *Népszava*, 1946. 03. 10. 3.
- [Név nélkül]: A Szociáldemokrata Párt tekintélye igen nagy, *Népszava*, 1947. 03. 21. 2.
- [Név nélkül]: A választások külpolitikája, *Népszava*, 1947. 08. 03. 1.
- [Név nélkül]: A Hősi Munka, *Népszava*, 1948. 04. 08. 1.
- [Név nélkül]: Illetékes nyilatkozat, *Népszava*, 1948. 01. 27. 2.
- [Név nélkül]: Hungarian Refugees blend easily into U.S. Way of life. *New York Times Magazine*, 1957. március 24. In.: http://www.osaarchivum.org/files/holdings/selection/rip/4/pc/300-5-46--7-2-2_000222.jpg
- Colville, Rupert: "Une affaire de coeur" ou comment la crise Hongroise a transformé la question de réfugiés, *Réfugiés* (UNHCR) NR:144. Volume: 3. 2006. 10.

Szakirodalom:

- Arday Attila: *Vér és aranyak: sport, forradalom, olimpia, emigráció: '56*. Budapest, 2006.
- Bank Barbara – Estók József – Zinner Tibor: *Válogatott dokumentumok az 1956-os forradalmat és szabadságharcot megelőző esztendőkből 1948–1956 1. kötet 1948. július 18.–1953. december 15.* (megjelenés alatt.)
- Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1996.
- Békés Csaba: *Egyesült Államok, In: Evolúció és revolúció. Magyarország és a Nemzetközi politika 1956-ban*. Szerk. Békés Csaba, Budapest, 2007.
- Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, 1992. <http://mek.oszk.hu/04000/04038/html/b.htm>

- Borsfay Krisztina–Mikes Hanna–Török Lejla: *Bábeli útvesztő – nyelvi kérdések a kvantitatív és kvalitatív kutatás során*. In: A válaszhányok kezelésétől a résztvevő megfigyeléséig. Módszertani problémák a migrációkutatásban. Szerk. Kovács András és Várhalmi Zoltán, Budapest, 2014.
- Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton, 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy-Britanniában*. Budapest, 2007.
- Deák Ernő: *1956 utóélete Ausztriában*. In: 1956-os szabadságharc és utóélete. Szerk. Haág Zalán – Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2007.
- Eörsi László: *Corvinisták 1956*. Budapest, 2001.
- Eörsi László: *A Széna tériek 1956*. Budapest, 2004.
- Fukuyama, Francis: *The Origins of Political Order*. New York, 2011.
- Gati, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, 2006.
- Gémes, Andreas: *Austria and the 1956 Hungarian Revolution Between Solidarity and Neutrality*. Pisa, 2008.
- Geyer, Géza Andreas von: *Sándor Wekerle (1948–1921)*. München, 1993.
- Görög Staub Károly – Patay Géza: *Wekerle Sándor*. Budapest, 2011.
- Hegedűs B. András: *1956. kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*. Budapest, 1996.
- Kecskés Gusztáv: *Utószó: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom*. In.: Denis Lefebvre: A szuezi ügy. Bp, 1999.
- Ki kicsoda 2000, Magyar és nemzetközi életrajzi lexikon. főszerk. Hermann Péter, I–II, Budapest, 2009.
- Kovacevic, Katerina: *A menekültkérdés Jugoszláviában*. In: Évkönyv 2006-2007, 1956-os Intézet. Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. szerk. Rainer M. János, Somlai Katalin, Budapest, 2007.
- Kőfalvi Veronika: *Amit még tudni érdemes... Svéd Sándor operaénekes, Operaslagerek*. <http://operaslagerek.network.hu/blog/operaslagerek-klub-cikkei/amit-meg-tudni-erdemes-sved-sandor-operaenekes>
- Lénárt András disszertációja: *A Nyugat képe életútinterjúkban. 1956-os magyar emigráns diákok életút-elbeszélései menekülésükről, a Nyugatról, a Keletről*. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/lenartandras/diss.pdf>
- Lénárt András: „Kiszabadulva” – 56-os diákok nyugati kalandozásai az ötvenes-hatvanas évek fordulóján. In.: Forrás. 2013. május. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1305/lenart.pdf>
- Michener, A. James: *A híd Andaunál*. Budapest, 1994.
- Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány*. Budapest, 1984.
- Pogány András: *Város a homályban*. Toronto, 1969.

- Rácz János: Felemás fogadtatás: Az 56-os magyar menekültkérdés árnyoldalai. In.: *Magyar Demokrata*, 2015/29 30-31.
- Sós Péter János: *Magyar exodus*. Budapest, 2005.
- Soós Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, 1999. 34.
- Soós Katalin: *1956-os menekültek a statisztikai adatok tükrében*. In: <http://www.natarch.hu/szemle/20023/soos.htm>
- Sümei György: *Az apokalipszis lovasai Bécsben*. In: Betekintő 2009/1 http://www.betekinto.hu/2009_1_sumegi
- Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is” *Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között*. In.: *Múltunk* 2007/1 188–199.
- Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, 2003.
- Szántó Miklós: *Tengerentúli magyarok*. Budapest, 2001.
- Varga Krisztián: *Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából*. In: *Betekintő* 2007/1 <http://epa.oszk.hu/01200/01268/00001/Varga-Krisztian.html>
- Vámos Ágnes: *Migránsok iskolái*. In: *Educatio* 2011/2.
- Várallyay Gyula: *„Tanulmányúton” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Budapest, 1992.
- Várallyay Gyula: *’56 Tévíton*. Budapest, 2011.
- Zinner Tibor: *„Magyarország ismét keresztúthoz ért”*. Kézirat, tervezett, de meg nem jelent előszó a Rahman emlékiratainak c. kötetéhez.

Internet:

- A Halhatatlanok Társulata <http://www.orokostagsag.hu>
- 1956-os Intézet – Oral History Archívum, <http://www.rev.hu>
- Bach-Cantatas <http://www.bach-cantatas.com>
- Biography <http://biography.yourdictionary.com>
- Budapest Music Center <http://info.bmc.hu>
- Chicago History Today <http://www.wbez.org>
- Jussi Bjorling Society <http://www.jussibjorlingsociety.org>
- Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu>
- Magyar Elektronikus könyvtár <http://mek.oszk.hu>
- Magyar Katolikus Püspöki Konferencia <http://uj.katolikus.hu/>
- Magyar Királyi Csندőrség <http://csendor.com>
- Magyar Színházi Portál <http://www.szhaz.hu>
- Nemzeti Emlékezet Bizottság <https://www.neb.hu>

Menedzsment Fórum <http://www.mfor.hu>
Opera–Világ <http://operavilag.net>
Sínek Világa folyóirat honlapján <http://www.sinekvilaga.hu>
Sipos film <http://siposfilm.blogspot.hu/2009/10/szakmai-eletrajz.html>
Színészkönyvtár <http://www.szineszkonyvtar.hu>
Tempó Fradi <http://www.tempofradi.hu>
Tour de Hongrie oldal. In.: <http://www.tourdehongrie.hu>
Történelmi Tár: <http://www.tortenelmitar.hu>
Üzleti Szaknévsor <http://www.uzletiszaknevsor.hu>
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet <http://hosis.vmmi.org>
Zuglói Lapok <http://zugloilapok.hu>

NÉVMUTATÓ

- Ádám György: 26.
Albrecht Dezső: 121, 124.
Andrássy Gyula: 10, 298.
Antall József: 260.
Arany János: 142, 258.
Bagi Mihály: 102.
Balázs Judit: 264.
Balázs Lajos: 113.
Balogh Tamás: 55.
Bán Róbert: 95–96.
Bánffy Dezső: 10.
Bank Barbara: 87, 296.
Barber, Samuel: 182.
Bartha Alfonz: 184.
Batthyány-Strattmann László: 69.
Békés Csaba: 65, 257, 296.
Beliczay Imre: 46.
Belmondo, Jean-Paul: 164.
Benke Valéria: 279–280.
Berczelly István: 183.
Berzsenyi Dániel: 67.
Berzsenyi György: 67.
Binder/Bánki Nándor: 142.
Bíró Géza: 103.
Björling, Jussi: 181.
Bohlen, Charles (Chip) Eustis: 99.
Borbándi Gyula: 55, 173, 296.
Borbély János: 95, 98.
Borsfay Krisztina: 9, 297.
Botos János: 108.
Böröcz András: 139.
Bromke, Adam: 277.
Dr. Budinszky László: 270.
Cardin, Pierre: 164.
Carlson, Staffan: 189.
Centermann, Jörgen: 57.
Dr. Cey-Bert Róbert Gyula: 14, 17,
20–22, 25, 29, 151, 155, 157, 160, 162,
166, 168–174, 295.
Cickovics Judit: 48.
Collvile, Rupert: 33, 296.
Czigány Magda: 21, 23, 297.
Csáki József: 265.
Cseh Mária: 133.
Cserjés Sándor: 26.
Dánielfy Tibor: 284.
De Gaulle, Charles: 11, 226, 296.
Delon, Alain: 164.
Dobi István: 104–105.
Dole, Bob: 145.
Dombóvári Gábor: 189.
Dr. Torgyán József: 133.
Dudás József: 95, 98.
Dulles, John Foster: 65, 99.
Eckhardt Tibor: 247.
VIII. Eduárd: 272.
Eisenhower, Dwight David: 65, 99.
Ekker László: 5, 16, 20, 135, 147.
Dr. Emericzy Kálmán: 103.
Dr. Endrédi Szabó Lajos: 5, 16–17,
20–21, 24, 27, 64, 109–110, 118, 128,
130, 132–133.
Eörsi László: 73, 81, 92, 96, 98, 297.
Erkel Ferenc: 183–184.
I. Erzsébet: 215.
Estók József: 87, 296.
Failoni, Sergio: 185.
Fáncsi Imre: 112.

- Farkas János: 112.
 Feleki Rezső: 183.
 Finn, Mickey: 51–52.
 Fónay Jenő: 96.
 Földes Gábor: 140.
 Fränkl Dániel: 88.
 Fülöp edinburgh-i herceg: 55.
 II. Fülöp: 215.
 Gandhi, Mohandász Karamcsand: 285.
 Gati, Charles: 61, 297.
 Dr. Gálffy Dezső: 132.
 Gedda, Nicolai: 181–182.
 Gémes, Andreas: 14, 297.
 Gerő Ernő: 62, 138, 201, 250, 280.
 Geyer, Géza Andreas von: 247.
 Goda György: 173.
 Gomułka, Władysław: 257, 276.
 Göncz Árpád: 271–272, 285.
 Dr. Görög István: 5, 16–17, 19–20, 22, 25, 28–29, 245, 252, 259, 262, 263–267, 295.
 Grosics Gyula: 45.
 Gulyás Lajos: 140, 146.
 Haág Ferenc: 154.
 Hajtó Ödön: 260, 277.
 Havrila Béláné, Sticker Katalin: 285.
 Hegedüs András: 136.
 Hegedüs B. András: 95, 98, 140, 297.
 II. Henrik: 215.
 Henrysson, Harald: 181.
 Heuberg, Victor: 186.
 Hitler, Adolf: 11, 89, 245, 247, 253, 270.
 Hopkins, Harry: 99.
 Horthy István: 12, 17, 82, 89, 96, 199, 248.
 Hölzel Zsuzsanna: 136.
 Hubay Kálmán: 270.
 Iglói Mihály: 86.
 Iharos Sándor: 86.
 Jámbor László: 183.
 Jány Gusztáv: 144.
 Kádár János: 7, 10, 12–13, 15, 24, 27–28, 35, 40, 100–102, 107, 183–185, 209, 257, 259, 271, 289.
 Kálmán Elemér: 11, 296.
 Kálmán Imre: 186.
 Kalocsai József: 191, 198–199.
 Karajan, Herbert von: 182.
 Kecskés D. Gusztáv: 257, 297.
 Kecskési Tollas Tibor: 121, 173.
 Kékessy Dezső: 173.
 Kelemen István: 120.
 Kellemes Béla: 104–106.
 Keller József: 206.
 Kenessey Jenő: 184.
 Kennedy, John Fitzgerald: 99.
 Keresztes András: 173.
 Keresztes Sándor: 87–88.
 Király Béla: 48.
 Király Géza: 37, 40.
 Dr. Király Mária: 8, 15–16, 20, 23, 28–29, 31, 152, 295.
 Király Ernő: 35.
 Kiss Gábor: 173.
 Kiss Ferenc Gábor: 154.
 Kittenberger Kálmán: 208.
 Koçi Xoxe: 87.
 Kocsis Béla: 84.
 Kocsis Sándor: 36.
 Kodály Zoltán: 180, 184.
 Kondor Katalin: 280.
 Korbély Béla: 86.
 Koszmovszky Edina: 5, 16–18, 20–21, 27, 29, 269, 273, 280, 289, 291–293.
 Koszmovszky Péter: 273.
 Dr. Koszmovszky Tibor: 17–18, 27, 269–275, 282, 285, 288, 290, 295.

- Kovacevic, Katerina: 19, 117–118, 297.
 Kovács Attila: 5, 14, 16, 18, 20–23, 29, 191, 193, 217, 231, 240.
 Kovács Dezső: 205–206, 209.
 Kovács Gyula: 144.
 Kovács Imre: 209.
 Kovács Klára: 98.
 Kovács Ödön: 18, 191, 193–194, 199, 240–243, 295.
 Kovács András: 9.
 Kőfalvi Veronika: 185, 297.
 Kristóf Ágota: 36.
 Kun Szabó Ferenc: 176.
 La Fontaine, Jean de: 220.
 Lefebvre, Denis: 257, 297.
 Lehár Ferenc: 186.
 Lénárt András: 9, 22, 154, 297.
 Liszt Ferenc: 184.
 Maléter Pál: 47, 280–281.
 Márász Sándor: 101–102, 298.
 Mária Terézia: 176.
 Marinovich Endre: 251–252, 260, 266.
 Membrez, Cécile: 20, 31, 36–37.
 Menon, Kumara Padmanbha Sivasankara: 271.
 Mész János: 163, 203.
 Dr. Mesterházi Ernő: 45.
 Michener, A. James: 19, 297.
 Micsinai Tamás: 208.
 Miesse, Yvonne: 282.
 Mikes Hanna: 9, 297.
 Mindszenty József: 51, 103, 155, 159, 161.
 Münnich Ferenc: 100–101, 279.
 Mozart, Wolfgang Amadeus: 181, 183–184.
 Nagy Ferenc: 138.
 Nagy Imre: 35, 46, 48, 73, 90, 98–100, 140, 163, 200, 202.
 Nagy Kázmér: 15, 297.
 Nehru, Dzsaváharlál: 285.
 Németh Bálint: 5, 7, 18, 81–82, 86, 88–90, 97, 102, 295.
 Idősebb Németh Bálint: 18, 88, 295.
 Németh Géza: 107.
 Németh János: 173.
 Nyári Judit: 284.
 Oehmann, Carl Martin: 182.
 Dr. Olti Vilmos: 103.
 Orosz Júlia: 185.
 Oskar Helmer: 14, 33.
 Osváth Júlia: 136.
 Pap Jenő: 258.
 Pásztor László: 145.
 Patay Géza: 247, 297.
 Paulovits István: 173.
 Peck János: 195.
 Peck Mihály: 194.
 Pécsi László: 173.
 Peis Alajos: 86.
 Petőfi Sándor: 198, 200, 258, 277.
 Pilinszky Zsigmond: 184.
 Pirkner Ferenc: 275.
 Pirkner Konrád: 274–275.
 Piros László: 93.
 Piszár Csaba: 173.
 Pogány András: 69–70, 297.
 Pollák László: 198.
 Pongrátz Gergely: 73, 157, 163, 168, 171.
 Posszert Emília: 136.
 Puskás Ferenc: 37.
 Puskin, Alekszandr Szergejevics: 47.
 Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics: 260.
 Rácz János: 8, 298.
 Rácz Sándor: 133.
 Rahman, Aatur Mohammad: 271–273, 282, 285, 295.

- Rainer M. János: 19, 117–118, 297.
 Rajk László: 87, 90, 137.
 Rákosi Mátyás: 10, 16–18, 44–46, 91, 115, 136, 183, 199, 208, 245, 248–249, 259, 276.
 Rázsó Imre: 44, 46.
 Reagan, Ronald Wilson: 145.
 Reiner Frigyes: 186.
 Renzi, Luigi: 184.
 Réti József: 184.
 Révhegyi Ferencné: 184.
 Rieger Tibor: 180.
 Romberg Zsigmond: 186.
 Romhányi László: 133.
 Roosevelt, Franklin Delano: 11, 99, 296.
 Rossini, Gioachino Antonio: 184.
 Rózsavölgyi István: 86.
 Rubovszky István: 174.
 Rusznyák István: 248–249.
 Dr. Sager, Peter: 27.
 Salamon Sándor: 89.
 Schmidt László: 117.
 Schwaby Georgina: 125.
 Seifert Tibor: 95, 98.
 Siklós Csaba: 165.
 Sillay Rudolf: 96–97, 101.
 Simándy József: 136, 184.
 Sipos István: 278.
 Slánský, Rudolf: 87.
 Somlai Katalin: 19, 117–118, 297.
 Soós Katalin: 14, 19, 33, 297–298.
 Sós Péter János: 15, 297.
 Sosztakovics, Dmitrij Dmitrijevic: 183.
 Stanley, Henry Morton: 208.
 Stassen, Harold: 65.
 Staub Károly: 17, 246–247, 262, 264, 295, 297.
 Staub Móric: 246.
 Stennes, Walter: 11.
 Stifter Gizella: 125.
 Sümegh Lothár Ferenc: 26, 66, 111, 121, 125, 154–155.
 Svanholm, Set: 180.
 Svéd Sándor: 184–185, 297.
 Szabados Béla: 184.
 Szabó Béla: 115.
 Szabó János: 81, 95–96, 98–99.
 Szabó Juliet: 13, 298.
 Szabó Miklós: 183.
 Szalai Miklós: 10, 298.
 Szálasi Ferenc: 29, 269–270, 273.
 Szántó Miklós: 15, 298.
 Székelyhidy Ferenc: 184.
 Széles András: 174.
 Széll György: 186.
 Szentirmay Félix: 270.
 Szentmiklósi Tamás: 272.
 Szepesi József: 206–209, 212–213.
 Szigethy Attila: 95, 140.
 Szombath József: 265.
 Szörényi Éva: 70.
 Sztálin, Joszif Visszarionovics: 89, 99, 200, 245, 247, 253, 276–277.
 Tábori László: 86.
 Takács Károly: 199.
 Takáts Klára: 270, 293.
 Dr. Takáts Ödön: 44, 50.
 Takáts Tamás: 5, 16–17, 20, 23, 28, 43, 45, 57–58.
 Tálás Ernő: 5, 18, 20, 28, 175, 295.
 Tárnoki János: 97, 100–101.
 Telegdy András: 286.
 Telegdy László: 286.
 Gróf Teleki Ella: 179.
 Teleki Sámuel: 208.
 Teller Ede: 256.

- Tisza István: 10.
 Tiszai László: 219–221, 225.
 Tito, Josip Broz: 35, 62, 87, 101.
 Tobias, Charles: 256.
 Tobias, Cornelius A.: 256, 258.
 Torgyáni János: 115.
 Tóth Pál: 265.
 Török Lejla: 9, 297.
 Truman, Harry Spencer: 61, 99.
 Vágó Pál: 270.
 Vámos Ágnes: 161, 298.
 Várallyay Gyula: 157, 172, 298.
 Varga Krisztián: 102, 298.
 Várhalmi Zoltán: 9.
 Varjú Ferenc: 60.
 Varjú Gyula: 25, 72.
 Dr. Varjú László: 5, 16, 18, 20–22,
 25–26, 59, 61, 71, 75, 78–80, 117, 295.
 Vásárhelyi Erzsébet: 247.
 Vasvári Zoltán: 67, 68.
 Vaszy Viktor: 184.
 Verdi, Giuseppe Fortunino Francesco:
 183–184.
 Vértessy Károly: 118.
 Vidovics Ferenc: 118.
 Vörösmarty Mihály: 258.
 Wachtel Domonkos: 101.
 Wagner, Richard Wilhelm: 180,
 182–183.
 Walter Margit: 175, 177.
 Weinwurm Árpád: 280, 289.
 Wekerle Géza: 247.
 Wekerle Sándor: 247, 297.
 Wittner Mária: 285.
 Zinner Tibor: 87, 273, 296, 298.
 Zola, Émile: 217.

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja
a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
A szöveget gondozta Luzsicza István és Tóth László
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten